

ISSN 2617-9660

[https://doi.org/10.32689/2617-9660-2020-3\(9\)](https://doi.org/10.32689/2617-9660-2020-3(9))

МІНІСТЕРСТВО ЮСТИЦІЇ УКРАЇНИ
НАУКОВО-ДОСЛІДНИЙ ЦЕНТР СУДОВОЇ ЕКСПЕРТИЗИ
З ПИТАНЬ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ

МІЖРЕГІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ УПРАВЛІННЯ ПЕРСОНАЛОМ

**ЕКСПЕРТ:
ПАРАДИГМИ ЮРИДИЧНИХ НАУК
І ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ**

EXPERT: PARADIGM OF LAW
AND PUBLIC ADMINISTRATION

№ 3 (9) – червень 2020

ISSN 2617-9660

[https://doi.org/10.32689/2617-9660-2020-3\(9\)](https://doi.org/10.32689/2617-9660-2020-3(9))

МІНІСТЕРСТВО ЮСТИЦІЇ УКРАЇНИ
НАУКОВО-ДОСЛІДНИЙ ЦЕНТР СУДОВОЇ
ЕКСПЕРТИЗИ З ПИТАНЬ
ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ

МІЖРЕГІОНАЛЬНА
АКАДЕМІЯ УПРАВЛІННЯ
ПЕРСОНАЛОМ

**ЕКСПЕРТ:
ПАРАДИГМИ ЮРИДИЧНИХ НАУК
І ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ**

**EXPERT: PARADIGM OF LAW AND PUBLIC
ADMINISTRATION**

№ 3 (9) – червень 2020

*Випуск присвячений
до Дня Конституції України
та Дня судового експерта*

Електронне наукове видання
підготовлене у науковому партнерстві
із Всеукраїнською Асамблеєю
докторів наук з державного управління

Київ
Видавництво Ліра-К
2020

Редакція

Головний редактор

Романенко Євген Олександрович,
доктор наук з державного управління, професор,
проректор Міжрегіональної Академії управління
персоналом, Президент Асамблеї докторів наук
з державного управління України, Академік
Міжнародної Кадрової Академії, Академії наук
вищої школи та Української Технологічної
Академії, Почесний доктор Національного інсти-
туту економічних досліджень Грузії,
Заслужений юрист України. Заступники головного
редактора:

Федоренко Владислав Леонідович,
доктор юридичних наук, професор,
DrHb-доктор хабілітований наук правничих,
заслужений юрист України

Кислий Анатолій Михайлович,
доктор юридичних наук, професор

Жукова Ірина Віталіївна,
кандидат наук з державного управління,
доцент

Видається з листопада 2018 року
Періодичність: 6 разів на рік + спецвипуск
Друкується за рішенням Вченої ради
Науково-дослідного центру судової експертизи
з питань інтелектуальної власності
Міністерства юстиції України
(Протокол№ 21 от 24.06.2020)

Згідно Наказу Міністерства освіти і науки
України від 28.12.2019 № 1643 (Додаток 4)
журналу присвоєно категорію "Б"
в галузях юридичних наук та державного
управління

Видання включено до Google Scholar, а, також,
до міжнародних наукометричних баз: Turkish
Education Index (Турція), Polish Scholarly
Bibliography (Польща), Eurasian Scientific Journal
Index, ResearchBib.

Відповідальність за зміст, достовірність фактів,
цитат, цифр несуть автори матеріалів. Редакція
залишає за собою право на незначне редагування
і скорочення (зі збереженням авторського
стилю та головних висновків). Редакція не
завжди поділяє думки авторів та не несе
відповідальність за надану ними інформацію.
Матеріали подано в авторській редакції.
Передрук – тільки з дозволу редакції.

Адреса редакційної колегії: вул. Фрометівська, 2,
м. Київ, 03039 E-mail: irina_pravo@ukr.net
<http://maup.com.ua/ua/ekspert.html>

Адреса видавництва:

«Видавництво Ліра-К»

Свідоцтво № 3981, серія ДК.

03142, м. Київ, вул. В. Стуса, 22/1

тел./факс (044) 247-93-37; 228-81-12

Сайт: lira-k.com.ua, редакція: zv_lira@ukr.net

Editorial

Editorial in Chief

Romanenko Yevgen Oleksandrovych,
Doctor of Science in Public Administration,
Professor, Vice-Rector of the Interregional
Academy of Personnel Management, President
of the Assembly of Doctors of Science in Public
Administration of Ukraine, Academician of
International Personnel Academy, Academy of
Higher Schools and Ukrainian Technological
Academy, Honorary Doctor of Economics and
National Studies of Ukraine

Honored Lawyer of Ukraine Deputy Editors:
Fedorenko Vladislav Leonidovich,
Doctor of Law, Professor, DrHb-Doctor Habilitated
Law Sciences, Honored Lawyer
of Ukraine

Kisliy Anatoliy Mikhailovich,
Doctor of Law, Professor
Iryna Vitaliivna Zhukova,
Candidate of Sciences in Public Administration,
Associate Professor

Published from november 2018
Pereodisity: 6 times on a year + one
Published according to the decision
of the Academic Council of the Research Center
for Forensic Examination on Intellectual
Property of the Ministry of Justice of Ukraine
(Protocol No 21 from 24.06.2020)

According to the Order of the Ministry of
Education and Science of Ukraine dated December
28, 2019 № 1643 (Annex 4), to the magazine was
assigned category "B" in the fields of legal sciences
and public administration.

The publication is included in Google Scholar,
as well as in international scientific databases:
Turkish Education Index (Turkey), Polish Scholarly
Bibliography (Poland), Eurasian Scientific Journal
Index, ResearchBib.

The authors are responsible for the content,
accuracy of the facts, quotes, numbers. The editors
reserves the right for a little change and reduction
(with preservation of the author's style and main
conclusions). Editors can not share the world views
of the authors and are not responsible
for the information provided. Materials filed
in the author's edition.
Reprinting – with the editorial's permission strictly.

Address of the editorial board: street Frometov-
skaya, 2, Kiev, 03039 mail: irina_pravo@ukr.net
<http://maup.com.ua/ua/ekspert.html>

Address of the editorial:

«Publishing Lira-K»

Certificate number 3981, series DK.

03142, Kyiv, street. V. Stusa, 22/1

tel / fax (044) 247-93-37; 228-81-12

Website: lira-k.com.ua, editorial: zv_lira@ukr.net

Експерт: парадигми юридичних наук і державного управління : електронне наукове видання : збірник. – 2020. – № 3 (9) – червень. – Київ : Видавництво Ліра-К, 2020. – 314 с.

Головний редактор:

Романенко Євген Олександрович – доктор наук з державного управління, професор, проректор Міжрегіональної Академії управління персоналом, Президент Асамблеї докторів наук з державного управління України, Академік Міжнародної Кадрової Академії, Академії наук вищої школи та Української Технологічної Академії, Почесний доктор Національного інституту економічних досліджень Грузії, Заслужений юрист України.

Заступники головного редактора:

Федоренко Владислав Леонідович – доктор юридичних наук, професор, DrHb-доктор хабілітований наук правничих (Польська академія наук), заслужений юрист України, директор Науково-дослідного центру судової експертизи з питань інтелектуальної власності Міністерства юстиції України.

Кислий Анатолій Михайлович – доктор юридичних наук, професор, директор Навчально-наукового інституту права Міжрегіональної Академії управління персоналом.

Жукова Ірина Віталіївна – кандидат наук з державного управління, доцент, професор кафедри державного управління у сфері цивільного захисту Інституту державного управління та наукових досліджень з цивільного захисту.

Члени редакційної колегії з державного управління:

1. Воротін Валерій Євгенович – доктор наук з державного управління, професор, завідувач відділу комплексних проблем державотворення Інституту законодавства Верховної Ради України.

2. Гурковський Володимир Ігорович – доктор наук з державного управління, старший дослідник, професор кафедри інформаційної політики та цифрових технологій Національної академії державного управління при Президентові України, перший заступник директора ВГО «Центр дослідження проблем публічного управління».

3. Кіслов Денис Васильович – доктор наук з державного управління, доцент, член-кореспондент Української академії наук, професор кафедри публічного адміністрування Міжрегіональної Академії управління персоналом.

4. Кринична Ірина Петрівна – доктор наук з державного управління, професор, професор кафедри державного управління та місцевого самоврядування Дніпропетровського регіонального інституту державного управління Національної академії державного управління при Президентові України.

5. Міхальський Томаш доктор наук, доцент кафедри географії регіонального розвитку Гданського університету, Гданськ, Польща.

6. Мотренко Тимофій Валентинович – доктор філософських наук, професор, Академік Національної академії педагогічних наук України, професор кафедри публіч-

ного адміністрування Міжрегіональної Академії управління персоналом.

7. Сурай Інна Геннадіївна – доктор наук з державного управління, доцент, професор кафедри публічного управління та публічної служби Національної академії державного управління при Президентові України.

8. Тимошик Лілія Павлівна – кандидат економічних наук, Вчений секретар Науково-дослідного центру судової експертизи з питань інтелектуальної власності Міністерства юстиції України, судовий експерт, оцінювач.

9. Якимчук Аліна Юріївна – доктор економічних наук, професор, професор кафедри державного управління, документознавства та інформаційної діяльності Національного університету водного господарства та природокористування.

10. Яровой Тихон Сергійович – кандидат наук з державного управління, доцент, доцент кафедри публічного адміністрування Міжрегіональної Академії управління персоналом.

11. Акімова Людмила Миколаївна – доктор наук з державного управління, доцент кафедри публічного адміністрування Міжрегіональної Академії управління персоналом.

12. Новак-Каляєва Лариса Миколаївна – доктор наук з державного управління, професор, професор кафедри державного управління Львівського регіонального інституту державного управління Національної акаде-

мії державного управління при Президентові України.

13. Орлова Наталія Сергіївна – доктор наук з державного управління, професор, професор кафедри публічного управління та адміністрування Київського національного торговельно-економічного університету.

Члени редакційної колегії з права:

15. Ануфрієв Микола Іванович – доктор юридичних наук, професор, професор кафедри адміністративного, фінансового та банківського права Міжрегіональної Академії управління персоналом.

16. Вечорек Лешик – доктор хабілітований наук правничих, директор Інституту судових експертиз ім. проф. доктора Яна Зегна в Кракові Міністерства справедливості Польщі (Польща).

17. Дорохіна Юлія Анатоліївна – доктор юридичних наук, доцент, професор кафедри управління безпекою, правоохоронної та антикорупційної діяльності Міжрегіональної Академії управління персоналом.

18. Заросило Володимир Олексійович – доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри управління безпекою, правоохоронної та антикорупційної діяльності Міжрегіональної Академії управління персоналом.

19. Кайдашев Роман Петрович – доктор юридичних наук, професор, професор кафедри адміністративного, фінансового та банківського права Міжрегіональної Академії управління персоналом.

20. Кислий Анатолій Михайлович – доктор юридичних наук, професор, директор Навчально-наукового інституту права Міжрегіональної Академії управління персоналом.

21. Коваленко Валентин Васильович – доктор юридичних наук, професор, Заслужений юрист України, член-кореспондент Національної академії правових наук України, провідний науковий співробітник сектору авторського права та суміжних прав лабораторії авторського права та інформаційних технологій Науково-дослідного центру судової експертизи з питань інтелектуальної власності Міністерства юстиції України.

22. Козаченко Олександр Іванович – кандидат юридичних наук, старший

14. Хаджирадева Світлана Костянтинівна доктор наук з державного управління, професор, завідувач кафедри публічного управління та публічної служби Національної академії державного управління при Президентові України.

науковий співробітник, професор кафедри управління безпекою, правоохоронної та антикорупційної діяльності Міжрегіональної Академії управління персоналом.

23. Литвиненко Віктор Іванович – доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри міжнародного права та порівняльного правознавства Міжрегіональної Академії управління персоналом.

24. Муравйов Кирило Володимирович – доктор юридичних наук, доцент, завідувач кафедри адміністративного, фінансового та банківського права Міжрегіональної Академії управління персоналом.

25. Нестерович Володимир Федорович – доктор юридичних наук, доцент, завідувач кафедри державно-правових дисциплін Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка.

26. Ніколас Шмітт – кандидат наук, старший науковий співробітник Інституту федералізму Університету Фрібургу (Швейцарія).

27. Скрипнюк Олександр Васильович – доктор юридичних наук, професор, академік Національної академії правових наук України, Заслужений юрист України, Заступник директора Інституту держави і права ім. В.М. Корецького НАН України.

28. Титко Анна Василівна – кандидат юридичних наук, провідний науковий співробітник Національної академії внутрішніх справ.

29. Фатхутдінов Василь Гайнулович – доктор юридичних наук, начальник головного управління Пенсійного фонду України у Київській області.

30. Яскернія Єжі – доктор хабілітований наук правничих, професор звичайний, декан відділення права, адміністрування та управління Університету Яна Кохановського в Кельце (Польща).

Editor in Chief:

Romanenko Yevgen Oleksandrovykh – Doctor of Science in Public Administration, Professor, Vice-Rector of the Interregional Academy of Personnel Management, President of the Assembly of Doctors of Science in Public Administration of Ukraine, Academician of International Personnel Academy, Academy of Higher Schools and Ukrainian Technological Academy, Honorary Doctor of Economics and National Studies of Ukraine.

Deputy Editors:

Fedorenko Vladislav Leonidovich – Doctor of Law, Professor, Director of the Scientific Research Center of Forensic Examination from the questions of Intellectual Property of the Ministry of Justice of Ukraine.

Kisliy Anatoliy Mikhailovich – Doctor of Law, Professor, Director of the Educational and Research Institute of Law of the Interregional Academy of Personnel Management.

Zhukova Iryna Vitaliivna – Candidate of Science in Public Administration, Associate Professor, Professor of the Department of Public Administration in the field of civil protection of the Institute of Public Administration and Research in Civil Protection.

Members of the editorial board of Public Administration:

1. **Vorotin Valery Yevgenyovych** – Doctor of Sciences in Public Administration, Professor, Head of the Department of Complex Problems of State Building of the Institute of Legislation of the Verkhovna Rada of Ukraine.

2. **Gurkovsky Volodymyr Igorevich** – Doctor of Sciences in Public Administration, Senior Researcher, Professor of the Department of Information Policy and Digital Technologies of the National Academy of Public Administration under the President of Ukraine, First Deputy Director of the Center for Research on Public Administration Problems. vladimir.

3. **Kislov Denis Vasilievich** – Doctor of Science in Public Administration, Associate Professor, Corresponding Member of the Ukrainian Academy of Sciences, Professor of the Department of Public Administration of the Interregional Academy of Human Resources Management.

4. **Krynynchna Iryna Petrivna** – Doctor of Science in Public Administration, Professor, Professor of the Department of Public Administration and Local Self-Government of Dnipropetrovsk Regional Institute of Public Administration of the National Academy of Public Administration under the President of Ukraine.

5. **Michalski Tomasz** Doctor of Science, Associate Professor, Department of Geography, Regional Development, Gdansk University, Gdansk, Poland.

6. **Motrenko Tymofii Valentinovich** – Doctor of Philosophy, Professor, Academician of the National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine, Professor of the Department of Public Administration of the Interregional Academy of Personnel Management.

7. **Suray Inna Gennadyevna** – Doctor of Sciences in Public Administration, Associate Professor, Professor of Public Administration and Public Service at the National Academy of Public Administration under the President of Ukraine.

8. **Timoschik Liliya Pavlivna** – Candidate of Economic Sciences, Scientific Secretary, Scientific and Research Center for Shipboard Expertise, Power Supply and Telecommunications Ministry of Justice of Ukraine, Shipboard Expert.

9. **Yakymchuk Alina Yurievna** – Doctor of Economics, professor, professor of the Department of Public Administration, Documentation and Information Activity of the National University of Water Management and Nature Management.

10. **Yarovoi Tikhon Sergeevich** – Ph.D. in Public Administration, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Public Administration of the Interregional Academy of Personnel Management.

11. **Akimova Liudmyla Nikolaevna** – Doctor of Sciences in Public Administration, Associate Professor of the Department of Public Adminis-

tration of the Interregional Academy of Personnel Management.

12. Novak-Kalyaeva Larisa Nikolaevna – Doctor of Science in Public Administration, Professor, Professor of the Department of Public Administration of the Lviv Regional Institute of Public Administration of the National Academy of Public Administration under the President of Ukraine.

13. Orlova Nataliia Sergeevna – Doctor of Sciences in Public Administration, professor, pro-

fessor of the Department of Public Administration and Management of Kyiv National Trade and Economics University.

14. Khadzhyradieva Svitlana Kostiantynivna Doctor of Science in Public Administration, Professor Head of the Department of Public Administration and Public Service of the National Academy of Public Administration under the President of Ukraine

Members of the editorial board:

15. Anufriev Nikolai Ivanovich – Doctor of Law, Professor, Professor of the Department of Administrative, Financial and Banking Law of the Interregional Academy of Personnel Management.

16. Vychorek Lesik – doctor habilitated, Director of the Institute of forensic examinations named after them. Prof. Dr. Jan Zegn in Cracow, Ministry of Justice of Poland (Poland).

17. Dorokhina Juliia Anatolievna – Doctor of Law, Associate Professor, Professor of the Department of Security Management, Law Enforcement and Anticorruption Activities of the Interregional Academy of Personnel Management.

18. Zarosylo Volodymyr Olexijovych – Doctor of Law, Professor, Head of the Department of Management of Security, Law Enforcement and Anti-Corruption Activity of the Interregional Academy of Personnel Management.

19. Kaydashev Roman Petrovich – Doctor of Law, Professor, Professor of the Department of Administrative, Financial and Banking Law of the Interregional Academy of Personnel Management.

20. Kisly Anatoly Mikhailovich – Doctor of Law, Professor, Director of the Educational and Research Institute of Law of the Interregional Academy of Personnel Management.

21. Kisly Anatoly Mikhailovich – Doctor of Law, Professor, Director of the Educational and Research Institute of Law of the Interregional Academy of Personnel Management.

22. Kovalenko Valentin Vasilevich – Doctor of Law, Professor, Honored Lawyer of Ukraine, Corresponding member of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine, Leading Researcher of the Copyright and Related

Rights Sector of the Laboratory of Copyright and Information Technologies of the Scientific and Research Center of Forensic Expertise on Intellectual Property of the Ministry of Justice of Ukraine.

23. Kozachenko Oleksandr Ivanovich – Candidate of Legal Sciences, Senior Researcher, Professor of the Department of the Department of Security Management, Law Enforcement and Anticorruption Activities of the Interregional Academy of Personnel Management.

24. Muraviov Kyrylo Volodymyrovych – Doctor of Law, Professor, Head of the Department of Administrative, Financial and Banking Law of the Interregional Academy of Personnel Management.

25. Nesterovych Volodymyr Fedorovych – Doctor of Law, Associate Professor, Head of the Department of State and Legal Disciplines of Luhansk State University of Internal Affairs named after E.O. Didorenko.

26. Nicolas Schmitt – PhD, Senior Research Fellow of the Institute of Federalism of the University of Fribourg (Switzerland).

27. Skrypniuk Oleksandr Vasylovych – Doctor of Law, Professor, Academician of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine, Honored Lawyer of Ukraine, Deputy Director of the Institute of State and Law. V.M. Koretsky NAS of Ukraine.

28. Tytko Anna Vasylivna – Candidate of Law, Leading Researcher at the National Academy of Internal Affairs.

29. Fatkhutdinov Vasyl Hajnulovitch – Doctor of Law, Head of the Main Department of the Pension Fund of Ukraine in the Kyiv region.

30. Yaskernia Jerzy – Dr. Hab, poff. zw., dean of law department, administration and management of the University of Yana Kokhanovskiy in Kielce (Poland).

ЗМІСТ

Проблеми сучасного конституціоналізму

Федоренко Владислав Леонідович
Конституція та конституційна держава: питання теорії та практики..... 13

Нестерович Володимир Федорович
Конституційно-процесуальні засади реалізації народної законодавчої ініціативи 30

Судова експертиза об'єктів інтелектуальної власності та інші види судової експертизи

Ковальова Наталія Миколаївна, Томачинський Сергій Миколайович
Оновлення методики проведення судових експертиз та експертних досліджень як важлива умова високої якості їх результатів 46

Калініченко Михайло Михайлович Струк Іван Олексійович
Дослідження дизайну інтер'єрів як об'єктів авторського права (досвід закордонних фахівців) 57

Чабанець Тетяна Миколаївна Фоя Оксана Анатоліївна
Особливості патентування штамів мікроорганізмів 63

Юсова Катерина Миколаївна
Особливості проведення судово-економічних експертиз по дослідженню операцій з оплати праці членів виборчих комісій 74

Кривоножко Галина Євгенівна, Голікова Олена Валеріївна, Заїкіна Тетяна Василівна
Значення рефакторінгу під час виконання судових експертиз (експертних досліджень) та проведення розрахунків на основі моделі СОСОМО II..... 84

Кралоук Марина Олександрівна, Крупка Анатолій Антонович
Концептуальні аспекти теорії судової технологічної експертизи 91

Слюсаренко Вікторія Євгенівна
Економічна експертиза. теорія і практика в Україні 101

Віхляєв Олексій Костянтиневич Германюк Ірина Володимирівна
Базові економіко-правові аспекти розрахунку патентних збитків 108

Державотворення і правотворення

Копанчук Володимир Олександрович
Сутність та зміст військово-економічної безпеки держави 125

Головко Ольга Михайлівна Огієвич Софія Миколаївна
Глобальна солідарність для боротьби з covid-19: правові перспективи.... 131

Питання публічного права

Надобко Сергій Володимирович
Інтелектуальна власність як об'єкт адміністративно-правової охорони 141

Коломієць Аліна Миколаївна
Практика європейського союзу щодо
незаконного публічного вживання
наркотичних засобів у місцях
масового перебування громадян.... 150

Кислий Анатолій Михайлович
Аналіз законодавства пострадянських
країн щодо використання результатів
негласних розслідувань
під час доказування у судовому
провадженні..... 156

Саско Олена Іванівна
Дискусійні аспекти ефективного
застосування примусових заходів
виховного характеру 170

Питання приватного права

**Денисенко Анатолій
Володимирович**
Новели в корпоративному
законодавстві: питання
корпоративних договорів 180

Дуб Анастасія Володимирівна
Концесія як форма державно-
приватного партнерства 188

Слободянюк Вікторія Павлівна
Особливості правового регулювання
агентського договору в Україні 196

Кримінологія

Коваленко Валентин Васильович
Кримінологічна характеристика
корупційної злочинності в Україні
та запобігання їй 206

**Смірнова Анна Олександрівна
Полуніна Лілія Валентинівна
Туровська Анастасія Сергіївна**
Спроби правового регулювання
детекції брехні під час досудового
розслідування кримінальних
правопорушень 216

Теорія та історія державного управління

Кальниш Юрій Григорович
Основне питання соціальної
політики сучасної України:
пільги та привілеї 223

**Кропивницький Віталій
Станіславович**
Еволюція механізмів державного
управління формуванням підрозділів
боротьби з надзвичайними
ситуаціями в Україні..... 231

Воропай Любов Анатоліївна
Соціальні стандарти у сфері
захисту учасників АТО:
теоретико-прикладний аспект 245

Функціонування і розвиток механізмів державного управління

**Статівка Наталія Валеріївна
Бублій Максим Петрович**
Функціональні характеристики
сучасних інформаційно-технологічних
факторів як імперативу переходу до
моделі публічного управління 255

**Полякова Юлія Володимирівна
Котуха Олександр Степанович
Олашин Марина Миколаївна**
Інституційно-правове забезпечення
міжнародного митного
співробітництва України..... 263

**Концептуальні засади публічної
служби**

Гавкалова Наталія Леонідівна
Мосумова Айнура Кярам Кізі
Інструментарій підвищення якості
кадрового забезпечення органів
місцевого самоврядування.....274

**Державне управління в галузі
освіти**

Радкевич Валентина Олександрівна
Бородієнко Олександра
Володимирівна
Романенко Євген Олександрович
Дацій Олександр Іванович
Щокін Ростислав Георгійович
Мірошниченко Олексій
Валентинович
Колишко Родіон Анатолійович
Притоманов Сергій Олексійович
Короткова Ліна Ігорівна
Концептуальні засади публічно-
приватного партнерства в системі
професійної освіти282

Сєркова Надія Анатоліївна
Особливості державного
управління системами вищої освіти
в європейських країнах298

Мороз Світлана Анатоліївна
Результати оцінювання студентами
вітчизняних ЗВО рівня прояву
детермінант якості вищої освіти
як підґрунтя для вдосконалення її
механізмів державного управління її
забезпеченням306

**Сучасні технології управління
в державі**

Богданенко Анатолій Іванович
Методологічні засади дослідження
проблем державного регулювання
інвестиційними процесами
будівництва соціального житла321

Сичова Анастасія Олександрівна
НУО та практика advocacy
в глобальному циклі розробки
політичних рішень327

ШАНОВНІ КОЛЕГИ!

Вітаю високопрофесійний колектив редакції журналу «Експерт: парадигми юридичних наук та державного управління» із виходом № 3 (9) 2020.

Журнал, протягом уже майже двох років, залишається авторитетним виданням у сферах державного управління та права. Статті, які публікуються у журналі, відрізняються інноваційністю, аналітичністю та новизною у питаннях теорії, практики регіонального і галузевого управління, місцевого самоврядування.

У поточному номері журналу ви познайомитеся з розкриттям теоретичних аспектів прав суддів як складового елемента їх конституційної правосуб'єктності; з аналізом значущості основних детермінант якості вищої освіти та напрямів вдосконалення змісту деяких з механізмів державного управління забезпеченням

якості освітньої діяльності та якості вищої освіти; із доктринальним дослідженням інтелектуальної власності крізь призму публічної правової діяльності, а саме адміністративно-правової охорони; із особливостями застосування примусових заходів виховного характеру щодо неповнолітніх, зокрема, спірних питань ефективності призначення таких заходів.

Безсумнівною привабливою рисою журналу є його доступність у електронному форматі на сайті, що позитивно відображається на рівні цитування розміщених статей.

Користуючись нагодою, вітаю авторів, редакторів та весь колектив журналу із Днем Конституції України – одним з основних державних свят України.

Конституція України, прийнята 28 червня 1996 року, не тільки закріпила державний суверенітет України, демократичні принципи суспільного порядку і влади, а й визначила вектор подальшого розвитку країни, стала орієнтиром для проведення успішних соціально-економічних перетворень.

Конституційні норми надійно затверджуються в повсякденному житті українських громадян. Спираючись на положення Основного Закону, ми прагнемо зміцнити мир і злагоду в суспільстві, створити необхідні умови для реалізації творчого потенціалу особистості, забезпечити добробут кожної людини.

Бажаю здоров'я, щастя, злагоди, успіхів і творчої наснаги.

**З повагою,
Головний редактор, доктор наук
із державного управління, професор,
Заслужений юрист України**

Є.О. Романенко

ШАНОВНІ КОЛЕГИ!

З нагоди професійного свята – Дня судового експерта висловлюю щиросердечні вітання та найкращі побажання подальших успіхів у вашій не простій роботі.

Це свято відзначається в Україні вже понад десять років та залишається доброю нагодою вшанувати професійні здобутки усіх судових експертів і науковців-експертологів в Україні, які своєю самовідданою та відповідальною щоденною працею роблять значний внесок у забезпечення ефективного функціонування правосуддя, органів досудового розслідування та в цілому прав та свобод людини, та законних інтересів фізичних і юридичних осіб.

**З повагою,
Директор Департаменту
експертного забезпечення правосуддя
Міністерства юстиції України,
кандидат юридичних наук**

В час глобального реформування системи державних інституцій спостерігаємо поєднання зусиль всіх судових експертів у вирішенні актуальних проблем теорії та практики ефективного експертного забезпечення правосуддя в Україні. Важливою платформою для такої згуртованої співпраці виступає й електронне наукове видання «Експерт: парадигми юридичних наук і державного управління», яке видається НДУСЕ з питань інтелектуальної власності, спільно з поважними науковими партнерами – МАУП і Всеукраїнською Асоціацією докторів з державного управління із 2018 року. На сьогодні цей часопис отримав заслужену прихильність фахової аудиторії, як авторів, так і читачів України та за її межами.

Актуально, що цей випуск видання «Експерт: парадигми юридичних наук і державного управління» є спеціальним і вміщує цікаві та змістовні статті з питань судової експертизи. Одночасно з цим у Часописі розкриваються питання державотворення та правотворення, публічного та приватного права, а також державного управління. Такі підходи дозволяють розширити дискурс щодо досвіду, проблем і перспектив удосконалення судово-експертної діяльності.

Н.М. Ткаченко

ШАНОВНІ ДРУЗІ ТА КОЛЕГИ!

Щиро вітаю авторів і читацьку аудиторію з важливим державним святом – Днем Конституції України! Прийняття Верховною Радою України 28 червня 1996 року Основного Закону ознаменувало новий етап конституційного державотворення та правотворення в нашій державі, сприяло утвердження розширеної системи основоположних прав і свобод людини, посиленню їх гарантування та судового захисту.

Важливе місце у механізмі забезпеченні правозахисної та правосудної діяльності Української держави займають судові експерти. Як відомо, одинадцятий

рік поспіль, 4 липня в Україні відзначається важливе професійне свято всіх, хто присвятив себе судово-експертній діяльності – День судового експерта. То ж, вітаю всіх колег з професійним святом, зичу нових успіхів і перемог в роботі, а також відчуття гордості за обрану фахову стежу!

У зв'язку з зазначеними державними і професійними святами Редколегія електронного наукового видання «Експерт: парадигми юридичних наук і державного управління» визначила дві ключові рубрики цього випуску. Перша з них присвячується питанням теорії, історії, реалізації та реформування Конституції України, а друга – проблемам теорії та практики судово-експертної діяльності в Україні та за кордоном.

Водночас, запропонований вашій увазі випуск журналу вмістив багато інших цікавих і змістовних публікацій, присвячених проблемам теорії та практики державного управління в трансформаційний період. Переконали, що розмаїття тематики та висока якість підготованих нашими авторами статей зміцнює науковий авторитет часопису «Експерт: парадигми юридичних наук і державного управління» і посилює увагу політиків, державних діячів, громадськості й усіх небайдужих громадян до опублікованих матеріалів цікавих наукових розвідок.

**З повагою,
заступник Головного редактора,
доктор юридичних наук, професор,
директор НДЦСЕ з питань
інтелектуальної власності Мін'юсту,
Заслужений юрист України**

A handwritten signature in blue ink, consisting of stylized, overlapping loops and lines, representing the name V.L. Fedorenko.

В.Л. Федоренко

ПРОБЛЕМИ СУЧАСНОГО КОНСТИТУЦІОНАЛІЗМУ

УДК 343.148 (477)

[https://doi.org/10.32689/2617-9660-2020-3\(9\)-13-29](https://doi.org/10.32689/2617-9660-2020-3(9)-13-29)

Федоренко Владислав Леонідович,

доктор юридичних наук, професор, директор Науково-дослідного центру судової експертизи з питань інтелектуальної власності Міністерства юстиції України, Заслужений юрист України, бульвар Л. Українки, 26, офіс 501, м. Київ, 01133; fedorenko900@gmail.com; +38 044 5921401, <https://orcid.org/0000-0001-5902-1226>

КОНСТИТУЦІЯ ТА КОНСТИТУЦІЙНА ДЕРЖАВА: ПИТАННЯ ТЕОРІЇ ТА ПРАКТИКИ

Анотація. У публікації досліджуються питання теорії, історії та практики конституційної держави у контексті розвитку конституціоналізму, конституцій та державотворчих практик XVIII-XXI ст. Аналізується зв'язок між конституціоналізмом, конституцією та конституційною державою та їх завдання й функції. Наголошується про їх органічне поєднання, як доктрини, нормативно-правового та інституціонального механізмів конституційно-правового регулювання статусів людини, суспільства та держави. Обґрунтовується висновок про поширення теорії та практики конституційної держави у XIX ст. в Європі та Америці, як закономірної реакції на позитивне закріплення в перших конституціях кін. XVIII – сер. XIX ст. цінностей щодо непорушності вроджених (природних) прав людини, суспільного договору, народного суверенітету, парламентаризму, виборності та змінюваності органів державної влади і ін. Адже основним кредо конституційної держави є державотворення, організація та здійснення державної влади в інтересах людини і народу на засадах неухильного дотримання духу і букви конституції. Підкреслюється, що ідеї конституційної держави, закладені в Конституції Пилипа Орлика 1710 року, не були реалізовані в національному державотворенні, але мали значну історичну цінність для відродження конституційної державності в незалежній Україні.

У публікації також аналізуються підходи правознавців (Г. де Лолм, К. Леймера, А. Дайсі, А. Сійеса, Ф. Кокошкіна, С. Корфа, С. Котляревського, Ф. Оппенгеймера, В. Реннекампа, Б. Чичеріна та ін.) щодо сутності, змісту та ключових ознак конституційної держави. Узагальнюються та систематизуються ключові цінності та принципи конституційної держави. Досліджується співвідношення споріднених, але не тотожних категорій «конституційна держава» та «правова держава». Встановлюються причини і наслідки втрати популярності доктрини і практики конституційної держави і перспективи відродження та модернізації конституційної держави у XXI ст.

Ключові слова: держава, конституція, конституціоналізм, конституційна держава, правова держава, конституційне право.

Fedorenko Vladislav Leonidovich,

Doctor of Law, Professor, Director of the Research Center for Forensic Examination on Intellectual Property of the Ministry of Justice of Ukraine, Honored Lawyer of Ukraine, 26, L. Ukrainka Boulevard, office 501, Kyiv, 01133; fedorenko900@gmail.com; +38 044 5921401, <https://orcid.org/0000-0001-5902-1226>

CONSTITUTION AND CONSTITUTIONAL STATE: ISSUES OF THEORY AND PRACTICE

Annotation. The publication examines the theory, history and practice of the constitutional state in the context of the development of constitutionalism, constitutions and state-building practices of the XVIII-XXI centuries. The connection between constitutionalism, the constitution and the constitutional state and their tasks and functions are analyzed.

Emphasis is placed on their organic combination, as a doctrine, normative-legal and institutional mechanisms of constitutional-legal regulation of the status of man, society and the state.

The conclusion about the spread of the theory and practice of the constitutional state in the XIX century is substantiated. In Europe and America, as a natural reaction to the positive consolidation in the first constitutions of the end XVIII – middle XIX century values regarding the inviolability of innate (natural) human rights, social contract, people's sovereignty, parliamentarism, electability and variability of public authorities, etc. After all, the main credo of the constitutional state is state formation, organization and exercise of state power in the interests of man and people on the basis of strict observance of the spirit and letter of the constitution. It is emphasized that the ideas of the constitutional state, enshrined in the Constitution of Pylyp Orlyk in 1710, were not implemented in the nation-state, but had significant historical value for the revival of constitutional statehood in independent Ukraine.

The publication also analyzes the approaches of jurists (G. de Lolme, K. Leimer, A. Daisy, A. Snyes, F. Kokoshkin, S. Korf, S. Kotlyarevsky, F. Oppenheimer, W. Rennekampf, B. Chicherin, and others) on the essence, content and key features of the constitutional state. The key values and principles of the constitutional state are generalized and systematized. The ratio of related but not identical categories «constitutional state» and «rule of law» is investigated. The causes and consequences of the loss of popularity of the doctrine and practice of the constitutional state and the prospects for the revival and modernization of the constitutional state in the XXI century are established.

Key words: state, constitution, constitutionalism, constitutional state, rule of law, constitutional law.

Постановка питання в загальному вигляді. Святкування чергової річниці з нагоди урочистого прийняття Конституції України від 28 червня 1996 року завжди залишається гарною нагодою для переосмислення здобутків і прорахунків вітчизняного конституційного державотворення та правотворення, визначення перспектив реформування Основного Закону та реалізацію в життя закладених у ньому конституційних цінностей і принципів. На наш погляд, не всі з них на сьогодні повно розкриті в чинному конституційному законодавстві та реалізовані в правозастосовній практиці.

Навіть положення ст. 1 Конституції України про демократичну, соціальну, правову державу отримали на сьогодні різні інтерпретації в правничій науці та по-різному втілюються в діяльності суб'єктів конституційного права, включаючи органи державної влади та органи місцевого самоврядування. Подібний плюралізм сучасної конституційної теорії та практики є цілком природним явищем для демократичної держави, у випадку, коли правотворча і правозастосовна практика не порушує Конституцію та закони України. Він сприяє конструктивному науковому дискурсу, пошуку та обговоренню нових ідей, упереджує прийняття волюнтаристських рішень і проведення завідомо провальних реформ.

У цьому контексті заслуговує на увагу думка А. Селіванова, який пише, що *«у центрі концепції «конституційної держави» перебуває саме Конституція України як «ідеологія реальності» для людини ... Наявність аргументованих тверджень щодо введення, як ми пропонуємо поняття «конституційної держави», означає перехід від абстракт-*

тних ознак демократичної, правової і соціальної сутності держави до реально досягнутої конституціоналізації державного і суспільного життя в країні. Це означає, що саме народ встановлює конституційний лад, який є устроєм конституційної держави, а Конституція стає найважливішим засобом взаємодії народу і держави» [1].

Погоджуючись із думкою проф. А. Селіванова про перспективність подальшої розбудови України як конституційної держави, відзначимо, що з метою уникнення помилок і прорахунків, необхідно дослідити витoki і розвиток доктрини конституційної держави, яка була предметом гострих обговорень серед правознавців і політиків у кін. XIX – на поч. XX ст., а також позитивні й дискусійні аспекти втілення цієї доктрини у державотворенні та правотворенні України і зарубіжних держав.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Конституційна держава активно досліджувалася в роботах Г. де Лолм [2], А. де Токвіль [3], К. Леймера [4], А. Дайсі [5], С. Лоу [6], Г. Еллінека [7-8], Ф. Кокошкіна [9], С. Корфа [10], С. Котляревського, П. Новгородцев [11], Ф. Оппенгеймера [12], В. Реннекампа [13], Б. Чичеріна [14], Ю. Гачека [15] та ін. Зокрема, слід згадати про монографію С. Котляревського «Конституційна держава. Досвід політико-морфологічного огляду» (1907) [16].

Різні аспекти проблематики конституційної держави досліджувалися й у роботах таких вітчизняних учених-конституціоналістів, як Ю. Барабаш [17], З. Кравцова [18], С. Серьогіна [19], О. Скрипнюк [20], І. Процюк [21], В. Шаповал [22], В. Шатіло [23] та ін. Разом із тим, спеціальних досліджень про-

блем конституційної держави, як теорії та практики державотворення на засадах конституцій, а також перспектив відродження цінностей конституційної держави в політико-правових реаліях сьогодення в Україні на сьогодні недостатньо для поживлення відповідного наукового дискурсу, в контексті формування національної ідеї.

Загальна мета цього дослідження полягає в дослідженні генезису та перспектив розвитку феномену конституційної держави, як правової доктрини, конституційної правотворчої, правозастосовної та юрисдикційної практики, на основі системного аналізу вітчизняного та зарубіжного державотворення та правотворення.

Викладення основного матеріалу. Класичний європейський і американський конституціоналізм, основи якого були втілені в дусі та букві відомих робіт Ф. Бекона, Т. Аквінського, Т. Гобса, Дж. Лока, Дж. Міла, Ж-Ж. Руссо, Ш.-Л. Монтеск'є, В. Блекстоуна, С. Пуффендорфа, А. Дайсі, А. Сійеса, Т. Джеферсона, А. Гамільтона, Т. Пейна, А. де Токвіля й ін., став новою ідеологією та філософією державотворення та правотворення в XVIII і наступних століттях у Європі та Америці, а з кін. XIX ст. – і в інших регіонах світу. Уперше у світі, на хвилі перемог «великих революцій» в Англії, Франції, Японії і інших державах Європи [24, с. 69-80] та війн за незалежність у США та державах Латинської Америки, устрій держави і система права були втілені в новому для тих часів універсальному установчому акті, що мав вищу юридичну силу – в конституції.

За свідченням відомого державознавця XIX ст. О. Градовського, «Конституція є ніби то законом, який постав-

лений над всіма чинникам державної влади, які мають узгоджуватися з цим вищим законом всі свої дії в галузі законодавства, суду та управління» [25, с. 3]. Учень О. Градовського, відомий учений-конституціоналіст Б. Чичерін вбачав, що конституції визначили пріоритетні цілі та завдання держави. Зокрема, він писав, що «практична ціль держави, на відміну від ідеальної, є розвитком його ідеї в доповнення до конкретного суспільства чи народу. У цьому сенсі кажуть, що вищий закон є благом народу (*salus populi suprema lex*)» [14, с. 14-15].

У свою чергу, Г. Еллінек визначав конституцію держави, як акт, що «охоплює сукупність правових положень, якими визначаються вищі органи держави, порядок здійснення ними своїх функцій, їх взаємовідносини і компетенція, а також принциповий стан індивіда стосовно держави» [8, с. 486]. Тобто, з часу своєї появи конституції, в їх сучасному розумінні, почали виконувати установчу функцію, як щодо держави та механізмів здійснення публічної влади, включаючи утвердження та захист прав і свобод людини, так і щодо системи права та системи галузевого законодавства.

Науці конституційного права, за понад два століття її існування, відомо безліч визначень конституцій, які по суті окреслювали поширені в правничій науці правничі школи та підходи – формально-юридичний, інституціональний, соціологічний, природно-правовий і ін. Слід погодитись із В. Шаповалом стосовно того, що кожен з існуючих світоглядно-методологічних підходів дозволяє дослідити ті чи інші якості конституції, і для наукових цілей продуктивним було б їх

інтегральне поєднання [22, с. 56]. Утім, реалізація цієї мети вбачається складною й на сьогодні, в силу збереження відомого плюралізму підходів до визначення конституціоналізму та конституцій в вітчизняній і зарубіжній конституційно-правовій думці.

Уникаючи розгорнутого аналізу визначень конституцій, який виходить за межі завдань цієї публікації, зупинимось на попередньо обґрунтованому нами висновку про те, що Конституція України – це єдиний наділений найвищою юридичною силою та гарантований державою і суспільством правовий акт, через який Український народ і Українська держава виражають свою суверенну волю й реалізують легітимні інтереси, утверджуючи основи конституційного ладу України, конституційні основи розвитку громадянського суспільства та його інститутів, загальні засади конституційно-правового статусу людини, принципи та інститути реалізації народовладдя, встановлюють систему, організацію та повноваження органів державної влади й органів місцевого самоврядування, а також конституційно-правовий статус АР Крим, конституують механізми реалізації державно-владних повноважень і адміністративно-територіальний устрій держави [26, с. 86].

Наведене визначення конституції відтворює дихотомічний зв'язок вітчизняного конституціоналізму та державотворення, але стосується України. Для зарубіжних держав, у тому числі й тих, що стали колискою т.з. «класичного конституціоналізму» (Англія, Франція, США і ін.) поняття та сутнісні ознаки конституцій різняться від наведеної дефініції. Так само відмінними є й підходи до досліджуваної

нами теорії та практики конституційної держави, феномен якої зазнав свого розквіту в ХІХ – на поч. ХХ ст.

Очевидно, що саме прийняття конституцій, реалізація їх положень у повсякденному житті людини і суспільства, втілення їх вимог та правил у діяльність органів держави і місцевого самоврядування, сприяло утвердженню доктрини і практики конституційної держави. Водночас, категорія «конституційна держава» на сьогодні залишається мало дослідженою в вітчизняній і зарубіжній правничій науці. Це призводить до спрощеного розуміння етимології цього словосполучення і його численних інтерпретацій, в основу яких покладено добре відомі слова «конституція» та «держава». Такий підхід щодо тлумачення конституційної держави не позбавлений сенсу, але не передає всієї багатоманітності значень досліджуваної категорії.

Утвердженню конституцій і конституційних держав сприяли не лише згадані попередньо доктрини відомих європейських і американських учених (суспільного договору, непорушності вроджених (природніх) прав людини, народного суверенітету, поділу влади, парламентаризму, федералізму та ін.), а й регіональні та національні практики розбудови державності та творення правових систем і юрисдикцій, які стали предтечою конституційних держав, після утвердження в їх суспільному та державному житті конституцій. Аналіз генезису конституціоналізму та конституцій дозволяє ученим виокремлювати різні моделі їх походження та генезису. Ці моделі передували загальному визнанню в кін. ХVІІІ – на поч. ХХ ст. конституцій та утвердженню

нових, відмінних від аристократичних, практик державотворення (верховенство закону, виборність і змінність влади, поділ влади, формування корпусу фахових державних службовців, діяльність яких оплачує держава *etc*), заснованих на цінностях і принципах національних конституцій.

Як уже зазначалось, доктрина класичного конституціоналізму проросла в практиці конституційного державотворення насамперед таких держав, як Англія, Франція та США. Так, визначальний вплив на формування конституціоналізму та конституційної держави в Західній цивілізації справив історичний феномен т.з. «Англійської конституції», якої ніколи не існувало в формі єдиного консолідованого тексту. Феноменологія Англійської конституції стала предметом не лише однойменної роботи Ш.-Л. Монтеск'є, а й перших відомих на сьогодні робіт із конституційного права таких учених, як Г. де Лолм, Е. Фішель, А. Дайсі, С. Лоу й ін.

Свого часу В. Реннекамф звертав увагу на той факт, що теорія Ш.-Л. Монтеск'є «викладає англійський державний устрій, знаходить у ньому основи і підкріплення її та доводить, що саме такому співвідношенню влад, установ і громадських сил Англія зобов'язана своїй політичній свободі, безпеці особи і загальним успіхам держави. За словами Мена *«Англійська конституція була для Монтеск'є тим, чим Гомер для авторів епічної поезії»* [13, с. 24].

У свою чергу, вчення Ш.-Л. Монтеск'є, на противагу доктрині суспільного договору та народного суверенітету Ж.-Ж. Руссо, на думку П. Новгородцева, відзначається конкрет-

ними державницькими підходами. «Поряд індивідуальними правами осіб і з громадянською свободою у нього (Ш.-Л. Монтеск'є – В.Ф.) постійно з'являється, в якості іншого керівного мотиву, – *політична можливість* і сила нації, як благо (*la force de la nation*), і цей другий мотив виявляється в нього переважаючим і вирішальним» [11, с. 70]. На наш погляд, державно-політична складова англійського конституціоналізму стала гарним прологом до утвердження Англії як зразкової конституційної держави. Цьому сприяв і феномен т.з. «Англійської конституції».

Розкриваючи природу Англійської конституції, Е. Фішель писав про те, що вона *«не є силою здобуте надбання народу. Це не дар ліберального державника. Це не грамота, складена за пунктами і статтями, не чітко сформульований договір між правителем і народом. Це не що інше, як конституція в звичайному сенсі, написані та затверджені основні закони держави. Але, ці закони не є зібранням окремих грамот і статутів»* [27, с. 1]. Ці ж особливості системи і структури Англійської конституції згадує в визначенні конституційного права й А. Дайсі. Цей правник пропонував розуміти під «конституційним правом» систему норм, *«які користуються судовим захистом і є сукупністю «законів», в суворому сенсі цього слова, і «конституційних угод», які складаються зі звичаїв, прийомів, правил чи принципів, які не користуються судовим захистом і є сукупністю не законів, а правил конституційної чи політичної моральності»* [5, с. 417]. Наведене А. Дайсі визначення конституційного права найбільш

точно передає особливості феномену Англійської конституції та її системи.

Інший відмий британський правник С. Лоу, опонуючи А. де Токвілю, який у часи роздратованості заявив, що «в Англії зовсім немає конституції: *the n'existe point*», пише, що «англійська конституція не вміщена в жорсткі, визначені рамки і наділена гнучкістю чи податливістю, поміж тим, як конституції інших держав є усталені та цією гнучкістю не наділені» [6, с. 51, 53]. Тим самим, С. Лоу вказав на відмінність т.з. Англійської конституції від писаних конституцій США та Франції.

Описаний Е. Фішелем, А. Дайсі, С. Лоу й ін. правознавцями феномен Англійської конституції став результатом еволюційного розвитку британського конституціоналізму, відлік якого ведеться іще з Великої хартії вольностей 1215 року. Ця еволюція мала свою логіку та динаміку. Щодо цього К. Кузнєцов писав, що для періоду перед Славетною революцією 1688 року в Англії призначення прихильників конституціоналізму полягало в тому, «*щоб лише утримувати політичну спадщину, яка дісталась від пращурів; чим ближче до Великого Повстання, тим більше змінюється їх позиція*» [28, с. 60]. Власне, саме в XVII-XIX ст. було сформоване юридичне ядро Англійської конституції, та визначено конституційні основи конституційної монархії, яка в модернізованому стані діє в Великій Британії донині.

Інший досвід розвитку конституціоналізму та, відповідно, конституційної держави мали держави континентальної Європи і США. На думку Ю. Гачека, в основі конституцій Франції, США, Швейцарії та інших держав стоїть *pouvoir constituent*, під яким цей

учений-конституціоналіст розуміє вищу владу встановлювати для себе конституцію і за необхідності змінювати її: *lex populi suprema voluntas* – «закон народу є найвищою волею». Це вчення коріниться в англійській і шотландській пресвітеріальній системі. ... У 18-м столітті, а саме в Конституційному акті Массачусетса 1780 р., цей первинно одноголосний договір перетворився в вотум більшості, обов'язковий і для інших, не згодних із ним співгромадян» [15, с. 30-31]. Таким чином, первинним принципом французького й американського конституціоналізму став принцип повновладдя народу в усіх сферах державотворення та правотворення.

У свою чергу, конституція Швейцарської Конфедерації, не зважаючи на те, що Ю. Гачек ставить її в один ряд з американською та французькою конституціями, мала відмінності й особливий вплив на формування швейцарської конституційної держави. Так В. Вільсон пише про те, що Конституція Швейцарії 1848 року була створена на «*розвалинах попередньої конфедерації держав*» і, по-суті, знаменувала рух до трансформації Швейцарії в федерацію [29, с. 270-271]. Остаточно ж модель конституційної держави-федерації була закріплена в Швейцарії в Конституції 1874 року й сприяла розбудові самобутньої моделі конституційної держави, заснованої на цінностях народовладдя та федералізації.

Французька модель конституціоналізму та конституційної держави залишається однією з найбільш відомих і досліджених, як і події Великої Французької революції, що передували їй утвердженню. Швейцарський правознавець Ш. Боржо писав щодо цього

наступне: «Уявлення про конституцію, яке можна назвати французьким, а саме ідея кодифікованого державного права, суворо відмінного від звичайного законодавства, лежить на сьогодні в основі сучасної держави. ... Революція поширила цей принцип у Європі» [30, с. 9]. Дійсно, Конституція Франції 1791, 1793 і наступних років мала важливий вплив на утвердження конституціоналізму, конституцій і конституційних держав у Бельгії, Данії, Пруссії, а надалі й Німеччини, і інших держав.

Важливою новелою конституційного державотворення в Французькій республіці стало власне проголошення республіки, яка була відмінною від Афінської чи Римської республіки, і навіть від республік Середньовічної Італії. Основи устрою революційної Франції, як конституційної держави, вдало визначив понад сто років тому український учений і дипломат М. Залізняк: «Суверенітет належить до народу. Закон се вираз його волі, а «у Франції нема власти вищої від закону». З другої сторони признає ся як щось самозрозуміле, що «*нарід, від якого виходить усяка власть, може здійснювати її лише через делеговане*»» [31, с. 59]. Таким чином, в основі французької моделі конституційної держави було покладено принцип поєднання безпосередньої та представницької демократії. Одночасно з цим, слід погодитись із В. Шаповалом щодо посилення політичних акцентів французького конституціоналісту та конституцій [22, с. 58-59].

Останні змінювалися в кін. XVIII – XIX ст. надзвичайно динамічно, як і зміст французької моделі конституційної держави. Так М. Коркунов писав, що конституції XVIII ст. не лише визначали цілі держави, а й по-суті

позначили програму державної діяльності, яка зводилась переважно до «забезпечення права та безпеки. ... У двох перших французьких конституціях 1791 і 1793 рр. і в Конституції Лігурійської республіки ціль держави визначається, як «збереження» та «забезпечення» природних і невід'ємних прав людини» [32, с. 56].

Разом із тим, учені висловлювали й інші погляди на розбудову конституційної держави під впливом Великої Французької революції та її взаємозв'язок з державотворчими практиками США. «*Захоплені власними теоріями і підтримані прикладом Північно-Американських штатів, французи вступили на революційний шлях, розвалили вікові установи своєї держави і на розщипаному полі стали створювати нову будівлю конституційно-представницького порядку, впевнені, що вони лише продовжують справу Північно-американців*» [13, с. 30], писав В. Реннекампф.

У свою чергу, розвиток американського конституціоналізму та розбудова конституційної держави у США мала свої особливості. Як писав В. Реннекампф, «Північно-Американська конституція, схожа з ученнями Західноєвропейських теоретиків, була в той же час і відмінною від них; у ній немає віри ні в безумовність свободи, ні в самообмеження влади, ні в непогрішність і безкорисність індивідуальних прагнень. Тому, Північно-Американська конституція точно визначила основні особисті права, установивши суворі заходи суду та поліції, як проти порушення прав інших, так і в захист державної безпеки; влада виконавча обставлена тісними і відповідальними межами, але в своєму колі незалежна та сильна; конгресу представників на-

дані необхідні повноваження для охорони прав особи і держави, але йому не надана абсолютна влада над державою; вищим сувереном є народ, до голосу якого конгрес має звертатися з усіх докорінних питань державних перетворень» [13, с. 31-32].

Очевидно, що теорія та практика конституційної держави не вичерпується лише англійською, французькою, американською та швейцарською моделями конституційної демократії. В інших державах світу доктрина конституційної держави та втілення її в національне державотворення також мала місце в досліджуваній період. Зокрема, ідеї конституційної держави (виборність і змінність гетьмана та козацької старшини, поділ влади у козацькій державі, розмежування коштів гетьмана та фінансів (скарбу) козацької держави і ін.), закладені в Конституції Пилипа Орлика 1710 року, з об'єктивних причин не були у повній мірі реалізовані в національному державотворенні, але мали значну історичну цінність для відродження конституційної державності в незалежній Україні.

Що ж до визначення категорії «конституційна держава» та її співвідношення з іншою, спорідненою, але не тотожною категорією «правова держава», учені-конституціоналісти висловлюють різні погляди. Зокрема, правники вбачали в конституційній державі еволюційну форму державності, яка йшла вслід за рабовласницькою, феодальною та буржуазною формою державності й мала повсюдне поширення в світі. Так, С. Корф вбачав, що упродовж ХІХ ст. держава в своєму історичному розвитку досягла своєрідної форми, що називається конституційною державою. На його думку,

«загальне поширення факту виникнення конституційної форми державного ладу ясно засвідчує, що така не є якимось місцевим чи випадковим явищем, а особлива стадія розвитку державності ...» [10, с. 53].

Ф. Кокошкін вбачав у конституційній державі «... практичне здійснення ідеї правової держави. Ця ідея з давніх часів теоретично розвивалася в політичне вчення, але лише в конституційній державі вона знайшла своє практичне застосування» [9, с. 222]. Наведена позиція Ф. Кокошкіна співзвучна з поглядами А. Дайсі на англійський конституціоналізм, заснованої на двох визначальних принципах – *«на верховенстві парламенту і на пануванні права»* [5, с. 416-417].

Згадуваний нами попередньо С. Корф пов'язував, хоча й не ототожнював, конституційну державу з правовою державою, та писав, що *«... конституційною державою ми називаємо таку, в якій діє парламент (народне представництво, що беру участь в здійсненні законодавчої влади), а правовою державою – ту, в якій правом забезпечені громадянські свободи і участь народу (в різноманітних формах) в здійсненні функцій державної влади...»* [10, с. 53].

На поч. ХХ ст. голова Австрійського адміністративного суду барон К. Леймер, писав щодо сутності та змісту конституційної держави наступне: *«Доктрина конституційної держави втілює реакцію проти державного абсолютизму й перехід до домінуючого нині вчення про правову державу. Причиною її є посилене суперництво індивідуалістичного початку в тому дуалізмі принципів, які закладені в розвитку сучасної ідеї держави; практичний пош-*

товх вона отримала від Французької революції До цього часу, заново здобуте поняття держави було якимось нерозвиненим зародком без тяглості, практично воно існувало лише у центрі монархічної влади, але не було введено в усій складності державного і громадського союзу» [4, с. 105].

Таким чином, погоджуючись із К. Леймер можемо стверджувати, що доктрина і практика конституційної держави істотно зміщує центр державного володарювання: на доктринальному рівні – від монаршого абсолютизму – до верховенства конституції, на рівні державотворення – від централізму монарха – до народного суверенітету і верховенства парламенту. Можна також припустити, що тогочасні ідеї щодо конституційної держави стали певним підсумком реалізації цінностей і принципів конституціоналізму й конституцій на практиці, а також ознаменували своєрідний конституційний транзит в напрямку утвердження правової держави.

Разом із тим, популярність категорії «конституційна держава» в науці конституційно-правовій думці XVIII – поч. XX ст. не сприяла чіткому виявленню та систематизації її сутнісних ознак. Правознавці демонстрували різні підходи щодо цього питання. Так, швейцарський правознавець Г. де Лолм, один із фундаторів європейської науки конституційного права, у своїй роботі «Конституція Англії» (1771 р.) так визначив сутнісну ознаку конституційної держави: «Жити у Державі, де закони рівні для всіх, і вірно виконуються (якими б засобами не досягалися ці вигоди), означає бути вільним» [2, с. 256]. Вочевидь, що Г. де Лолм, який тривалий час проживав

в Англії, досконало передав повагу до таких цінностей англійського конституціоналізму, до верховенства права, рівність і свобода. Саме вони втілюють доктрину й практику конституційної держави в Англії впродовж століть.

Як відомо, французький правник XIX ст. М. Оріу не вживав категорію «конституційна держава», але досліджував конституційний режим, який «має своїм завданням організувати державу в вигляді моральної особи шляхом напрацювання формальних статутів і шляхом децентралізації суверенітету, все це – для забезпечення політичної свободи» [33, с. 428]. Саме «децентралізація суверенітету» та забезпечення громадянської та політичної свободи, на наш погляд, стало однією з ознак конституційної держави.

У цьому сенсі слід згадати відповідні цінності та процеси, які І. Андрієвський узагальнено описав у контексті зламу абсолютистської монархії під впливом революції:

«Форми централізації помітно сприяли тому, щоб абсолютизму королівської влади міг протиставитись у кін. XVIII ст. абсолютизм влади народної: приватна особа, яка нічого не значила до того в державі, захотіла мати найбільше значення; основні держави революція прагнула вибудувати на свободі особи ... Установчі збори у своїй Конституції 1791 р. турбуються про створення природних прав людини; накреслені ними установи являють собою суміш моральних повчань із філософськими афоризмами і метафізичними формулами про свободу діяльності, думки, листування та друку, рівності перед законом, забезпечення власної безпеки особи; продажність і спадкування посад забороняється, привілеї руйнуються,

цехи і корпорації знищуються, всі громадяни однаково допускаються до державних посад, цензура проголошується неможливою, будь-яке віросповідання допускається на однакових основах, визнається право громадських зібрань, право петицій, устанавлюється громадський фонд для виховання сиріт і допомоги бідним, відкривається загальне для всіх і безкоштовне викладання наук і мистецтва ...» [34, с. 17-18].

На наш погляд, визначення та систематизація цінностей і принципів, закріплених у Конституції Франції 1791 року, після краху абсолютистської монархії, якнайкраще характеризує ключові ознаки конституційної держави.

Також слід згадати С. Котляревського, який у своїй роботі «Конституційна держава» писав, що конституції Англії та Франції кардинально відрізняються одна від іншої, але «і тут, і там центр тяжіння лежить саме по всій сукупності повноправних громадян. День виборів в обох державах визначає не лише склад законодавчих зборів, але й загальну спрямованість урядової політики, долю міністерства. І тут, і там держава, в особі своїх представників, може примусити уряд іти по певному шляху» [16, с. 12]. Таким чином, права та свободи громадян, зокрема, політичне право обирати і бути обраним, є однією з стрижневих цінностей конституційної держави.

Безперечно, однією з важливих ознак конституційної держави є її втілення в ній принципу поділу влад і утвердження раціонального балансу між ними. Відомим сучасникам є зміст ст. XVI Декларації прав і громадянина, прийнята Національною Асамблеєю Франції 26 серпня 1789 р., яка вста-

новлює, що суспільство в якому не забезпечено реалізацію прав людини й не здійснено розподіл влад, взагалі не має конституції. Таким чином поділ влад на законодавчу, виконавчу та судову, а також наявність дієвих правових механізмів стримувань і балансів між ними отримав закріплення в усіх конституціях та став основоположним принципом функціонування конституційної держави.

При цьому, якщо для тогочасних країн Європи найбільш важливим елементом конституційної держави були виборні парламенти і парламентаризм, то для США не менш важливою у системі стримувань і балансів державної влади була і судова влада. Щодо цього А. де Токвіль писав, що «... *протир судової влади в світі політичному має бути пропорційним простору влади виборної. Якщо ці дві влади не йдуть разом, то суспільство приходить до анархії або впадає в рабство*» [3, с. 94]. Натомість, Ф. Кокошкін конкретизує, щодо судової влади у конституційній державі те, що «її незалежність щодо інших влад і узгодження з громадською правосвідомістю в тлумаченні та застосуванні права гарантується *незмінністю суддів і судом присяжних* в кримінальних справах» [9, с. 224].

Окремий розділ, присвячений конституційній державі міститься й у роботі Ф. Оппенгеймера «Держава» (1907 р.). У ній німецький учений, подібно до попередньо проаналізованих у цій статті робіт, проводить думку про поступовий розвиток «*від первісної грабіжницької держави, через стадії розвитку феодалної держави, через абсолютизм до сучасної конституційної держави*» [12, с. 222]. При цьому, основними рисами конституційної

держави, за Ф. Оппенгеймером, стає конституційна боротьба політичних партій і класів. Її ж відмінність від інших історичних типів держави полягає в наявності «державних чиновників, які оплачуються з державної казни» [12, с. 228]. Таким чином, Ф. Оппенгеймер вбачає ключовими ознаками конституційної держави політичну боротьбу в конституційному полі та наявність політично нейтрального державного апарату.

Український правник В. Рененкампф, досліджуючи германський конституціоналізм часів О. Бісмарка, не лише впевнено оперує категорією «конституційна держава», а й визначає наступні її риси, посилаючись на роботи Р. фон Моля:

«а) «в конституційній державі державна влада, у всій її цілісності, діючи відповідно до ідеї та цілі юридичної держави, знаходиться в руках монарха чи на відомий строк обраного нею представника;

б) особливим основним законом точно визначаються звичайні та надзвичайні права, які надаються державній владі для управління державою;

с) рівномірно визначаються права громадян (підданих) взагалі та зокрема щодо їх відношення до державної влади;

д) встановлюються різні гарантії цих останніх прав, в їх числі представництво, призначене власне для охорони цих прав і наділене необхідними для цього засобами» [13, с. 9].

Це дозволило В. Реннекампфу зробити висновок, що конституційний порядок – це «обрані народом представники, на яких покладається відома участь в управлінні державою, охороні природних прав і контроль за

дією уряду; приналежність ця стала настільки сутнісною умовою конституційного порядку, що вислів «представницьке» і «конституційне» правління стали вживатися як тотожні» [13, с. 9].

Слід зважити і на погляди Ф. Кошкіна щодо ключових ознак і гарантій конституційної держави у його баченні. На думку вченого, «підпорядкування держави праву забезпечується: 1) участю народу чи народних представників в законодавстві; 2) поділом влад» [9, с. 224]. Очевидно, що ці ознаки конституційної держави, у силу їх універсальності, можуть бути застосовані й до концепту правової держави, який виявив більшу перспективність для розвитку конституційної доктрини, а також правотворчої, правозастосовної та правосудної (юрисдикційної) діяльності в державах світу в ХХ-ХХІ ст.

Висновки та перспективи подальших розробок. Наведені та проаналізовані погляди правознавців щодо сутнісних ознак конституційної держави є основними, але не вичерпними. Категорія «конституційна держава» уособила в собі основні якості держави, організація та функціонування влади в якій підпорядковується конституції. При цьому, слід прийняти до уваги, що перші конституції США, Франції та інших держав Європи і Америки позитивно закріпили цінності та принципи природного права, суспільного договору та ін. Їм був іще невідомий феномен поділу на «юридичні конституції» та «фактичні конституції». Разом із тим, уже у першій пол. ХХ ст. така приваблива доктрина конституційної держави втрачає свою актуальність. Її змінює більш звична

для сучасників теорія правової держави, заснована на цінностях природного права та їх всебічному втіленні в правотворчу, правозастосовну та правосудну діяльність..

Між Першою та Другою світовими війнами доктрина конституційної держави залишалась переважно предметом політико-правових дискурсів. Міжвоєнні конституції та практика їх реалізації породили феномен юридичних, досить ідеальних з точки зору доктрини конституціоналізму та юридичної техніки конституцій, які виконували роль «конституційного фасаду» держав у Лізі Націй. Натомість, правотворча та правозастосовна практика державотворення в цей час блукала між авторитарними, тоталітарними і мілітаристськими режимами, які виявили свою неконституційність під час жахів Другої світової війни.

Після другої світової війни, створення ООН і прийняття Загальної декларації прав людини було прийнято низку конституцій (Італія, Німеччина, Франція та і.), які закріплювали універсальні цінності – непорушність основоположних прав і свобод людини та їх абсолютна цінність у суспільстві та державі; верховенство права, народний суверенітет і різноманітні форми його реалізації – безпосередня демократія, представницька демократія, демократія участі, паритет взаємовідносин громадянського суспільства та держави, політичний плюралізм тощо.

Держави західної демократії поклали ці цінності та принципи не лише в основу своїх конституцій, а й втілили їх при розбудові й модернізації своїх держав у другій пол. ХХ ст. Натомість колишній СРСР і його держави-сателіти, які розбудовували т.з.

«соціалістичну демократію» і надалі демонстрували подвійний конституційний дизайн: за фасадами юридичних конституцій, вони реалізовували власні моделі державотворення. Час виявив їх неефективність і в кін. 90-х років колишній СРСР зазнав краху. Це дало шанс для пострадянських і постсоціалістичних республік, включаючи і Україну, на прийняття власних конституцій і розбудову на їх основі національної державності.

За часи незалежності в Україні було прийнято лише одну Конституцію, яка зберігає чинність і донині. Разом із тим, у ХХІ ст. до Конституції України було внесено чимало змін і доповнень. Слід погодитись з Г. Еллінеком, який свого часу стверджував наступне: *«Кожна революція прагне до зміни конституції. А так як над державою немає такої влади, яка б могла б не допустити цих змін, безвідносно до того, виходять вони зверху чи знизу, то будь-яка вдала революція створює нове право»* [7, с. 5-6]. Це правило не обійшло й Основний Закон України. Значна частина змін до чинної Конституції України вносилась під час і за результатами Помаранчевої революції 2004 р. і Революції Гідності 2014 р. Аналіз предмету і процедури внесення змін і доповнень до Конституції України засвідчує, що відповідні конституційні реформи були далеко не бездоганними.

Відомий поштовх до модернізації Конституції України дала і т.з. «електоральна революція» 2019 року, яка мала своїм наслідком безпрецедентний прихід до влади за результатами виборів нової політичної сили, яку підтримала абсолютна більшість виборців [35]. На сьогодні до Конституції

України уже внесено та ініційовано внесення численних змін і доповнень (реформа місцевого самоврядування та територіальна організація влади на засадах децентралізації *etc*). У цьому контексті, важливо, як на наш погляд, зберегти сутність і зміст Основного Закону та систематизувати відповідні конституційні зміни, об'єднавши їх зрозумілою ідеєю. Такою ідеєю може бути відродження модерної конституційної держави, кредом якої буде організація та здійснення демократичної державної влади в інтересах людини і народу на засадах неухильного дотримання духу і букви Конституції України.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Селіванов А. Конституційна держава: ідеологія суспільних реалій // Голос України. 2013. 17 травня. URL: <http://www.golos.com.ua/article/50809>

2. Лолм де Г. Конституция Англии или Состояние Английского правления, сравненного с Республиканской формою и с другими Европейскими Монархиями. Пер. с франц. И. Татищевым. Том первый; Том второй. Москва: В университет. типограф, 1806. 266 с.; 291 с.

3. Токвиль А.Д. Демократия в Америке. Перевел с двенадц. изд-я, исправл. и дополн-го. сравнит. исследованием Демократии в Соединенных Штатах и Швейцарии А. Якубович. Том 1. Киев: В Типогр. А. Гаммершмида, 1860. 300 с.

4. Леймер К. барон. Административная юстиция. Понятие охраны субъективных публичных прав в связи с воззрением на государство. Пер. барон А.Э. Нольде. С.-Петербург: Сенатская типогр., 1905. 206 с.

5. Дайси А.В. Основы государственного права Англии. Введение в изучение Английской конституции. Пер., дополненный по 6 англ. изд. О.В. Полторацкой. Под ред.

проф. П.Г. Виноградова. Изд. второе. Москва: Типогр. Т-ва И.Д. Сытина, 1907. 671 с.

6. Лоу С. Государственный строй Англии. Пер. под. ред. А.С. Яценко. С вступ. замечанием и стат. П.Г. Виноградова. Москва: Типогр. Т-ва И.Д. Сытина, 1910. 446 с.

7. Еллинек Г. Конституции, их изменения и преобразования. Под ред. и с вступ. стат. Б.А. Кистяковского. С.-Петербург: Изд. Юрид. книж. склада «Право», 1907. 94 с.

8. Еллинек Г. Общее учение о государстве. Вступ. стат. И.Ю. Козлихина. С.-Петербург: Изд-во «Юрид. центр. Пресс», 2004. С. 486. (752 с.).

9. Кокошкин Ф.Ф. Лекции по общему государственному праву. Под ред. и с предисл. В.А. Томсинова. Москва: Издательство «Зерцало», 2004. 312 с.

10. Корф С.А. Русское государственное право. Часть I. Москва: Поставщик Двора Его Величества – Товарищество «Скоропечатни А. А. Левенсон», 1915. 315 с.

11. Новгородцев П. Кризис современного правосознания: Москва: Типогр. И.Н. Кушнерев и Ко., 1909. 393 с.

12. Оппенгеймер Ф. Государство: переосмысление. Пер. с англ. А. Стихина и С. Анкапова. Москва: Проект RUSTATE.ORG, 2020. 255 с.

13. Реннекампф В. Конституционное начало и политические воззрения кн. Бисмарка. Киев: Типо-литография Т-ва И.Н. Кушнерев и Ко, 1890. 414 с.

14. Чичерин Б. Курс государственной науки. Часть I. Общее государственное право. Москва: Типо-литография Т-ва И.Н. Кушнерев и Ко, 1894. 481 с.; IV с.

15. Гачек Ю. Общее государственное право на основе сравнительного правоведения. Часть II. Право современной демократии. Под ред. и с пред. М.А. Рейснера. Авториз. пер. с нем. М.Я. Лазерсона. Рига: Изд-е «Наука и Жизнь», 1913. 180 с.

16. Котляревский С.А. Конституционное государство. Опыт политико-морфологического обзора. С.-Петербург: Типогр. Альтшулера, 1907. 250 с.

17. Барабаш Ю.Г. Державно-правовий конфлікт в теорії та практиці конституційного права: монограф. Харків: Право, 2008. 220 с.

18. Кравцова З.С. Конституційно-правові засади організації і здійснення державної влади в Україні: монограф. Київ: Видавництво Ліра-К, 2019. 428 с.

19. Серьогіна С.Г. Форма правління: питання конституційно-правової теорії та практики: монограф. Харків: Право, 2011. 768 с.

20. Скрипнюк О.В. Соціальна, правова держава в Україні: проблеми теорії і практики. До 10-річчя незалежності України: монограф. Київ: Інститут держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2000. 600 с

21. Процюк І.В. Поділ державної влади в умовах різних форм державного правління: монограф. Харків: Право, 2012. 584 с.

22. Шаповал В. Феномен конституційного права: монограф. Київ: Інститут законодавства Верховної Ради України, 2017. 423 с.

23. Шатіло В.А. Теоретичні проблеми конституційного механізму державної влади: співвідношення організаційних структур та функцій (вітчизняний і світовий досвід): монограф. Київ: Вид-во «Юридична думка», 2017. 364 с.

24. Федоренко В.Л. Конституціоналізм і революції // *Право України*. 2018. № 4. С. 64-92.

25. Градовский А.Д. Государственное право важнейших европейских государств. Лекция читанная в 1885 г. Издано под ред. Н.М. Коркунова. С.-Петербург: Изд. Л.Ф. Пантелеева, 1895. 528 с.

26. Федоренко В.Л. Конституційне право України: підручник. До 20-ої річниці Конституції України та 25-ої річниці незалежності України. Київ: Вид-во «Ліра», 2016. 616 с.

27. Фишель Е. Государственный строй Англии. Перевод П.М. Цейдлера. Санкт-Петербург: Изд-е книготорговца-типографа М.О. Вольфа, 1862. IV с.; 531 с.

28. Кузнецов К.А. Опыты по истории политических идей в Англии (XV-XVII в.). Владивосток: Изд. Восточного института, 1913. 213 с.

29. Вильсон В. Государство. Прошлое и настоящее конституционных учреждений. Перевод под ред. А.С. Яценко. С предисл. М.М. Ковалевского. С прилож. текстов важнейших констит. Москва: Изд. В.М. Саблина, 1905. 569 с.;166 с.

30. Боржо С. Учреждение и пересмотр конституций. Пер. П. Высоцкого. Под ред. Ф.Ф. Кокошкина. Москва: Изд-е М. и С. Сабшиных, 1918. 288 с.

31. Залізняк М. Велика Французька революція. Книжка перша. Львів: В друк. наукового товар. імени Шевченка, 1914. 274 с.

32. Коркунов Н.М. Русское государственное право. Том I. Введение и общая часть. Изд. седьм. Под ред. и с дополн. З.Д. Авалова, М.Б. Горенберга и К.Н. Соколова. С.-Петербург: Типогр. М.М. Стасюлевича, 1909. 623 с.

33. Ориу М. Основы публичного права: монограф. Москва: ИНФРА-М, 2013. 574 с.

34. Андреевский А. Русское государственное право. Том I. Введение и Часть I. О правительстве. С.-Петербург; Москва: Изд-во М.О. Вольфа, 1866. 496 с.; IV с.

35. Федоренко В.Л. Демократія, демократизація та феномен «електоральної революції» 2019 року в Україні // *Право України*. 2019. № 11. С. 200-224.

REFERENCES:

1. Selivanov, A. (2013). *Konstytutsiina derzhava: ideolohiia suspilnykh realii* [The constitutional state: ideology of social realities]. *www.golos.com.ua*. URL: <http://www.golos.com.ua/article/50809> [in Ukrainian].

2. Lolme, J.L. De. (1806). *Konstitutsiya Anglii ili Sostoyanie Angliyskogo pravleniya, sravnennogo s Respublikanskoy formoyu i s drugimi Evropeyskimi Monarkhiyami* [The Constitution of England: Or, An Account of the English Government; in which it is Compared, both with

- the Republican Form of Government, and Occasionally with the Other Monarchies in Europe*. (I. Tatishchev, Trans). (Vols. 1-2). Moscow: V universit. Tipograf. [in Russian].
3. Tocqueville, A. de. (1860). *Demokratiya v Amerike [De la démocratie en Amérique]*. (12 ed., rew.). (A. Yakubovich, Trans). (Vol. 1). Kiev: V Tipogr. A. Gammershmida [in Russian].
4. Lemayer, K. (1905). *Administrativnaya yustitsiya. Ponyatie okhrany subektivnykh publichnykh prav v svyazi s vozzreniem na gosudarstvo [Administrative Justice The concept of protection of subjective public rights in connection with the view of the state]*. (A.E. Nolde, Trans). Saint Petersburg: Senatskaya tipogr. [in Russian].
5. Dicey, A. V. (1907). *Osnovy gosudarstvennogo prava Anglii. Vvedenie v izuchenie Angliyskoy konstitutsii [Introduction to the study of the law of the constitution]*. (2nd ed.). P.G. Vinogradov (Eds.). (O.V. Poltoratskaya, Trans). Moscow: Tipogr. T-va I.D. Sytina [in Russian].
6. Law, S. (1910). *Gosudarstvennyy stroy Anglii [The political system of England]*. A. S. Yashchenko (Eds.). Moscow: Tipogr. T-va I.D. Sytina [in Russian].
7. Jellinek, G. (1907). *Konstitutsii, ikh izmeneniya i preobrazovaniya [Constitutional Amendment and Constitutional Transformation]*. B.A. Kistyakovskiy (Eds.). Saint Petersburg: Izd. Yurid. knizh.sklada «Pravo» [in Russian].
8. Jellinek, G. (2004). *Obshchee uchenie o gosudarstve [General doctrine of the state]*. Saint Petersburg: Izd-vo «Yurid. tsentr. Press» [in Russian].
9. Kokoshkin, F.F. (2004). *Lektsii po obshchemu gosudarstvennomu pravu [Lectures on general public law]*. V.A. Tomsinov (Eds.). Moscow: Izdatelstvo «Zertsalo» [in Russian].
10. Korf, S.A. (1915). *Russkoe gosudarstvennoe pravo [Russian state law]*. (Vols. 1). Moscow: Postavshchik Dvora Ego Velichestva – Tovarishchestvo «Skoropechatni A. A. Levenson» [in Russian].
11. Novgorodtsev, P. (1909). *Krizis sovremennogo pravosoznaniya [The crisis of modern justice consciousness]*. Moscow: Tipogr. I.N. Kushnerev i Ko. [in Russian].
12. Oppenheimer, F. (2020). *Gosudarstvo [The State]*. (A. Stikhin, S. Ankapov, Trans). Moscow: Proekt RUSTATE.ORG [in Russian].
13. Rennenkampf, V. (1890). *Konstituzionnie nachala i politicheskie vozzreniya kn. Bismarka [Constitutional principles and political views of Prince Bismarck]*. Kiev: Tipo-litografiya T-va I.N. Kushnerev i Ko. [in Russian].
14. Chicherin, B. (1894). *Kurs gosudarstvennoy nauki. Chast I. Obshchee gosudarstvennoe pravo [The course of state science. Part I. General state law]*. Moscow: Tipo-litografiya T-va I.N. Kushnerev i Ko. [in Russian].
15. Gachek, Yu. (1913). *Obshchee gosudarstvennoe pravo na osnove sravnitel'nogo pravovedeniya. Chast II. Pravo sovremennoy demokratii [General state law on the basis of comparative law. Part II. The law of modern democracy]*. M.A. Reysner (Eds.). (M.Ya. Lazerson, Trans). Riga: Izd-e «Nauka i Zhizn» [in Russian].
16. Kotlyarevskiy, S.A. (1907). *Konstituzionnoe gosudarstvo. Opyt politiko-morfologicheskogo obzora [Constitutional state. The experience of political and morphological review]*. Saint Petersburg: Tipogr. Altshulera [in Russian].
17. Barabash, Yu.H. (2008). *Derzhavno-pravovyi konflikt v teorii ta praktytsi konstytutsiinoho prava [State and legal conflict in the theory and practice of constitutional law]*. Kharkiv: Pravo [in Ukrainian].
18. Kravtsova, Z.S. (2019). *Konstytutsiino-pravovi zasady orhanizatsii i zdiisnennia derzhavnoi vlady v Ukraini [Constitutional and legal principles of organization and exercise of state power in Ukraine]*. Kyiv: Vydavnytstvo Lira-K [in Ukrainian].
19. Serohina, S.H. (2011). *Forma pravlinnia: pytannia konstytutsiino-pravovoi teorii ta praktyky [Form of government: issues of constitutional and legal theory and practice]*. Kharkiv: Pravo [in Ukrainian].
20. Skrypniuk, O.V. (2000). *Sotsialna, pravova derzhava v Ukraini: problemy teorii i praktyky [Social, legal state in Ukraine: prob-*

lems of theory and practice]. Kyiv: Instytut derzhavy i prava im. V.M. Koretskoho NAN Ukrainy [in Ukrainian].

21. Protsiuk, I.V. (2012). *Podil derzhavnoi vldy v umovakh riznykh form derzhavnogo pravlinnia [Separation of state power in terms of different forms of government]*. Kharkiv: Pravo [in Ukrainian].

22. Shapoval, V. (2017). *Fenomen konstytutsiinoho prava [The phenomenon of constitutional law]*. Kyiv: Instytut zakonodavstva Verkhovnoi Rady Ukrainy [in Ukrainian].

23. Shatilo, V.A. (2017). *Teoretychni problemy konstytutsiinoho mekhanizmu derzhavnoi vldy: spivvidnoshennia orhanizatsiinykh struktur ta funktsii (vitchyzniani i svitovy dosvid) [Theoretical problems of the constitutional mechanism of state power: the ratio of organizational structures and functions (domestic and world experience)]*. Kyiv: Vyd-vo «Yurydychna dumka» [in Ukrainian].

24. Fedorenko, V.L. (2018). *Konstytutsionalizm i revoliutsii [Constitutionalism and revolutions]*. *Pravo Ukrainy – Law of Ukraine*, 4, 64-92 [in Ukrainian].

25. Gradovskiy, A.D. (1895). *Gosudarstvennoe pravo vazhneyshikh evropeyskikh gosudarstv. Lektsiya chitannaya v 1885 g. [State law of the most important European states. Lecture given in 1885]*. N.M. Korkunov (Eds.). Saint Petersburg: Izd. L.F. Panteleeva [in Russian].

26. Fedorenko, V.L. (2016). *Konstytutsiine pravo Ukrainy [Constitutional law of Ukraine]*. Kyiv: Vyd-vo «Lira» [in Ukrainian].

27. Fishel, E. (1862). *Gosudarstvennyy stroy Anglii [Die Verfassung Englands]*. (P.M. Tseydler, Trans). Saint Petersburg: Izd-e knigotorgovtva-tipografa M.O. Volfa [in Russian].

28. Kuznetsov, K.A. (1913). *Opyty po istorii politicheskikh idey v Anglii (XV-XVII v.) [Experiments on the history of political ideas*

in England (XV-XVII centuries)]. Vladivostok: Izd. Vostochnogo instituta [in Russian].

29. Wilson, V. (1905). *Gosudarstvo. Proshloe i nastoyashchee konstitutsionnykh uchrezhdeniy [The State. The past and present of constitutional institutions]*. A.S. Yashchenko (Eds.). Moscow: Izd. V.M. Sablina [in Russian].

30. Borgeaud, C. (1918). *Uchrezhdenie i peresmotr konstitutsiy [Establishment and revision of constitutions]*. F.F. Kokoshkin (Eds.). (Vysotskiy, Trans). Moscow: Izd-e M. i S. Sabashnikovoykh [in Russian].

31. Zalizniak, M. (1914). *Velyka Frantsuzka revoliutsiia [The Great French Revolution]*. (Vols. 1). Lviv: V druk. naukovohto tovar. imeny Shevchenka [in Ukrainian].

32. Korkunov, N.M. (1909). *Russkoe gosudarstvennoe pravo. Tom I. Vvedenie i obshchaya chast [Russian state law. Volume I. Introduction and general part]*. (7th ed.). Z.D. Avalov, M.B. Gorenberg, K.N. Sokolov (Eds.). Saint Petersburg: Tipogr. M.M. Stasyulevicha [in Russian].

33. Hauriou, M. (2013). *Osnovy publichno-go prava [Principes de droit public]*. Moscow: INFRA-M [in Russian].

34. Andreevskiy, A. (1866). *Russkoe gosudarstvennoe pravo. Tom I. Vvedenie i Chast I. O pravitelstve [Russian state law. Volume I. Introduction and Part I. On Government]*. Saint Petersburg; Moscow: Izd-vo M.O. Volfa [in Russian].

35. Fedorenko, V.L. (2019). *Demokratiia, demokratyzatsiia ta fenomen «elektoralnoi revoliutsii» 2019 roku v Ukraini [Democracy, democratization and the phenomenon of the «electoral revolution» of 2019 in Ukraine]*. *Pravo Ukrainy – Law of Ukraine*, 11, 200-224 [in Ukrainian].

Нестерович Володимир Федорович,

доктор юридичних наук, доцент, завідувач кафедри державно-правових дисциплін, Луганський державний університет внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка, вулиця Донецька, 1, Сєвєродонецьк, Луганська область, 93400, тел. (06452) 9-09-88, емейл: mail@lduvs.edu.ua, <https://orcid.org/0000-0003-2614-0426>

КОНСТИТУЦІЙНО-ПРОЦЕСУАЛЬНІ ЗАСАДИ РЕАЛІЗАЦІЇ НАРОДНОЇ ЗАКОНОДАВЧОЇ ІНІЦІАТИВИ

Анотація. У статті розглянуто конституційно-процесуальні засади реалізації народної законодавчої ініціативи. Вказано, що одним з найвищих проявів прямої демократії в державі є право громадян безпосередньо подавати до парламенту законопроекти або безпосередньо виносити їх на всенародне голосування, які в конституційному праві прийнято позначати народною законодавчою ініціативою. У сучасній конституційній практиці право громадян на народну законодавчу ініціативу передбачено в таких країнах як Австрія, Азербайджан, Албанія, Аргентина, Білорусь, Болівія, Бразилія, Буркіна-Фасо, Венесуела, Вірменія, Гондурас, Грузія, Домініканська Республіка, Еквадор, Замбія, Іспанія, Італія, Кабо-Верде, Кенія, Киргизстан, Колумбія, Коста-Ріка, Куба, Латвія, Литва, Ліхтенштейн, Марокко, Маршаллові Острови, Мексика, Північна Македонія, Нідерланди, Нікарагуа, Німеччина (тільки на рівні земель), Палау, Парагвай, Перу, Польща, Португалія, Росія (тільки на рівні суб'єктів федерації), Румунія, Сан-Марино, Сербія, Словенія, США (тільки на рівні штатів), Тайланд, Того, Уругвай, Філіппіни, Фінляндія, Чорногорія та Швейцарія.

Автором запропоновано виділи шість стадій реалізації народної законодавчої ініціативи: 1) збір підписів та направлення народної законодавчої ініціативи до представницького органу публічної влади; 2) встановлення відповідності народної законодавчої ініціативи вимогам законодавства 3) перевірка підписів виборців, які висунули народну законодавчу ініціативу; 4) публічне обговорення народної законодавчої ініціативи; 5) прийняття законодавчого акта, який був винесений у порядку народної законодавчої ініціативи; 6) набуття чинності законодавчим актом, який був винесений у порядку народної законодавчої ініціативи.

Ключові слова: конституційно-процесуальні засади, реалізація, народна законодавча ініціатива, збір підписів, виборці.

Nesterovych Volodymyr Fedorovych,

Doctor of Law, Associate Professor, Head of the Department of State-Legal Disciplines, Lugansk State University of Internal Affairs named after E.O. Didorenko, Donetsk, 1, Severodonetsk, Luhansk Oblast, 93400, tel.: (06452) 9-09-88; email: mail@lduvs.edu.ua, <https://orcid.org/0000-0003-2614-0426>

CONSTITUTIONAL AND PROCEDURAL BASES OF IMPLEMENTATION OF PEOPLE'S LEGISLATIVE INITIATIVES

The article deals with constitutional and procedural bases of implementation of people's legislative initiatives. It is stated that one of the highest manifestations of direct democracy in the state is the right of citizens to submit bills directly to parliament or directly submit them to a popular vote, which in constitutional law is commonly referred to as a people's legislative initiative. In modern constitutional practice, the right of citizens to popular legislative initiative is provided in such countries as Albania, Argentina, Austria, Azerbaijan, Armenia, Belarus, Bolivia, Brazil, Burkina Faso, Cape Verde, Colombia, Costa Rica, Cuba, Dominican Republic, Ecuador, Finland, Georgia, Germany (only at the land level), Honduras, Italy, Kenya, Kyrgyzstan, Latvia, Lithuania, Liechtenstein, Marshall Islands, Mexico, Montenegro, Morocco, Netherlands, Nicaragua, Northern Macedonia, Palau, Peru, Philippines, Poland, Paraguay, Portugal, Russia (only at the level of the federation), Romania, San Marino, Serbia, Slovenia, Spain, Switzerland, Thailand, Togo, Uruguay, USA (only at the state level), Venezuela and Zambia.

The author proposes to identify six stages of implementation of the people's legislative initiative: 1) collecting signatures and sending the people's legislative initiative to the representative body of public authority; 2) match the people's legislative initiative legislative requirements 3) verification of signatures of voters who put forward the people's legislative initiative; 4) public discussion of people's legislative initiatives; 5) adoption of a legislative act that was carried in the manner of people's legislative initiative; 6) the entry into force of the legislative act which had to be carried in the manner of people's legislative initiative.

Keywords: constitutional and procedural principles, implementation, people's legislative initiative, collecting signatures, voters.

Постановка проблеми. Одним з найвищих проявів прямої демократії в державі є право громадян безпосередньо подавати до парламенту законопроекти або безпосередньо виносити їх на всенародне голосування, що в конституційному праві прийнято позначати народною законодавчою ініціативою. Якщо парламентарі за якихось політичних, соціальних, економічних чи інших причин не спроможні внести на розгляд законодавчого органу певний законопроект, який би міг бути прийнятий парламентом, то у такому разі можливість громадян самостійно ініціювати розгляд законопроекту є важливим механізмом, що може гармонійно доповнити існуючу представницьку демократію в державі. В одних державах народна законодавча ініціатива перетворилася на дієву та затребувану форму безпосередньої демократії, а в інших країнах вона стала не більше ніж декларацією, яка хоч і проголошена у тексті Конституції держави, але так і не була практично реалізована для внесення виборцями законопроектів, на які чекає та потребує суспільство. Про цей ризик треба особливо пам'ятати державам, які перебувають на стадії легітимзації цієї важливої, але у той же час складної форми безпосередньої демократії, оскільки незрілість суспільства та слабкість демократичних інституцій у державі можуть перетворити народну законодавчу ініціативу на фарс та на один з інструментів політичної боротьби між конкуруючими політичними силами.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Питання конституційно-процесуальних засад реалізації народної законодавчої ініціативи

знайшло своє відображення у працях таких вчених як Е. Бусол [1], В. Васильєв [2], А. Євгенєва [3], Дж. Мур [4], В. Руденко [5], В. Толкованов [6], М. Смук [7], І. Средницька [8], В. Федоренко [9], В. Шаповал [10], Ю. Шкарлат [3], П. Шляхтун [11] тощо.

Формування цілей. Метою цієї статті є розкриття конституційно-процесуальних засад реалізації народної законодавчої ініціативи.

Виклад основного матеріалу. У сучасній конституційній практиці право громадян на народну законодавчу ініціативу передбачено в таких країнах як Австрія, Азербайджан, Албанія, Аргентина, Білорусь, Болівія, Бразилія, Буркіна-Фасо, Венесуела, Вірменія, Гондурас, Грузія, Домініканська Республіка, Еквадор, Замбія, Іспанія, Італія, Кабо-Верде, Кенія, Киргизстан, Колумбія, Коста-Ріка, Куба, Латвія, Литва, Ліхтенштейн, Марокко, Маршаллові Острови, Мексика, Північна Македонія, Нідерланди, Нікарагуа, Німеччина (тільки на рівні земель), Палау, Парагвай, Перу, Польща, Португалія, Росія (тільки на рівні суб'єктів федерації), Румунія, Сан-Марино, Сербія, Словенія, США (тільки на рівні штатів), Тайланд, Того, Уругвай, Філіппіни, Фінляндія, Чорногорія та Швейцарія. У зазначених країнах передбачені різні види народних законодавчих ініціатив, які можуть різнитися за територією здійснення, способом реалізації, змістом та обсягом предмета, рівнем сформованості та моделями конституційно-правового регулювання [12].

За загальним правилом право народної законодавчої ініціативи визначається безпосередньо у тексті Конституції держави, а конституційно-процесуальні засади його

реалізації деталізуються в окремому законодавчому акті, який може мати як статус звичайного, так і органічного закону. Досить часто процедурно-процесуальні питання реалізації народної законодавчої ініціативи визначаються в регламентах парламентів. Конституційна практика реалізації народної законодавчої ініціативи наочно свідчить, що закріплення цього права безпосередньо в тексті конституції держави хоч і є важливим кроком, але є недостатнім за умови відсутності деталізованих положень на рівні законодавчих актів. У такому разі конституційні норми, що проголошують право на народну законодавчу ініціативу мають лише декларативний характер та не забезпечені дієвими нормативно-правовими та інституційними гарантіями.

Якщо звернутися до європейського досвіду, то конституційно-процесуальні засади реалізації народної законодавчої ініціативи визначені в окремих законах Австрії, Польщі, Іспанії, Литви, Португалії, Румунії, Фінляндії, або нарівні з положеннями про референдум та політичні права громадян – у комплексних законах Ліхтенштейну, Латвії, Італії, Сербії, Словенії, Сан-Маріно, Македонії [8, с. 9]. В Іспанії, згідно з статтею 87 Конституції, форми та умови здійснення народної ініціативи щодо подання законодавчих пропозицій визначаються Органічним законом. У Конституціях деяких держав встановлено більш високі вимоги до прийняття та зміну закону про народну законодавчу ініціативу. Наприклад, у статті 102 Конституції Коста-Ріки встановлено, що закон, який регулюватиме форму, вимоги та інші умови, які встановлені до законо-

проектів, що подаватимуться у порядку народної ініціативи, приймається 2/3 від загальної кількості членів Законодавчої Асамблеї [23]. Відносно України, то останнім часом у вітчизняній юридичній науці було запропоновано доволі широкий спектр пропозицій щодо законодавчого врегулювання народної законодавчої ініціативи [13].

Для належної реалізації народної законодавчої ініціативи вкрай важливим є її процедурно-процесуальне законодавче забезпечення. Встановлення чітких процедур та правил, за якими має здійснюватися народна правотворча ініціатива, переслідує насамперед три цілі. По-перше, упорядкувати суспільні відносини, які пов'язані з реалізацією народної законодавчої ініціативи. По-друге, забезпечити дієвість та здійсненність народної законодавчої ініціативи. По-третє, встановити механізми, які б дозволили своєчасно відсікти народні законодавчі ініціативи, які не користуються підтримкою певної кількості виборців, або подаються до законодавчого органу виключно з маніпулятивною метою. Однак встановлення у чинному конституційному законодавстві різного роду так званих «процесуальних фільтрів», які мають унеможливити подання слабких та маніпулятивних народних законодавчих ініціатив, має бути пропорційним, для того щоб надмірно не ускладнити чи взагалі зробити нездійсненим право виборців подавати народні законодавчі ініціативи, які посідають таке ж вадливе місце у безпосередній демократії як вибори та референдуми.

Українська вчена І. Средницька слушно звертає увагу, що «народна законодавча ініціатива – це самостійна

форма безпосереднього народовладдя і безпосередній спосіб ініціювання громадянами, що мають право голосу, обов'язковий розгляд конкретного акта у представницькому органі державної влади з метою забезпечення формування національної законодавчої бази та реалізації суспільних інтересів» [8, с. 15]. Інший вітчизняний вчений М. Смук до вище зазначеної думки додає, що «право народної законодавчої ініціативи є первинним стосовно права законодавчої ініціативи глави держави, парламенту, уряду, інших обраних/утворених суб'єктів, які мають право законодавчої ініціативи згідно з конституціями відповідних держав, оскільки їхнє право є похідним від народу та тимчасово наданим» [7, с. 13]

Неодмінним моментом у належному визначенні процедурно-процесуальних засад народної законодавчої ініціативи є встановлення основних стадій її реалізації. У загальному вигляді можна виокремити наступні шість стадій реалізації народної законодавчої ініціативи:

1. Збір підписів та направлення народної законодавчої ініціативи до представницького органу публічної влади. Невід'ємною складовою на цій стадії є суб'єкт народної законодавчої ініціативи – встановлена конституційним законодавством кількість виборців, яка необхідна для внесення проекту законодавчого акта до представницького органу публічної влади. У кожній державі, виходячи зі специфіки конституційно-правового регулювання суспільних відносин та правових традицій, необхідна кількість виборців різна.

При встановленні кількості виборців у багатьох державах окремо її визначають для різних за юридичною силою законодавчих актів. Найбільша кількість виборців встановлюється для проекту закону про внесення змін до конституції та значно менша кількість – для законів [11, с. 273; 2, с. 205]. Наприклад, у Литві 50 тисяч громадян, які мають виборче право, можуть подати у Сейм проект закону, який Сейм зобов'язаний розглянути, однак внесення до Сейму пропозиції стосовно змін або доповнень до Конституції повинно підтримати не менше як 300 тисяч виборців [3; с. 16]. Схожий підхід можна побачити і в Ліхтенштейні, де у статті 64 Конституції вказується, що ініціювати прийняття звичайного закону можуть не менше 1 000 тисячі громадян, що володіють виборчим правом, тоді коли для ініціювання змін до Конституції Ліхтенштейну треба вже щонайменше 1 500 виборців [17].

У деяких країнах більш високих поріг кількості виборців встановлений не для усієї Конституції, а лише для окремих її розділів. Наприклад, у Конституції Киргизстану визначено, що право законодавчої ініціативи належить 10 тисячам виборцям (стаття 79), а ініціювання внесення змін в положення 3–8 розділів цієї Конституції може бути здійснене, якщо воно підтримано не менше 300 тисячами виборців (стаття 114) [27]. Треба вказати, що все ж таки не у всіх державах має місце практика встановлення більш високого порогу кількості виборців для підтримання внесення законопроекту в порядку народної законодавчої ініціативи для Конституції та звичайного закону. Наприклад, у статті 78

Конституції Латвії встановлена одна кількість виборців у розмірі 10% як для ініціювання змін в порядку народної законодавчої ініціативи до Конституції, так і внесення звичайного законопроекту [28].

У зарубіжній практиці є три способи визначення суб'єкта народної законодавчої ініціативи:

1) *визначається точна кількість виборців, яка необхідна для внесення проекту законодавчого акта до представницького органу публічної влади.* У випадку встановлення точної кількості виборців, які можуть внести законопроект у порядку народної законодавчої ініціативи, то ключовим критерієм при її визначенні є кількість населення або кількість виборців, які внесені до загальнонаціонального реєстру виборців. Аналіз чинних конституцій та відповідних законодавчих актів різних держав дозволяє виокремити наступні пороги кількості виборців, яка необхідна для внесення проекту законодавчого акта у порядку народної законодавчої ініціативи. У Нідерландах народна законодавча ініціатива може бути подана, якщо вона підтримана не менше ніж 600 тисячами виборців, в Іспанії та Того – 500 тисячами виборців, у Словаччині – 350 тисячами виборців, у Польщі, Румунії та Швейцарії – 100 тисячами виборців, у Португалії – 75 тисячами виборців, у Вірменії, Італії, Литві та Фінляндії – 50 тисячами виборців, в Азербайджані та Словенії – 40 тисячами виборців, в Кабо-Верде та Сербії – 30 тисячами виборців, у Грузії – 25 тисячами виборців, в Албанії – 20 тисячами виборців, в Буркіна-Фасо – 15 тисячами виборців, у Киргизстані, Кубі, Північній Македонії та Тайланді – 10 тисячами

виборців, у Чорногорії – 6 тисячами виборців, у Нікарагуа та Словенії – 5 тисячами виборців, у Гондурасі – 3 тисячами виборців;

2) *визначається відсоток виборців, який необхідний для внесення проекту законодавчого акта до парламенту.* Наприклад, у Мексиці він складає 0,30% від усіх зареєстрованих виборців [29], в Еквадорі [25] та Бразилії – 1%, але в Бразилії встановлена додаткова вимога, за якої ініціатива має бути представлена виборцями з принаймні п'ятьох штатів, причому не менше 3/10% виборців кожного цих штатів [22], у Домініканській Республіці – 2% виборців [24], у Коста-Ріці – 5% [23], в Латвії [28], Палау [30] та Філіппінах (кожен законодавчий округ повинен бути представлений щонайменше 3% зареєстрованих виборців) [31] – 10% виборців. У США на рівні штатів цей показник коливається від 5 до 15% від кількості голосів виборців, які були подані за губернатора штату на останніх виборах [2; с. 205]. Один з найвищих відсотків виборців, який необхідний для внесення законопроекту в порядку законодавчої ініціативи, встановлений в Уругваї, де в статті 79 Конституції передбачено, що таким правом можуть скористатися не менше ніж 25% виборців [18].

Інкони у конституціях країн встановлюється граничний відсоток виборців, які можуть внести законопроект у порядку народної законодавчої ініціативи, який не може бути перевищений при її регулюванні на рівні закону. Наприклад, у статті 39 Конституції Аргентини зазначено, що закон, не може вимагати більше 3% підписів осіб, які внесені до Національного реєстру виборців, у тому числі в межах

даної кількості має бути передбачене адекватне територіальне представництво підписів виборців для підтримки ініціативи [14];

3) *встановлюється змішаний порядок визначення кількості виборців, який необхідний для внесення проекту законодавчого акта до парламенту.* Зокрема, в Австрії кожна пропозиція, що надійшла до Центральної виборчої комісії від імені 100 тисяч виборців, або однієї шостої частини громадян у трьох землях, які наділені виборчими правами, передається на обговорення у парламент. Така пропозиція повинна мати форму законопроекту [2; с. 69]. Конституції деяких держав передбачають можливість подання народних законодавчих ініціатив не лише об'єднаннями виборців, а й декількома територіальними громадами чи місцевими представницькими органами або групою місцевих депутатів. Наприклад, відповідно до статті 64 Конституції Ліхтенштейну 1921 року якщо не менше ніж три громади шляхом резолюцій однакової форми, винесених зборами кожної громади, висувають вимогу про прийняття, зміну або скасування будь-якого закону, то така вимога передається на розгляд найближчої наступної сесії Ландтагу [17].

У статті 155 Конституції Колумбії визначено, що законодавчі проекти або ті, що стосуються змін до Конституції, можуть вносити не менше 5% виборців або 30% рад або депутатів країни [21]. В Італії змішаний порядок визначення кількості виборців встановлений лише для ініціювання відміни того чи іншого закону в формі народного вето на всенародному референдумі. Зокрема, відповідно до статті 75 Конституції Італії, на вимо-

гу 500 тисяч виборців або 5 обласних рад призначається всенародний референдум для скасування, повністю або частково, закону або акта, що має силу закону [26].

В Україні лунають різні думки щодо встановлення кількості виборців, яка необхідна для ініціювання народної законодавчої ініціативи. Наприклад, український вчений М. Смук пропонує «закріпити в ст. 94 Конституції України право народної законодавчої ініціативи за умови зібрання не менше 450 тис. підписів осіб, які мають право голосу, щонайменше з 2/3 адміністративно-територіальних одиниць держави» [7, с. 14]. На думку експертів Національного інституту стратегічних досліджень законопроект на розгляд Верховної Ради України може бути внесений на вимогу не менше як 80 тисяч виборців. Саме така кількість виборців, які можуть висунути народну законодавчу ініціативу є співмірністю з кількістю виборців достатньою для обрання суб'єкта права законодавчої ініціативи – народного депутата України в одномандатному виборчому окрузі [15].

Встановлена кількість виборців, необхідна для ініціювання народної законодавчої ініціативи, є своєрідним «фільтром», оскільки виступає насамперед показником громадської підтримки народної законодавчої ініціативи, що свідчить про важливість порушених у ній питань нормативно-правового характеру для суспільства та держави. Необхідна кількість виборців формується шляхом проведення збору підписів громадян, які мають право голосу. Переважно, цим займається ініціативна група. Невід'ємною складовою на цій стадії

підготовки народної законодавчої ініціативи є встановлення чітких строків щодо проведення збору підписів виборців, які необхідні для її внесення до парламенту, регіонального законодавчого зібрання або загальнонаціонального виборчого органу.

Найчастіше термін для збору підписів на підтримку народної законодавчої ініціативи, становить від одного до шести місяців. Усе залежить від кількості підписів виборців, яку слід зібрати ініціативній групі. За загальним правилом чим більша кількість, тим більший строк відводиться для збирання підписів. Встановлення чіткого строку збирання підписів на підтримку народної законодавчої ініціативи є більш ніж виправданим, оскільки він додає передбачуваності процедурі подання народної законодавчої ініціативи та дисциплінує ініціативну групу зібрати підписи виборців щонайшвидше. Головною вимогою до встановлення строку збору підписів є його адекватність, за якого строк є достатнім щоб зібрати необхідну кількість підписів виборців на підтримку народної законодавчої ініціативи. Особливо важливим це питання є у випадках, коли певну кількість підписів виборців треба зібрати у декількох регіонах держави для того щоб забезпечити територіальне представництво для подання народної законодавчої ініціативи.

У зарубіжному досвіді мають випадки, коли ініціативна група, яка вносить законопроект у порядку народної законодавчої ініціативи, має сплатити спеціальний податковий збір, розмір якого встановлюється чинним законодавством. Наприклад, у деяких штатах США ініціативна група при зверненні

до органу влади штату з метою реєстрації народної законодавчої ініціативи має сплатити спеціальний податковий збір, розмір якого коливається у різних штатах від 100 до 500 доларів США. Зокрема, такого роду податковий збір в штаті Аляска складає 100 доларів США, в Каліфорнії – 200 доларів США, а у Вайомінгу – 500 доларів США [8, с. 16].

Встановлення спеціального податкового збору для ініціативної групи, яка вносить законопроект у порядку народної законодавчої ініціативи, переслідує три основні цілі. По-перше, виробити у громадян більш відповідальне відношення до подання народних законодавчих ініціатив. По-друге, зменшити таким чином кількість народних законодавчих ініціатив, щоб уникнути масового їхнього подання у тому числі й в маніпулятивних цілях. По-третє, частково компенсувати витрати держави чи регіону, які пов'язані з забезпеченням здійснення народної законодавчої ініціативи. Головне у встановленні спеціального податку, який сплачується ініціативною групою при внесенні народної законодавчої ініціативи, є його співмірність з реальними доходами громадян у державі. Тобто, з одного боку такого роду податок має стримувати подання необдуманих та непопулярних народних законодавчих ініціатив, а з іншого боку не має бути надмірним, щоб не стати фінансовим обмеженням у реалізації права громадян на народну законодавчу ініціативу.

2. Встановлення відповідності народної законодавчої ініціативи вимогам законодавства. Законопроект, який подається у формі народної законодавчої ініціативи, має відпові-

дати наявним у державі вимогам нормопроектної техніки та порушувати ті питання, які регулюються законами. Відтак після отримання парламентом чи іншим органом публічної влади законопроекту, щодо нього готується висновок на предмет відповідності цього законопроекту відповідним встановленим вимогам. Наприклад, у штаті Каліфорнія внесений законопроект у порядку народної законодавчої ініціативи, направляється Генеральному аторнею штату, який готує щодо нього висновок на відповідність цього законопроекту предметам відання штату та вказується оцінка фінансово-економічних наслідків його прийняття. Підготовлений висновок розсилається ініціаторам законопроекту, легіслатурі та секретарю штату. У випадку визнання законопроекту як такого, що не суперечить законодавству штату здійснюється збір підписів про призначення референдуму [2, с. 117-118].

Окремим питанням щодо відповідності народної законодавчої ініціативи вимогам законодавства є її подання з питань, які можуть бути предметом народної законодавчої ініціативи. Наприклад, відповідно до статті 41 Конституції Австрії у порядку народної законодавчої ініціативи можуть бути внесені лише законопроекти, які стосуються питань, що мають вирішуватися федеральним законом [20].

У цілій низці держав, які передбачають народну законодавчу ініціативу, встановлюється обмежений перелік питань, щодо яких не може бути внесена народна законодавча ініціатива. Наприклад, відповідно до статті 39 Конституції Аргентини, законопроекти, що стосуються конституційної реформи, міжнародних договорів, по-

датків, бюджету та питань кримінального права, не можуть бути предметом народних законодавчих ініціатив [14]. У статті 204 Конституції Вірменії визначено, що на референдум не можуть виноситися проекти законів, які відносяться до предмету правового регулювання конституційних законів, державного бюджету, податків, мит, інших обов'язкових платежів, амністії, оборони і безпеки держави, міжнародних договорів, а також інших питань, встановлених Законом про референдум [19]. Відповідно до статті 75 Конституції Італії референдум не допускається щодо законів про податки і бюджет, про амністію і помилування, про схвалення ратифікації міжнародних договорів [26].

У статті 79 Конституції Уругваю встановлено, що не можуть бути висунуті законопроекти у порядку народної законодавчої ініціативи, що стосуються питання встановлення податків [18]. Відповідно до статті 102 Конституції Коста-Ріки не можуть бути порушені в народній законодавчій ініціативі питання, що стосуються бюджетних, податкових, фіскальних питань, затвердження позик та договорів або взагалі відносяться до актів адміністративного характеру. [23]. У випадку легітимації народної законодавчої ініціативи в Україні та передбачення референдної форми її прийняття, предметом народної законодавчої ініціативи, відповідно до статті 74 Конституції України, не зможуть бути питання податків, бюджету та амністії [16].

3. Перевірка підписів виборців, які висунули народну законодавчу ініціативу. Конституції деяких країн встановлюють вимогу щодо перевірки справжності підписів виборців, які

після їхньої перевірки засвідчується нотаріусом або посадовими особами місцевого самоврядування на рівні територіальних громад. Підписи виборців повинні містити імена, прізвища, часто – місце проживання або назви громади, до списків якої внесений виборець. Після перевірки підписів і їх посвідчення, законопроект передається до парламенту і розглядається ним за звичайною процедурою або виноситься для голосування на всенародний референдум.

Слід звернути увагу, що перевірка справжності підписів виборців, які висунули народну законодавчу ініціативу може бути двох видів – суцільна або вибіркова. Доволі часто законодавство про народну законодавчу ініціативу питання вибору виду перевірки відносить на власний розсуд компетентних органів публічної влади. У деяких державах процедура перевірки підписів безпосередньо визначена в тексті Конституції держави. Наприклад, відповідно до статті 204 Конституції Вірменії, дійсність підписів учасників громадянської ініціативи підтверджує Центральна виборча комісія [19].

Процедура перевірки підписів має забезпечити: по-перше, неможливість вчинення різного роду махінацій під час збирання підписів на підтримку тієї чи іншої народної законодавчої ініціативи; по-друге, гарантувати, що внесений законопроект у порядку законодавчої ініціативи дійсно висувається від тієї кількості осіб, підписи яких стоять у підписному листі народної законодавчої ініціативи. У той же час процедура перевірки підписів не може гарантувати того, що справжні підписи не були отримані ініціативною групою шляхом підкупу виборців.

У такому разі процедура перевірки підписів має обов'язково доповнюватися контролем з боку правоохоронних органів, які мають своєчасно виявляти факти підкупу виборців та всіляко протидіяти такого роду злочинним діянням.

4. Публічне обговорення народної законодавчої ініціативи. Конституції деяких держав передбачають, що на усіх етапах розгляду законопроекту, який поданий у порядку народної законодавчої ініціативи, мають право на участь представника від ініціативної групи. Наприклад, відповідно до ст. 155 Колумбії, громадяни, що вносять законопроект, мають право призначити речника, якого заслуховують палати на всіх стадіях провадження [21]. У США у штаті Каліфорнія попередньо перед винесенням на всезагальне голосування проекту законодавчого акта у порядку народної законодавчої ініціативи секретар штату надсилає аргументи «за» його противникам, а аргументи «проти» його прибічникам, для того щоб сторони мали змогу висловити свої аргументи, які доводяться до відома виборців. При цьому, для аргументів «за» та «проти» встановлені обмеження – не більше 500 та 250 слів відповідно. Текст законопроекту з аргументами «за» та «проти» висилаються секретарем штату на адресу кожного виборця за 4-5 місяців до дня голосування. За бажанням виборців пакет документів може бути представлений не на англійській, а на іспанській мові [2, с. 117-118].

Слід зазначити, що проголошуючи та захищаючи право встановленої кількості виборців на подання народної законодавчої ініціативи, законодавець має приділяти увагу правам тих, хто

може виступати проти цієї ініціативи, гарантувати можливість її заперечення, агітувати за інше вирішення проблеми тощо. У зв'язку з цим, в Україні при регулюванні народної законодавчої ініціативи, необхідно обов'язково чітко визначати умови, які б дали можливість широкого доступу до обговорення її положень усім особам, які виявили таку зацікавленість. Це зумовлено тим, що народна законодавча ініціатива подається не одним громадянином, а певною їх групою, зачіпаючи таким чином державні та суспільні інтереси. Тому у результаті розгляду народної законодавчої ініціативи неодмінно змінюється нормативно закріплений баланс інтересів [6, с. 29].

5. Прийняття законодавчого акта, який був винесений у порядку народної законодавчої ініціативи. Поданий законодавчий акт може бути прийнятий двома способами. Першим способом є прийняття внесеного законодавчого акта парламентом. Така форма прийняття є більш характерною для країн Європи. У даному разі роль виборчого корпусу лише зводиться до подання проекту законодавчого акта до парламенту, якому й відводиться ключова роль у його прийнятті. Другим способом є прийняття законодавчого акта виборчим корпусом на всезагальному референдумі. Невід'ємною умовою при такому способі прийняття законодавчого акта, як правило, є висока явка виборців. За цього, результати референдумів вважаються дійсними, якщо в них взяли участь більшість громадян, які мають право голосу. Рішення вважається прийнятим, якщо за нього проголосувала більшість із тих, хто взяв участь у голосуванні [11, с. 9]. Наприклад, відповідно до стат-

ті 75 Конституції Італії, винесена на референдум пропозиція вважається прийнятою, якщо в голосуванні взяло участь більшість виборців і пропозиція отримала більшість голосів, визаних дійсними [26].

У деяких державах прийняття законодавчого акта на всезагальному референдумі передбачається у випадку не прийняття парламентом законопроекту, який був внесений у порядку народної законодавчої ініціативи, або якщо парламент не розглянув поданий виборцями законопроект у встановлений проміжок часу. Наприклад, відповідно до статті 204 Конституції Вірменії, якщо Національне Зібрання відхиляє прийняття проекту закону, поданого в порядку народної законодавчої ініціативи, то проект виноситься на референдум в разі приєднання до ініціативи щодо прийняття проекту закону ще 300 тисяч громадян, які володіють виборчим правом, протягом 60 днів після його відхилення, якщо Конституційний суд визнає проект як такий, що відповідає Конституції [19]. У статті 103 Конституції Еквадору визначено, якщо законодавчий орган не розгляне протягом 1 року законопроект, який був поданий у порядку народної законодавчої ініціативи, ініціативна група зможе подати вимогу до Національної виборчої ради винести це питання на всенародний референдум [25].

Прийняття законодавчого акта на всезагальному референдумі може бути двох видів. Першим видом є простий референдум – для голосування на референдумі виноситься лише один проект законодавчого акта, який був поданий у порядку народної законодавчої ініціативи. Ця форма, як правило, застосовується при прийнятті суспільно

значущих законодавчих актів, наприклад прийняття на референдумі змін до конституції або законодавчих актів, що мають значний суспільний інтерес. Другим видом є складний референдум – для голосування на референдумі виносяться декілька проектів законодавчих актів, які були подані у порядку народної законодавчої ініціативи. Другий вид здебільшого застосовується на регіональному та місцевому рівні у США, де подані проекти законодавчих актів з різних питань об'єднуються в одному виборчому бюлетені.

Наприклад, на один референдум у штаті Каліфорнія може бути винесено декілька десятків народних законодавчих ініціатив, тому кожна з них у виборчому бюлетені має свій порядковий номер. У бюлетені для голосування вказується не текст законопроекту, а його коротка назва. Для того щоб виборець зміг зорієнтуватися щодо змісту законодавчих актів, які винесені на голосування, він попередньо отримує за декілька тижнів ці проекти з відповідними аналітичними матеріалами, а також зразок бюлетеню для голосування. Законопроект вважається прийнятим та набуває чинності у день, який є наступним за днем референдуму, якщо за нього було подано більшість голосів виборців, які взяли участь у голосуванні [2; с. 117-118]. Щодо ефективності використання народної законодавчої ініціативи, то у різних країнах вона є різною. Наприклад, у штаті Каліфорнія протягом 1978-1998 рр. лише 91 з 262 поданих народних законодавчих ініціатив, що складає 34,7%, були схвалені виборцями [2, с. 205-206].

6. Набуття чинності законодавчим актом, який був винесений

у порядку народної законодавчої ініціативи. Набуття чинності закону, який був внесений у порядку народної законодавчої ініціативи здійснюється як правило за загальною процедурою, хоча в деяких державах застосовуються спеціальні запобіжники, які мають унеможливити блокування органами публічної влади набуття чинності цього закону. Так, у США конституційним законодавством деяких штатів, наприклад Конституцією штату Арканзас, з метою недопущення перешкоджання органами публічної влади набуття чинності законодавчим актом, який був винесений у порядку народної законодавчої ініціативи, передбачено процедуру «самовиконання» – автоматичного набуття чинності законодавчих актів, які були прийняті у порядку народної законодавчої ініціативи [5, с. 203].

Конституції деяких держав у якості запобіжника проти блокування прийняття закону, який був поданий у порядку народної законодавчої ініціативи та прийнятий парламентом, не дозволяють Президенту країни застосовувати щодо цього закону право вето. Наприклад, відповідно до статті XIII Розділу 3 Конституції Палау Президент не може накладати вето на закон, який був поданий у порядку народної законодавчої ініціативи та прийнятий парламентом [30]. У статті 103 Конституції Еквадору встановлено, коли це стосується законопроекту поданого у порядку народної законодавчої ініціативи, то Президент Республіки може запропонувати лише зміни до цього законопроекту, але не може накладати вето на увесь закон [25].

Висновки. Конституційно-процесуальна реалізація народної законодавчої ініціативи передбачає здійс-

нення шістьох основних стадій: 1) збір підписів та направлення народної законодавчої ініціативи до представницького органу публічної влади; 2) встановлення відповідності народної законодавчої ініціативи вимогам законодавства 3) перевірка підписів виборців, які висунули народну законодавчу ініціативу; 4) публічне обговорення народної законодавчої ініціативи; 5) прийняття законодавчого акта, який був винесений у порядку народної законодавчої ініціативи; 6) набуття чинності законодавчим актом, який був винесений у порядку народної законодавчої ініціативи.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Бусол Е. Народная законодательная инициатива «народное вето» – разновидность отклоняющего референдума. *Конституційна Асамблея. Бюлетень інформаційно-аналітичних матеріалів*. 2013. № 9 (18). С. 6-14.

2. Васильев В.И. Прямая демократия: опыт Калифорнии. *Государство и право*. 1994. № 1. С. 116-124.

3. Законотворчість: участь громадськості у законодавчому процесі: Інформаційно-аналітичне дослідження / А.М. Євгенєва, Ю.Г. Шкарлат; Програма сприяння Парламенту України. К.: Вид-во «Заповіт», 2008. 98 с.

4. Moore J.L. Elections A to Z / J.L. Moore. Washington, D.C.: Congressional Quarterly Inc., 1999. 560 p.

5. Руденко В.Н. Прямая демократия: модели правления, конституционно-правовые институты. Екатеринбург: УРО РАН, 2003. 476 с.

6. Посібник з питань партисипативної демократії (демократії участі) на місцевому рівні / Під редакцією Толкованова В.В. Київ: Крамар, 2011. 199 с.

7. Смук М.М. Народна законодавча ініціатива: конституційно-правовий аспект: автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.02: автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.02 / Ужгород, 2016. 20 с.

8. Средницька І.Ю. Народна законодавча ініціатива: зарубіжний досвід та перспективи запровадження в Україні : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.02 / Національний Університет «Одеська юридична академія». Одеса, 2016. 24 с.

9. Федоренко В.Л. Конституційне право України: Підручник. К.: Видавництво Ліра-К, 2016. 616 с.

10. Шаповал В.М. Конституційне право зарубіжних країн: Підручник / В.М. Шаповал. К.: АртЕк, 1997. 264 с.

11. Шляхтун П.П. Конституційне право: словник термінів. К.: Либідь, 2005. 568 с.

12. Нестерович В.Ф. Конституційно-правові види народної правотворчої ініціативи. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Юридичні науки*. 2016. Випуск 2. С. 62-65.

13. Нестерович В.Ф. Легітимація народної законодавчої ініціативи в Україні. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2016. № 3. С. 35-42.

14. Constitution of Argentina 1853 (reinst. 1983, rev. 1994). *Constitute Project*. URL: www.constituteproject.org/constitution/Argentina_1994?lang=en. [in English].

15. Народна законодавча ініціатива як форма безпосередньої демократії: доцільність запровадження в Україні: Аналітична записка Національного інституту стратегічних досліджень. URL: <http://www.niss.gov.ua/articles/1027>.

16. Конституція України: прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 року. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.

17. Constitution of Liechtenstein 1921 (rev. 2011). *Constitute Project*. URL:

www.constituteproject.org/constitution/Liechtenstein_2011?lang=en. [in English].

18. Constitution of Uruguay 1966 (reinst. 1985, rev. 2004). *Constitute Project*. URL: www.constituteproject.org/constitution/Uruguay_2004?lang=en. [in English].

19. Constitution of Armenia 1995 (rev. 2015). *Constitute Project*. URL: www.constituteproject.org/constitution/Armenia_2015?lang=en. [in English].

20. Constitution of Austria 1920 (reinst. 1945, rev. 2013). *Constitute Project*. URL: www.constituteproject.org/constitution/Austria_2013?lang=en. [in English].

21. Constitution of Colombia 1991 (rev. 2015). *Constitute Project*. URL: www.constituteproject.org/constitution/Colombia_2015?lang=en. [in English].

22. Constitution of Brazil 1988 (rev. 2017). *Constitute Project*. URL: www.constituteproject.org/constitution/Brazil_2017?lang=en. [in English].

23. Constitution of Costa Rica 1949 (rev. 2015). *Constitute Project*. URL: www.constituteproject.org/constitution/Costa_Rica_2015?lang=en. [in English].

24. Constitution of Dominican Republic 2015. *Constitute Project*. URL: www.constituteproject.org/constitution/Dominican_Republic_2015?lang=en. [in English].

25. Constitution of Ecuador 2008 (rev. 2015). *Constitute Project*. URL: www.constituteproject.org/constitution/Ecuador_2015?lang=en. [in English].

26. Constitution of Italy 1947 (rev. 2012). *Constitute Project*. URL: www.constituteproject.org/constitution/Italy_2012?lang=en. [in English].

27. Constitution of Kyrgyzstan 2010 (rev. 2016). *Constitute Project*. URL: www.constituteproject.org/constitution/Kyrgyz_Republic_2016?lang=en. [in English].

28. Constitution of Latvia 1922 (reinst. 1991, rev. 2016). *Constitute Project*. URL: https://www.constituteproject.org/constitution/Latvia_2016?lang=en. [in English].

29. Constitution of Mexico 1917 (rev. 2015). *Constitute Project*. URL: www.constituteproject.org/constitution/Mexico_2015?lang=en. [in English].

30. Constitution of Palau 1981 (rev. 1992). *Constitute Project*. URL: www.constituteproject.org/constitution/Palau_1992?lang=en. [in English].

31. Constitution of Philippines 1987. *Constitute Project*. URL: www.constituteproject.org/constitution/Philippines_1987?lang=en. [in English].

32. Constitution of Spain 1978 (rev. 2011). *Constitute Project*. URL: www.constituteproject.org/constitution/Spain_2011?lang=en. [in English].

REFERENCES:

1. Busol E. (2013) Narodnaya zakonodatel'naya ynytsyatyva «narodnoe veto» – raznovydnost' otklonyayushcheho referendumu [People's legislative initiative «people's veto» – a kind of deviant referendum]. *Konstytutsiyna Asambleya. Byuleten' informatsiyno-analitychnykh materialiv – Constitutional Assembly. Bulletin of information and analytical materials*, 9 (18), 6-14. [in Ukrainian].

2. Vasylyev V.Y. (1994) Pryamaya demokratsiya: opyt Kalyifornyy [Direct Democracy: The California Experience]. *Hosudarstvo y pravo – State and law*, 1, 116-124. [in Russian].

3. Yevhen'yeva A.M., Shkarlat YU.H. (2008) *Zakonotvorchist': uchast' hromads'kosti u zakonodavchomu protsesi: Informatsiyno-analitychne doslidzhennya [Legislation: public participation in the legislative process: Information and analytical research] / Prohrama spryyannya Parlamentu Ukrayiny. K.: Vyd-vo «Zapovit»*. [in Ukrainian].

4. Moore J.L. (1999) *Elections A to Z*. Washington, D.C.: Congressional Quarterly Inc. [in English].

5. Rudenko V.N. (2003) *Pryamaya demokratsiya: modely pravlenyya*,

konstytutsyonno-pravovyye ynstytuty [Direct democracy: models of government, constitutional and legal institutions]. Ekaterynburh: URO RAN. [in Russian].

6. Tolkovanov V.V. (2011) *Posibnyk z pytan' partysypatyvnoyi demokratiyi (demokratiyi uchasti) na mistsevomu rivni* [Handbook on participatory democracy (participatory democracy) at the local level]. Kyiv: Kramar. [in Ukrainian].

7. Smuk M.M. (2016) *Narodna zakonodavcha initsiatyva: konstytutsiyno-pravovyy aspekt* [People's legislative initiative: constitutional and legal aspect]: avtoref. dys. ... kand. yuryd. nauk : 12.00.02: avtoref. dys. ... kand. yuryd. nauk : 12.00.02 / Uzhhorod. [in Ukrainian].

8. Srednyts'ka I.YU. (2016) *Narodna zakonodavcha initsiatyva: zarubizhnyy dosvid ta perspektyvy zaprovadzhennya v Ukraini* [People's legislative initiative: foreign experience and prospects of implementation in Ukraine]: avtoref. dys. ... kand. yuryd. nauk : 12.00.02 / Natsional'nyy Universytet «Odes'ka yurydychna akademiya». Odesa,. [in Ukrainian].

9. Fedorenko V.L. (2016). *Konstytutsiynе pravo Ukrainy: Pidruchnyk* [Constitutional Law of Ukraine: Textbook] Kyiv: Vydavnytstvo Lira-K [in Ukrainian].

10. Shapoval V.M. (1997) *Konstytutsiynе pravo zarubizhnykh krayin: Pidruchnyk* [Constitutional law of foreign countries: Textbook]. K.: ArtEk. [in Ukrainian].

11. Shlyakhtun P.P. (2005) *Konstytutsiynе pravo: slovnyk terminiv* [Constitutional law: a dictionary of terms]. K.: Lybid'. [in Ukrainian].

12. Nesterovych V.F. (2016) *Konstytutsiyno-pravovi vydy narodnoyi pravotvorchoyi initsiatyvy* [Constitutional and legal types of people's law-making initiative]. *Visnyk Kyivs'koho natsional'noho universytetu imeni Tarasa Shevchenka. Yurydychni nauky – Bulletin of Taras Shevchenko National University of Kyiv. Legal sciences*, 2, 62-65. [in Ukrainian].

13. Nesterovych V.F. (2016) *Lehitymatsiya narodnoyi zakonodavchoyi*

initsiatyvy v Ukraini [Legitimation of the people's legislative initiative in Ukraine]. *Naukovyy visnyk Dnipropetrovs'koho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav – Scientific Bulletin of Dnipropetrovsk State University of Internal Affairs*, 3, 35-42. [in Ukrainian].

14. Constitution of Argentina 1853 (reinst. 1983, rev. 1994). *Constitute Project*. URL: www.constituteproject.org/constitution/Argentina_1994?lang=en. [in English].

15. *Narodna zakonodavcha initsiatyva yak forma bezposeredn'oyi demokratiyi: dotsil'nist' zaprovadzhennya v Ukraini: Analychna zapyska Natsional'noho instytutu stratehichnykh doslidzhen'* [People's legislative initiative as a form of direct democracy: the feasibility of implementation in Ukraine: Analytical note of the National Institute for Strategic Studies]. URL: <http://www.niss.gov.ua/articles/1027>.

16. *Konstytutsiya Ukrainy: pryynyata na p'yatyi sesiyi Verkhovnoyi Rady Ukrainy 28 chervnya 1996 roku* [The Constitution of Ukraine: adopted at the fifth session of the Verkhovna Rada of Ukraine on June 28, 1996]. (1996, June 28). *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrainy – Bulletin of Verkhovna Rada of Ukraine*. Kyiv: Parlam. vyd-vo [in Ukrainian].

17. Constitution of Liechtenstein 1921 (rev. 2011). *Constitute Project*. URL: www.constituteproject.org/constitution/Liechtenstein_2011?lang=en. [in English].

18. Constitution of Uruguay 1966 (reinst. 1985, rev. 2004). *Constitute Project*. URL: www.constituteproject.org/constitution/Uruguay_2004?lang=en. [in English].

19. Constitution of Armenia 1995 (rev. 2015). *Constitute Project*. URL: www.constituteproject.org/constitution/Armenia_2015?lang=en. [in English].

20. Constitution of Austria 1920 (reinst. 1945, rev. 2013). *Constitute Project*. URL: www.constituteproject.org/constitution/Austria_2013?lang=en. [in English].

21. Constitution of Colombia 1991 (rev. 2015). *Constitute Project*. URL: www.constituteproject.org/constitution/Colombia_1991?lang=en.

constituteproject.org/constitution/Colombia_2015?lang=en. [in English].

22. Constitution of Brazil 1988 (rev. 2017). *Constitute Project*. URL: www.constituteproject.org/constitution/Brazil_2017?lang=en. [in English].

23. Constitution of Costa Rica 1949 (rev. 2015). *Constitute Project*. URL: www.constituteproject.org/constitution/Costa_Rica_2015?lang=en. [in English].

24. Constitution of Dominican Republic 2015. *Constitute Project*. URL: www.constituteproject.org/constitution/Dominican_Republic_2015?lang=en. [in English].

25. Constitution of Ecuador 2008 (rev. 2015). *Constitute Project*. URL: www.constituteproject.org/constitution/Ecuador_2015?lang=en. [in English].

26. Constitution of Italy 1947 (rev. 2012). *Constitute Project*. URL: www.constituteproject.org/constitution/Italy_2012?lang=en. [in English].

27. Constitution of Kyrgyzstan 2010 (rev. 2016). *Constitute Project*. URL: www.constituteproject.org/constitution/Kyrgyz_Republic_2016?lang=en. [in English].

constituteproject.org/constitution/Kyrgyz_Republic_2016?lang=en. [in English].

28. Constitution of Latvia 1922 (reinst. 1991, rev. 2016). *Constitute Project*. URL: www.constituteproject.org/constitution/Latvia_2016?lang=en. [in English].

29. Constitution of Mexico 1917 (rev. 2015). *Constitute Project*. URL: www.constituteproject.org/constitution/Mexico_2015?lang=en. [in English].

30. Constitution of Palau 1981 (rev. 1992). *Constitute Project*. URL: www.constituteproject.org/constitution/Palau_1992?lang=en. [in English].

31. Constitution of Philippines 1987. *Constitute Project*. URL: www.constituteproject.org/constitution/Philippines_1987?lang=en. [in English].

32. Constitution of Spain 1978 (rev. 2011). *Constitute Project*. URL: www.constituteproject.org/constitution/Spain_2011?lang=en. [in English].

СУДОВА ЕКСПЕРТИЗА ОБ'ЄКТІВ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ ТА ІНШІ ВИДИ СУДОВОЇ ЕКСПЕРТИЗИ

УДК 347.77

[https://doi.org/10.32689/2617-9660-2020-3\(9\)-46-56](https://doi.org/10.32689/2617-9660-2020-3(9)-46-56)

Ковальова Наталія Миколаївна,

В.о. завідувача лабораторією права промислової власності Науково-дослідного центру судової експертизи з питань інтелектуальної власності Міністерства юстиції України, судовий експерт в сфері інтелектуальної власності, вищого кваліфікаційного класу, 01133, м. Київ, бульвар Лесі Українки, буд. 26, оф. 501, e-mail: kovalova.n@ukr.net; +38 097-576-09-09, <https://orcid.org/0000-0002-6667-840X>

Томачинський Сергій Миколайович,

Судовий експерт лабораторії права промислової власності Науково-дослідного центру судової експертизи з питань інтелектуальної власності Міністерства юстиції України, 01133, м. Київ, бульвар Лесі Українки, буд. 26, оф. 501, e-mail: tomachyn@gmail.com; +38 050-683-65-61, <https://orcid.org/0000-0002-7865-0615>

ООНОВЛЕННЯ МЕТОДИКИ ПРОВЕДЕННЯ СУДОВИХ ЕКСПЕРТИЗ ТА ЕКСПЕРТНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ ЯК ВАЖЛИВА УМОВА ВИСОКОЇ ЯКОСТІ ЇХ РЕЗУЛЬТАТІВ

Анотація. Стадія захисту прав на об'єкти інтелектуальної власності є не менш важливою, ніж стадія здобуття таких прав. Відповіді на складні та спірні питання, що виникають на цій стадії можна вирішити за допомогою експертних досліджень. При цьому, для власників прав інтелектуальної власності є дуже важливою якістю експертних досліджень, проведених на стадії здобуття прав та їх відповідність результатам експертних досліджень або судових експертиз, потреба в яких може виникнути на стадії захисту. Для виконання цієї умови необхідні якісно прописані методики таких досліджень. Кількість судових експертиз та експертних досліджень щодо об'єктів права промислової власності (винаходів, корисних моделей, промислових зразків та знаків для товарів і послуг) у інтелектуальної власності є доволі значною в сегменті судових експертиз об'єктів інтелектуальної власності й постійно зростає. На практичних прикладах показано, що методики повинні містити чітко сформульовані терміни і визначення, а також відповідати чинному законодавству України та міжнародним договорам, однією зі сторін із сторін в яких є Україна.

Науково-дослідний центр судової експертизи з питань інтелектуальної власності є спеціалізованою установою Міністерства юстиції України, яка може розробляти методики проведення судових експертиз та експертних досліджень в сфері інтелектуальної власності. Наразі в Центрі ведеться робота з розробки оновлених методик з урахуванням виявлених недоліків існуючих методик та методичних рекомендацій, чинних міжнародних договорів, однією із сторін в яких є Україна та стану чинного законодавства України.

Так, уже розпочато роботу над НДР «Методичні рекомендації з дослідження етикеток, зареєстрованих як знаки для товарів і послуг» та «Методика дослідження торговельних марок (знаків для товарів та послуг)». Для удосконалення проведення судових експертиз та експертних досліджень, пов'язаних з промисловими зразками також планується розробка НДР «Методика дослідження промислових зразків».

Ключові слова: методика, винахід, корисна модель, промисловий зразок, знак, експертиза.

Kovaleva Natalia Mykolayivna,

Acting Head of the Laboratory of Industrial Property Law of the Scientific Research Center of Forensic Examination from the questions of Intellectual Property of the Ministry of Justice of Ukraine, forensic expert in the field of intellectual property, high qualification class, 01133, Kyiv, Lesia Ukrainka Boulevard, bldg. 26, of. 501, e-mail: kovalova.n@ukr.net; +38 097-576-09-09, <https://orcid.org/0000-0002-6667-840X>

Tomachynskyi Serhii Mykolayovych,

Forensic Expert of the Laboratory of Industrial Property Law of the Scientific Research Center of Forensic Examination from the questions of Intellectual Property of the Ministry of Justice of Ukraine, 01133, Kyiv, Lesia Ukrainka Boulevard, bldg. 26, of. 501, e-mail: tomachyn@gmail.com; +38 050-683-65-61, <https://orcid.org/0000-0002-7865-0615>

UPDATES OF THE METHODOLOGY FOR CONDUCTING FORENSIC EXAMINATIONS AND EXPERT STUDIES AS AN IMPORTANT CONDITION FOR THE HIGH QUALITY OF THEIR RESULTS

Abstract. The stage of protecting rights to intellectual property is no less important than the stage of obtaining such rights. Answers to complex and controversial questions arising at this stage can be solved with the help of expert research. Moreover, for owners of intellectual property rights, it is very important the quality of expert studies conducted at the stage of obtaining rights and their compliance with the results of expert studies or forensic examinations, the need for which may arise at the stage of protection. To fulfill this condition, qualitatively prescribed methods of such studies are required. The number of forensic examinations and expert studies on objects of industrial property law (inventions, utility models, industrial designs and signs for goods and services) in intellectual property is quite significant in the segment of forensic examinations of intellectual property and is constantly growing. On practical examples, it is shown that the methods should contain clearly defined terms and definitions, as well as comply with the current legislation of Ukraine and international treaties, one of the parties to which Ukraine is.

The Research Center for Forensic Examination on Intellectual Property Issues is a specialized institution of the Ministry of Justice of Ukraine, which can develop methods for conducting forensic examinations and expert studies in the field of intellectual property. Now the Center is working on the development of updated methods, taking into account the identified shortcomings of existing methods and guidelines, existing international treaties, one of which is Ukraine and the current legislation of Ukraine. So, work has al-

ready begun on the GDR «Methodological recommendations for the study of labels registered as marks for goods and services» and «Methodology for the study of trademarks (marks for goods and services).» To improve the conduct of forensic examinations and expert studies related to industrial designs, it is also planned to develop the

Постановка проблеми. У сфері інтелектуальної власності України типовою є ситуація, коли заявники намагаються одержати охоронні документи на об'єкти інтелектуальної власності з найбільш широкими правами. Однак, без можливості ефективного захисту повного обсягу цих прав в судах, такі документи не є інструментом повноцінного правового захисту. Стадія захисту прав інтелектуальної власності є не менш важливою, ніж стадія здобуття таких прав. І саме на стадії захисту прав роль судової експертизи важко переоцінити. Практично в кожному судовому провадженні, яке стосується порушення прав інтелектуальної власності, призначається судова експертиза, та одна або обидві сторони замовляють дослідження у установ судової експертизи або у приватних судових експертів. В багатьох випадках експертне дослідження на етапі здобуття прав інтелектуальної власності може надати винахідникам, заявникам або їх представникам цінну інформацію, яка дасть можливість скоротити цей етап та швидше одержати охоронні документи з більш ефективним захистом. При цьому, для власників прав інтелектуальної власності дуже важливою є точна відповідність результатів експертних досліджень, проведених на стадії здобуття прав, результатам експертних досліджень або судових експертиз, проведених на стадії їх за-

GDR “Methodology for the Study of Industrial Designs”.

Key words: technique, invention, utility model, industrial design, sign, examination.

хисту. Для виконання цієї умови необхідні чітко прописані методики таких досліджень та експертиз.

Аналіз досліджень і публікацій. Різним теоретичним та практичним проблемам судової експертизи присвятили свої роботи багато вітчизняних науковців, таких, як, наприклад, Г.О. Андрощук, П.П. Крайнев, Л.М. Головченко, А. І. Лозовий та ін.

Метою статті є висвітлення актуальних проблем, які стоять перед судовою експертизою в галузі інтелектуальної власності, зокрема проблеми відповідності методик проведення судових експертиз та експертних досліджень в сфері інтелектуальної власності змінам в законодавстві України та міжнародним договорам, однією із сторін в яких є Україна та привернення уваги власників прав інтелектуальної власності та їх представників до важливості стадії захисту цих прав, розкриття ролі в ній судової експертизи та необхідності передбачати її результати ще на стадії здобуття цих прав.

Виклад основного матеріалу. Робота судового експерта є дуже відповідальною. Висновки з питань, які надає судовий експерт, є або ймовірно будуть предметом судового розгляду [1]. Внаслідок перевантаженості судів, більшість судових проваджень в Україні є досить тривалими. Причини цього явища розкрито в щорічній доповіді за 2019 рік «Про стан забезпечення не-

залежності суддів в Україні» постійної комісії Вищої ради правосуддя: «Після набрання чинності Законом № 193-IX припинила роботу Вища кваліфікаційна комісія суддів України, що зумовило зупинення процесу відбору, переведення, відрядження та призначення суддів. Загалом дефіцит суддівських кадрів на кінець 2019 року становить 2044 судді. Через відсутність суддів на кінець 2019 року не здійснюють правосуддя 10 судів (немає жодного судді). Також призупинено кваліфікаційне оцінювання суддів. Такими, що не завершили процедуру проходження кваліфікаційного оцінювання, залишаються понад 2000 суддів» [2]. Провадження, які стосуються прав інтелектуальної власності є складними, оскільки потребують залучення спеціалістів, які володіють спеціальними знаннями, тобто судових експертів. Тому, для чіткого усвідомлення реальних меж своїх прав, які можна ефективно захистити, власники охоронних документів в багатьох випадках замовляють експертні дослідження, які виконують судові експерти, і вже на основі результатів цих досліджень приймають рішення про доцільність подання позову або врегулювання конфлікту в досудовому порядку. Досить розповсюдженою є ситуація, коли на етапі створення та здобуття інтелектуальної власності винахідники або заявники вводять в формулу винаходу ознаки, які ускладнюють успішне проходження кваліфікаційної експертизи, але які не роблять патент більш ефективним для захисту винаходу в судах. Більш того, іноді такі надлишкові ознаки дають змогу іншій стороні добитися скасування патенту в суді. Тобто в певних випадках відмова від

частини ознак в формулі винаходу може зменшити вразливість патенту, без втрати його ефективності для захисту в суді. З цілої низки причин, підходи експертів Українського інституту інтелектуальної власності та судових експертів мають досить багато розбіжностей. В силу цієї обставини, виявити непотрібні надлишкові ознаки в формулі винаходу могло б експертне дослідження, замовлене заявником на стадії кваліфікаційної експертизи заявки. При цьому, для заявника, як майбутнього власника охоронного документу, першочерговим є питання «чи будуть висновки судових експертів однаковими при однакових питаннях, але при різних дослідженнях та судових експертизах, виконаних різними експертами?». Важливою умовою того, щоб різні судові експерти приходили до однакових висновків у відповідь на однакові питання, є проведення досліджень або експертиз за однаковими методиками. Такі методики розробляються державними спеціалізованими установами або судовими експертами, які не є працівниками державної спеціалізованої установи. Ці методики проходять ретельні перевірки та реєструються в установленому порядку в Міністерстві юстиції України [3]. Судовий експерт сам обирає методику проведення експертизи або дослідження, на підставі того, що згідно з п. 1.4. «Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень» (далі – Інструкція) «вибір певних методик, (методів дослідження) належить до компетенції експерта» [4]. Однак, якщо він в процесі дослідження або експертизи не дотримувався або відхилився від обраної методики, то, згідно з п.

4.13. Інструкції «якщо при ознайомленні з висновком експерта буде встановлено, що дослідження проведені з недотриманням чи відхиленням від методики дослідження, керівник експертної установи може передоручити проведення судової експертизи комісії експертів, до якої включається також експерт, який проводив попереднє дослідження» [4]. Таким чином, дослідження та експертизи, виконані в спеціалізованих державних установах проходять більш суворий контроль на точність дотримання методик їх виконання. При цьому, методики, які використовують в своїй практиці судові експерти, повинні максимально точно відповідати питанням, які вирішуються, та чинному законодавству України. Слід врахувати той факт, що з моменту реєстрації методик, вносяться зміни в закони, приймаються нові закони та підзаконні акти. Крім того, Україна заключає міжнародні договори, частина з яких стосується прав інтелектуальної власності. Також, в процесі практичного застосування зареєстрованих методик, судові експерти виявляють в них певні невідповідності, які важко виявити в повному обсязі на етапі розробки та перевірки. Всі ці обставини впливають на проведення судових експертиз та експертних досліджень і мають бути відображені в оновлених методиках їх проведення. Вплив перелічених вище факторів варто розглянути на практичних прикладах.

Вже досить тривалий час в Україні обговорюються зміни до *Закону України «Про охорону прав на винаходи і корисні моделі»*. Законопроекти № 5699 та № 7538 не пройшли голосування у Верховній Раді ще 4 вересня 2018 в. Проект Закону № 9385 «Про внесен-

ня змін до деяких законодавчих актів України щодо імплементації окремих положень законодавства Європейського Союзу у сфері інтелектуальної власності» було зареєстровано 10 грудня 2018 року і включено до порядку денного Верховної Ради України 7 лютого 2019 року. Зокрема, цим законопроектом передбачалися заміна патентів на промислові зразки на свідоцтва та введення можливості їх скасування не в суді, а в Апеляційній палаті. Це розглядалося як новий інструмент боротьби з «патентним тролінгом» – зловживаннями правами на промислові зразки, які не є новими, які мали місце на митному кордоні України.

Крім того, цим законопроектом була передбачена можливість визнання прав на винахід і корисну модель недійсними в адміністративному порядку («post-grant opposition»). Також, передбачалося розширити перелік об'єктів технологій, на які не поширюється правова охорона. Наразі, законопроект № 9385 з 29 серпня 2019 року вважається відкликаним [5], але імплементація в національне законодавство норм, передбачених «Угодою про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони» (далі - Угода про асоціацію), є обов'язком України [6]. Ця угода з 1 вересня 2017 року набула чинності у повному обсязі.

Зараз на розгляді у Верховній Раді України знаходиться проект Закону про внесення змін до деяких законодавчих актів України (щодо реформи патентного законодавства) № 2259 від 11.10.2019 року [7]. Жваве обговорен-

ня змін передбачених цим законопроектом серед фахівців в сфері інтелектуальної власності триває і зараз [8]. З наведених прикладів, які далеко не є вичерпними, видно, що зміни, які готуються до законів, що стосуються сфери інтелектуальної власності, є досить вагомими. При цьому, на момент прийняття змін до Закону, бажано вже мати певні нароби нових методик, оскільки розробка, перевірка та реєстрація нових методик є досить тривалим та складним процесом.

Заклучення Україною нових міжнародних договорів та вихід з деяких існуючих також впливає на правове поле в сфері інтелектуальної власності. Так, наприклад, частина 4 статті 6 чинної редакції Закону України «Про охорону прав на винаходи і корисні моделі» визначає порядок продовження дії патенту лікарський засіб, засіб захисту тварин, засіб захисту рослин тощо, використання якого потребує дозволу відповідного компетентного органу [9]. В той же час, стаття 220 Угоди про асоціацію, передбачає інший підхід [6], який і має враховуватися під час процедури прийняття рішення про продовження та під час судових експертиз та експертних досліджень.

Схожа ситуація склалася і при визначенні підстав для анулювання свідоцтва на знак для товарів та послуг. В частині 4 статті 18 Закону України «Про охорону прав на знаки для товарів і послуг» передбачена можливість анулювання «Якщо знак не використовується в Україні повністю або щодо частини зазначених у свідоцтві товарів і послуг протягом трьох років від дати публікації відомостей про видачу свідоцтва або від іншої дати після цієї публікації» [10], а в статті

198 Угоди про асоціацію зазначено, що «реєстрація торговельної марки підлягає анулюванню, якщо протягом безперервного п'ятирічного періоду вона не була введена у використання на відповідній території для товарів або послуг, стосовно яких вона зареєстрована, і відсутні належні причини для невикористання...» [6].

Слід зауважити, що різні терміни продовження строку дії патенту на промисловий зразок передбачають частина 5 статті 5 Закону України «Про охорону прав на промислові зразки» [11] та стаття 214 Угоди про асоціацію [6].

Багато інформації, що стосується охорони географічних зазначень та критеріїв процедури заперечення наведені наведено в Підрозділі 4 та Додатках XXII A-D до Глави 9 Угоди про асоціацію. В межах даної статті немає можливості дати вичерпний аналіз змін, які внесла в сферу інтелектуальної власності Угода про асоціацію. На цю тему написано багато статей і, певною мірою, такі зміни враховуються в законопроектах, які подаються на розгляд до Верховної Ради України.

Слід зазначити, що, відповідно до частини 2 статті 19 Закону України «Про міжнародні договори» [12], якщо в міжнародному договорі України, який набрав чинності в установленому порядку, встановлено інші правила, ніж ті, що передбачені у відповідному акті законодавства України, то застосовуються правила міжнародного договору.

Також, слід звернути увагу на ту обставину, що після виходу України з Угоди про взаємне забезпечення збереження міждержавних секретів у галузі правової охорони винаходів [13], секретні відомості, що охороня-

лися в рамках цієї угоди, можуть бути опубліковані в законному порядку і стати загальнодоступними. Це дає можливість наводити їх як частину рівня техніки (як його визначено в частині 4 статті 7 Закону України «Про охорону прав на винаходи і корисні моделі» [9]) в матеріалах для експертних досліджень або в матеріалах судових проваджень, які згодом можуть надаватися для судових експертиз в галузі інтелектуальної власності.

Під час проведення судових експертиз та експертних досліджень було виявлено, що характеристики та визначення таких понять та термінів як «технічний результат винаходу», «альтернативна ознака винаходу та корисної моделі», «еквівалентна ознака винаходу та корисної моделі», «несуттєва ознака винаходу та корисної моделі» та інші, є недостатньо чітко сформульованими в чинній методиці, якої дотримуються судові експерти при проведенні судових експертиз та експертних досліджень. Зрозуміло, що сторони судового провадження будь-які нечітко сформульовані терміни чи поняття намагаються трактувати на свою користь. Така ситуація затягує судові провадження і призводить до численних викликів судових експертів на судові засідання для надання пояснень. Усунення вказаних недоліків дозволить зробити висновки судових експертиз та експертних досліджень більш однозначними для учасників судових проваджень або досудових врегулювань конфліктів в сфері інтелектуальної власності та зменшить кількість викликів судових експертів на судові засідання для надання пояснень.

Згідно Порядку реєстрації методик, розробником методик може бути державна спеціалізована установа або

судовий експерт, який не є працівником державної спеціалізованої установи [3]. Науково-дослідний центр судової експертизи з питань інтелектуальної власності (далі – Центр) є однією зі згаданих спеціалізованої установ, які можуть розробляти методики проведення судових експертиз та експертних досліджень в сфері інтелектуальної власності. Наразі в Центрі ведеться робота з розробки оновлених методик з урахуванням виявлених недоліків існуючих методик та методичних рекомендацій, чинних міжнародних договорів, однією із сторін в яких є Україна та стану чинного законодавства України.

Так, уже розпочато роботу над НДР «Методика дослідження торговельних марок (знаків для товарів та послуг)» згідно плану науково-дослідних робіт науково-дослідних установ судових експертиз Міністерства юстиції України на 2020 рік. Початок виконання роботи – січень 2020 року, закінчення – грудень 2021 року.

Метою роботи є створення НДР і запровадження цієї методики для утвердження єдиних методичних підходів при проведенні судових експертиз і експертних досліджень торговельних марок (знаків для товарів і послуг). На сьогодні в Україні відсутні єдині підходи до проведення судових експертиз експертних досліджень, пов'язаних з торговельними марками (знаками для товарів та послуг). Наразі, при проведенні відповідних досліджень використовується як загальна «Методика проведення експертних досліджень, пов'язаних із засобами індивідуалізації» (13.6.01 від 23.03.2018р.), так і Звіт НДР 2009 року «Методика судово-експертного дослідження знаків для товарів і послуг (торговельних марок)» (Г.В. Прохоров-Лукін, А.В. Андреева, С.В. Мельник, Н.М. Ковальова, О.Ф. Дорошенко та ін.; К., 2009 р.). При

цьому, нерідко положення названих джерел використовуються в конкретній експертизі чи експертному дослідженні одночасно.

Слід зауважити, що кількість судових експертиз та експертних досліджень щодо такого зазначеного об'єкту інтелектуальної власності є доволі значною в сегменті судових експертиз об'єктів інтелектуальної власності й постійно зростає.

Відсутність спеціальної Методики дослідження торговельних марок (знаків для товарів та послуг) іноді призводить до використання експертами різних методів під час проведення судових експертиз та експертних досліджень в межах спеціальності 13.6. Це, в свою чергу, зумовлює необхідність призначення повторних судових експертиз та затягування строків вирішення спорів в судових інстанціях. Отже, розробка НДР «Методика дослідження торговельних марок (знаків для товарів та послуг)», в ході якої буде досліджено та описано спосіб і обливості проведення судових експертиз і експертних досліджень, пов'язаних з торговельними марками (знаками для товарів та послуг), має наукове та практичне значення для галузі судової експертизи таких об'єктів, як знаки для товарів і послуг.

Розробка загальних підходів судово-експертного дослідження, пов'язаного з торговельними марками є не тільки актуальною, але й назрілою з огляду на те, що протягом останніх років експертними установами Мініюсту були розроблені, впроваджуються або на даний час знаходяться на стадії розробки такі методичні рекомендації як:

- «Методика проведення експертних досліджень, пов'язаних із заходами індивідуалізації»;

- «Методичні рекомендації з дослідження етикеток, зареєстрованих як знаки для товарів і послуг»;

- «Методичні рекомендації з дослідження назв лікарських засобів, зареєстрованих як торговельні марки».

Узагальнення та висновки, надані за результатами НДР «Методика дослідження торговельних марок (знаків для товарів та послуг)», сприятимуть удосконаленню судового захисту прав на об'єкти інтелектуальної власності, оптимізації експертного забезпечення правосуддя за спеціальністю 13.6, а також проведенню відповідних експертних досліджень на замовлення юридичних і фізичних осіб.

На сьогоднішній день також відсутня єдина методика проведення судових експертиз пов'язаних з промисловими зразками. Разом з тим, експертами проводиться велика кількість судових експертиз та експертних досліджень пов'язаних з промисловими зразками. На даний час тільки судовий експерт, атестований за спеціальністю 13.4 «Дослідження пов'язані з промисловими зразками», проводить дослідження на відповідність промислового зразка умовам надання правової охорони, оскільки патентна експертиза проходить лише за формальними ознаками. Відсутність єдиної методики проведення судових експертиз пов'язаних з промисловими зразками призводить до використання експертами різних підходів та методів під час проведення судових експертиз та експертних досліджень, що, в свою чергу, створює ситуацію, коли виникає необхідність призначення повторних судових експертиз та затягування строків вирішення спорів в судових інстанціях.

Для удосконалення проведення судових експертиз та експертних досліджень, пов'язаних з промисловими

зразками, розробка методики їх проведення є вкрай необхідною.

Отже, підсумовуючи викладене, слід визнати що користь від оновлення методик проведення судових експертиз та експертних досліджень в сфері інтелектуальної власності не викликає сумнівів.

Висновки.

Для одержання охоронних документів в сфері інтелектуальної власності з більш ефективним захистом, заявникам варто замовляти експертні дослідження з приводу складних спірних питань ще на стадії здобуття прав інтелектуальної власності.

В сфері судової експертизи об'єктів інтелектуальної власності існує потреба в оновленні методик проведення судових експертиз та експертних досліджень. При цьому, під час їх розробки необхідно враховувати не тільки недоліки вже існуючих методик, а і міжнародні договори, однією із сторін в яких є Україна та стан законодавства України у сфері інтелектуальної власності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Про судову експертизу: Закон України від 25.02.1994 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1994 р. – № 28. – Ст.232. – Редакція від 20.03.2020 р. – URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4038-12>

2. Про стан забезпечення незалежності суддів в Україні. Щорічна доповідь за 2019 рік // Київ, 2020 рік. – URL: https://hcj.gov.ua/sites/default/files/field/file/shchorichna_dopovid_za_2019_rik.pdf

3. Про затвердження Порядку ведення Реєстру методик проведення судових експертиз. Наказ Міністерства юстиції України № 1666/5 від 02.10.2008 р. – Редакція від 14.02.2020 р. – URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0924-08>

4. Про затвердження Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень та Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень. Наказ Міністерства юстиції України № 53/5 від 08.10.98 р. – Редакція від 13.03.2020 р. – URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98>

5. Проект Закону про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо імплементації окремих положень законодавства Європейського Союзу у сфері інтелектуальної власності. Зареєстровано 10.12.2018 р. – № 9385 – URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=65108

6. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони. Набрання чинності з 01.09.2017 р. – Редакція від 30.11.2015 р. – URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011

7. Проект Закону про внесення змін до деяких законодавчих актів України (щодо реформи патентного законодавства). Зареєстровано 11.10.2019 р. – № 2259 – URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=67064

8. Відбувся круглий стіл з питань ІВ та доступу до лікування в умовах пандемії. Головні новини. Офіційний сайт Українського інституту інтелектуальної власності. – URL: <https://ukrpatent.org/uk/news/main/ip-med-online-08052020>

9. Про охорону прав на винаходи і корисні моделі: Закон України від 23.12.93 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1994 р. – № 7. – Ст. 32. – Редакція від 05.12.2012 р. – URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3687-12>

10. Про охорону прав на знаки для товарів і послуг: Закон України від 23.12.93 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1994 р. – № 7. – Ст. 36. – Редакція від 11.12.2019

p. – URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3689-12>

11. Про охорону прав на промислові зразки: Закон України від 23.12.93 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1994 р. – № 7. – Ст. 34. – Редакція від 05.12.2012 р. – URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3688-12>

12. Про міжнародні договори: Закон України від 05.06.2014 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2004 р. – № 50. – Ст.540 – Редакція від 02.01.2020 – URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1906-15>

13. Про припинення для України дії Угоди про взаємне забезпечення збереження міждержавних секретів у галузі правової охорони винаходів. Постанова кабінету міністрів України від 24 квітня 2019 р. – № 358 – URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/358-2019-%D0%BF>

REFERENCES:

1. Zakon Ukrainy “Pro sudovu ekspertyzu” : vid 25.02.1994 r. [Law of Ukraine “On forensic examination” from 25.02.1994]. (1994). *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy – Bulletin of Verkhovna Rada of Ukraine*, 28. Art. 232. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4038-12> [in Ukrainian].

2. *Prostan zabezpechennia nezalezhnosti suddiv v Ukraini. Shchorichna dopovid za 2019 rik [On the state of ensuring the independence of judges in Ukraine. Annual report for 2019]*. (2020). Kyiv. Retrieved from https://hcj.gov.ua/sites/default/files/field/file/shchorichna_dopovid_za_2019_rik.pdf [in Ukrainian].

3. Nakaz Ministerstva yustytzii Ukrainy “Pro zatverdzhennia Poriadku vedennia Reiestru metodyk provedennia sudovykh ekspertyz” : vid 02.10.2008 r., № 1666/5 [Order of the Ministry of Justice of Ukraine “On approval of the Procedure for maintaining the Register of methods of forensic examinations” from 02.10.2008, № 1666/5]. (n.d.). *zakon.rada.gov.ua*.

Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0924-08> [in Ukrainian].

4. Nakaz Ministerstva yustytzii Ukrainy “Pro zatverdzhennia Instruksii pro pryznachennia ta provedennia sudovykh ekspertyz ta ekspertnykh doslidzhen ta Naukovo-metodychnykh rekomendatsii z pytan pidhotovky ta pryznachennia sudovykh ekspertyz ta ekspertnykh doslidzhen” vid 08.10.98 r. № 53/5 [Order of the Ministry of Justice of Ukraine “On approval of the Instruction on appointment and conduct of forensic examinations and expert research and Scientific and methodological recommendations on issues of preparation and appointment of forensic examinations and expert research” from 08.10.1998, № 53/5]. (n.d.). *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98> [in Ukrainian].

5. Proekt Zakonu pro vnesennia zmin do deiakykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy shchodo implementatsii okremykh polozhen zakonodavstva Yevropeiskoho Soiuzu u sferi intelektualnoi vlasnosti : vid 10.12.2018 r., № 9385 [Draft Law on Amendments to Certain Legislative Acts of Ukraine Concerning the Implementation of Certain Provisions of the European Union Legislation in the Sphere of Intellectual Property from December 10, 2018, № 9385]. (n.d.). *iportal.zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=65108 [in Ukrainian].

6. Uhoda pro asotsiatsiiu mizh Ukrainoiu, z odniiei storony, ta Yevropeiskym Soiuzom, Yevropeiskym spivtovarystvom z atomnoi enerhii i yikhnimy derzhavamy-chlenamy, z inshoi storony : vid 01.09.2017 r. [Association Agreement between Ukraine, of the one part, and the European Union, the European Atomic Energy Community and their Member States, of the other part from 01.09.2017]. (n.d.). *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011 [in Ukrainian].

7. Proekt Zakonu pro vnesennia zmin do deiakykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy

(shchodo reformy patentnoho zakonodavstva) : vid 11.10.2019 r., № 2259 [Draft Law on Amendments to Certain Legislative Acts of Ukraine (Regarding the Reform of Patent Legislation) from 11.10.2019, № 2259]. (n.d.). [zakon.rada.gov.ua](http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=67064). Retrieved from http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=67064 [in Ukrainian].

8. Vidbuvsia kruhlyi stil z pytan IV ta dostupu do likuvannia v umovakh pandemii [A round table on IP and access to treatment in a pandemic was held]. (2020). *ukrpatent.org*. Retrieved from <https://ukrpatent.org/uk/news/main/ip-med-online-08052020> [in Ukrainian].

9. Zakon Ukrainy "Pro okhoronu prav na vynakhody i korysni modeli" : vid 23.12.93 r. [Law of Ukraine "On protection of rights to inventions and utility models" from 23.12.93]. (1994). *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy – Bulletin of Verkhovna Rada of Ukraine*, 7. Art. 32. (n.d.). zakon.rada.gov.ua. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3687-12> [in Ukrainian].

10. Zakon Ukrainy "Pro okhoronu prav na znaky dlia tovariv i posluh" : vid 23.12.93 r. [Law of Ukraine "On protection of rights to marks for goods and services" from 23.12.93]. (1994). *Verkhovnoi Rady Ukrainy – Bulletin of Verkhovna Rada of Ukraine*, 7. Art. 36. (n.d.). zakon.rada.gov.ua. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3689-12> [in Ukrainian].

zakon.rada.gov.ua/laws/show/3689-12 [in Ukrainian].

11. Zakon Ukrainy "Pro okhoronu prav na promyslovi zrazky" : vid 23.12.93 r. [Law of Ukraine "On protection of rights to industrial designs" from 23.12.93]. (1994). *Verkhovnoi Rady Ukrainy – Bulletin of Verkhovna Rada of Ukraine*, 7. Art. 34. (n.d.). zakon.rada.gov.ua. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3688-12> [in Ukrainian].

12. Zakon Ukrainy "Pro mizhnarodni dohovory" : vid 05.06.2014 r. [On international agreements: Law of Ukraine of 05.06.2014]. (2004). *Verkhovnoi Rady Ukrainy – Bulletin of Verkhovna Rada of Ukraine*, 50. Art.540. (n.d.). zakon.rada.gov.ua. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1906-15> [in Ukrainian].

13. Postanova kabinetu ministriv Ukrainy "Pro prypynennia dlia Ukrainy dii Uhody pro vzaiemne zabezpechennia zberezhenntia mizhderzhavnykh sekretiv u haluzi pravovoi okhorony vynakhodiv" : vid 24 kvitnia 2019 r., № 358 [Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine "On termination for Ukraine of the Agreement on mutual provision of preservation of interstate secrets in the field of legal protection of inventions" from April 24, 2019, № 358]. (n.d.). zakon.rada.gov.ua. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/358-2019-%D0%BF> [in Ukrainian].

Калініченко Михайло Михайлович, к

андидат філологічних наук, доцент, провідний науковий співробітник Рівненського відділення Львівського НДІСЕ, Рівненське відділення Львівського НДІСЕ, 33062, м. Рівне, вул. Небесної Сотні, 8, тел.: 067-45-8542, e-mail: kalian.ua1980@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-5275-4715>

Струк Іван Олексійович,

завідувач лабораторії дослідження об'єктів інформаційних технологій та інтелектуальної власності Львівського НДІСЕ, Львівський НДІСЕ, 79024, м. Львів, вул. Липинського, 54, тел.: (032) 231-76-13, e-mail: park_i@ukr.net <https://orcid.org/0000-0003-1993-6047>

ДОСЛІДЖЕННЯ ДИЗАЙНУ ІНТЕР'ЄРІВ ЯК ОБ'ЄКТІВ АВТОРСЬКОГО ПРАВА (ДОСВІД ЗАКОРДОННИХ ФАХІВЦІВ)

Анотація. У представленій статті розглянуті деякі з ключових принципів аналізу внутрішнього простору приміщень як об'єктів авторського права, які широко застосовуються в експертній практиці фахівців Сполучених Штатів Америки, Великобританії, й країн Європейського союзу. Розробники дизайнів інтер'єрів в процесі свідомої творчості проектують та увиразнюють в матеріальній формі неповторні художні образи найрізноманітніших приміщень та їхніх декоративних елементів. Важко назвати це суто технічною працею, адже створені за індивідуальними замовленнями оригінальні дизайни приміщень наділені очевидними мистецькими якостями. Отже, як вважає більшість закордонних фахівців, самобутній дизайн інтер'єрів – оформлення внутрішнього простору будівель в цілому та його оригінальні складові елементи, із перспективи захисту об'єктів інтелектуальної власності визнається твором, в той час як розробники таких дизайнів наділені не меншими правами ніж художники та скульптори. Разом з тим, подібні уявлення щодо правової сутності дизайну інтер'єрів як об'єктів інтелектуальної власності виявилися напрочуд складними для практичної імплементації (особливо в контексті захисту авторських прав) з огляду на значну кількість порушень в сфері захисту цієї категорії творів. Отже, у даній розвідці розглянуто ідентифікаційні особливості та характеристики оригінальності інтер'єрів як творів дизайну, які необхідні для належної оцінки фактів використання, а також використання цієї категорії творів шляхом відтворення. Подальші дослідження в цій галузі повинні проводитися на рівнях вивчення та систематизації науково-методичних засобів порівняння дизайнерських робіт з об'єктами авторського права у випадках порушення прав, які відбулися внаслідок несанкціонованого відтворення та відтворення шляхом обробки. Ми також вважаємо за доцільне поєднувати аналітичні інструменти з інших областей судової експертизи (наприклад, методи дослідження творів образотворчого мистецтва та фотографічних робіт) із тими, які існують у галузі експертних досліджень дизайну інтер'єру.

Ключові слова: дизайн інтер'єру, інтелектуальна власність, судова експертиза.

Kalinichenko Mykhailo Mykhailovych,

Candidate of Philological Sciences, Associate Professor, Leading Researcher of the Rivne Branch of the Lviv Research Institute of Forensic Science, Rivne Branch of the Lviv Research Institute of Forensic Science, 33062, Rivne, Nebesna Sotnia str., 8., tel.067-45-8542, email: kalina.ua1980@gmail.com <https://orcid.org/0000-0002-5275-4715>

Struk Ivan Oleksiyovych,

Head of the Laboratory for Research of Information Technologies and Intellectual Property of the Lviv Research Institute of Forensic Science, Lviv Research Institute of Forensic Science, Lviv, Lypynskogo str, 54, 79024, tel.(032) 231-76-13, email: park_i@ukr.net, <https://orcid.org/0000-0003-1993-6047>

EXPERTISE OF INTERIOR DESIGNS AS OBJECTS OF COPYRIGHT (INTERNATIONAL EXPERIENCE)

Abstract. Reviewed in the presented article some from the key principles of the analysis of the interior space of premises as copyright objects, which are widely used in expert practice by specialists from the United States of America, Great Britain, and European Union countries. Developers of interior design in the process of conscious creativity design and emphasize in a material form the unique artistic images of the premises and their decorative elements. Original room designs are endowed with obvious artistic qualities that are created by individual orders and it is difficult to call it a purely technical work. So, according to most foreign experts, the original interior design is the design of the internal space of buildings as a whole and its original constituent element, with the prospect of protecting intellectual property, is recognized as a work of art. Although at the same time, the developers of such designs are endowed with no less rights than artists and sculptors. At the same time, such ideas about the legal essence of interior design as objects of intellectual property were surprisingly difficult for practical implementation (especially in the context of copyright protection). Which takes into account a significant number of violations in the field of protection of this category of works. So, this study examined the identification features and characteristics of the originality of interiors as works of design, which are necessary for a proper assessment of the facts of use, as well as the use of this category of works by reproduction.

Further research in this area should be carried out at the levels of study and systematization of scientific and methodological means of comparing design work with copyright in cases of violation of rights that occurred as a result of unauthorized reproduction and reproduction by processing. We also consider it appropriate to combine analytical tools from other areas of forensic science (for example, methods of researching work of fine art and photographic work) with those that exist in the field of interior design expert research.

Keywords: interior design, intellectual property, judicial expertise.

Постановка питання в загальному вигляді. Розробники дизайнів інтер'єрів в процесі свідомої творчості проектують та увиразнюють в матеріальній формі неповторні художні образи найрізноманітніших приміщень та їхніх декоративних елементів. Важко назвати це суто технічною працею, що не потребує творчої праці, адже створені за індивідуальними замовленнями оригінальні дизайни приміщень наділені очевидними мистецькими якостями.

Таким чином, як вважає більшість закордонних фахівців, самобутній дизайн інтер'єрів — оформлення внутрішнього простору будівель в цілому та його оригінальні складові елементи, із перспективи захисту об'єктів інтелектуальної власності визнається твором, в той час як розробники таких дизайнів наділені не меншими правами ніж художники та скульптори [див. 1]. Разом з тим, подібні уявлення щодо правової сутності дизайну інтер'єрів як об'єктів інтелектуальної власності виявилися напрочуд складними для практичної імплементації (особливо в контексті захисту авторських прав) з огляду на значну кількість порушень в сфері захисту цієї категорії творів.

Складається враження, що чимало осіб в усьому світі (до числа яких, для прикладу, належить замовники та колеги-дизайнери, котрі вільно перероблюють, відтворюють та використовують оригінальні твори дизайну, або ж їхні істотні елементи, а також користувачі соціальних медіа, котрі розміщують захищені зразки проектів дизайну з метою реклами власних комерційних проектів) щиро переконана у правомірності майже необмеженого використання дизайнів інтер'єрів без отримання жодного дозволу чи ліцензії від авторів або правовласників.

Типовий приклад порушень такого ґатунку — використання фотографіч-

них зображень інтер'єрів з метою реклами власної продукції в соціальних мережах без зазначення авторства. Застосування таких засобів захисту як цифрові “водяні знаки”, QR-коди та ін. дозволяє, певною мірою, захистити зображення творів дизайну інтер'єрів від подібного несанкціонованого використання.

Втім, що робити із такими порушеннями як безпосереднє копіювання або відтворення шляхом мінімальної переробки істотних візуальних ознак творів дизайну, або ж їхніх впізнаваних авторських елементів, котрі, внаслідок своєї високої якості та оригінальності можуть використовуватися як самостійні твори? Як свідчить закордонна судова практика, нерідко такі порушення виникають після замовлення попереднього (зазвичай безкоштовного, суто для ознайомлення) проекту дизайну інтер'єру, котрий в подальшому використовується як основа (в багатьох випадках — як технічний план без жодних, значущих в контексті авторського права, візуальних змін) для створення певного об'єкта, в той час як автор дизайну не отримує ані належної винагороди, ані визнання. Існує й багато інших шляхів порушення.

Варто зазначити, що найбільш ефективним засобом активного захисту дизайну інтер'єрів як об'єктів авторського права є, поза сумнівом, судові позови із вимогою матеріальної компенсації. В цьому випадку, провідна роль в процесі доведення фактів порушення прав відводиться професіоналам судової експертизи.

Необхідно акцентувати, що експертизи таких об'єктів авторського права як дизайн інтер'єрів в нашій країні на даний час належать до числа тих справді рідкісних досліджень, що трапляються далеко не кожен рік. Втім, у переважній більшості випадків

експертизи інтер'єрів приміщень є дослідженнями високого рівня складності, їхнє проведення вимагає значних витрат часу на ознайомлення та аналіз численних фотографічних матеріалів, будівельних планів, схем і креслень.

Як наслідок, вартість проведення подібних досліджень може компенсувати усі витрати, необхідні для відповідного підготовки науково-методичного інструментарію. Водночас, з огляду на відсутність офіційної методики дослідження дизайну інтер'єрів як об'єктів авторського права, фахівці, які вже зустрічалися із дослідженнями дизайнів внутрішнього простору приміщень як об'єктів авторського права, змушені щоразу витрачати час та зусилля на пошуки тих науково-методичних засобів та фахової довідкової літератури, які потрібні для проведення дослідження. Певна річ, досвід закордонних фахівців в цьому випадку становить чимало практичну цінність.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. З огляду на порівняну новизну теми публікації слід зазначити, що в середовищі фахівців з інтелектуальної власності тема дослідження об'єктів дизайну інтер'єрів як об'єктів авторського права все ще залишається на маргінесах наукових інтересів. Разом з тим, серед закордонних спеціалістів вже існує ряд професійних довідкових публікацій, присвячених даній темі. Серед них необхідно зазначити розвідки «Architecture and copyright: a quick survey of the law» А.Адріана; «A New Remedy for Copyright Infringement» А.Арнольда; довідник «Conditions of Engagement» для інженерів та дизайнерів приміщень колективу авторів з «Association of Consulting Engineers»; «Case Comment – United States: copyright – copyright infringement for architectural works» Б.Дейтца; «It's mine, not yours: Intellectual Copyright, Construction

Law» П.Ньюмана, Copyright Issues on the Protection of Architectural Works and Designs П. Манн й Дж.Денонкоурт та ряд інших.

Окремо зауважимо, що публікації за темою дослідження дизайну інтер'єрів приміщень як об'єктів авторського права навіть у середовищі закордонних фахівців Сполучених Штатів, Великобританії та Європейського союзу належить до числа тих наукових напрямків, які, так би мовити, все ще перебувають в процесі становлення на рівнях теорії й практики проведення судових експертиз.

Таким чином, **загальна мета** й завдання статті – розглянути та деталізувати деякі з основних методів дослідження фактів порушення авторських прав на дизайн інтер'єрів, які застосовуються іноземними фахівцями судової експертизи у сфері захисту об'єктів авторського права.

Викладення основного матеріалу. Оглядове вивчення оприлюднених результатів дослідження обраної теми публікації дозволило виділити декілька основних змістових концептів, які становлять наукову цінність для українських спеціалістів судової експертизи.

Європейські та північноамериканські фахівці загалом сходяться на думці, що національне законодавство у царині інтелектуальної власності все ще має чимало серйозних недоліків в контексті юридичного захисту прав авторів дизайну інтер'єрів приміщень.

Як наслідок, експерти наголошують на важливості врахування специфічних відмінностей між оригінальністю елементів дизайну інтер'єрів (наділених не лише естетичними, але й функціональними атрибутами й технічними параметрами) та інших творів мистецтва.

Зокрема, будівельні плани, ескізи, креслення та інша проектна докумен-

тація (вже створених у матеріальній формі приміщень, або ж лише спроектованих), на переконання експертів не завжди мають помітної візуальної оригінальності (на відміну від ескізів картин), але вони все одно визнаються творами, а їхнє використання під час будівництва, ремонту, чи реконструкції кваліфікується як відтворення (відтворення шляхом переробки) твору. Високий рівень оригінальності в таких випадках (на відміну від досліджень скульптурних творів, або ж творів образотворчого мистецтва) не має вирішального значення для експертів.

Наявність вищеназваних проектних будівельних документів також дозволяє спеціалістам ідентифікувати два основних способи використання творів дизайну інтер'єрів: використання шляхом відтворення із мінімальними відмінностями (або ж відтворення питомих ознак дизайну, наявних у проектній документації, шляхом переробки проекту цього дизайну із його подальшим будівництвом, ремонтом, реконструкцією та ін.), а також використання вже реалізованого у матеріальній формі об'єкту дизайну інтер'єру шляхом його відтворення та / або переробки (із можливою зміною певних елементів, матеріалів та ін.).

На думку фахівців, котрі покладаються на базові принципи вже існуючих методик, в процесі проведення експертизи важливо встановити наявність «причинного зв'язку» (у перекладі з англ. «*casual connection*») між порівнюваними творами [2, с. 526]. Іншими словами, однієї з ключових задач дослідження є визначення того, чи є дизайн певного приміщення основним (або ж єдиним) джерелом іншого твору дизайну. Відсутність такого зв'язку може свідчити про можливість випадкового збігу обставин та незалежної творчої роботи двох авторів, які, для прикладу, надихалися одними й тими

ж зразками класичного дизайну, але не мали безпосередніх творчих контактів. Цей аспект є особливо значущим у царинах експертних досліджень не лише інтер'єрів приміщень, але й інших категорій творів архітектури, адже митці можуть побачити певний відомий дизайн та суто підсвідомо звертатися до нього у власній творчості, не маючи на меті вчинити порушення.

Другою обставиною, на якій зосереджуються експерти, є визначення так званої «істотної подібності» (у перекладі з англ. «*substantial similarity*») порівнюваних творів дизайну інтер'єрів [3, с. 689]. Для визначення рівня цієї подібності використовується вже відомий українським фахівцям «тест на визначення істотної подібності», котрий ґрунтується на визначенні орієнтовних (із високою імовірністю) реакції на два твори дизайну пересічних споживачів в контексті характеристики візуальної подібності досліджуваних творів.

Зауважимо, що досить часто зовнішній вигляд дизайну інтер'єрів не має експресивної оригінальності, хоча розробники все ж додають певні оригінальні елементи до фінального варіанту конструкції. У таких випадках яххівці наголошують на тому, що під час проведення експертного дослідження доцільно зважати на те, що ці оригінальні складові як частини, котрі можуть використовуватися самостійно, також можуть бути використані шляхом відтворення, а отже на це потрібно вказувати у висновках.

Окремої уваги потребує й вже згаданий концепт експертних досліджень фактів відтворення шляхом переробки із урахування істотної подібності порівнюваних творів. У випадку дослідження матеріалів справи, що можуть свідчити про використання певного дизайну інтер'єрів шляхом переробки

в інший твір, акцентують необхідність застосування нижчих, або ж слабших критеріїв оцінки оригінальності з огляду функціональну сутність інтер'єрів та наявність у їхній візуальній системі складових таких елементів, що не підлягають захисту авторського права. До числа цих елементів та їхніх комбінацій відносять, серед інших, вікна, двері, та інші статичні елементи конструкції (стіни, стеля, підлога тощо) [4, с. 8]. Водночас, наявність помітних індивідуалізованих стилістичних атрибутів цих елементів, з огляду на описану вище потребу пом'якшення стандартів оцінки дизайну інтер'єрів в сенсі їхньої виразної оригінальності, все ж дозволяє експертам брати їх до уваги в процесі порівняльного дослідження. Фахівці також наголошують на тому, що такі поняття як відтворення та переробка творів дизайну інтер'єрів поширюється не лише на твору дизайну в цілому та їхні оригінальні елементи, що можуть використовуватися самостійно, але й на такі атрибути творів як елементи індивідуального авторського стилю, й втілені у матеріальній формі самобутні концепції. Втім, доведення таких порушень потребує від експертів особливо ретельного вивчення матеріалів справи та неабиякої аналітичної майстерності.

Висновки та перспективи подальших досліджень. У представленому матеріалі були оглядово подані деякі з ключових принципів аналізу інтер'єрів як об'єктів авторського права у експертній практиці фахівців судової експертизи США, Великобританії та країн Європейського союзу. Подальші дослідження у цьому напрямку мають бути проведені на рівнях вивчення та систематизації науково-методичних засобів порівняння творів дизайну як об'єктів авторського права у справах щодо порушень, котрі відбулися внаслідок несанкціоно-

ваного відтворення та відтворення шляхом переробки. Також вважаємо за доцільне поєднувати аналітичний інструментарій з інших сфер судової експертизи (як то дослідження творів образотворчого мистецтва й фотографічних творів) із тими напрацюваннями, котрі існують у сфері досліджень інтер'єрів

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Association of Consulting Engineers – Conditions of Engagement, edited (2008) електронний ресурс; URL: <https://www.acenet.co.uk/media/2008/ace-agreements-faqs.pdf>
2. A.Adrian. Architecture and copyright: a quick survey of the law // Journal of Intellectual Property Law and Practice, 3(8), 2008. P. 524-529.
3. A.Arnold. A New Remedy for Copyright Infringement // 12 EIPR, 2007, p.689-634.
4. P.Newman. It's mine, not yours: Intellectual Copyright, Construction Law // Cons. Law 14, 1 July, 2002, p.6-13.

REFERENCES:

1. Association of Consulting Engineers – Conditions of Engagement, edited (2008). Electronic resource; URL: <https://www.acenet.co.uk/media/2008/ace-agreements-faqs.pdf>
2. A.Adrian. Architecture and copyright: a quick survey of the law // Journal of Intellectual Property Law and Practice, 3(8), 2008. P. 524-529.
3. A.Arnold. A New Remedy for Copyright Infringement // 12 EIPR, 2007, p.689-634.
4. P.Newman. It's mine, not yours: Intellectual Copyright, Construction Law // Cons. Law 14, 1 July, 2002, p.6-13.

Чабанець Тетяна Миколаївна,

судовий експерт лабораторії промислової власності Науково-дослідного центру судової експертизи з питань інтелектуальної власності Міністерства юстиції України, бульвар Л. Українки, 26, офіс 501, м. Київ, 01133; t.chabanets@gmail.com; +38 044 5921401, <https://orcid.org/0000-0002-3146-2051>

Фоя Оксана Анатоліївна,

судовий експерт лабораторії промислової власності Науково-дослідного центру судової експертизи з питань інтелектуальної власності Міністерства юстиції України, бульвар Л. Українки, 26, офіс 501, м. Київ, 01133; oksana.foya@gmail.com; +38 044 5921401, <https://orcid.org/0000-0003-0081-1850>

ОСОБЛИВОСТІ ПАТЕНТУВАННЯ ШТАМІВ МІКРООРГАНІЗМІВ

Анотація. Розвиток національного законодавства в сфері промислової власності спрямований на забезпечення справедливого захисту результатів творчої праці винахідника. Спираючись на міжнародні норми та власний досвід, воно регламентує та регулює всі питання пов'язані з патентуванням біологічних об'єктів. В роботі розглянуто вимоги щодо змісту заявки на штам мікроорганізму, правові аспекти захисту біологічних об'єктів, а саме штамів мікроорганізмів, а також особливості кваліфікаційної експертизи заявок щодо штаму мікроорганізмів. Щодо змісту заявки на штам мікроорганізму, зокрема, зазначено, що у формулу, яка характеризує штам мікроорганізму, включають латинські назви роду і виду, до якого він належить, призначення штаму мікроорганізму і, якщо штам мікроорганізму депоновано, то назву або аббревіатуру офіційної колекції – депозитарію та реєстраційний номер депонованого об'єкта. В роботі розглянуто основні положення Інструкції про порядок депонування в Україні штамів мікроорганізмів з метою здійснення патентної процедури, що Затверджена 26.06.95. Крім того, в даній роботі досліджуються, з використанням спеціальних знань експертизи, проблемні питання, що виникають при проведенні експертизи заявок щодо штаму мікроорганізмів, та наведені приклади формул на винаходи, що є патентоздатними. Серед основних особливостей таких об'єктів, як штам мікроорганізму, зазначено, що довідка про депонування штама-продуцента свідчить, що заявлений винахід можна використати в промисловості: штам насправді існує, він має вказані властивості і він є життєздатним, тобто заявлений винахід можна визнати промислово придатним. Іншою особливістю заявленого штаму мікроорганізму є те, що новизну можуть спростувати лише ті опубліковані раніше документи, як правило, це патентні документи, в яких міститься посилання на депонування цього штаму в доступній для суспільства колекції. Крім того, зазначено, що особливість та унікальність кожного окремого штаму робить застосування критерію винахідницький рівень при оцінці живих організмів недоцільним.

Ключові слова: винахід, продукт, експертиза, мікроорганізм, штам.

Chabanets Tetyana Mykolayivna,

forensic expert of the laboratory of industrial property of the Scientific Research Center of Forensic Examination from the questions of Intellectual Property of the Ministry of Justice of Ukraine, L. Ukrainka Boulevard, 26, office 501, Kyiv, 01133; t.chabanets@gmail.com; +38 044 5921401, [https // orcid.org / 0000-0002-3146-2051](https://orcid.org/0000-0002-3146-2051)

Foya Oksana Anatoliivna,

forensic expert of the laboratory of industrial property of the Scientific Research Center of Forensic Examination from the questions of Intellectual Property of the Ministry of Justice of Ukraine, L. Ukrainka Boulevard, 26, office 501, Kyiv, 01133; oksana.foya@gmail.com; +38 044 5921401, [https // orcid.org / 0000-0003-0081-1850](https://orcid.org/0000-0003-0081-1850)

PECULIARITIES OF PATENTING STRAINS OF MICROORGANISMS

Abstract. The development of national legislation in the field of industrial property is aimed at ensuring fair protection of the results of the creative work of the inventor. Based on international standards and its own experience, it regulates and regulates all issues related to the patenting of biological objects. The paper considers the requirements for the content of the application for a strain of a microorganism, the legal aspects of the protection of biological objects, namely strains of microorganisms, as well as the features of the qualification examination of applications for a strain of microorganisms. According to the content of the application for a microorganism strain, in particular, it is indicated that in the formula characterizing the microorganism strain include the Latin names of the genus and the species to which it belongs, the purpose of the microorganism strain and, if the microorganism strain is deposited, then the name or abbreviation of the official collection is the depository and registration number of the deposited object. The paper considers the main provisions of the Instructions on the procedure for depositing microorganism strains in Ukraine in order to implement the patent procedure, Approved on June 26, 1995. In addition, in this work, we study using special expertise, the problematic issues that arise during the examination of applications for a strain of microorganisms, and examples of formulas for inventions are given, is patentable. Among the main features of such objects as a microorganism strain, it is indicated that a certificate of deposit of the producer strain indicates that the claimed invention can be used in industry: the strain actually exists, its properties are indicated and it is viable, that is, the claimed invention can be recognized as industrially suitable. Another feature of the claimed microorganism strain is that only previously published documents can refute the novelty, as a rule, these are patent documents that contain a reference to the deposit of this strain in a collection accessible to society. In addition, it was noted that the peculiarity and uniqueness of each individual strain makes the application of the inventive step criterion in the evaluation of living organisms inappropriate.

Key words: invention, product expertise, a microorganism strain.

Постановка проблеми. Основною відмінністю штаму мікроорганізму як об'єкта винаходу від інших об'єктів є те, що перед поданням заявки на винахід, штаму потрібно задепонувати в офіційних депозитаріях України або у будь-якій установі, яка має статус міжнародного органу з депонування відповідно до Будапештського договору (п. 12.2. Правил складання і подання заявки на винахід). Зазначена вимога депонування призводить до певних особливостей щодо змісту заявки та оцінки патентоздатності такого об'єкта, як штаму мікроорганізму.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Особливості дослідження об'єкта «штаму мікроорганізму» регулюються нормативними та методичними документами, що приведені в переліку джерел до даної роботи. В той же час, автору не відомі публікації практиків, патентних повірених, винахідників або експертів, що здійснюють експертну діяльність в цьому напрямку.

Формулювання цілей (мети) статті. Метою цієї роботи є надання практичних рекомендації при складанні опису та формули винаходу щодо об'єкта «штаму мікроорганізму». В прикладах розглядаються особливості формулювання формул, що є патентоздатними, надані пояснення щодо особливостей оцінки патентоздатності такого об'єкта, а саме новизни, винахідницького рівня та промислової придатності винаходу, об'єктом якого є «штаму мікроорганізму».

Виклад основного матеріалу. Українське патентне законодавство визнає патентоздатність штаму мікроорганізмів як об'єкта винаходу «продукт». [1].

Що стосується патентоздатності зазначених об'єктів, то вони повинні бути новими, промислово придатни-

ми та мати винахідницький рівень. Ці умови задекларовані в статті 7 Закону.

Винахід (корисна модель) визнається новим, якщо він не є частиною рівня техніки. Об'єкти, що є частиною рівня техніки, для визначення новизни винаходу повинні враховуватися лише окремо.

Рівень техніки включає всі відомості, які стали загальнодоступними у світі до дати подання заявки до Установи або, якщо заявлено пріоритет, до дати її пріоритету. Рівень техніки включає також зміст будь-якої заявки на видачу патенту в Україні (у тому числі міжнародної заявки, в якій зазначена Україна) за умови, що дата її подання (а якщо заявлено пріоритет, то дата пріоритету) передує даті подання вказаної заявки. При цьому беруться до уваги як опубліковані на цю дату заявки так і ні (останні враховуються лише при аналізі новизни).

На визнання винаходу (корисної моделі) патентоздатним не впливає розкриття інформації про нього винахідником або особою, яка одержала від винахідника прямо чи опосередковано таку інформацію, протягом 12 місяців до дати подання заявки до Установи або, якщо заявлено пріоритет, до дати її пріоритету.

Винахід має винахідницький рівень, якщо для фахівця він не є очевидним, тобто не впливає явно із рівня техніки.

Винахід (корисна модель) визнається промислово придатним, якщо його може бути використано у промисловості або в іншій сфері діяльності.

В IV Розділі Закону України «Про охорону прав на винаходи і корисні моделі», зокрема в статті 12 визначені вимоги до заявки на винахід. Вона повинна стосуватися одного або групи винаходів, пов'язаних єдиним вина-

хідницьким задумом (вимога єдиності винаходу).

Опис винаходу (корисної моделі) повинен викладатися у визначеному порядку і розкривати суть винаходу (корисної моделі) настільки ясно і повно, щоб його зміг здійснити фахівець у зазначеній галузі.

Формула винаходу (корисної моделі) повинна виражати його суть, базуватися на описі і викладатися у визначеному порядку ясно і стисло.

Вимоги щодо змісту заявки на штам мікроорганізму

Зупинимось докладніше на особливостях заявки на штам мікроорганізму.

Згідно з п. 12.1.1. Правил складання і подання заявки на винахід, для характеристики індивідуальних штамів мікроорганізмів зокрема використовують:

- культурально-морфологічні характеристики із зазначенням температури вирощування та віку культури (характеристику вегетативних клітин, колоній, повітряного і субстрактного міцелію для мікроміцетів та актиноміцетів, стадії росту в рідкому середовищі для бактерій; дріжджів, мікроводоростей);

- фізіолого-біохімічні характеристики (характерні метаболіти, відношення до температури, кисню, рН, використання джерел азоту та вуглецю);

- хемо- та генотаксономічну характеристику;

- маркерні характеристики: генетичну, антигенну, біохімічну, фізіологічну;

- біотехнологічну характеристику: назву корисної речовини, яку виробляє штам, або інше призначення штаму із зазначенням стабільності корисної властивості при тривалому культивуванні, рівень активності (продуктивності);

- вірулентність, антигенну структуру, імуногенність, серологічні особливості, онкогенність, чутливість до антибіотиків, антагоністичні властивості (для штамів мікроорганізмів медичного та ветеринарного призначення);

- характеристики батьківських штамів (партнерів), принцип гібридації (для штамів гібридних мікроорганізмів).

Використовують також інші характеристики, що дають змогу ідентифікувати індивідуальні штами мікроорганізмів. [2]

До назви винаходу, що є штамом мікроорганізму включають латинську назву роду і виду мікроорганізму, прізвище (прізвища) автора (авторів) виду і призначення штаму мікроорганізму. Вона має бути викладена відповідно до вимог міжнародних кодексів бактеріологічної номенклатури. Наприклад, для бактерій мають бути вказані назви, які входять у «Схвалені списки назв бактерій» або в доповнення до них, які публікуються в «International Journal of Systematic and Evolutionary Microbiology».

Назви мікроорганізмів, які не увійшли до зазначеного списку або доповнення до нього, можуть бути наведені у формі неназваного виду – «Sp.» (Species) із зазначенням несправжньої назви в дужках з позначкою «inv.», наприклад, «Штам бактерій *Bacillus* «Sp.» (*B.amulolyticum*) «inv.» – продуцент амілази».

Характеризуючи найближчий аналог винаходу, що є штамом мікроорганізму, культурою клітин рослин і тварин, наводять також відомості про вихід цільового продукту в середовище, про рівень активності (продуктивності) і спосіб їх визначення (тестування). Якщо штам є продуцентом речовини, то додатково наводять відомості про продуковану речовину.

При викладенні відомостей, які підтверджують можливість здійснення винаходу, для штаму мікроорганізму зазначають номенклатурні дані і дані про походження штаму; дані щодо кількісного і якісного складів поживних середовищ (посівного та ферментаційного), умов культивування (температура, рН, питомий масоперенос O_2 , освітлення тощо), часу ферментації, рівня активності (продуктивності) штаму і способів її визначення (тестування), характеристики біосинтезу, корисних (цільових) продуктів, виходу продукту в середовище. Для продуцентів нових продуктів (наприклад, антибіотиків, ферментів, моноклональних антитіл тощо) зазначають спосіб виділення та очищення цільових продуктів.

Можливість здійснення винаходу, що є штамом мікроорганізму, підтверджують посиланням на те, де або як може бути одержаний цей штам мікроорганізму.

Можливість одержання штаму мікроорганізму підтверджують шляхом опису способу його одержання таким чином, щоб фахівець у відповідній галузі міг реалізувати винахід за описом або наданням відомостей про депонування штаму мікроорганізму в офіційній колекції – депозитарії. При цьому дата депонування має передувати даті подання заявки, а якщо заявлено пріоритет, то даті її пріоритету.

Відомості про депонування штаму мікроорганізму мають містити: назву й місцезнаходження депозитарію, дату депонування, реєстраційний номер, присвоєний депонованому штамму мікроорганізму.

Депонування штаму мікроорганізму з метою патентної процедури вважається таким, що відбулося, якщо воно здійснено в офіційних депозитаріях України або у будь-якій установі, яка має статус міжнародного органу з депо-

нування відповідно до Будапештського договору (п. 12.2. Правил складання і подання заявки на винахід).

У формулу, яка характеризує штам мікроорганізму включають латинські назви роду і виду, до якого він належить, призначення штаму мікроорганізму і, якщо штам мікроорганізму депоновано, то назву або аббревіатуру офіційної колекції – депозитарію та реєстраційний номер депонованого об'єкта (п. 12.3. Правил складання і подання заявки на винахід).

Інструкція про порядок депонування в Україні штамів мікроорганізмів з метою здійснення патентної процедури

Ця Інструкція [3] регламентує порядок прийняття на депонування, реєстрації, обліку, зберігання штамів мікроорганізмів та видачі їх зразків зацікавленим особам відповідно до Закону України “Про охорону прав на винаходи і корисні моделі”, Правил складання та подання заявки на видачу патенту України на винахід і корисну модель та згідно з постановою Кабінету Міністрів України “Про державну систему депонування штамів мікроорганізмів.

Розглянемо основні її положення.

Якщо заявка відноситься до винаходу, для реалізації якого використовується мікроорганізм, що є недоступним будь-якій особі, і якщо він не може бути описаний таким чином, щоб фахівець в даній галузі міг реалізувати винахід за описом, відповідна культура штаму мікроорганізму повинна бути задепонована в Депозитарії.

Депонування штаму мікроорганізму повинно передувати поданню заявки на винахід. Воно необхідне лише тоді, коли винахід стосується конкретного штаму мікроорганізму (штаму як такого, його одержання), або коли для

здійснення винаходу потрібен саме цей штам; при цьому винахід може бути визнаний як такий, що передано суспільству лише тоді, коли суспільство може мати доступ до цього штаму.

Якщо для здійснення винаходу необхідне використання штаму мікроорганізму, який доступний суспільству, потреба в процедурі депонування відпадає, при цьому заявник (депозитор) у заявці на винахід зазначає, що будь-яка зацікавлена особа може одержати потрібний штам мікроорганізму у Депозитарії, зазначивши номер, за яким він зберігається.

Але якщо для здійснення винаходу необхідне використання штаму мікроорганізму, який є власністю винахідника і недоступний суспільству, процедура депонування обов'язкова.

Потреба в процедурі депонування відпадає, якщо для здійснення винаходу, що заявляється, передбачається використання не конкретного штаму, а можливість вибору його з будь-якого роду або виду мікроорганізмів, тобто, можна використати цілий ряд штамів певного виду мікроорганізмів. Ця ситуація поширюється і на випадки, коли передбачається можливість використання різних штамів мікроорганізмів, яким притаманна однакова функція або якщо штами регулярно і досить часто виділяються з певних природних джерел (грунт, вода тощо).

Депонування з метою патентної процедури втрачає сенс як таке стосовно мікроорганізмів, які є таксономічними еталонами (типові, неотипові штами) або які широко розповсюджені у науковій практиці.

Депонування штамів здійснюється в офіційно затверджених Депозитаріях:

- мікроорганізми, які непатогенні для людини і(або) тварин, непатогенні для рослин або фітопатогенні (штами мікоплазм, бактерій, ціанобактерій, актиноміцетів, дріжджів, мі-

целіальних грибів, вірусів та фагів, які використовуються у промисловості як продуценти заквасок, пробіотиків, амінокислот, вітамінів, ферментів, антибіотиків та інших біологічно активних речовин), – в Депозитарії Інституту мікробіології та вірусології ім.Д.К.Заболотного Національної академії наук України (252143, Київ-143, вул.Заболотного,154);

- мікроорганізми, які патогенні для людини (штами грибів, бактерій та вірусів), – в Депозитарії Київського науково-дослідного інституту епідеміології та інфекційних хвороб Міністерства охорони здоров'я України та його філіях, які працюють на базі інших науково-дослідних установ України медичного профілю (252038, Київ-38, узвіз Протасів Яр, 4);

- мікроорганізми, які патогенні для тварин (штами грибів, бактерій та вірусів) – в Депозитарії Київської філії державного науково-дослідного контрольного інституту ветпрепаратів і кормових добавок Мінсільгосппроду України (252151, Київ-151, вул.Донецька, 30).

Депозитарії повинні бути доступними для будь-якого депозитора і забезпечувати прийняття, реєстрацію та зберігання штамів мікроорганізмів життєздатними і незабрудненими протягом 30 років від дати депонування тощо. Вони нікому не повинні надавати інформацію про факт депонування штамів мікроорганізмів та депоновані штами мікроорганізмів до публікації відомостей про видачу патенту на винахід, за винятком осіб і(або) організацій, які мають право на одержання як безпосередньо штамів мікроорганізмів, так і даних про них.

Депозитарій має право відмовити депозитору у прийнятті штаму мікроорганізму на депонування у таких випадках:

- якщо штам не відноситься до напрямку діяльності Депозитарія;
- якщо штам одержано від депозитора у стані, який свідчить про відсутність мікроорганізму, його нежиттєздатність, або є ознаки забруднення його іншими мікроорганізмами;
- якщо неможливо технічно забезпечити специфічні умови та режим тривалого зберігання особливо цінних штамів мікроорганізмів.

Депозитарій також має право здійснювати маркування депонованого штаму мікроорганізму (імунологічне, генетичне, біохімічне).

Інші положення Інструкції стосуються уже безпосередньо самої процедури депонування тощо. Після того, як вона буде дотримана, депозитору видається свідоцтво, в якому зазначені відомості про сам Депозитарій, особу депозитора, дату депонування штаму мікроорганізму; назву та реєстраційний номер, наданий йому Депозитарієм; дату проведення перевірки життєздатності штаму мікроорганізму.

Особливості кваліфікаційної експертизи заявок щодо штаму мікроорганізмів

Вище було розглянуто правові аспекти захисту біологічних об'єктів, зокрема штамів мікроорганізмів. Вони за новизною, позитивним ефектом, рішенням технічної задачі та суттєвими відмінностями повинні відповідати вимогам, висунутим до традиційних об'єктів.

Існує багато методичних рекомендацій та підходів стосовно експертизи об'єкта винаходу речовина, до якого прирівняно штам мікроорганізму [4, 5].

Термін “штам” (покоління) мікроорганізму – це сукупність клітин, що мають спільне походження і характеризуються однаковими стійкими ознаками.

Чому саме штам, а не мікроорганізми взагалі є об'єктом правового захисту? Перефразовуючи Закон, можна сказати, що винахід – це результат творчої праці винахідника. А тому він може претендувати лише на те, що сам створив, а по відношенню до живих організмів – вилучив з природи і виявив якісь корисні для суспільства властивості. Якщо це новий штам або декілька нових штамів уже відомого виду або роду, це не дає права винахіднику зазіхати на весь вид або рід, бо для їх виявлення та ідентифікації було залучено не одне покоління дослідників. До того ж, при будь-якому прогресі в області систематики та таксономії не має впевненості, що завтра не будуть виявлені нові штамми, вар, підвид чи вид, які різюче відрізнятимуться від відомих представників виду та роду за тією чи іншою властивістю, що послужила підставою для подання заявки на винахід.

Насьогодні правовий захист надається штаму мікроорганізму.

До штамів мікроорганізмів як об'єктів винаходу відносяться індивідуальні штамми бактерій, вірусів, бактеріофагів, мікроводоростей, мікроскопічних грибів, дріжджів і т.п.

Патенти видаються на винаходи, об'єктами яких є нові штамми мікроорганізмів, здатні продукувати корисні метаболіти (органічні кислоти, ферменти, білки, антибіотики, вітаміни тощо) або такі, що мають інші корисні властивості (джерело біомаси, деградація ксенобіотиків, захист рослин і т.д.).

Патенти на винаходи видаються на штамми мікроорганізмів за умови депонування нового штаму в одному з офіційно затверджених депозитаріїв. Вимога депонування розповсюджується не тільки на винаходи, предметом яких є безпосередньо нові штамми, але й на інші об'єкти винаходу (спосіб, речовина), пов'язані з одержанням та/

або використанням нових штамів мікроорганізмів.

Патенти видаються як на нові штамми мікроорганізмів, отримані штучно (шляхом мутагенезу, клітинної чи генної інженерії) так і на нові штамми, виділені в чисту культуру безпосередньо з природи, при виявленні в такого штамму цінних практичних властивостей. Це пов'язано з тим, що винаходом згідно з Законом є не об'єкт, а вирішення технологічної задачі, яке може полягати, наприклад, у виявленні в природного мікроорганізму здатності продукувати цінні речовини. Тому, якщо дослідник просто виділив який-небудь мікроорганізм (новий вид, рід тощо) і описав його з наукової точки зору певним набором ознак, такому мікроорганізму правова охорона не надається. Охорона йому (конкретному штамму) може бути надана лише в тому випадку, якщо він матиме корисні практичні властивості, тобто коли описується не просто об'єкт, але і його практичне призначення. Це призначення, хоча і даровано мікроорганізму природою, виявлено дослідником за допомогою технічних засобів, котрий тим самим вирішив не чисто наукову, а практичну задачу, тобто зробив винахід.

В світлі цього необхідно розглянути таке питання, чи є охороноздатним безпосередньо зібраний в природних умовах мікроорганізм (на відміну від штучно культивованих дослідником, виділених свого часу з природних джерел штамів). Найчастіше такі проблеми в практиці експертизи виникають з водоростями, макроміцетами та лишайниками. Захист такого мікроорганізму в рамках об'єкта винаходу "штам мікроорганізму" є неможливим. Це положення розповсюджується і на нові речовини, виділені безпосередньо з таких організмів. В таких випадках охорона надається лише способом одержан-

ня речовини з мікроорганізму певного виду або продукту на їх основі, але ніяк не штамму. Прикладом такого винаходу може служити:

"Спосіб одержання багатоцільового лікарського препарату на основі білка мікроводоростей, що включає одержання альбумінової фракції білку із мікроводоростей *Spirulina platensis*, який **відрізняється** тим, що одержують гідролізат біомаси вказаних мікроводоростей, до нього додають 40-96 % етиловий спирт при рН 5,8 і т.д." При цьому заявник повинен чітко показати, що позитивний ефект винаходу досягається при використанні різних культур зібраного виду організму, тобто зібраного не в один час і не в одному місці. Відсутність таких доказів свідчить про несталість та мінливість такого мікроорганізму, а відтак вказуватиме на відсутність його промислової придатності.

Що ж до можливості захисту в рамках винаходу "спосіб" або "продукт" більш високого таксону, ніж штам, то заявник повинен довести, що позитивний ефект, який досягається завдяки такому винаходу, буде отриманий при використанні будь-якого штамму заявленого виду. Прикладом може служити винахід за заявкою РСТ/ІВ98/00445, в формулі якого зазначено:

"Стійка у фіксованих дозах оральна фармацевтична композиція, яка містить принаймні один антибактеріальний засіб і принаймні один мікроорганізм, сприйнятливий до згаданого антибактеріального засобу, яка відрізняється тим, що один з активних інгредієнтів має покриття, що створює захисний бар'єр, який захищає сприйнятливий мікроорганізм від впливу антибактеріального засобу для підтримання згаданого сприйнятливого мікроорганізму у життєздатному стані протягом принаймні трьох місяців, причому згаданий антибактері-

альний засіб обраний з ампіциліну, амоксициліну, клоксациліну з пеніцилінів, клавуланової кислоти, сультаміцину з інгібіторів бета-лактамази, цефуроксимакцетилу, цефадроксилу, цефалексину з цефалоспоринів, еритромицину з макролідів, ципрофлоксацину, з 8-амінохінолінів, а згаданий мікроорганізм обирають з *Lactobacillus acidophilus*, *Lactobacillus spores*, *Lactobacillus lactis*, *Streptococcus thermophilus*, *Streptococcus lactis*, *Saccharomyces cerevisiae*, *Lactobacilli GG i* або їх комбінації.”

Такі високі таксономічні одиниці як рід в рамках об'єкта винаходу “спосіб” захист зазвичай не отримують. Виключення в цьому випадку можливе лише тоді, коли властивість використовуваних мікроорганізмів, закладена в основу способу, має чітко родовий характер, тобто якщо саме ця ознака лежить в основі таксономічного об'єднання видів в даний рід мікроорганізмів.

Правова охорона, отримана на штам мікроорганізму, не розповсюджується на можливі мутанти та варіанти, які можуть бути в майбутньому отримані на їх основі. Якщо із запатентованого штаму одержано мутант, який суттєво відрізняється від батьківського по тим чи іншим корисним властивостям, то такий мутант може самостійно бути захищеним охоронним документом в рамках об'єкта винаходу “штам мікроорганізму”.

Якщо у відомого мікроорганізму виявлено нову корисну властивість і захист не можна одержати в рамках об'єкта “штам мікроорганізму”, то патентоздатним буде об'єкт “застосування за новим призначенням” за умови, що ця функція відомого штаму справді нова і не витікає з його культурально-морфологічних, фізіологічних властивостей тощо.

Основною особливістю штаму мікроорганізму як об'єкта правового захисту є те, що навіть найдетальніший опис винаходу мікробіологічного характеру в більшості випадків не дозволяє здійснити його третім особам, якщо в них не має доступу до мікроорганізму, який необхідний для реалізації винаходу [6]. Тому депонування штамів мікроорганізмів з метою патентної процедури наближає такі винаходи до класичних з точки зору підтвердження можливості здійснення винаходу, а відтак його промислової придатності. ***Тобто довідка про депонування штама-продуцента свідчить, що заявлений винахід можна використати в промисловості: штам насправді існує, він має вказані властивості і він є життєздатним.***

На відміну від класичної “речовини”, яка як об'єкт винаходу цікава сама по собі, штам мікроорганізму стає предметом винаходу лише тоді, коли стає корисним. Тому відомості про штам як біологічний об'єкт без виявлення його корисних властивостей не свідчить про те, що він відомий як об'єкт винаходу. Виходячи з того, що опису штаму недостатньо для здійснення винаходу, об'єктом якого він є, то відомості про цей мікроорганізм в доступній літературі не спростовують його новизни. З цієї причини можна рахувати, що новизна винаходу на штам мікроорганізму буде спростована лише тоді, коли в літературі не тільки містяться відомості про цей штам, але й сам він є доступним для суспільства. Тільки сукупність цих умов дозволяє говорити про відсутність новизни.

Однак діючі нормативні акти в галузі винахідництва не містять подібних вимог для встановлення новизни штаму мікроорганізму як винаходу. Тому особливості винаходів біологічного характеру – неповторність та унікаль-

ність кожного штаму, що обумовили створення інституту депонування організмів з метою патентної процедури, повинні прийматися до уваги і при встановленні новизни штаму. **Відтак новизну заявленого штаму мікроорганізму можуть спростувати лише ті опубліковані раніше документи, як правило, це патентні документи, в яких міститься посилання на депонування цього штаму в доступній для суспільства колекції.** Як не можна розрізнити кольори в темній кімнаті, так не можна за зовнішнім виглядом та описом розрізнити два штами, що належать до одного виду. Тому довідка про депонування, зокрема депозитний номер, є засобом індивідуалізації організму, і як наслідок – підтвердженням новизни винаходу, об'єктом якого є штам мікроорганізму.

Стосовно критерію “винахідницький рівень”. Особливість та унікальність кожного окремого штаму робить застосування цього критерію при оцінці живих організмів недоцільним. Його варто застосовувати при аналізі похідних культур, одержаних із запатентованих штамів. В разі патентування похідних від відомого штаму виникає питання: який відсоток приросту активності в порівнянні зі штамом-прототипом можна рахувати суттєвим. Дане питання слід вирішувати індивідуально, враховуючи вид цільового продукту. Відомо, що простіше покращити активність штамів-продуцентів амінокислот та антибіотиків, і складніше одержати штами, які продукують підвищені кількості вітамінів, органічних кислот, полісахаридів. Найскладніше вести селекцію штамів по підсиленню біосинтезу білка, ферментів, ліпідів, нуклеотидів та нуклеозидів. Тому, якщо, наприклад, для штаму-продуценту антибіотика збільшення його активності на 10 % у порівнянні з прототипом не є ваго-

вим, то для штаму-продуценту ліпідів таке підвищення є суттєвою ознакою. Останнє також стосується показників стійкості до фізичних факторів, токсикогенності, вірулентності. Для того, щоб підвищити температурний максимум росту дріжджів на 2-3° С в лабораторних умовах необхідно декілька років клопіткої роботи, тому підвищення температурного оптимуму росту навіть на 7 % є підставою для того, щоб такий штам був захищений охоронним документом.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Сподіваюсь, що аналіз нормативно-методичних джерел, викладений в даній роботі, приклади складання формули винаходу та окреслення особливостей складання заявки на штам мікроорганізму, а також оцінки новизни, винахідницького рівня та промислової придатності винаходу, об'єктом якого є штам мікроорганізму, буде корисним винахідникам, патентним повіреним, експертам, а також іншим спеціалістам, що працюють в сфері інтелектуальної власності. Використання наданих рекомендацій підвищить якість заявочних документів та полегшить роботу експертів при проведенні експертиз винаходів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Закон України «Про охорону прав на винаходи і корисні моделі» / В редакції Закону N 1771-III (1771-14) від 01.06.2000, N 2921-III (2921-14) від 10.01.2002, ВВР, 2002, N 16, ст. 114.
2. Правила складання і подання заявки на винахід та заявки на корисну модель / Затверджені Наказом Міністерства освіти і науки України 22.01.2001 р. №22.
3. Інструкція про порядок депонування в Україні штамів мікроорганізмів

з метою патентної процедури. Затверджено на 26.06.95.

4. Рекомендации по вопросам экспертизы заявок на изобретения и полезные модели / Под ред. Корчагина А.Д. – М.: ИНИЦ Роспатента, 2000. – 156 с.

5. Джермакян В., Казакова В., Полищук Е., Разумовская Н. Критерии охраноспособности ОПС и экспертиза // Интеллектуальная собственность. – 2000. – №9. – С. 58-64.

6. Федорова В., Джермакян В, Шепелев Н. Проблемы доказательств осуществимости изобретения в области биотехнологии // ИС. Промышленная собственность. – 2001. -№11.-С. 11-17.

REFERENCES:

1. Zakon Ukrainy «Pro okhoronu prav na vynakhody i korysni modeli» : vid 01.06.2000, № 2921-III (2921-14) [Law of Ukraine «On protection of rights to inventions and utility models» from 01.06.2000, № 2921-III (2921-14)]. (2002). *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy – Bulletin of Verkhovna Rada of Ukraine*, 16. Art. 114 [in Ukrainian].

2. Nakazo Ministerstva osvity i nauky Ukrainy “Pro zatverdzhennia Pravyl skladannia i podannia zaiavky na vynakhid ta zaiavky na korysnu model” : vid 22.01.2001 r., № 22 [Order of the Ministry of Education and Science of Ukraine “On Rules for drawing up and submitting an application for an invention and an application for a utility model” from January 22, 2001 № 22]. (n.d.). *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0173-01/ed20010122> [in Ukrainian].

3. Nakaz Derzhpatent Ukrainy Natsionalna Akademiia Nauk Ukrainy «Pro zatverdzhennia Instruksii pro poriadok deponuvannia v Ukraini shtamiv mikroorhanizmv z metoiu zdiisnennia patentnoi protsedury» : vid 26.06.1995, № 106/115 [Order of the State Patent of Ukraine National Academy of Sciences of Ukraine «On approval of the Instruction on the procedure for depositing strains of microorganisms in Ukraine for the purpose of patent procedure» from June 26, 1995, № 106/115]. (n.d.). *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0286-95> [in Ukrainian].

4. Korchagina, A. D. (Eds.). (2000). *Rekomendatsii po voprosam ekspertizy zayavok na izobreteniya i poleznye modeli [Recommendations on the examination of applications for inventions and utility models]*. Moscow: INITs Rospatenta [in Russian].

5. Dzhermakyan, V., Kazakova, V., Polishchuk, E., Razumovskaya, N. (2000). *Kriterii okhranosposobnosti OPS i ekspertiza [Eligibility criteria for OPS and examination]*. *Intellektualnaya sobstvennost – Intellectual property*, 9, 58-64 [in Russian].

6. Fedorova, V., Dzhemarkyan, V, Shepelev, N. (2001). *Problemy dokazatelstva osushchestvosti izobreteniya v oblasti biotekhnologii [Problems of evidence of the feasibility of the invention in the field of biotechnology]*. *IS. Promyshlennaya sobstvennost – IP. Industrial property*, 11, 11-17 [in Russian].

Юсова Катерина Миколаївна,

судовий експерт сектору економічних досліджень відділу товарознавчих та гемологічних досліджень Донецького науково-дослідного експертно-криміналістичного центру МВС України, 84333, Донецька область, м. Краматорськ, вул. Академічна, буд. 25, +38 099-139-89-65, e-mail: yusova_ndekez@ukr.net, <https://orcid.org/0000-0003-4769-6204>

ОСОБЛИВОСТІ ПРОВЕДЕННЯ СУДОВО-ЕКОНОМІЧНИХ ЕКСПЕРТИЗ ПО ДОСЛІДЖЕННЮ ОПЕРАЦІЙ З ОПЛАТИ ПРАЦІ ЧЛЕНІВ ВИБОРЧИХ КОМІСІЙ

Анотація. У рамках статті висвітлено проблеми експертної практики, які виникають у зв'язку з відсутністю в Україні єдиного нормативно-правового акту, який регулював би порядок виплати заробітної плати та грошової винагороди членам виборчих комісій. Розглянуто особливості проведення судово-економічних експертиз по дослідженню операцій з оплати праці окремо в окружних та дільничних виборчих комісіях під час проведення виборів Президента України. Розкрито специфіку оплати праці членів, які працюють на різних рівнях виборчих комісій (Центральна виборча комісія, окружна та дільнична виборча комісія), зокрема акцентовано увагу на відмінностях у нарахуванні заробітної плати працевлаштованим особам та особам без працевлаштування (пенсіонерам, студентам та безробітним).

В Україні на даний час відсутня затверджена методика дослідження операцій з оплати праці членів виборчих комісій, тому під час проведення судово-економічних експертиз у судових експертів виникають запитання, які потребують детального роз'яснення та висвітлення. Наведені в статті методичні рекомендації допоможуть судовим експертам проводити послідовне експертне дослідження документів з оплати праці членів виборчих комісій і дозволять робити за їх результатами обґрунтовані висновки, які будуть мати важливе доказове значення при розслідуванні злочинів, пов'язаних з привласненням бюджетних коштів.

Ключові слова: судова економічна експертиза, заробітна плата, одноразова грошова винагорода, оплата праці членів виборчих комісій, встановлений законодавчо розмір грошової винагороди, загальна економія фонду оплати праці, Центральна виборча комісія, окружна виборча комісія, дільнична виборча комісія, вибори Президента України.

Yusova Kateryna Mykolayivna,

forensic expert of the economic research department, Donetsk Scientific Research Forensic Center of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine, 84333, Donetsk region, Kramatorsk, 25 Akademichna str., tel. +38 099-139-89-65, e-mail: yusova_ndekez@ukr.net, <https://orcid.org/0000-0003-4769-6204>.

PECULIARITY WITHIN CONDUCTING OF FORENSIC ECONOMICAL EXAMINATIONS IN RESEARCH OF LABOR PAYMENT OPERATIONS REMUNERATION OF ELECTION COMMISSIONS MEMBERS

Abstract. The article outlines the problems of expert practice arising in connection with the absence of a single regulatory act in Ukraine that would regulate the procedure for the payment of wages and monetary remuneration to members of election commissions. During the election of the President of Ukraine, the features of conducting forensic economic examinations on the study of payroll operations separately in district and district election commissions were considered. The specifics of remuneration of members working at different levels of election commissions are disclosed (central election commission, district and precinct election commission). In particular, attention is focused on differences in the calculation of wages for employed persons and persons without employment (pensioners, students and the unemployed).

In Ukraine, there is currently no approved methodology for the study of remuneration operations for members of election commissions. Therefore, during forensic examinations, forensic experts raise questions that require detailed clarification and coverage.

The methodological recommendations given in the article will help forensic experts conduct a consistent expert study of documents on remuneration of members of election commissions. They will make it possible to draw informed conclusions on their results, which will have important evidentiary value in the investigation of crimes related to the appropriation of budget funds.

Keywords: forensic economic examination, salary, single temporary remuneration, payment labor of members of election commissions, the amount of remuneration established by law, the total savings of the wage fund, the Central Election Commission, the district election commission, the precinct election commission, the election of the President of Ukraine.

Постановка проблеми. В Україні на даний час немає єдиного нормативно-правового акту, який би регулював порядок оплати праці членів виборчих комісій. Порядок та умови оплати залежать від багатьох чинників, а саме: від виду виборів (парламентські, президентські, місцеві, чергові, позачергові тощо); від рівня виборчої комісії, в якій здійснюють свої повноваження члени та від способу залучення цих членів. Також, слід відзначити, що в нашій країні не існує затвердженої методики дослідження операцій з оплати праці членів виборчих комісій, тому під час проведення судово-економічних експертиз у судових експертів виникають питання, які потребують детального роз'яснення та висвітлення.

Аналіз останніх досліджень. Проведений аналіз наукової літератури показує відсутність теоретико-методологічних досліджень проблем, які виникають під час виконання судово-економічних експертиз щодо операцій з оплати праці членів виборчих комісій. Водночас, поглиблене вивчення законодавчої бази та нормативних документів демонструє наявність невідосконаленого механізму організації процесу оплати праці в окружних та дільничних виборчих комісіях, що, у свою чергу, створює сприятливі умови для службових зловживань.

Під час проведення дослідження судові експерти-економісти звертаються до великої кількості актів чинного законодавства. Структура виборчих комісій та їх склад наведені в Законі України «Про вибори Президента України» [1], послідовність оплати за роботу членів у виборчих комісіях регламентується «Порядком оплати праці членів окружних та дільничних виборчих комісій з виборів Президента України» [2], у випадку залучення до роботи працевлашто-

ваного члена комісії заробітна плата розраховується на підставі «Порядку обчислення середньої заробітної плати» [3], якщо залучено непрацевлаштованого члена, то заробітна плата нараховується у розмірах, які визначені постановою «Про умови оплати праці членів виборчих комісій, комісій всеукраїнського референдуму» [4], механізм виплати грошової винагороди на карткові рахунки наведено в «Інструкції про безготівкові розрахунки в Україні в національній валюті» [5], порядок виплати через касу передбачено в «Положенні про ведення касових операцій у національній валюті в Україні» [6], при цьому складання бухгалтерських документів повинно відповідати вимогам Закону України «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні» [7] та «Положення про документальне забезпечення записів у бухгалтерському обліку» [8]. Зазначений перелік нормативно-правових актів не є вичерпним і застосовується лише відносно оплати праці під час проведення виборів Президента України, зауважимо, що у випадку проведення парламентських та місцевих виборів порядок нарахування та виплати заробітної плати членам виборчих комісій регламентується іншими законодавчими актами.

Відсутність в Україні єдиного нормативно-правового акту, який встановлює порядок оплати праці членів виборчих комісій, приводить до того, що експерти-економісти приділяють багато часу детальному дослідженню різних нормативних документів, внаслідок чого значно збільшуються строки виконання експертиз, і це обумовлює необхідність написання зведених методичних рекомендацій, які будуть містити комбінаційні підходи до експертного дослідження документів з оплати праці під час проведення виборів.

Мета статті. Розкриття специфіки оплати праці членів, які працюють на різних рівнях виборчих комісій на платній та безоплатній основі під час проведення виборів Президента України, зокрема акцентовано увагу на відмінностях у нарахуванні заробітної плати працевлаштованим особам та особам без працевлаштування (пенсіонерам, студентам, безробітним тощо). З різних нормативно-правових актів згруповано документи, в яких відображена інформація про нарахування та виплату заробітної плати та грошової винагороди членам виборчих комісій за весь час роботи в комісії, та окремо за час підготовки до виборів, в день голосування, в дні встановлення підсумків голосування та в рамках загальної економії фонду оплати праці. Наведені у публікації методичні рекомендації допоможуть судовим експертам проводити послідовне експертне дослідження документів з оплати праці членів виборчих комісій та дозволять робити за їх результатами обґрунтовані висновки, які будуть мати важливе доказове значення під час розслідування злочинів, пов'язаних із привласненням бюджетних коштів.

Викладення основного матеріалу. У рамках цієї статті ми детально розглянемо особливості нарахування та виплати грошової винагороди членам виборчих комісій під час проведення президентських виборів та розберемо нюанси експертного дослідження документів, в яких відображені операції з оплати праці членів, які працюють у виборчих комісіях на платній та безоплатній основі.

Найбільш поширеними порушеннями при здійсненні оплати праці членів окружних та дільничних виборчих комісій є:

- нарахування грошової винагороди у розмірах, які перевищують встановлені законодавством норми;

- заниження допустимого законодавством розміру винагороди;

- невірний розрахунок середнього заробітку за основним місцем роботи у випадку оплати праці членів, які працюють на платній основі;

- нарахування заробітної плати за основним місцем роботи під час виконання обов'язків у виборчій комісії;

- включення до виборчих комісій членів в кількості, яка перевищує встановлені норми;

- включення до виборчих комісій членів, які фактично не приймають участь у виборчому процесі, але грошову винагороду отримують (так звані «проліски»);

- привласнення головою виборчої комісії одноразової грошової винагороди, яка виплачується у межах загальної економії фонду оплати праці.

У всіх цих випадках постраждали члени виборчої комісії або органи державного контролю (нагляду) мають право звернутися до правоохоронних органів, які у свою чергу ініціюють проведення судово-економічної експертизи.

Перед початком проведення експертного дослідження судовий експерт насамперед звертає увагу на рівень виборчої комісії, адже на кожному рівні нарахування та виплата заробітної плати членам виборчих комісій регулюється власним порядком.

Система виборчих комісій, їх повноваження та порядок утворення передбачені в Законі України «Про вибори Президента України» від 05.03.1999 № 474-XIV [1] (далі – Закон № 474-XIV). Відповідно до п.1 ст.21 цього закону вибори президента організовують і проводять:

1. Центральна виборча комісія.
2. Окружні виборчі комісії.
3. Дільничні виборчі комісії.

Центральна виборча комісія (далі – ЦВК) діє на постійній основі і її пра-

цівники отримують за це оплату безперервно, а ось окружні та дільничні виборчі комісії створюються лише на час підготовки та проведення виборів і оплата праці її членів має свої особливості.

Окружна виборча комісія (далі – ОВК) є комісією вищого рівня щодо усіх дільничних виборчих комісій на території відповідного територіального виборчого округу. До складу ОВК входять голова, заступник голови, секретар та інші члени комісії у кількості не менше дванадцяти осіб.

Дільнична виборча комісія (далі – ДВК) утворюється відповідною окружною виборчою комісією у складі голови, заступника голови, секретаря та інших членів комісії у кількості не менше дев'яти осіб.

Послідовність оплати за роботу членів в ОВК та ДВК під час підготовки до виборів, в день голосування та в дні встановлення підсумків голосування регламентується «Порядком оплати праці членів окружних та дільничних виборчих комісій з виборів Президента України», затвердженим постановою Центральної виборчої комісії 08.04.2014 № 226 [2] (далі – Порядок № 226).

На підставі п.1.2 цього порядку членам ОВК та ДВК під час підготовки та проведення виборів президента України виплачують три види винагороди:

- оплата за роботу членів виборчих комісій залучених на платній основі за весь час роботи в комісії;
- оплата за роботу членів виборчих комісій в день голосування та дні встановлення підсумків голосування;
- виплата одноразової грошової винагороди членам виборчих комісій.

Під час проведення дослідження експерту насамперед необхідно визначити, на платній чи безоплатній основі працював член виборчої комісії, адже нарахування та виплата пе-

релічених винагород має різний порядок. Так, відповідно до п. 2.1 Порядку № 226 працювати на платній основі в ОВК мають право не більше ніж чотири особи, а в ДВК не більше трьох осіб (голова, заступник голови, секретар, а в разі їх відмови – інші члени виборчої комісії). Рішення про виконання обов'язків на платній основі приймається на засіданні виборчої комісії і згідно з ч.14 ст.28 Закону № 474-ХІV документальним підтвердженням цього рішення є постанова, підписана головою та секретарем комісії.

На наступному етапі дослідження експерту необхідно звернути увагу на наявність працевлаштування у члена виборчої комісії. У випадку, якщо член працевлаштований, то відповідно до п.1.4 Порядку № 226 на період роботи у виборчій комісії він звільняється від виконання обов'язків за основним місцем роботи та отримує заробітну плату з коштів Державного бюджету України, при цьому розмір заробітної плати в виборчій комісії не може бути нижче від його середньої заробітної плати за основним місцем роботи, яка розраховується відповідно до «Порядку обчислення середньої заробітної плати», затвердженого постановою Кабінету міністрів України від 08.02.1995 № 100 [3] (далі – Порядок № 100). Підставою для нарахування заробітної плати у цьому випадку є довідка про звільнення від виконання виробничих або службових обов'язків за основним місцем роботи, довідка з основного місця роботи про середню заробітну плату та табель обліку робочого часу у виборчій комісії, підписаний головою комісії.

У випадку, якщо член комісії непрацевлаштований (пенсіонер, студент, безробітний тощо), то заробітна плата йому нараховується у розмірах, які визначені у додатку 1 до постанови «Про умови оплати праці членів ви-

борчих комісій, комісій всеукраїнського референдуму», затверджені Кабінетом Міністрів України 28.07.2004 за № 966 [4] (далі – Порядок № 966). Необхідно звернути увагу, що розмір місячної заробітної плати непрацевлаштованих членів залежить від кількості виборчих дільниць у виборчому окрузі та від кількості виборців на виборчій дільниці, але підкреслимо важливий момент, що у випадку коли місячна заробітна плата, зазначена у додатку 1, нижча від розміру мінімальної заробітної плати, то оплата праці встановлюється на рівні відповідного розміру мінімальної заробітної плати. Підставою для нарахування заробітної плати є таблиць обліку робочого часу, підписаний головою виборчої комісії, а також цивільно-правовий договір та акт виконаних робіт, підписані від імені окружної виборчої комісії та від імені члена виборчої комісії. Зауважимо, що відповідно п.2.2 Порядку № 226 цивільно-правовий договір укладається лише з членом, який не має працевлаштування, а ось з працевлаштованим членом цивільно-правовий договір не укладається.

Окремої уваги експерта потребує питання оплати праці членів виборчих комісій за роботу в день голосування та дні встановлення підсумків голосування. Згідно з п.3 Порядку № 226 право на отримання цієї винагороди мають члени, які працюють на платній та безоплатній основі. Розмір оплати встановлюється в межах видатків, передбачених на цю мету в кошторисах видатків на підготовку та проведення виборів Президента України, але не більше 14 % прожиткового мінімуму для працездатних осіб, встановленого на 1 січня календарного року за кожний відпрацьований день. Слід відзначити, що оплата праці відбувається на підставі таблиць обліку робочого часу та виплачується для членів ОВК не

більше ніж за 3 дні, а для членів ДВК не більше ніж за 2 дні.

Найбільшу кількість зловживань правоохоронні органи реєструють при виплаті третього виду винагороди, а саме одноразової грошової винагороди. Ця винагорода не є обов'язковою і виплачується лише у випадку наявності загальної економії фонду оплати праці. Відповідно до п.4.4 Порядку № 226 розмір одноразової грошової винагороди членам виборчої комісії визначається на засіданні цієї комісії за поданням її голови і залежить від особистого внеску кожного члена комісії, але розмір одноразової грошової винагороди не може перевищувати розміру місячної заробітної плати, встановленою Порядком № 966. Підставою для виплати цього виду винагороди є постанова ОВК, або постанова ДВК затверджена відповідною ОВК.

Після визначення документів, на підставі яких здійснювалася оплата праці членів залучених на платній та безоплатній основі, експерту необхідно дослідити бухгалтерські документи, які є документальним підтвердженням перерахування та виплати коштів членам виборчих комісій. Зауважимо, що п.2.11 Порядку № 226 визначено, що оплата праці членів виборчих комісій, які здійснюють свої повноваження на платній основі, проводиться шляхом перерахування на особистий картковий або інший рахунок за заявою члена виборчої комісії. В той же час, в Порядку № 226 не наведені шляхи виплати членам виборчих комісій винагороди за роботу в день голосування, дні встановлення підсумків голосування та виплати одноразової винагороди, отже, зазначені виплати здійснюються або шляхом перерахування на картковий рахунок члена виборчої комісії або шляхом видачі за видатковими ордерами та відомостями з каси ОВК.

Крім того, для здійснення оплати праці членів дільничних виборчих комісій, які територіально віддалені від окружної виборчої комісії, а також у непередбачених випадках (наприклад, у разі відсутності світла, розташування дільничної виборчої комісії на «лінії розмежування» між територією України та територією проведення ООС тощо) виплата також може здійснюватися не на картковий рахунок, а через каси ОБК.

Виплата грошової винагороди членам виборчих комісій:

- на карткові рахунки відбувається на підставі «Інструкції про безготівкові розрахунки в Україні в національній валюті», затвердженої постановою Правління національного банку України 21.01.2004 № 22» [5] (далі – Інструкція № 22) і документально підтверджується платіжними дорученнями, виписками по реєстраційним рахункам ОБК та виписками по картковим рахункам членів виборчих комісій.

- через касу ОБК регламентується «Положенням про ведення касових операцій у національній валюті в Україні», затвердженим постановою Правління Національного банку України 29.12.2017 № 148 [6] (далі – Положення № 148) та документально підтверджується – видатковими ордерами, видатковими відомостями, записами у касовій книзі та в журналі реєстрації прибуткових та видаткових касових документів.

Також, документальне підтвердження оплати праці членів виборчих комісій відображено в єдиних кошторисах видатків на підготовку та проведення виборів Президента України та меморіальних ордерах № 5 «Зведення розрахункових відомостей із заробітної плати та стипендій».

Додатково відмітимо, що при проведенні експертизи необхідно дослі-

дити документи за формою та змістом. Документи повинні бути складені з дотриманням вимог Закону України «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні» від 16.07.1999 № 996-XIV [7] та «Положення про документальне забезпечення записів у бухгалтерському обліку», затвердженого Наказом Міністерства фінансів України 24.05.1995 № 88 [8]. Зокрема необхідно визначити наявність усіх обов'язкових реквізитів, а саме: найменування підприємства, установи, від імені яких складений документ; назви документа (форми); дати складання; змісту та обсягу господарської операції; одиниці виміру господарської операції; посади і прізвища осіб, відповідальних за здійснення господарської операції; особистого підпису або інших даних, що дають змогу ідентифікувати особу, яка брала участь у здійсненні господарської операції.

Зауважимо, що відповідно до п.1.2 гл.1 та п.2.4 гл.2 Положення № 88 усі первинні документи та облікові реєстри повинні складатися українською мовою, також документи мають бути підписані особисто, а підпис може бути скріплений печаткою.

Для більш наглядної інформації документи, які необхідні експерту для проведення дослідження, згруповано у таблиці 1.

Документи необхідні експерту для дослідження операцій з оплати праці членів ОВК та ДВК

Вид винагороди		Член виборчої комісії залучений		
		на платній основі		на безоплатній основі
		працевлаштований	непрацевлаштований	
Документи, на підставі яких здійснюється виплата:	за весь час роботи в комісії	Рішення (постанова) виборчої комісії про виконання обов'язків на платній основі	1. Рішення (постанова) виборчої комісії про виконання обов'язків на платній основі 2. Табель обліку використання робочого часу, підписаний головою комісії	X
	за роботу в день голосування та дні встановлення підсумків голосування	Довідка про середню заробітну плату з основного місця роботи Табель обліку використання робочого часу, підписаний головою комісії	3. Цивільно-правовий договір та акт виконаних робіт, підписані сторонами	Табель обліку використання робочого часу
	одноразової грошової винагороди	Постанова ОВК або постанова ДВК затверджена рішенням відповідної ОВК		
Бухгалтерські документи, які свідчать:	про нарахування грошової винагороди	Єдиний кошторис видатків з розшифруванням показників Меморіальний ордер № 5		
	про перерахування коштів на картковий рахунок	Платіжні доручення Виписка по реєстраційному рахунку ОВК Виписка по картковому рахунку члена виборчої комісії		
	про виплату коштів через касу ОВК	Видатковий ордер Видаткова відомість Касова книга Журнал реєстрації прибуткових та видаткових касових документів		

Після документального дослідження необхідно провести арифметичну перевірку, яка полягає у дослідженні правильності підрахунку сум у первинних та зведених документах. У випадку виявлення арифметичних помилок та розбіжностей необхідно використати метод зіставлення, який полягає у порівнянні різних документів бухгалтерського обліку, які відображають одну й ту саму господарську операцію, тобто звірити суми зазначені в платіжних дорученнях з сумами відображеними у виписках по реєстраційному рахунку ОВК та у виписках по картковим рахункам членів виборчої комісії, а суми зазначені у видаткових ордерах з сумами зареєстрованими в касовій книзі та журналі реєстрації прибуткових та видаткових касових документів.

Висновки. Підсумовуючи викладене зазначимо, що при проведенні дослідження, по-перше, необхідно визначити вид виборів, адже кожен вид виборів регулюється власним порядком та має свої особливості. Наприклад, вибори Президента України, які розглядалися в рамках цієї статті, фінансуються за рахунок Державного бюджету України, а місцеві вибори фінансуються за рахунок коштів відповідного місцевого бюджету, крім того при проведенні виборів президента створюються окружні виборчі комісії, а при проведенні місцевих виборів – територіальні виборчі комісії, порядок оплати праці членів виборчих комісій також відрізняється і регламентується різними нормативно-правовими актами, тому цей етап експертизи відіграє важливу роль у подальшому дослідженні. По-друге, необхідно визначити рівень виборчої комісії, в якій виконував свої обов'язки член виборчої комісії. По-третє, з'ясувати на платній чи безоплатній основі залучений член виборчої комісії і який вид винагороди підлягає дослідженню. Наостанок, проводиться детальне дослідження наданих документів з використанням методів документальної, нормативної, арифметичної перевірки та методу зіставлення. Послідовне експертне дослідження документів з оплати праці членів виборчих комісій дозволить зробити обґрунтовані висновки, які будуть мати важливе доказове значення під час розслідування злочинів, пов'язаних із привласненням бюджетних коштів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Про вибори Президента України: Закон України від 05.03.1999 № 474-XIV (зі змінами та доповненнями). URL:

<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/474-14/ed20190228>.

2. Порядок оплати праці окружних та дільничних виборчих комісій з виборів Президента України, затверджений постановою Центральної виборчої комісії 08.04.2014 № 226 (зі змінами та доповненнями). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0226359-14>.

3. Порядок обчислення середньої заробітної плати, затверджений постановою Кабінету міністрів України від 08.02.1995 № 100 (зі змінами та доповненнями). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/100-95-п>.

4. Про умови оплати праці членів виборчих комісій, комісій всеукраїнського референдуму: постанова затверджена Кабінетом Міністрів України 28 липня 2004 року № 966 (зі змінами та доповненнями). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/966-2004-п>.

5. Інструкція про безготівкові розрахунки в Україні в національній валюті, затверджена постановою Правління національного банку України 21.01.2004 № 22 (зі змінами та доповненнями). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0377-04/ed20190131>.

6. Положенням про ведення касових операцій у національній валюті в Україні, затверджене постановою Правління Національного банку України 29.12.2017 № 148 (зі змінами та доповненнями). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0148500-17>.

7. Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні: Закон України від 16.07.1999 № 996-XIV (зі змінами та доповненнями). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/996-14>.

8. Положення про документальне забезпечення записів у бухгалтерському обліку, затверджене Наказом Міністерства фінансів України 24.05.1995 № 88. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0168-95>.

REFERENCES:

1. Zakon Ukrainy «Pro vybory Prezydenta Ukrainy»: pryinyaty 05 bereznia 1999 roku № 474-XIV [Law of Ukraine «On the election of the President of Ukraine» from March 05, 1999 № 474-XIV]. (n.d.). zakon.rada.gov.ua. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/474-14/ed20190228> [in Ukrainian].

2. Poriadok opłaty pratsi okruznykh ta dilnychnykh vyborchykh komisii z vyboriv Prezydenta Ukrainy: zatverdzhenni postanovoju Tsentralnoi vyborchoi komisii 08 kvitnia 2014 roku № 226. [The procedure for remuneration of the members of district and district election commissions for the election of the President of Ukraine approved by the resolution of the Central Election Commission from April 8, 2014, № 226]. (n.d.). zakon.rada.gov.ua. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0226359-14> [in Ukrainian].

3. Poriadok obchyslennia serednoi zarobitnoi platy: zatverdzhenni postanovoju Kabinetu ministriv Ukrainy vid 08 liutoho 1995 roku № 100 [The procedure for calculating the average salary approved by the Cabinet of Ministers of Ukraine Resolution, February 8, 1995, № 100]. (n.d.). zakon.rada.gov.ua. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/100-95-p> [in Ukrainian].

4. Postanova «Pro umovy opłaty pratsi chleniv vyborchykh komisii, komisii vseukrainskoho referendumu»: zatverdzhena Kabinetom Ministriv Ukrainy 28 lypnia 2004 roku № 966 [On the Conditions of Remuneration of Members of Electoral Commissions, All-Ukrainian Referendum Commissions approved by the Cabinet of Ministers of Ukraine Resolution, July 28, 2004, № 966]. (n.d.). zakon.rada.gov.ua.

Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/966-2004-p> [in Ukrainian].

5. Instruktsiia pro bezhotivkovi rozrakhunky v Ukraini v natsionalnii valiuti: zatverdzhena postanovoju Pravlinnia natsionalnoho banku Ukrainy 21 sichnia 2004 roku № 22 [Instruction on non-cash payments in Ukraine in national currency approved by the resolution of the Board of the National Bank of Ukraine January 21, 2004, № 22]. (n.d.). zakon.rada.gov.ua. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0377-04/ed20190131> [in Ukrainian].

6. Polozhennia pro vedennia kasovykh operatsii u natsionalnii valiuti v Ukraini: zatverdzhene postanovoju Pravlinnia Natsionalnoho banku Ukrainy 29 hrudnia 2017 roku № 148 [Regulation on conducting cash operations in national currency in Ukraine approved by the resolution of the Board of the National Bank of Ukraine, December 29, 2017, № 148]. (n.d.). zakon.rada.gov.ua. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0148500-17> [in Ukrainian].

7. Zakon Ukrainy «Pro bukhhalterskyi oblik ta finansovu zvitnist v Ukraini»: pryinyaty 16 lypnia 1999 roku № 996-XIV [Law of Ukraine «On Accounting and Financial Reporting in Ukraine» from July, 1999, № 996-XIV]. (n.d.). zakon.rada.gov.ua. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/996-14> [in Ukrainian].

8. Polozhennia pro dokumentalne zabezpechennia zapysiv u bukhhalterskomu obliku: zatverdzhene Nakazom Ministerstva finansiv Ukrainy 24 travnia 1995 roku № 88 [Regulation on documentary support of accounting records approved by the Order of the Ministry of Finance of Ukraine, May 24, 1995 № 88]. (n.d.). zakon.rada.gov.ua. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0168-95> [in Ukrainian].

Кривоножко Галина Євгенівна,

кандидат технічних наук, старший науковий співробітник, завідувач сектором інформаційних технологій лабораторії авторського права та інформаційних технологій, Науково-дослідний центр судових експертиз з питань інтелектуальної власності бульвар Л. Українки, 26, офіс 501, м. Київ, 01133, тел.: +38 044 5921401, e-mail: kr_galina@ukr.net, <http://orcid.org/0000-0002-7635-541X>

Голікова Олена Валеріївна,

завідувач сектору авторського права та суміжних прав лабораторії авторського права та інформаційних технологій, Науково-дослідний центр судової експертизи з питань інтелектуальної власності, бульвар Л. Українки, 26, офіс 501, м. Київ, 01133, тел.: +38 044 5921401, e-mail: ov_golikova@ukr.net, <http://orcid.org/0000-0002-2487-3637>

Заїкіна Тетяна Василівна,

судовий експерт сектору інформаційних технологій лабораторії авторського права та інформаційних технологій, Науково-дослідний центр судових експертиз з питань інтелектуальної власності, бульвар Л. Українки, 26, офіс 501, м. Київ, 01133, тел.: +38 044 5921401, e-mail: zaikina.tv@ukr.net, <http://orcid.org/0000-0002-3839-5859>

ЗНАЧЕННЯ РЕФАКТОРІНГУ ПІД ЧАС ВИКОНАННЯ СУДОВИХ ЕКСПЕРТИЗ (ЕКСПЕРТНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ) ТА ПРОВЕДЕННЯ РОЗРАХУНКІВ НА ОСНОВІ МОДЕЛІ СОСОМО II

Анотація. Важливою складовою інформаційних (автоматизованих) систем управління є прикладне програмне забезпечення – програми, що призначені для реалізації конкретних задач опрацювання даних, які користувач розв'язує в ході своєї діяльності (їх поділяють на прикладні програми загального і спеціального призначення). Розробка програмного забезпечення з метою створення необхідних умов для вдосконалення системи управління прийняття рішень, забезпечення актуальним потребам діяльності установ, підвищення оперативності прийняття рішень, на сьогодні є актуальним питанням.

Щодо галузі інформаційних технологій, то результатом інтелектуальної праці програмного забезпечення виступають комп'ютерні програми, бази даних. В межах питань права інтелектуальної власності до об'єктів авторського права належать комп'ютерні програми; компіляції даних (бази даних).

На сьогоднішній день в Україні відсутні єдині методичні підходи проведення судових експертиз (експертних досліджень) з незалежної оцінки об'єктів авторського права, зокрема, що стосуються комп'ютерних програм та баз даних. Це призводить до використання експертами різних методів та алгоритмів, що в деяких випадках суперечать або виключають використання один одного, що обумовлює необхідність призначення повторних судових експертиз та затягування строків вирішення справ судами України.

В силу специфіки створення програмного забезпечення, процес розробки передбачає виконання обов'язкових етапів/робіт, зокрема аналіз бізнес-процесів, розробка Технічного завдання, Специфікації, Календарного плану тощо. Процес розробки є тривалим та вартісним. За результатами дослідної експлуатації у Замовника отриманого КП/ПЗ, з метою його модернізації, виникає необхідність в переробці/оптимізації як функціоналу, так й параметрів вихідного коду без зміни функціональності.

Важливим етапом під час модернізації КП/ПЗ без зміни функціональності є рефакторинг КП/ПЗ, з метою зміни якісних показників кінцевого продукту.

Врахування рефакторингу є обов'язковою умовою під час проведення розрахунків на основі СОСОМО II під час виконання судових експертиз (експертних досліджень) комп'ютерних програм/програмного забезпечення.

Ключові слова: інформаційна (автоматизована) система, програмний продукт, прикладне програмне забезпечення, рефакторинг, судова експертиза, СосоМО II.

Kryvonozhko Halyna Evgenievna,

Candidate of Technical Sciences, Senior Researcher, Head of Information Technology Sector, Laboratory of Copyright and Information Technology, Research Center for Forensic Expertise on Intellectual Property of the Ministry of Justice of Ukraine, 01133, Kyiv, Lesi Ukrainky Blvd, 26: (044) 592-14-01, Email: kr_galina@ukr.net, <http://orcid.org/0000-0002-7635-541X>

Holikova Olena Valerievna,

Head of Copyright and Related Rights Sector, Laboratory of Copyright and Information Technologies, Research Center for Forensic Expertise on Intellectual Property of the Ministry of Justice of Ukraine, 01133, Kyiv, Lesi Ukrainky Blvd, 26: (044) 592-14-01, Email: ov_golikova@ukr.net, , <http://orcid.org/0000-0002-2487-3637>

Zaikina Tatiana Vasilievna,

Forensic Expert of the Information Technology Sector, Laboratory of Copyright and Information Technology, Research Center for Forensic Expertise on Intellectual Property of the Ministry of Justice of Ukraine, 01133, Kyiv, Lesi Ukrainky Blvd, 26: (044) 592-14-01, Email: zaikina.tv@ukr.net, <http://orcid.org/0000-0002-3839-5859>

THE IMPORTANCE OF REFACTORING DURING PERFORMANCE OF FORENSIC EXPERTISE (EXPERT RESEARCH) AND CALCULATIONS BASED ON THE COCOMO II MODEL

Annotation. An important component of information (automated) management systems is application software – programs that are designed to perform specific data processing tasks that the user solves in the course of their activities (they are divided into general and special purpose applications). Development of software to create the necessary conditions for improving the decision-making management system, ensuring the urgent needs of the institutions, increasing the speed of decision-making, today is a pressing issue.

As for information technology, computer software and databases are the result of intellectual work of software. Copyright applications include computer software; compilation of data (databases).

To date, there are no uniform methodological approaches to conducting forensic expertise (expert research) in the independent evaluation of copyright objects in Ukraine, in particular concerning computer programs and databases. This leads to the use by experts of different methods and algorithms, which in some cases contradict or exclude the use of each other, which necessitates the appointment of repeated judicial examinations and delaying the time limits for resolving cases by the courts of Ukraine.

Due to the specifics of software development, the development process involves the implementation of mandatory stages/works, including analysis of business processes, development of Terms

of Reference, Specifications, Calendar plan, etc. The development process is long and costly. According to the results of experimental operation, the Customer received the computer programs/software, in order to modernize it, there is a need to process / optimize both the functionality and the parameters of the source code without changing the functionality.

An important step in the modernization of computer programs/software without changing the functionality is the refactoring of computer programs/software, in order to change the quality of the final product.

Refactoring is a must when making COCOMO II calculations when performing forensic expertise (expert research) of computer programs / software.

Keywords: information (automated) system, software product, application software, refactoring, forensics labor costs, Cocomo II.

Мета статті. Метою статті є загальний опис значення рефакторингу під час проведення судових експертиз (експертних досліджень) з метою виконання певного експертного завдання експертами [1, 2] на основі моделі Сосомо II під час розробки/модернізації комп'ютерних програм/програмного забезпечення (КП/ПЗ).

Аналіз останніх публікацій за проблематикою. Аналіз досліджень і публікацій свідчить про те, що даному питанню приділяється певна увага.

Оцінка трудовитрат програмного забезпечення є одним із завдань, яке виникає в процесі створення та розвитку інформаційних технологій [3-6], під час проведення судових експертиз (експертних досліджень) програмного забезпечення.

У експертній практиці на даний час відсутні затверджені методики проведення судових експертиз щодо

дослідження розрахунку трудовитрат розробки комп'ютерних програм, баз даних як об'єктів авторського права на основі аналізу показників вихідного коду програмного продукту.

Детально опис стосовно існуючих моделей оцінювання трудовитрат програмного забезпечення на групі наведено в [4]. Найпопулярнішою серед алгоритмічних моделей є сімейство моделей COCOMO (Constructive Cost Model), COCOMO II [5]. Особливостями COCOMO II є використання для оцінювання складності вхідних даних у вигляді функціональних точок, оцінювання елементів повторного використання та інтеграції програмних продуктів, об'єктно-орієнтовані підходи до оцінки компонентів програмного забезпечення та ін. Вибір того або іншого виду моделі для оцінки трудовитрат розробки програмного забезпечення залежить від типу про-

екту і стадії розробки [5]. Між різними моделями існує певна схожість. Кожна модель оцінювання має свої переваги та недоліки [4, 5]. Існують й інші підходи щодо встановлення показників трудовитрат, але вони ґрунтуються на базових нормах, які встановлюються на основі дослідно-статистичних або експертних норм, які коректуються на показники складності програм. Але такі норми не враховують кваліфікацію програмістів та аналітиків, умови розробки тощо [4].

Виклад основного матеріалу. Під час проведення судових експертиз (експертних досліджень) з метою виконання певного експертного завдання експертами [1] щодо визначення трудовитрат розробки (модернізації) програмних продуктів на основі моделі *Socomo II* виникає необхідність із визначення вхідних даних з врахування рефакторингу (вплив на масштабуючі коефіцієнти). Слід зазначити, що кількість строк вихідного коду КП/ПЗ, без зміни функціональних властивостей КП/ПЗ, з метою зміни якісних показників кінцевого продукту, може зменшуватися.

Для розрахунків щодо визначення трудовитрат розробки (модернізації) програмного забезпечення *об'єктами дослідження є вихідні коди, технічно-експлуатаційна та договірна документація, відомості стосовно матеріально забезпечення, знань, вмінь та навичок команди Розробника ПЗ.*

Обмеження. Слід звернути увагу, що розрахунок трудовитрат *модернізації ПЗ* можливий за умов змін у *вихідному коді*. Модель *SOCOMO II* існує в трьох видах, адаптована до сучасних методологій розробки (модернізації) програмного забезпечення, а також придатна для використання зі спіральною та ітераційною моделями життєвого циклу.

Головним чинником, що визначає точність та достовірність оцінки трудовитрат є відповідність калібрування – тотожність параметрів/показників

вихідним даним. Слід зазначити, що визначення коефіцієнтів калібрування здійснюється на основі даних опитувальних аркушів за результатом опитування Розробника КП/ПЗ судовим експертом у відповідній галузі знань.

Найбільш фундаментальними розрахунками в моделі *SOCOMO II* є *використання рівняння для оцінки кількості людино-місяців*, необхідних для розробки (модернізації) проекту. Для розв'язання зазначеного рівняння необхідно визначитись із *вхідними даними* (значення констант, експонент, факторів масштабу, множників витрат) в залежності від виду моделі *SOCOMO II*, одиницями оцінки розміру ПЗ [5]:

- кількість рядків коду (*Lines Of Code, LOC*);
- функціональні точки (*Function Points, FP*);
- кількість різних елементів у складі управлінської специфікації;
- обсяг документації тощо.

Кількість рядків коду (*Lines Of Code, LOC; Source Lines of Code, SLOC*) є найпростішою і найпоширенішою серед зазначених одиниць виміру. У загальному випадку *LOC* означає кількість рядків коду на відповідній мові програмування, які мають бути написані для того, щоб проект був виконаний [5]. Оскільки різні мови програмування мають різні можливості і різну продуктивність по вирішенню задач програмування, то одиниці *LOC* мають бути приведені до певної співрозмірної величини. Приведення здійснюється з використанням таблиць перетворень, які періодично поновлюються, щоб враховувати еволюцію мов програмування [4, 5].

Для розрахунку трудовитрат розробки використовуються фактори масштабу, параметри вартості в залежності від обраної моделі для розрахунків [4, 5]. Кожен з параметрів може бути відкалібрований. Детально таблиці розрахунку значень параметрів на-

ведено в [5]. Калібрування параметрів вартості – це коригування значень параметрів, яка впливає на значення трудовитрат, і отже на час і вартість, при оцінці програмного проекту. Модель раннього проектування та Пост-архітектурна модель відрізняються кількістю мультиплікативних параметрів вартості. Є сім мультиплікативних параметрів вартості для моделі раннього проектування і сімнадцять мультиплікативних параметрів вартості для пост-архітектурної моделі.

Масштабні коефіцієнти в експоненті E використовуються тільки на рівні проекту. Крім того, один із множників трудовитрат, що використовується в продукті, необхідний графік розробки (*Required Development Schedule, SCED*) використовується тільки на рівні проекту. Інші мультиплікативні параметри вартості, кожний з яких представлений в продукті як множники трудовитрат, і розмір застосовуються до окремих компонентів проекту. Модель може бути використана для оцінки трудовитрат для проекту, який має тільки один компонент або декількох компонентів. Існують спеціальні рекомендації з використання *SOCOMO II* з модернізації програмного забезпечення.

Аналіз вітчизняної та зарубіжної літератури, а також діючих нормативних документів для визначення трудовитрат програмного забезпечення показує, що традиційні підходи, що засновані на підрахунку кількісних характеристик програми та застосуванні визначених Розробником та Замовником схем або принципів, не є універсальними і не враховують всіх чинників та особливостей досліджуваної задачі [4].

Загальний алгоритм розрахунку трудовитрат модернізації КП/ПЗ за моделлю *SOCOMO II* (за результатом усвідомлення засад та підходів, які застосовуються у методиці), щодо послідовності дій експерта, спеціаліста

(алгоритм дій) та обмеження, наведено в [4]. Слід зазначити, що перед початком дій експерт (спеціаліст), який проводить оцінку та калібрування показників для даного проекту, визначається із обмеженнями (виходячи із засад методики *SOCOMO II*). Рекомендації щодо оцінки факторів адаптованого програмного забезпечення для різних категорій коду (новий, повторно використаний, автоматично переведений код тощо), використовуючи *SOCOMO II*, детально викладено в [4-6].

Розглянемо значення рефакторингу на розрахунок трудовитрат модернізації ПЗ.

Рефакторинг (refactoring) – це процес зміни програмного продукту, при якому не змінюється зовнішня поведінка коду, але поліпшується його внутрішня структура. Це спосіб систематичного приведення коду в порядок (оптимізація), при якому шанси появи нових помилок мінімальні [7]. По суті, при проведенні рефакторингу коду покращується його інжиніринг вже після того, як він написаний [7], тобто застосується для пост-архітектурної моделі та не може бути застосовано для моделі раннього проектування.

Слід зазначити, що рефакторинг це процес, орієнтований на оптимізацію програмного коду, водночас він має значний вплив на архітектуру КП/ПЗ в цілому, взаємодію складових КП/ПЗ та БД/СУБД у складі інформаційної системи (програмно-апаратного комплексу).

При застосуванні процесу рефакторингу вихідний код модифікується невеликими кроками. При виконанні більшості процедур рефакторингу обсяг коду зменшується, що є важливим для врахування при визначенні показників (факторів масштабу, параметрів вартості) [4] трудовитрат у *SOCOMO II*.

Тобто, *рефакторинг (refactoring)* – це зміна у внутрішній структурі програмного забезпечення, яке має на

меті полегшити розуміння його роботи і спростити модифікацію, не зачіпаючи інтерфейс та функціонал програми [7].

Слід звернути увагу, що *рефакторинг* будуть тільки такі зміни, які зроблені з метою полегшення розуміння вихідного коду. Протилежним прикладом може служити *оптимізація продуктивності*. Як і рефакторинг, оптимізація продуктивності зазвичай не змінює поведінки компонента (за винятком швидкості його роботи); вона лише змінює його внутрішній устрій [7]. Друга обставина, полягає в тому, що *рефакторинг не змінює видимої поведінки програмного забезпечення*. Воно продовжує виконувати початкові функції.

Таким чином, *рефакторинг покращує композицію програмного забезпечення*. У міру внесення в код змін, пов'язаних з реалізацією короткострокових цілей або вироблених без повного розуміння організації коду, останній втрачає свою структурованість. Розібратися в проекті, читаючи код, стає все важче. Рефакторинг нагадує наведення порядку в коді [7]. Також *рефакторинг сприяє прискоренню розробки коду тощо* [7].

Рефакторинг – це процес поліпшення працюючої програми не шляхом зміни її функцій, а шляхом посилення в ній зазначених якостей, що дозволяють продовжити розробку з високою швидкістю.

Тобто, під час виконання судових експертиз (експертних досліджень) та проведення розрахунків на основі моделі СОСОМО II (етап під час модернізації КП/ПЗ) важливим є врахування значення рефакторингу, особливо для випадку зменшення строк коду; визначення вхідних даних з врахування рефакторингу (вплив на масштабуючи коефіцієнти) тощо.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Таким чином, в даній статті проаналізовано особли-

вості проведення судових експертиз (експертних досліджень) визначення трудовитрат розробки програмних продуктів інформаційних систем на основі моделі СОСОМО II із врахуванням процесу рефакторингу.

Тематика проведених досліджень відноситься до галузі дослідження об'єктів авторського права та спрямована на підвищення ефективності наукових досліджень у сфері інформаційних технологій. Узагальнення та висновки, надані за результатами дослідження, сприятимуть проведенню об'єктивних та науково обґрунтованих досліджень за напрямком «Інформаційні управляючі системи та технології спеціального призначення».

Перспективою подальших досліджень є завдання із опрацювання методики розрахунку трудовитрат модернізації програмних продуктів на основі СОСОМО II (при одночасному застосуванні моделі раннього проектування та пост-архітектурної моделі).

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Наказ Міністерства юстиції України Про затвердження Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень та Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень : прийнятий 8 жовт. 1998 року № 53/5 // Офіційний вісник України. – 1998. – № 46.
2. Закон України «Про авторське право і суміжні права» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3792-12>.
3. Інформаційні технології. Наставни щодо застосування ISO/IEC 12207 (Процеси життєвого циклу програмного забезпечення) : ДСТУ ISO/IEC TR 15271:2010. – [Чинний від 2012-07-01]. – К.

: Держстандарт України, 2012. – 44 с. – (Національні стандарти України).

4. Кривоножко Г.Є. Особливості проведення судових експертиз визначення трудовитрат розробки програмних продуктів на основі моделі Сосомо II за умов обмежених вхідних даних / Г.Є. Кривоножко, Т.В. Заїкіна // *Експерт: парадигми юридичних наук і державного управління* : електронне наукове видання : збірник. – 2020. – № 1 (7) – лютий. – Київ : Видавництво Ліра-К, – С. 101-109.

5. COCOMO II.2000.0: CSE, 1999 : Center for Software Engineering. COCOMO II Reference Manual. Computer Science Department, USC Center for Software Engineering, 1999. – 86 p.

6. Інженерія систем і програмних засобів. Вимоги до якості систем і програмних засобів та її оцінювання (SQuaRE). Моделі якості системи та програмних засобів : ДСТУ ISO/IEC 25010:2016. – [Чинний від 2018-01-01]. – К. : Держстандарт України, 2018. – 39 с. – (Національні стандарти України).

7. Фаулер М. Рефакторинг: улучшение существующего кода. – Пер. с англ. – СПб: Символ Плюс, 2003. – 432 с.

REFERENCES:

1. Nakaz Ministerstva yustytstsiyi Ukrainy Pro zatverdzhennya Instrukttsiyi pro pryznachennya ta provedennya sudovykh ekspertyz ta ekspertnykh doslidzhen' ta Naukovo-metodychnykh rekomendatsiy z pytan' pidhotovky ta pryznachennya sudovykh ekspertyz ta ekspertnykh doslidzhen' : pryynyaty 8 zhovt. 1998 roku № 53/5 [Order of the Ministry of Justice of Ukraine On Approval of the Instruction on the Assignment and Conduct of Forensics and Expert Research and Scientific and Methodological Recommendations on the Issues of Preparation and Assignment of Judicial Expertise and Expert Research from October 8 1998, № 53/5]. *Official Bulletin of Ukraine – Voice of Ukraine*, 46 [in Ukrainian].

2. Zakon Ukrainy «Pro avtors'ke pravo i sumizhni prava» [The Law of Ukraine «Pro Copyright and Related Rights»]. (n.d.). *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3792-12> [in Ukrainian].

3. Informatsiyini tekhnolohiyi. Nastanovy shchodo zastosuvannya ISO/IEC 12207 (Protsesy zhyttyevoho tsykladu prohramnoho zabezpechennya) [Information Technology. ISO / IEC 12207 (Software Lifecycle Processes) Guidelines]. (2010). *DSTU ISO 15271-2010 from 1st July 2012*. Kyiv: Derzhstandart Ukraine [in Ukrainian].

4. Kryvonozhko, G., & Zaikina, T., (2020). Osoblyvosti provedennya sudovykh ekspertyz vyznachennya trudovytrat rozrobky prohramnykh produktiv na osnovi sodeli Cocomo II za umov obmezhenykh vkhidnykh danykh [Features of forensic expertise examination of the determination of labor development programs on the basic Cocomo II model under limited input data]. *Ekspert: paradyhmy yurydychnykh nauk i derzhavnoho upravlinnya – Expert: paradigms of legal sciences and public administration*, № 1 (7), 101-109 [in Ukrainian].

5. COCOMO II.2000.0: CSE, 1999 : Center for Software Engineering. COCOMO II Reference Manual. Computer Science Department, USC Center for Software Engineering, 1999. – 86 p.

6. Inzheneriya system i prohramnykh zasobiv. Vymohy do yakosti system i prohramnykh zasobiv ta yiyi otsinyuvannya (SQuaRE). Modeli yakosti systemy ta prohramnykh zasobiv [Systems and Software Engineering. System and Software Quality Requirements and Evaluation (SQuaRE). Models of system and software quality]. (2016). *DSTU ISO 25010-2016 from 1st January 2018*. Kyiv: Derzhstandart Ukraine [in Ukrainian].

7. Fowler, M. (2003). *Refactoring: uluchsheniye sushchestvuyushchego koda* [Refactoring: improving existing code]. Saint Petersburg: Piter [in Ukrainian].

Кралюк Марина Олександрівна,

завідувачка відділу, Одеський науково-дослідний інститут судових експертиз, вул. Успенська, 83/85, м. Одеса, 65011, тел. +380-48-722-44-66, e-mail: m-kraluk@ukr.net, <https://orcid.org/0000-0002-0693-9508>.

Крупка Анатолій Антонович,

кандидат технічних наук, провідний судовий експерт, Одеський науково-дослідний інститут судових експертиз, вул. Успенська, 83/85, м. Одеса, 65011, тел. +380-48-722-44-66, e-mail: krupka666@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-1897-065X>.

КОНЦЕПТУАЛЬНІ АСПЕКТИ ТЕОРІЇ СУДОВОЇ ТЕХНОЛОГІЧНОЇ ЕКСПЕРТИЗИ

Анотація. У статті сформульовано основні поняття судової експертизи у сфері технології виробництва продукції, а саме: визначено основні питання, які вирішує судова технологічна експертиза; предмет; об'єкт; завдання, які дають можливість зрозуміти сутність і зміст експертної діяльності в цій сфері; визначено природу спеціальних знань експерта і розмежовано завдання конкретної експертизи від завдань інших суміжних видів експертиз у цій сфері. Метою досліджень є розробка теоретичних і методичних основ судової технологічної експертизи, рекомендацій із застосуванням спеціальних знань в кримінальному та цивільному судочинстві щодо попередження, розкриття, розслідування та розгляду судами злочинів, пов'язаних з технологією виробництва продукції, а також вдосконалення методології судової технологічної експертизи, обґрунтування і формулювання рекомендацій з правової оцінки її результатів і підвищення ефективності використання висновків судової експертизи в процесі доведення. Досягнення зазначених цілей буде реалізовано за допомогою вирішення наступних завдань: вдосконалення правового та організаційно-методичного забезпечення судово-експертної діяльності за призначенням, організацією та проведенням судової технологічної експертизи; аналізу сучасних можливостей використання науково-технічних засобів і спеціальних знань при проведенні судової технологічної експертизи; визначення предмета, об'єктів, завдань і місця судової технологічної експертизи в системі загальної теорії судової експертизи; розробки загальної концепції, теоретичних і прикладних основ судової технологічної як самостійного виду судової експертизи; оптимізації понятійного апарату судової технологічної експертизи; розробки рекомендацій щодо вдосконалення використання експертних технологій в практиці проведення судової технологічної експертизи.

Ключові слова: виробництво, об'єкт, предмет, питання, судова технологічна експертиза, експертологія, технологія.

Kraliuk Maryna Oleksandrivna,

Head of Department, Odessa Research Institute of Forensic Science, st. Uspenska, 83/85, Odessa, 65011, tel. + 380-48-722-44-66, e-mail: m-kraluk@ukr.net, <https://orcid.org/0000-0002-0693-9508>.

Krupka Anatoliy Antonovych,

Ph.D in Technical Sciences, Leading Forensic Expert, Odessa Research Institute of Forensic Examinations, vul. Uspenska, 83/85, Odessa, 65011, tel. + 380-48-722-44-66, e-mail: krupka666@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-1897-065X>.

CONCEPTUAL ASPECTS OF THE THEORY OF FORENSIC TECHNOLOGICAL EXAMINATION

Abstract. The article formulates the basic concepts of forensic examination in the field of production technology, namely: the basic questions which are solved by forensic technological examination were defined; the subject; the object; the tasks that provide an opportunity to understand the essence and content of expert activity in this area; the nature of the expert's special knowledge was determined and the tasks of a specific examination were separated from the tasks of other related types of examinations in this field. The purpose of research is to develop theoretical and methodological foundations of forensic technology examination, recommendations with the use of special knowledge in criminal and civil proceedings on the prevention, disclosure, investigation and consideration by courts of crimes related to production technology, as well as improving the methodology of forensic technology examination, justification and formulating recommendations for the legal assessment of its results and improving the effectiveness of the use of forensic conclusions in the process of proving. Achieving these goals will be realized by solving the following tasks: improving the legal, organizational and methodological support of forensic activities for the purpose, organization and conduct of forensic technological examination; analysis of modern possibilities of using scientific and technical means and special knowledge during forensic technological examination; determination of the subject, objects, tasks and place of forensic technological examination in the system of general theory of forensic examination; development of the general concept, theoretical and applied bases of forensic technological examination as an independent type of forensic examination; optimization of the conceptual apparatus of forensic production technology examination; development of recommendations for improving the use of expert technologies in the practice of conducting forensic technology examination.

Keywords: production, production, subject, issue, forensic technological examination, forensics, technology.

Постановка питання в загальному вигляді. З кожним роком у слідче-судовій практиці зростає кількість розглянутих як кримінальних так і цивільних справ, для об'єктивного вирішення яких необхідною умовою є дослідження технології виробництва продукції – проведення судової технологічної експертизи (далі – СТЕ).

Зміна умов проведення хоча б одного з етапів технологічного процесу може в кінцевому підсумку призвести до часткової або навіть повної зміни очікуваних її властивостей. СТЕ проводиться в тих випадках, коли в процесі досудового слідства (суду) виникає необхідність у встановленні фактів на основі вивчення особливостей:

- обробки, виготовлення, зміни стану, властивостей і форми сировини, напівфабрикатів, матеріалів, виробів в процесі виробництва продукції;
- визначення можливостей та використання на практиці найбільш ефективних і економічних виробничих процесів;
- визначення можливості експлуатації технологічних ліній, машин, механізмів, устаткування для встановлення їх ринкової вартості;
- з'ясування обставин, що призвели до аварій, нещасних випадків, професійних захворювань, та тих, що стали причиною матеріальних збитків при закупівлі / продажу технологічних ліній, машин, механізмів, устаткування тощо.

Першу судову технологічну експертизу (дослідження відповідності встановленого у гірничих виробках шахти видобувного комбайну гірничо-геологічним умовам залягання вугільного пласту) одним з авторів було проведено в 1997 р. За цей час судовими експертами проведено більше 150 судових технологічних експертиз. Аналіз проведених експертиз, літературних джерел дозволив нам сформулювати

ствердження, що судово технологічна експертиза – це новий вид експертизи, тому для попередження виходу експертом за межі його компетенції, необхідно конкретизувати перелік питань, які ставляться перед ним, а для успішного проведення розслідування необхідно розробити методичні засади її призначення та проведення – визначити предмет, об'єкти та завдання СТЕ, які дозволяють досягти повноти та об'єктивності дослідження.

Термін «технологія» має декілька базисних значень. На наш погляд, найбільш вдалим є формулювання, що технологія – це сукупність методів (способів) виготовлення, видобутку, обробки або переробки та інших процесів, робіт і операцій, що змінюють стан сировини, матеріалів, напівфабрикатів чи виробів у процесі отримання продукції із заданими показниками якості. Технологія значною мірою зумовлює якість і в багатьох випадках кількість виробленої продукції, її собівартість, продуктивність праці тощо [1].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми визначення змісту, предмета, об'єктів, питань та завдань судової експертизи досліджували такі науковці, як Авер'янова Т. В., Ароцкер Л. Ю., Арсеньєв В. Д., Белкін Р. С., Вінберг А. І., Клименко Н. І., Лисиченко В. К., Малаховська Н. Т., Мирський Д. Я., Надгорний Г. М., Петрухін І. Л., Полупанов О. М., Росинська О. Р., Селиванов М. О., Шляхов О. Р., Щербаковський М. Г. та ін.

Інженерно-технологічні експертизи виділялися як самостійний клас або рід судових експертиз в роботах Волчецької Т. С., Корухова Ю. Г., Лушнікової Т. М., Шляхова А. Р., Шамаєва Г. П. та інших авторів. Однак в літературі тільки в загальних рисах позначені предмет, об'єкти, типові питання і завдання СТЕ. При цьому вчені

по-різному розуміють завдання СТЕ. Шляхов А. Р. з інженерно-технологічних експертиз виділяв, зокрема: технологічно-матеріалознавчі, які призначаються для визначення стану технології, якості продукції і відповідності їх ГОСТам, технічним умовам, і товарознавчі, які проводяться щодо промислових і продовольчих товарів, харчових продуктів [2].

Росинська О. Р. запропонувала дещо інше визначення родового предмету судової інженерної технологічної експертизи [3]. Згідно з ним предметом даної експертизи слід вважати встановлення причин аварій при роботі машин і устаткування, а також порушень технології виготовлення продукції і правил техніки безпеки у виробництві. Але в судовій експертизі України розроблені науково-методичні засади та проводяться такі види судових експертиз як: безпеки життєдіяльності, гірничотехнічної, електротехнічної та інженерно-екологічної.

Як вказує Клименко Н. І. [4], методологія СТЕ має базуватися на загальній теорії судових експертиз (судовій експертології) і проєкціювати основоположні наукові аспекти останньої на експертну діяльність у галузях виробництва та невиробничих сферах. Новому роду (виду) судової експертизи, якщо він формується, треба визначити місце в класифікаційній експертній системі, для чого необхідно окреслити предмет, об'єкт, питання, які ставляться слідчим / судом перед експертизою, методи дослідження, коло спеціальних знань, якими повинен володіти експерт даної судово-експертної діяльності. Відзначені ознаки мусять розглядатися в сукупності, тому що жодна з цих ознак, узята окремо, ізольовано, не дозволяє зрозуміти сутність судової експертизи, а також відмежувати один її рід (вид) від іншого.

У гносеологічному сенсі об'єкт – це те, на що направлена пізнавальна діяльність суб'єкта. Предмет пізнання – зафіксовані в досвіді та включені в процес практичної діяльності людини сторони, властивості й відносини об'єктів, досліджувані з певною метою в даних умовах і обставинах. Метод як засіб пізнання є способом відтворення в мисленні предмета, який вивчається [1].

Переломлюючи відзначені філософські поняття стосовно теорії СТЕ, визначимо ці категорії як теоретичну основу зазначених видів (підвидів) судових експертиз і перший етап розроблення універсальної методології експертних інженерно-технологічних досліджень. Причому, за діалектичну й науково-методичну платформу теорії судової інженерно-технологічної експертизи необхідно прийняти методологію експертного пізнання матеріальних слідів-відображень, яка у свою чергу базується на криміналістичному вченні про зв'язки взаємодії [5].

Формулювання цілей статті.

Метою статі є дослідження та розробка теоретичних та методичних засад СТЕ, рекомендацій із застосуванням спеціальних знань у кримінальному та цивільному судочинстві щодо попередження, розкриття, розслідування і розгляду судами злочинів, пов'язаних з технологією виробництва продукції, а також удосконалення методології судової технологічної експертизи, обґрунтування і формулювання рекомендацій з правової оцінки її результатів і підвищення ефективності використання висновків судової експертизи в процесі доказування.

Досягнення зазначених цілей буде реалізовано за допомогою рішення наступних задач:

- удосконалення правового й організаційно-методичного забезпечення судово-експертної діяльності

з призначення, організації і проведення СТЕ;

- аналіз сучасних можливостей використання науково-технічних засобів і спеціальних знань при проведенні СТЕ;

- визначення предмета, об'єктів, задач і місця СТЕ в системі загальної теорії судової експертизи;

- розробка загальної концепції, теоретичних і прикладних основ судової технологічної як самостійного виду судової експертизи;

- оптимізація понятійного апарата СТЕ;

- розробка рекомендацій щодо удосконалення використання експертних технологій у практиці проведення СТЕ.

Виклад основного матеріалу дослідження. СТЕ комплексно з економічною, товарознавчою можуть вирішити питання щодо вартості технологічних ліній, машин, механізмів, устаткування з урахуванням їх фактичного фізичного стану і можливості використання за цільовим призначенням. Комплексно з судовою мистецтвознавчою експертизою, при проведенні якої найчастіше застосовується візуальне дослідження, може виявити час створення твору мистецтва для підтвердження його автентичності та визначення ринкової вартості, використовуючи при цьому рентгеноструктурний, хімічний та спектральний аналізи [6].

СТЕ не можна сприймати як експертизу з безпеки життєдіяльності, гірничотехнічну, будівельно-технічну, електротехнічну, пожежо-технічну, екологічну, автотехнічну, товарознавчу, об'єктів інтелектуальної власності, або металознавчу, так як при проведенні даних видів експертиз оцінюється виріб тільки вже в готовому (споживчому) стані, при цьому не враховується стан (комплекс власти-

востей) на початкових і проміжних стадіях його виготовлення [7...9]. Тільки проведення СТЕ може простежити зміну властивостей (фізичних, механічних тощо) виробів на різних стадіях його виготовлення; простежити формозміну виробу; встановити відповідність наявних допусків, тому що від цього залежить працездатність вузла; встановити відповідність продукції робочому і складальному кресленням, стандартам, технічним умовам, зразкам, а в разі невідповідності встановити – на якому етапі були допущені відступи від технології її виготовлення; встановити родову і групову належність за сукупністю морфологічних ознак і властивостей, які формуються в результаті впливу певного циклу обробки; оцінити витрати матеріалів та енергії на виготовлення виробів; встановити доцільність розташування обладнання в цеху; встановити склад і стан основного і допоміжного технологічного обладнання, ступінь використання його потужності тощо [10].

Необхідність проведення СТЕ обумовлена також тим, що в даний час в виробництві все більше уваги приділяють новим матеріалам (наприклад, композитам, порошковим сплавам, наноматеріалам), використанню нових комбінацій видів обробки (наприклад, комбінованої пластичної обробки), що дозволяє отримувати унікальний комплекс властивостей і сприяє підвищенню і продовженню працездатності виробів. Без дослідження технологічного процесу встановити причину наявних відхилень за якістю готової продукції не завжди представляється можливим. При виготовленні також використовуються нові, або вдосконалені установки (верстати), і завданням судової технологічної експертизи в умовах використання нового обладнання і матеріалів є визначення (встановлення) [11]: від-

повідності обліку витрат сировини на одиницю виробу; можливості за допомогою використання нової технології, окрім облікової, випускати невраховану продукцію; кількості продукції, яка може додатково бути виготовлена зі списаної за документацією сировини; кількісного і якісного складів сировини, напівфабрикатів, матеріалів і готової продукції.

Метою СТЕ є встановлення із залученням спеціальних знань фактичних обставин виробництва продукції і причинно-наслідкових зв'язків.

Предмет СТЕ. Поняття «предмет судової експертизи» – одне з найбільш фундаментальних в судовій експертології. Предметом конкретної експертизи є конкретна задача, яку експерту необхідно вирішити в процесі дослідження на основі відповідного обсягу спеціальних знань [5].

Предметом СТЕ є зафіксовані слідами-відображеннями фактичні дані, обставини події, які досліджуються й встановлюються на базі методів загальної теорії судової експертизи, загально-технічних наукових методів, спеціальних наукових знань у сфері виробництва, прикладних наук з метою виявлення відповідності технологічних процесів вимогам нормативно-правової документації і технічним даним властивостей технологічних ліній, машин, механізмів, устаткування, матеріалів, сировини або напівфабрикатів, продуктів виробництва.

Об'єкт судової експертизи – матеріальні (матеріалізовані) джерела інформації (предмети, утворення тощо), що досліджуються (пізнаються) експертом на основі застосування спеціальних знань, у межах предмета експертного дослідження певними методами та засобами з метою вирішення завдань (питань), поставлених уповноваженою особою (органом) [5].

Об'єкт судової технологічної експертизи – це сліди-відображення у вигляді матеріальних і матеріалізованих джерел інформації, що містяться в матеріалах кримінальної, цивільної, господарської чи адміністративної справи та інші матеріали, що надаються на дослідження органом, який призначив проведення експертизи; технологічна документація – сукупність документів, які визначають технологічний процес виготовлення виробу, в т.ч. і документи технічного контролю виробництва продукції, експлуатаційні документи; технологічні лінії, машини, механізми, устаткування, засоби індивідуального та колективного захисту, зразки сировини, напівфабрикатів та готової продукції тощо.

Задачі СТЕ. У загальному значенні «завдання – це те, що потребує виконання, дозволу».

Особливістю СТЕ є різноманіття об'єктів дослідження і вирішуваних при їх виробництві завдань. Спробуємо систематизувати коло завдань, які можуть бути вирішені шляхом проведення СТЕ:

1. Дослідження проектів і кошторисів на будівництво (реконструкцію) технологічних ліній, машин, механізмів, устаткування.

2. Дослідження проектно-документації на предмет відповідності вимогам технічного завдання.

3. Дослідження процесів та умов експлуатації технологічних ліній, машин, механізмів, устаткування на предмет їх відповідності вимогам нормативно-правових актів з охорони праці та експлуатаційних документів.

4. Визначення фактичного фізичного стану та можливості експлуатації за цільовим призначенням технологічних ліній, машин, механізмів, устаткування.

5. Дослідження технологічних ліній, машин, механізмів, устаткування

на предмет відповідності необхідним і заявленим характеристикам.

6. Дослідження технологічного процесу для встановлення причин невідповідності продукції встановленим вимогам.

7. Дослідження організаційних та технічних причин і механізмів аварій, нещасних випадків, професійних захворювань.

8. Визначення можливості і доцільності реконструкції (ремонт) технологічних ліній, машин, механізмів, устаткування після аварій і їх подальшої експлуатації.

9. Дослідження процедури здачі-приймання робіт на різних етапах експлуатації виробу (стадії життєвого циклу виробу з моменту прийняття його споживачем від підприємства-виготовлювача або ремонтного підприємства до відправки в ремонт або списання).

Перелік питань, які вирішує СТЕ [7...9]:

А. Відносно сировини, напівфабрикатів, матеріалів, виробів: визначити спосіб виготовлення, призначення та область застосування об'єктів? встановити джерело походження об'єкта (завод-виробник, технологічна лінія, машина, конкретний механізм, обладнання тощо)? яка природа представлених на дослідження матеріалів (сировини), виробів і їх цільове призначення? встановити спосіб виробництва представлених на дослідження виробів (заводський, кустарний)? чи відповідає якість продукції (виробів) вимогам, зазначеним у супровідних документах (сертифікаті), нормативним вимогам або умовам договору? чи не є недоброякісністю продукції, її дефекти, наслідком порушення умов зберігання і транспортування? чи були відступи від технологічних режимів виробництва продукції (виробів), якщо так, то чи не знаходяться вони в причинному зв'яз-

ку з тими дефектами, за якими забракована продукція (вироби)? яким повинен бути кількісний і якісний склад виробленої готової продукції? чи відповідає готова продукція стандартам, технічним умовам, зразкам, якщо ні, то які зміни в технології її виробництва призвели до цього? чи відповідають норми витрат сировини технологічному процесу? чи не допущені сверхнормативні витрати складових в продукції в залежності від оснащення підприємства, кваліфікації робітників, якості сировини, напівфабрикатів, матеріалів? чи утворилась економія сировини, напівфабрикатів і матеріалів за рахунок зменшення їх витрат на одиницю виробу, зменшення затрат через вдосконалення технології і в якій кількості? які відхилення мали місце і як це відобразилося на якості і вихіді продукції? чи можливо на даному підприємстві, за рахунок певних змін технологічного процесу, виготовити необліковану продукцію і в яких обсягах? яку кількість виробів можна додатково виготовити зі списаної за документами сировини, напівфабрикатів, матеріалів у порівнянні з оприбуткованою їх кількістю? чи є сировина, напівфабрикати, матеріали, вироби які використані на даному об'єкті, кондиційними, і якщо ні, то в чому це полягає і як позначилось на виробничому процесі? чи були відступи від технологічних режимів виробництва продукції (виробів), якщо так, то чи не знаходяться вони в причинному зв'язку з тими дефектами, за якими забракована продукція (вироби)?

Б. Відносно технологічних ліній, машин, механізмів, устаткування можуть бути поставлені наступні питання: який фактичний технічний стан об'єкта? яким чином повинен функціонувати об'єкт щодо вимог нормативно-правових актів? яка причина порушення функціональних властивостей об'єкта (якість будівельних,

налагоджувальних, ремонтних, монтажних робіт тощо)? чи відповідає технологічним процесам застосовані в даних умовах технологічні лінії, машини, механізми, устаткування? чи відповідає технологічний режим затвердженому проекту (нормативним вимогам), і якщо ні, то в чому полягає невідповідність? які причини відхилення технологічного процесу від нормативних вимог? чи обґрунтовані зміни технологічного процесу з погляду забезпечення технічної та екологічної безпеки виробництва? чи правильно технологічний процес відображений у відповідних облікових документах? які заходи вдосконалення технологічного процесу варто вжити з метою забезпечення технічної та екологічної безпеки виробництва? чи відповідає підготовка та кваліфікація працівників підприємства характеру виконуваної роботи? який стан технологічних ліній, машин, механізмів, устаткування і придатність їх для виконання штатних операцій, виявлення причин дефектів і несправностей? чи справні данні технологічні лінії, машини, механізми, устаткування? чи була правильно проведена їх установка, здійснювалися експлуатація, випробування після ремонту, проводився регулярний технічний огляд? чи придатні вони для виконання штатних операцій, для експлуатації в даних умовах і проведення даного виду робіт? які причини дефектів і несправностей технологічних ліній, машин, механізмів, устаткування та які причини їх виникнення? чи порушувався технологічний процес в даній виробничій ситуації та як це позначалося на якості продукції? чи можливо на даному обладнанні випускати конкретну продукцію?

В. Для з'ясування обставин, що призвели до аварій, нещасних випадків, професійних захворювань, можуть бути поставлені наступні питання:

чи відповідали вимогам нормативно-правових актів з охорони праці технологічний процес, стан технологічних ліній, машин, механізмів, устаткування при виробництві продукції? які технічні та організаційні причини аварій, нещасних випадків, професійних захворювань на об'єкті? який причинний зв'язок між дією / бездіяльністю персоналу і наслідками, що спричинили зміну споживчих і функціональних властивостей об'єктів, або їх руйнування?

Г. Для з'ясування обставин, що привели до матеріальних збитків при закупівлі / продажу (під час яких ймовірно розкрадання) технологічних ліній, машин, механізмів, устаткування може бути поставлене наступне питання: яка ринкова вартість наданих для дослідження об'єктів (технологічних ліній, машин, механізмів, устаткування) з урахуванням їх фактичного фізичного стану?

Наведений перелік питань не є вичерпним. Ми не виключаємо, що на вирішення експертів можуть ставитися й інші питання, однак, наведений вище перелік складено на основі актуальної експертної практики та літературних джерел. У кожному конкретному випадку коло завдань, які цікавлять слідство (суд) і вимагають експертної оцінки з технічного точки зору, може носити більш розгорнутий характер.

На закінчення слід навести декілька концептуальних зауважень щодо алгоритму створення теорії СТЕ.

СТЕ повинна вирішувати поставлені перед нею слідчими органами (судом) завдання на основі спеціальних знань, які визначають предмет експертного пізнання, обумовленого колом фактичних обставин, які підлягають встановленню по справі. Метод як засіб пізнання є спосіб відтворення в мисленні досліджуваного предмета. Тому в рамках першого етапу роз-

робки теорії СТЕ необхідно визначити її основні терміни, які становлять фундамент будь-якого виду судової експертизи як процесу пізнання, переломлююся вищевідзначені філософсько-гносеологічні поняття застосовані відносно до судово-технологічних досліджень.

На другій стадії створення наукових основ СТЕ, з огляду на результати першого етапу, слід розробити універсальну прикладну методіку проведення судових експертних досліджень технології виробництва продукції.

Висновки. Складні проблеми, які стоять перед слідством (судом), обумовлюють доцільність займатися широким спектром актуальних питань на науковій базі з урахуванням особливостей різних галузей виробництва і створити новий вид судової інженерно-технічної експертизи – технологічну. З метою підвищення ефективності та об'єктивності розслідувань злочинів у виробництві різних видів продукції судовим і/або слідчим органам за мірою необхідності слід проводити судові експертизи із залученням фахівців-технологів, для чого потрібно розробити науково-теоретичні та практичні засади СТЕ.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Українська радянська енциклопедія: у 12 т. / гол. ред. М. П. Бажан; редкол.: О. К. Антонов та ін. — 2-ге вид. — К.: Головна редакція УРЕ, 1974 – 1985. — Т.7.

2. Шляхов А. Р. Труды по судебной экспертизе / А. Р. Шляхов. — М.: РФЦСЭ, «Наука», 2006. — 566 с.

3. Россинская Е. Р. Судебная экспертиза в гражданском, арбитражном, административном и уголовном процессе / Е. Р. Россинская. — М.: Норма, 2006. — 656 с.

4. Клименко Н. І. Судова експертологія: курс лекцій: навч. посіб. для студ. юрид.

спец. вищ. навч. закл. / Н. І. Клименко. — К.: Ін Юре, 2007. — 528 с.

5. Сегай М. Я. Судебная экспертиза материальных следов-отображений (проблемы методологии) / М.Я. Сегай, В.К. Стринжа. — К: Ін Юре, 1997. — 147 с.

6. Лушникова Т. М. Актуальные проблемы развития судебно-технологической экспертизы / Т. М. Лушникова, Л. Г. Бордюгов // Теория та практика судової експертизи і криміналістики: Збірник науково-практичних матеріалів. Вип. 3. До 80-річчя заснування Харківського НДІ судових експертиз. — Х.: Право, 2003.—С.564-569.

7. Крупка А. А. Судебная технологическая экспертиза: перспективы развития / А. А. Крупка, Л. Е. Дузь, М. А. Кралюк // Современные направления теоретических и прикладных исследований: Сборник научных трудов по материалам научно-практической конференции. — Иваново: ООО «Научный мир», 2006. — Т.8, № 1. — С. 15-16.

8. Крупка А. А. Судебная технологическая экспертиза: проблемы, направления развития / А. А. Крупка, Л. Е. Дузь, М. А. Кралюк // Наука и технологии: шаг в будущее – 2006: Материалы I международной научно-практической конференции (20-31 марта 2006 г.). — Белгород: Роснаучкнига, 2006. — Т. 9.- С.31-34.

9. Крупка А. А. Проблемы судебной технологической экспертизы / А.А. Крупка, Л.Е. Дузь, Т.Н. Лушникова, М.А. Кралюк // Сучасні наукові дослідження-2006: Матеріали II міжнародної науково-практичної конференції (20-28 лютого 2006 року). — Дніпропетровськ: Наука і освіта, — 2006.— С. 44-46.

10. Шамаев Г. П. Система задач судебной инженерно-технологической экспертизы [Электронный ресурс] / Г. П. Шамаев // Вестник Университета имени О. Е. Кутафина (МГЮА). — 2014. — № 3. — С. 173-180. — Режим доступа: <https://rucont.ru/efd/588854>

11. Кралюк М. А. Металловедческие исследования при установлении причин выхода из строя двигателей внутренне-го сгорания / М. А. Кралюк, А. А. Крупка

// Теорія та практика судової експертизи і криміналістики. Вип. 6. – Х.: Право / ХНДІ судових експертиз ім. М. С. Бокаріуса, Національна юридична академія України ім. Ярослава Мудрого, 2006. – С. 305-311.

REFERENCES:

1. Bazhan, M. P. & Antonov, O. K. (Ed.). (1982). *Ukrayinska radyanska entsyklopediya [Ukrainian Soviet Encyclopedia]*. (Vol. 7). Kyiv: Holovna redaktsiya URE [in Ukrainian].

2. Shlyakhov, A. R. (2006). *Trudy po sudebnoy ekspertize [Proceedings on judicial examination]*. Moscow: RFTSSÉ, «Nauka» [in Russian].

3. Rosinskaya, E. R. (2006). *Sudebnaya ekspertiza v grazhdanskom, arbitrazhnom, administrativnom i ugovnom protsesse [Judicial expertise in civil, arbitration, administrative and criminal proceedings]*. Moscow: Norma [in Russian].

4. Klymenko, N. I. (2007). *Sudova ekspertiza [Forensic expertise]*. Kyiv: In Yure [in Ukrainian].

5. Sehay, M. Ya. & Strynzha, V. K. (1997). *Sudebnaya ekspertiza materialnykh sledovotobrazheniy (problemy metodologii) [Forensic examination of material traces-mappings (problems of methodology)]*. Kyiv: In Yure [in Russian].

6. Lushnikova, T. M. & Bordyuhov, L. H. (2003). Aktualni problemy rozvytku sudovotekhnolohichnykh propozyziy [Actual problems of forensic expertise development]. *Teoriia ta praktyka sudovoi ekspertyzy i kryminalistyky – Theory and practice of forensic science and criminology*, 3, 564-569 [in Ukrainian].

7. Krupka, A. A., Duz, L. YE. & Kralyuk, M. O. (2006). Sudebnaya tekhnolohichna ekspertiza: perspektyvy rozvytku [Forensic technological expertise: prospects for development]. *Sovremennye napravleniya*

teoreticheskikh i prikladnykh issledovaniy – Modern directions of theoretical and applied research: Proceedings of scientific papers based on materials of a scientific and practical conference. (Vols. 8, № 1). (pp. 15-16). Ivanovo: OOO «Nauchnyy mir» [in Russian].

8. Krupka, A. A., Duz, L. Ye. & Kralyuk, M. O. (2006). Sudebnaya tekhnolohichna ekspertiza: problemy, napravleniya rozvytku [Forensic technological expertise: problems, directions of development]. *Nauka i tekhnolohiyi: shah u maybutnye – 2006 – Science and Technology: A Step into the Future – 2006: Materials of the 1st International Scientific and Practical Conference*. (Vol. 9). (pp. 31-34). Belgorod: Rosnauchkniha [in Russian].

9. Krupka, A. A., Duz, L. Ye., Lushnykova, T. N. & Kralyuk, M. O. (2006). Problemy sudebnoy i tekhnolohichnoy ekspertyzy [Problems of forensic technological expertise]. *Suchasninaukovi doslidzhennya – 2006 – Modern scientific research-2006: Proceedings of the 2nd international scientific-practical conference*. (pp. 44-46). Dnipropetrovsk: Nauka i osvita [in Russian].

10. Shamayev, H. P. (2014). Sistema zadach sudebnoy inzhenernotekhnolohichnoy ekspertyzy [System of tasks of forensic engineering and technological expertise]. *Vestnik Universiteta imeni O. E. Kutafina (MGYuA) – Courier of the Kutafin Moscow State Law University (MSAL)*, 3, 173-180 [in Russian].

11. Kralyuk, M. O. & Krupka, A. A. (2006). Metallovedcheskie issledovaniya pri ustanovlenii prichin vykhoda iz stroya dvigateley vnutrennego sgoraniya [Metallic investigations in determining the causes of internal combustion engines failure]. *Teoriia ta praktyka sudovoi ekspertyzy i kryminalistyky – Theory and practice of forensic science and criminology*, 3, 305-311 [in Russian].

Слюсаренко Вікторія Євгенівна,

провідний науковий співробітник, кандидат економічних наук, доцент кафедри Обліку і аудиту УжНУ, 88000, м. Ужгород, вул. Стрільнича, буд.50, тел. 0506653728, e-mail: victoorijaaa@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0001-9571-6877>

ЕКОНОМІЧНА ЕКСПЕРТИЗА. ТЕОРІЯ І ПРАКТИКА В УКРАЇНІ

Анотація. Постійний процес розвитку та удосконалення економічних відносин, що відбувається в Україні, слугує поштовхом для покращення розуміння процесу виникнення господарських операцій і їх фіксації в первинних документах. Такий стан справ є причиною виникнення досить великої кількості не врегульованих ситуацій (явищ) у економічній сфері. Це у свою чергу призводить до необхідності глибокого аналізу нормативно-правових актів, які є обов'язковими до виконання та регулюють утворення первинних документів, і їх удосконалення.

В сучасних умовах велика кількість первинних документів, що використовуються і в яких фіксується господарська операція, не регламентовані законодавством.

Водночас, поряд з первинними не можна забувати і про вторинні документи, які є не менш важливими, оскільки в них відображається узагальнююча інформація про результат аналітико-синтетичної та іншої обробки одного чи кількох первинних документів з метою пристосування інформації до інформаційних потреб споживача.

Прогалина в утворенні документів і фіксації проведення господарської операції є досить великою і стосується таких економічних напрямків як:

1. Ведення господарської діяльності;
2. Господарська та фінансова сфери;
3. Облік і оподаткування.

Проблема неповної визначеності в утворенні документів, що стосуються обліку і оподаткування, впливає на визначення об'єкта оподаткування, що значною мірою дозволяє працівникам фіскальної служби перевищувати свої службові повноваження. Так, наприклад, в Законі України «Про Бухгалтерський облік та фінансову звітність», у стандартах бухгалтерського обліку, а також і в Податковому кодексі України присутній високий рівень невизначеності стосовно переліку оподатковуваних операцій та порядку їх фіксації в первинних і вторинних документах, що підтверджують факт здійснення доходів чи витрат. Тобто, в нормативно-правових актах зазначено досить абстрактне визначення для розуміння економічної категорії «доходи» і документів, якими оформляються проведення як дохідної, так і витратної частин.

Через таку невизначеність у законодавчих актах, як підприємства, так і фіскальна служба мають можливість певного маневру для маніпулювання базою оподаткування (встановлення об'єкта оподаткування), а відтак – для нарахування податків. Для функціонування господарської та фінансової сфер суб'єкта господарської діяльності ця ситуація також видається шкідливою, оскільки може призводити до непра-

вильних управлінських рішень, а відтак – до прямих збитків, втрати конкурентоздатності, введення в оману власників корпоративних прав і судових витрат.

В цьому контексті слід відзначити, що показники податкового обліку визначаються на базі бухгалтерського обліку. Пункт 44.2 ст. 44 Податкового Кодексу України, який визначає, що для обрахунку об'єкта оподаткування платник податку використовує дані бухгалтерського обліку та фінансової звітності щодо доходів, витрат та фінансового результату до оподаткування.

Тому досить часто виникає необхідність у проведенні судової економічної експертизи для встановлення причинно-наслідкових зв'язків у виникненні явища та його нормативно правового регулювання з залученням фахівця зі спеціальними знаннями.

З дослідженням явищ, що виникають у господарській діяльності суб'єктів господарювання та на ринку фінансових послуг ситуація аналогічна.

Таким чином, дослідження явищ, що виникають в галузі економічних знань, фахівцем, якому належить їх досліджувати, є надзвичайно непростим, а в деяких випадках і не можливим, оскільки воно пов'язане з дослідженням саме первинних документів їх системним відображенням в реєстрах бухгалтерського обліку, у фінансовій і податковій звітностях.

Ключові слова: економічна експертиза, первинні документи, судовий експерт.

Siusarenko Victoria Yevgenivna,

Leading Researcher Lviv Science and Research Institute of Judicial Expertise, Candidate of Economic Sciences, Associate Professor of Department of Accounting and Auditing of State higher educational institution «Uzhgorod National University», 88000, Uzhhorod, st. Shooting range, building 50, tel. 0506653728, e-mail: victoorijaaa@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0001-9571-6877>

ECONOMIC EXAMINATION. THEORY AND PRACTICE IN UKRAINE

Annotation. The constant process of development and implementation of economic relations that exists in Ukraine, serves as an impetus for better understanding of the development of economic operations and their fixation in the primary documents. This state of affairs is the reason for the presence of a large number of unresolved situations (phenomena) in the economic sphere. This, in turn, leads to an in-depth analysis of regulations that are binding and regulate the formation of primary documents.

In modern circumstances, there are a large number of used primary documents in which the recorded business transaction, not regulated by law.

However, along with the primary, we must not forget about the secondary documents, which are no less important. As they reflect the general information about the result of analytical-synthetic and other processing of one or more primary documents in order to adapt the information to the information needs of the consumer.

The gap in the formation of documents and recording of a business transaction is quite large and applies to such economic areas as:

1. Doing business;
2. Business and financial spheres;
3. Accounting and taxation.

The problem of creating documents related to accounting and taxation affects the definition of the object of taxation, which allows employees of the fiscal service to exceed their official authority. Therefore, the Law of Ukraine «On Accounting and Financial Reporting», the accounting standards and the Tax Code of Ukraine have a high level of uncertainty in the list of taxable transactions and their fixation in primary and secondary documents, for example, confirming the recognition of income and expenses. That is, the regulations give quite an abstract definition of the understanding of the economic category of «income» and the definition of documents for both revenue and expenditure.

As there is such uncertainty in the legislation, both businesses and the fiscal service have some maneuver to manipulate the tax base (defining the object of taxation), and charge taxes. This situation also seems to affect the economic and financial spheres of the business entity, as it can lead to incorrect management decisions, and thus to direct losses – loss of competitiveness, misleading the owners of corporate rights and court costs.

In this context, it should be noted that the indicators of tax accounting are defined on the basis of accounting, paragraph 44.2 of Art. 44 of the Tax Code of Ukraine. It determines that to calculate the object of taxation, the taxpayer uses the data of accounting and financial reporting on income, expenses and financial result before tax.

Therefore, it is often necessary to conduct a professional forensic economic examination to establish the causal actions in the occurrence of the phenomenon and its regulatory regulation.

The situation is similar to the study of the phenomena that have arisen in the economic activity of economic entities directly and the phenomena arising in the market of financial services.

Thus, the study of phenomena arising in the economic field of knowledge, is extremely difficult for the specialist who is to investigate them, and in some cases – not possible, due to the connection to the study of primary documents, and their systematic reflection in the registers of accounting and financial and tax reporting.

Key words: economic expertise, primary documents, forensic expert.

Постановка проблеми. Висока турбулентність змін правових основ в українському суспільстві та соціально-економічній сфері, основу якої складає збільшення швидкості та складності перебігу як суспільних і господарських процесів і виникнення нових явищ, так і їх оформлення в обліку та звітності, спричиняє гостру потребу застосування спеціальних економічних знань фахівців.

Економіка та облік стають все більш правовими, набувають нових юридичних формам, отже правопорушення в цій галузі набувають все більш різноманітних форм і характеру. Таким

чином, в даний час будь-якому фахівцеві в цій сфері економічних знань не обійтися без достатньої юридичної підготовки. Всі учасники, чия діяльність може бути пов'язана з участю в адміністративному, кримінальному, цивільному або арбітражному процесах, повинні мати спеціальні комплексні знання у відповідній сфері, яких вимагає спір. Специфічність цих знань полягає в умінні розпізнавати в бухгалтерській інформації ознаки відсутності причинно-наслідкових зв'язків між діями, що відображені в сукупному документальному підтвердженні.

Оскільки в нормативних документах значна частина господарських операцій, що провадяться в економічній сфері, не регламентована як за

визначеннями так і в частині їх обліку, від експерта потрібні не тільки теоретичні знання в галузях економіки і права, а також практичні навички та досвід роботи в економічній сфері.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Розробкою та вдосконаленням економічної експертної діяльності в Україні, а зокрема питаннями її теоретичного і практичного застосування, займалося багато вітчизняних учених та експертів-практиків, серед яких: Н. Бугай, В. А., Козлов, Л.М. Головченко, Л.В. Дікань, С.В. Євдокіменко, В.А. Єрмоленко, Т.О. Кривцова, Л.Г. Олійник, С.Р. Романів, Н.Є. Стельмах, О.В. Хомутенко та ін.

Мета статті – висвітлення сучасного стану економічної експертизи та визначення проблем, з якими суб'єкти господарювання можуть зіштовхнутись у процесі встановлення істини за допомогою фахівця, що володіє спеціальними знаннями в галузі економіки.

Виклад основного матеріалу. Стрімко зростаюча турбулентність подій в Україні, спричиняє зміни в регулюванні економіки, які не завжди узгоджені між собою. Вони тягнуть за собою продукування таких же не узгоджених нормативно-правових актів, які у свою чергу ускладнюють соціально-економічні та суспільні відносини України. Такі реалії вимагають від фахівців, що діють на підставі таких нормативно-правових актів, постійного удосконалення методів і прийомів дослідження об'єктів, створених на їх основі. Така ситуація збільшує ймовірність непорозуміння між усіма учасниками відносин. Вона спонукає як громадян, так і представників правоохоронних органів і суду, звертатись до фахівців, що володіють відповідними знаннями для використання їх у встановленні істини та доведенні правоти тієї чи іншої зі сторін при з'ясуванні суперечностей, розслі-

дуванні та розгляді в суді конфліктних ситуацій в цивільних, адміністративних і кримінальних справах. Залучення цих фахівців, як правило, здійснюється шляхом призначення судової економічної експертизи.

В сучасних умовах значно змінився характер перекручень в економічній сфері. Відзначається зростання зловживань представників контролюючих служб, що зазначаються в актах перевірок суб'єктів господарювання, перекручень у розрахунках банків щодо заборгованості по виданих кредитах, розрахунках сум частки учасника, який вирішив вийти зі складу засновників.

Якщо раніше об'єктом експертного дослідження були, в основному, правопорушення, пов'язані з установленням фактів розкрадання коштів, товарно-матеріальних цінностей, то зараз найчастіше зустрічаються порушення, які були вчинені за допомогою перекручування та фальсифікації даних бухгалтерської та фінансової звітності, фінансової інформації. До таких видів перекручень можна віднести розрахунки заборгованості по кредиту, завищення або заниження об'єкта оподаткування, зазначенні в актах перевірки фіскальних органів, хибне встановлення частки засновника, що виходить і намагається її вивести зі складу статутного капіталу суб'єкта господарювання та інші. [1].

Спірні питання у сфері економіки, вирішуються, як правило, шляхом дослідження господарських операцій, зафіксованих в первинних документах, вивчення яких вимагає застосовувати комплекс знань із різних економічних наук. Тому сторони спору, органи досудового розслідування та суд, як правило, звертаються за допомогою до експертів-економістів, які можуть відповісти на поставлене перед ними питання, застосовуючи комплекс різ-

них видів економічних знань, що побудовані на нормативно правовій базі, звичаєвому праві та можливості вибудувати причинно-наслідкові зв'язки. Таким чином, виникає гостра необхідність у використанні нових підходів у діяльності експертних служб, визначення пріоритетних напрямків їхнього розвитку, вирішення проблемних питань і усунення недоліків у системі протидії перекрученням та двоякості тлумачень у сфері економіки.

Початковим етапом дослідження економічної експертизи є насамперед визначення самої категорії «Економічна експертиза».

В Законі України «Про судову експертизу» представлено лише визначення судової експертизи, де останню презентують як дослідження на основі спеціальних знань у галузі науки, техніки, мистецтва, ремесла тощо об'єктів, явищ і процесів з метою надання висновку з питань, що є або будуть предметом судового розгляду. [2].

Відсутність єдиного підходу у нормативно-правовій базі до змісту економічної експертизи призвели до хаотичності трактування її сутності у різних наукових джерелах.

Після аналізу Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень і Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень можна сформулювати наступне визначення:

Економічна експертиза – це дослідження документів, на основі якого формується висновок, метою якого є вирішення широкого кола питань, що виникають під час розслідування економічних злочинів та судового розгляду господарських суперечок.

Об'єктом дослідження економічної експертизи, як правило, є первинні документи, облікові регістри та доку-

менти бухгалтерської звітності, в яких зафіксовано господарські операції.

Згідно з Науково-методичними рекомендаціями з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень, економічна експертиза буває трьох видів:

1. Експертиза документів бухгалтерського, податкового обліку і звітності;
2. Експертиза документів про економічну діяльність підприємств і організацій;
3. Експертиза документів фінансово-кредитних операцій.

Головними проблемами, які можуть виникнути під час проведення економічної експертизи, є питання щодо доказів правомірного використання тих чи інших форм первинних документів.

Оскільки згідно п. 44.2 ст.44 Податкового кодексу, для встановлення об'єкта оподаткування платник податку на прибуток використовує дані бухгалтерського обліку та фінансової звітності щодо доходів, витрат та фінансового результату до оподаткування, але нормативно-правова база, яка регулює бухгалтерський облік, не регулює склад підтверджуючих документів, норми податкового обліку їх теж не регулюють. [3]

Інший приклад: положення (стандарт) бухгалтерського обліку №15 «Доходи» розкриває тільки критерій визнання доходу від реалізації, але, не визначає форми первинних документів, які підтверджують факт визнання доходу.

На практиці отримання доходу від реалізації товарів, робіт чи послуг можна встановити тільки шляхом відслідковування причинно-наслідкових зв'язків, адже воно пов'язано з фактичним отриманням коштів та відвантаження продукції, що фіксуються, перше, в банківських виписках або

фіскальних чеках, друге, – в накладних або актах виконаних робіт.

Але треба розуміти, що категорія «відвантаження» означає передачу права власності та володіння предметами чи послугами, а «оплата» означає отримання коштів, у свою чергу «реалізація» – це коли дві події збіглися у часі, завершені повним господарським циклом: відвантаження та оплата.

Слід зазначити, що визначений Інструкцією про застосування плану рахунків рахунок «Доходи» визначає дохід як суму відвантажених товарів робіт послуг, а ніяк не факт реалізації.

Тому фахівцю, що володіє спеціальними знаннями в економічній галузі, необхідно дуже ретельно вибудувати систему дослідження явища, як то, «доходу від реалізації», розглянутого в прикладі вище.

Разом з цим, методика, розроблена для застосування експертами в економічній галузі для дослідження обрахунку податку на прибуток, затверджена у 2016 році, а створена ще в 2014. Таким чином, методика судових експертиз з приводу нарахування та сплати податку на прибуток є застарілою та не відповідає сьгоднішнім реаліям в економіці.

Ускладнюють роботу фахівців судової економічної експертизи також наявність методик стосовно загального оподаткування певного виду діяльності без виділення їх окремо по кожному податку; повна відсутність методик з питань нарахування і сплати податку на прибуток щодо фінансових установ. Задля недопущення до реєстру декількох методик дослідження стосовного одного об'єкта та методик, які не відповідають критеріям оцінки, перед внесенням їх до Реєстру методик проведення судових експертиз при Міністерстві юстиції України необхідно провадити їх оцінку. Розро-

блення нових і вдосконалення існуючих методик дослідження дозволить вирішувати завдання судової експертизи з більшою точністю та вищим ступенем ефективності. [4].

Що стосується досліджень документів фінансово-господарської діяльності, а саме – у банківській сфері, виникають питання, пов'язані з не повернення кредитів. Найчастіше це стосується ситуацій, коли фінансові установи дають кредити приватним особам, які після отримання коштів через певний період перестають за ними розраховуватись. Складність полягає в тому, що навіть фінансові установи оформляють документи, згідно яких експерту не просто встановити достовірні факти видачі кредитних коштів, валюту, в якій вони видані, та правильність нарахування відсотків по заборгованості.[5]

Всі перелічені вище недоліки у фіксації господарських операцій згідно існуючої нормативно-правової бази та застарілі методики, згідно яких проводяться економічні дослідження, значно ускладнюють ускладнюють прозорість функціонування економіки в цілому, а зокрема, – роботу експертів економістів.

У цьому зв'язку вирішення основних проблем розвитку теорії і практики як проведення економічних експертиз, так і вдосконалення оформлення первинних документів, що є основою бухгалтерського обліку, буде мати важливе значення для розвитку як економічної експертизи так і економіки в цілому, зміцнення законності при веденні бізнесу в будь-яких його організаційно-правових формах, підвищення ефективності господарської діяльності суб'єктів господарювання. Впровадження у практику оновлених теоретичних положень – методик і правил щодо організації та проведення економічної експертизи

в системі економіко-правового контролю – призведе в кінцевому підсумку до якісного покращення організації, проведення, узагальнення та реалізації результатів цього важливого та вкрай відповідального процесу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Павлюк Д.Є. Проблеми підвищення ефективності проведення судово-економічних експертиз [Текст] / Д.Є. Павлюк, Л.Г. Михальчишина // Фінанси, облік і аудит. – 2012. – № 5. – С. 22–24.

2. Закон України «Про судову експертизу»: від 25.02.1994 № 4038-ХІІ / Верховна Рада України. – [Електронний ресурс]. Режим доступу : <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/4038-12>. – Законодавство України.

3. Закон України «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні» від 16.07.99 р. № 996-ХІV

4. Євдокіменко С.В. Судово-економічна експертиза правопорушень в ресторанному господарстві [Електронний ресурс] / С.В. Євдокіменко // Європейські перспективи. – 2016. – Вип. 1. – С. 144-151

5. Парфентій Л.А. Тищенко Д.О. Слабкі сторони судово-бухгалтерської експертизи в Україні [Електронний ресурс] / Л.А. Парфентій, Д.О. Тищенко // Інформаційні технології в соціокультурній сфері, освіті та економіці. – 2018. – С. 221-223

REFERENCES:

1. Pavlyuk D.YE. (2012). Problemy pidvyshchennya efektyvnosti provedennya sudovo-ekonomichnykh ekspertyz [Problems of increasing the efficiency of forensic economic examinations]. *Finansy, oblik i audyt* –Finance, accounting and auditing, 5, 22-24 [in Ukrainian]

2. Verkhovna Rada Ukrayiny (1994) *Zakon Ukrayiny «Pro sudovu ekspertyzu»* [Law of Ukraine «On Forensic Examination»] *Zakonodavstvo Ukrayiny – Legislation of Ukraine* [in Ukrainian].

3. Verkhovna Rada Ukrayiny (1999) *Zakon Ukrayiny «Pro bukhholders'ky oblik ta finansovu zvitnist'»* [Law of Ukraine «On Accounting and Financial Reporting»]. *Zakonodavstvo Ukrayiny – Legislation of Ukraine* [in Ukrainian].

4. Yevdokimenko, S.V. (2016) *Sudovo-ekonomichna ekspertyza pravoporushen' v restorannomu hospodarstvi* [Forensic economic examination of offenses in the restaurant industry]. *Yevropeys'ki perspektyvy – European perspectives*, 1, 144-151 [in Ukrainian]

5. Parfentiy L.A. & Tyshchenko D.O. (2018) *Slabki storony sudovo-bukhhalters'koyi ekspertyzy v Ukrayini* [Weaknesses of forensic accounting in Ukraine]. *Informatsiyni tekhnolohiyi v sotsiokul'turniy sferi, osviti ta ekonomitsi – Information technologies in the socio-cultural sphere, education and economy*, 221-223 [in Ukrainian].

Віхляєв Олексій Костянтинович,

науковий співробітник, судовий експерт, спеціаліст с Фінансів, магістр з Інтелектуальної власності, Науково-дослідний центр судової експертизи з питань інтелектуальної власності Міністерства юстиції України, 01133, м. Київ, бульвар Лесі Українки, буд. 26, оф. 501, 067-271-71-61, e-mail: info@intellect.org.ua, <https://orcid.org/0000-0002-1632-9164>

Германюк Ірина Володимирівна,

науковий співробітник, судовий експерт, спеціаліст с Фінансів, Науково-дослідний центр судової експертизи з питань інтелектуальної власності Міністерства юстиції України, 01133, м. Київ, бульвар Лесі Українки, буд. 26, оф. 501, 099-550-17-87, e-mail: info@intellect.org.ua, <https://orcid.org/0000-0002-7401-9359>

БАЗОВІ ЕКОНОМІКО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ РОЗРАХУНКУ ПАТЕНТНИХ ЗБИТКІВ

Анотація. В світовій практиці суди нерідко визнають дуже значні винагороди, для компенсації патентних порушень. Оскільки продукти стають все більш складними з використанням декількох запатентованих технологій, проблема визначення та розподілу шкоди інтелектуальної власності залишається предметом інтересу.

Теоретично, визначаючи патентні збитки існує прагнення компенсувати сторонам тільки вартість запатентованих функцій, а не повний продукт. Мета суду переважно спрямована на встановлення винагороди, яка фактично компенсує порушення уникаючи помилкові показники.

Наприклад, якщо суд розглядає текстовий редактор лише в частині патенту на перевірку правопису, збиток встановлюється тільки в частині перевірки правопису, а не за всі функції текстового редактора. Але встановлення ціни конкретно за цю функцію, є складним завданням.

Таким чином, судові експерти часто залучаються до суду для надання допомоги в оцінці таких особливостей. Залучені експерти використовують складні емпіричні методи, щоб встановити оцінку збитку.

Проблема полягає у тому, що в існуючих методах виявляють помилки.

Історично Сполучені Штати займали центральне місце в міжнародній патентній діяльності. Однією з основних причин цього є той факт, що в США діє більшість діючих патентів. Згідно даних Всесвітнього центру даних з інтелектуальної власності, число діючих патентів США набагато більше, ніж, наприклад, в Німеччині або Китаї. Хоча кількість патентів в Китаї зростає та стрімко наближається до рівня США.

Сполучені Штати також є більш привабливим місцем для судових розглядів, коли клієнт (власник патенту) прагне максимізувати рішення про розмір збитку через суд.

У період з 2012 по 2016 рік середній розмір компенсації за шкоду, яка була передана в суд, становив 8,9 мільйона доларів, що набагато більше, ніж середній розмір компенсації в Китаї (5000 доларів), але менше ніж зафіксований в Китаї максимум. Крім того, в Сполучених Штатах суд може присудити потрійний збиток в разі умис-

ного порушення на додаток до гонорару адвоката. На відміну від цього, штрафні збитки відсутні в Німеччині або Китаї, що відомо з [1].

Судові справи по патентах в США фінансово значно дорожчі, але і більш детально розглядаються, ніж судові справи по патентах в Німеччині. У свою чергу, судові витрати в Німеччині є більш дорогим і тривалим, ніж судовий розгляд по патентах в Китаї.

29.10.2019р. в Окрузі Делавер (США) ухвалено рішення у справі Evolved Wireless, LLC проти Apple Inc, щодо використання в розрахунку збитку майбутніх продажів при розрахунку поточних збитків. У постанові про відхилення клопотання про виключення експерта по збитку суд написав, що розглянута модель шкоди, в якій використовувалася структура одноразового платежу, була неприйнятною просто тому, що вона враховувала майбутні продажі запатентованих продуктів, тобто тих які могли не мати порушень. Суд встановив, що будь-які вагомні недоліки методології експертизи та її достовірності не прийнятні, що відомо з [2].

Ключові слова: патент, збитки, упущена вигода, інтелектуальна власність.

Vikhlyaev Alexey Konstantinovich,

researcher, forensic expert, specialist with Finance, master of Intellectual Property, Research Center for Forensic Examination on Intellectual Property of the Ministry of Justice of Ukraine, 01133, Kyiv, Lesi Boulevard Ukrainian 26, of. 501, 067-235-1987, e-mail: info@intellect.org.ua, <https://orcid.org/0000-0002-1632-9164>

Germanyuk Irina Volodimirivna,

researcher, forensic expert, specialist with Finance, Research Center for Forensic Examination on Intellectual Property of the Ministry of Justice of Ukraine, 01133, Kyiv, Lesi Boulevard Ukrainian 26, of. 501, 067-235-1987, e-mail: info@intellect.org.ua, <https://orcid.org/0000-0002-7401-9359>

BASIC ECONOMIC AND LEGAL ASPECTS OF PATENT DAMAGE CALCULATIONS

Abstract. In the leading international practice, courts are imposing astronomically inflated awards that overcompensate companies for the infringement or deceptive practices. Patent products are becoming more complex. Multiple patent technologies are applied. The problem of calculating and sharing the damage to intellectual property will remain of interest.

Damage awards seek to compensate plaintiffs for only the specific value of a patented (falsely advertised) feature of a product that is otherwise made up of many other features.

For example, if a litigant infringes on the patented spell check of text editor, damages are awarded only for the value of spell check, not the full value of text editor. Measuring this specific value, however, is a difficult task.

As such, forensic experts are often called into court to assist a jury or a judge in the process of valuing these features. These experts employ sophisticated empirical methodologies to come up with their valuations.

The problem is the method is consistently being misapplied.

The United States has historically occupied centre stage in international patent litigation activity. One major reason for this is the fact that the United States is home to the majority of patents in force [1].

The United States is also an obvious location for litigation when a client seeks to maximise litigation damages. From 2012 to 2016 the median damages award in cases that went to trial was \$8.9 million – far greater than the median damages award in China of less than \$5,000, but less than the recent maximum. Moreover, in the United States, a court can award triple damages if there is wilful infringement, in addition to attorney fees. By contrast, punitive damages are not available in Germany or China.

October 29, 2019 the District of Delaware ruled in *Evolved Wireless, LLC v. Apple Inc.*, No. 15-00542 (“Evolved Wireless”) on the use of future sales in calculating lump-sum damages. In an order denying a motion to exclude a damages expert, the court wrote that the damages model in question, which used a lump sum payment structure, was not inadmissible simply because it accounted for future sales of potentially non-accused products. The court determined that any flaws in the expert’s methodology go to the weight and credibility of the witness’ testimony-not admissibility.

Key words: patent, damages, lost profits, Intellectual Property.

Постановка проблеми. Продукти інтелектуальної власності стають все більш складними з використанням декількох запатентованих технологій, проблема визначення та розподілу шкоди інтелектуальної власності залишається актуальною, що відомо з [3].

Теоретично, визначаючи патентні збитки існує прагнення компенсувати сторонам тільки вартість запатентованих функцій, а не повний продукт.

Мета суду переважно спрямована на встановлення винагороди, яка фактично компенсує порушення унікаючи помилкові показники.

Світова судова практика накопила значний досвід щодо проблем визначення компенсації в патентних порушеннях, які стають перед судовими експертами в Україні. Наприклад якщо при використанні технології, яка включає в себе кілька патентів, виникає втрачений прибуток або збиток. В світовій практиці суди вимагають, щоб експерти розподілили втрачену вигоду та збитки окремо по кожному патенту, що містяться в такій техноло-

гії. Це викликано тим, що досить часто кілька патентів, включених в ліцензійну угоду, використовуються в якості основи для відшкодування збитків.

Окрім зазначеного, в світовій практиці для визначення винагороди, що компенсує патентні порушення, отримали розповсюдження статистичні методи на основі маркетингового обстеження, які прагнули оцінити наскільки споживачі цінують індивідуальні особливості продукту, першочергово враховуючи його ринкові переваги. Але поступово отримало поширення зловживання навіть цим методом, при розрахунку збитків в суді. В наслідок чого метод привів до надмірного розміру встановлених збитків.

Проблема в тому, що суди – при використанні зазначеної методології, помилково враховували запатентовані (завищені маркетингові якості продукту) функції і дизайн, нехтуючи іншими ключовими незапатентованими функціями.

Таким чином створюється помилкове враження, що продукти складаються виключно з запатентованих

елементів, а отже завищується цінність складових частин продукту.

Аналіз дослідження і публікацій. Оскільки продукти стають все більш складними з використанням декількох запатентованих технологій, проблема визначення та розподілу шкоди інтелектуальної власності залишається предметом інтересу.

В світовій практиці Сполучені Штати, мають найбільший досвід поглибленого розгляду питань патентних порушень. В напрямку судової експертизи, із встановлення розміру патентних збитків, налічуються багаточисельні судові спори, в тому числі:

- Asetek Danmark проти CMI USA Inc., Federal Circuit. (Fed. Cir. 2017), 03.04.2017;

- Asia Vital Components Co. проти Asetek Danmark, Federal Circuit (Fed. Cir. 2016) 08.09.2016;

- Depuy Spine, INC., Plaintiff-Cross Appellant, Biedermann Motech GmbH, Plaintiff-Cross Appellant, проти Medtronic Sofamor Danek, Inc., Medtronic Sofamor Danek USA, Inc., Defendants-Appellants., Federal Circuit., 01.06.2009.;

- Evolved Wireless, LLC проти Apple, Inc United States District Court For The District Of Delaware, 21.02.2019, Civil Action;

- Ericsson, INC., проти Harris Corporation Defendant/Counterclaimant-Cross Appellant, and Intersil Corporation, Defendant/Counterclaimant-Cross Appellant, and Harris Canada, Inc., Counterclaimant United States Court of Appeals, Federal Circuit. 09.12.2003;

- Funai Electric Company, LTD проти Daewoo Electronics Corporation, Daewoo Electronics America, Inc., Defendants-Appellants, Daewoo Electronics Company, Ltd., Daewoo Electronics Corporation of America, Inc., Daewoo Electric Motor Industries, Ltd., United

States Court of Appeals, Federal Circuit, 01.09.2010;

- Genband US LLC проти Metaswitch Networks Corp. United States Court of Appeals for the Federal Circuit, 10.07.2017;

- Mentor Graphics Corp. проти Eve-USA, Inc., 16.03.2017;

- Proveris Scientific Corporation, Plaintiff-Cross-Appellant, проти Innovasystems, Inc., Defendant-Appellant., United States Court of Appeals, Federal Circuit. 13.01.2014.;

- Samsung Electronics co., Ltd., проти Apple Inc., Supreme Court of United States, 06.12.2016;

- Prism Technologies Llc, Plaintiff-Cross-Appellant проти Sprint Spectrum L.P., Dba Sprint Pcs, United States Court of Appeals, Federal Circuit, Decided: 06.03.2017;

- Warsaw Orthopedic, INC., Plaintiff/Counterclaim Defendant-Appellant Medtronic Sofamor Danek USA, Inc., Counterclaim Defendant-Appellant Medtronic Puerto Rico Operations Co., Medtronic Sofamor Danek Deggendorf, GMBH, Counterclaim Defendants проти NuVASIVE, INC., Defendant/Counterclaimant-Cross Appellant. United States Court of Appeals, Federal Circuit. 02.03.2015

Метою статті – розкриття змісту окремих економіко-правових аспектів, термінологічних понять, що стосуються розрахунку патентних збитків, на прикладі передового світового досвіду США.

Виклад основного матеріалу. Історично Сполучені Штати займали центральне місце в міжнародній патентній діяльності. Однією з основних причин цього є той факт, що в США діє більшість діючих патентів. Згідно даних Всесвітнього центру даних з інтелектуальної власності, число діючих патентів США набагато більше, ніж, наприклад, в Німеччині або Китаї. Хоча

кількість патентів в Китаї зростає та стрімко наближається до рівня США.

Сполучені Штати також є більш привабливим місцем для судових розглядів, коли клієнт (власник патенту) прагне максимізувати рішення про розмір збитку через суд.

У період з 2012 по 2016 рік середній розмір компенсації за шкоду, яка була передана в суд, становив 8,9 мільйона доларів, що набагато більше, ніж середній розмір компенсації в Китаї (5000 доларів), але менше ніж зафіксований в Китаї максимум. Крім того, в Сполучених Штатах суд може присудити потрійний збиток в разі умисного порушення на додаток до гонорару адвоката. На відміну від цього, штрафні збитки відсутні в Німеччині або Китаї, що відомо з [1].

Судові справи по патентах в США фінансово значно дорожчі, але і більш детально розглядаються, ніж судові справи по патентах в Німеччині. У свою чергу, судові витрати в Німеччині є більш дорогим і тривалим, ніж судовий розгляд по патентах в Китаї. Таким чином відшкодування шкоди позивачу відповідає сумі судових витрат. Середня сума збитку для Сполучених Штатів (близько 8,9 мільйонів доларів США), що значно більше, ніж в Китаї (близько 5000 доларів). Порівняння доходів і витрат в патентних спорах зазначено в Таблиці 1.

Таблиця 1.

Доходи та витрати в патентних спорах

	Сполучені Штати	Німеччина	Китай
Судові витрати	від 3 до 4 млн.дол.	від 100 000 до 500 000 дол.	від 50 000 до 100 000 дол.
Відшкодування збитків	Середня сума 8,9 млн. дол. Найбільша винагорода: 2,5 млрд. дол.	Найбільша винагорода: 2,7млн. дол.	Середня сума: 5000 дол.США; Максимальна сума: в 50 міл.дол. США

Сполучені Штати, маючи найбільший досвід поглибленого розгляду питань патентних порушень, продовжують встановлювати неприйнятні аргументи в судових експертизах, щодо встановлення розміру патентних збитків.

29.10.2019р. в Окрузі Делавер (США) ухвалено рішення у справі Evolved Wireless, LLC проти Apple Inc, щодо використання в розрахунку збитку майбутніх продажів при розрахунку поточних збитків. У постанові про відхилення клопотання про виключення експерта по збитку суд написав, що розглянута модель шкоди, в якій використовувалася структура одноразового платежу, була непринятною просто тому, що вона враховувала майбутні продажі запатентованих продуктів, тобто тих які могли

не мати порушень. Суд встановив, що будь-які вагомні недоліки методології експертизи та її достовірності не прийнятні, що відомо з [2].

У Evolved Wireless, Evolved Wireless, LLC («Evolved») подала патентний позов про порушення патенту, який стосується систем бездротового зв'язку Long-Term Evolution («LTE»). Ці патенти необхідні для стандарту бездротового зв'язку LTE. Apple виступив проти експертизи по встановленню збитків Evolved, через те, що в експертному методичному підході розрахована за-

гальна сума відшкодування збитків. Згідно з попередніми даними, в експертизі розглядалося використання методології експертизи щодо минулих продажів Apple для прогнозування майбутніх продажів оспорюваних програмних продуктів.

Представники Apple звернули увагу, що загальна сума виплати ліцензійних відрахувань враховує майбутні продажі по оспорюваним продуктам. Так як в експертному розрахунку передбачалося, що продажі оспорюваного програмного продукту триватимуть до 2026 року. Apple також стверджувала, що аналіз не враховує звичайну ділову практику Apple щодо поетапної відмови від старих продуктів, оскільки випущені нові версії програмних продуктів.

Представники Apple звернули увагу на помилку в експертизі в тому, що не повинна розглядатися загальна сума винагороди роялті від майбутніх продажів, в наступні після судового процесу дати. Для розрахунку загальної суми винагороди це було б необґрунтовано, навіть якщо в експертизі вірно прогнозовані майбутні продажі програмних продуктів LTE компанією Apple.

Суд прийшов до висновку, що будь-які недоліки підходів експертизи по збитку необхідно врахувати. Встановлений розмір майбутніх продажів можливо і є вірним, але при оцінці загальної суми для виплати роялті це не є обґрунтованою позицією.

Суди нерідко визнають дуже значні винагороди для компенсації патентних порушень.

Причиною для цього нерідко виступає застосування «сполученого методу».

«Сполучений метод» – статистичний метод на основі обстеження, який прагне оцінити наскільки споживачі цінують індивідуальні особливості

продукту, першочергово враховуючи маркетингові переваги.

Але поступово поширилось зловживання цим методом, при розрахунку збитків в суді.

В наслідок чого метод привів до встановлення надмірних розмірів збитків.

Проблема в тому, що суди – при використанні зазначеної методології, помилково враховували запатентовані (маркетингові переваги якості продукту) функції і дизайн, нехтуючи іншими ключовими незапатентованими функціями.

Таким чином створюється помилкове враження, що продукти складаються виключно з запатентованих елементів, а отже перевищується цінність складових частин продукту.

Теоретично, визначаючи патентні збитки існує прагнення компенсувати сторонам тільки вартість запатентованих функцій, а не повний продукт.

Суди переважно спрямовані на встановлення винагороди, яка фактично компенсує порушення, маркетингових переваг якості продукту.

У суперечках, про порушення патенту, коли позивач заявляє номінальну суму збитків (лише має назву збитків), поданий позов стає економічно необґрунтованим щодо фіктивно завищеної суми збитків.

Таким чином, компенсація за шкоду передбачає компенсувати позивачам тільки особливу цінність запатентованої частини (маркетингові переваги продукту), щодо продукту, який складається з багатьох інших функцій.

Наприклад, якщо судовий процес порушує запатентовану перевірку правопису в текстовому редакторі Microsoft, збиток присуджується тільки маркетингово значимій перевірці правопису, а не повному значенню текстового редактора Microsoft. Однак

Вимірювання конкретно цієї цінності, є складним завданням. Таким чином, судові експерти часто залучаються до суду для надання допомоги в суді для оцінки таких особливостей.

Залучені судові експерти використовують складні емпіричні методи, щоб встановити оцінку збитку.

Переважає в світі методологія оцінки збитку патенту сполученим методом, ґрунтується на основі методів статистичного опитування.

Проблема в тому, що в методах оцінки постійно виявляють суттєві неточності.

Крім того, найчастіше судді, учасники процесу та юристи не підготовлені для критичного аналізу того, як встановити в експертизі зловживання при застосуванні таких методів.

Патентні зловживання в помилкових маркетингових дослідженнях, під час судових процесів різко завищують розмір нагороди за шкоду. Таким чином, за допомогою сполученого методу неналежним чином вже встановлені мільярди доларів винагород за патентні збитки.

Сполученим методом спочатку на основі вибору, отриманого з маркетингових досліджень спеціалістів, прагнуть оцінити переваги, які споживачі цінують серед різних особливостей продукту. У випадках порушення патентних прав метод передбачає питання: скільки споживач готовий заплатити за запатентовану функцію. У разі помилки маркетинговий метод оцінює, скільки споживачі готові заплатити за товар з урахуванням його помилкової претензії. Такий підхід оцінює готовність заплатити за функцію, що потім безпосередньо відноситься на компенсацію за шкоду порушника або стає оплатою за маркетингову помилку.

Щоб оцінити ці значення, метод просить споживачів робити вибір

між гіпотетичними продуктами, які розрізняються за кількома ознаками. Наприклад, споживач може побачити три продукти в опитуванні сполученим методом (наприклад смартфони), які розрізняються за кількома функціями (ціна, марка, колір, постачальник послуг і т. д.), що відомо з [4].

Продукт 1: Чорний телефон Samsung за ціною 400 доларів.

Продукт 2: Білий телефон Айфон за 500 доларів.

Продукт 3: Чорний телефон T-Mobile на Android за ціною 550 доларів.

Потім споживач вибере, який із трьох продуктів він вважає найкращим. Опитуваний зробить це кілька разів з іншим набором з трьох продуктів, які систематично розрізняються за їх кольором, марці ціною та ін. Потім, використовуючи вибір споживача, статистичний аналіз може бути використаний для визначення, скільки споживач готовий заплатити за мобільний телефон, з огляду на те, що його зробив Apple замість Samsung, або скільки чорний стільниковий телефон коштує в порівнянні з білим.

Проблема у тому, що метод, хоча і перевірений і використовує багато зважених функцій, послідовно застосовується в федеральних судах США, але встановлені випадки помилок. Суди невірно вибирають, які функції використовувати в дослідженнях сполученого методу.

Продукти зроблені з багатьох функцій – деякі другорядні (не основні драйвери для рішень про купівлю), а інші основні (основні драйвери рішень про купівлю). Вибір якої особливості, які повинні бути включені в дослідження сполученого методу, є критичним рішенням, так як виключення певних особливостей можуть впливати на значення, які виробляє метод. Всі особливості продукту не мо-

жуть бути одночасно включені в дослідження сполученого методу, тому що кількість варіантів вибору для респондентів зростає і стає дуже масивною.

Таким чином, суди зазвичай скорочують набір функцій, які повинні бути включені в опитування. Вони зазвичай включають тільки другорядні патенти (штучно афішовані), функції та помилково втрачають багато основних функцій. Наприклад, щоб оцінити значення запатентованих закруглених країв і орієнтацію додатка сучасного телефона, суди можуть упустити основні важливі функції, такі як бренд, колір телефона, розмір, тощо. Більшість федеральних судів США розробляють опитування сполученим методом наступним чином [4] :

Продукт 1: сучасний телефон, з додатками екрану прямокутної форми, з закругленими кутами корпусу, за 400 доларів.

Продукт 2: сучасний телефон, з додатками екрану квадратної форми, з гострими кутами корпусу, за 500 доларів.

Продукт 3: сучасний телефон з невизначеною формою додатків екрану, з заокругленим краєм в 550 доларів.

Це процес пропуску основних функцій, він виробляє нереалістичний огляд. Це створює враження, що продукти складаються тільки з відносно незначних, запатентованих функцій (маркетингових переваг). Коли суди використовують таку скорочену форму сполученого методу, це не зовсім точно оцінює запатентований товар. Пропуск основних функцій збільшує цінність, включаючи незначні особливості, тим самим збільшуючи розмір шкоди та винагороди.

Наприклад, невірно застосоване дослідження сполученим методом, щодо відомого спору Apple проти Samsung. Цей випадок виявив, що споживачі були готові заплатити 102 до-

лари за одну запатентовану функцію автозаміну тексту, коли повна вартість смартфона становила всього 149 доларів. В наслідок такого суперечливого підходу, розмір шкоди склав понад 1 мільярд доларів.

Судова практика передової міжнародної патентної діяльності США, відображає складність та постійну потребу у вдосконаленні цього питання.

Для цього, в питанні засобів захисту від патентних збитків, застосовує наступні правові поняття, щодо проблеми визначення компенсації патентних порушень:

1) Упущена вигода відносно прийнятних альтернативних продуктів, що не порушують патентні права. Стосується існування альтернативних продуктів інтелектуальної власності, що не порушують патентні права власника, щодо продукту який покупець вважали б прийнятним для придбання. Відповідно власник патенту не може отримати упущену вигоду від конкретно цієї продажі. Наприклад, якщо покупець придбав би продукт без запатентованих функцій, який порушує авторські права, то альтернативний продукт не порушує прав на запатентовані функції, тоді власник патенту не може встановити право на упущену вигоду для конкретно цього продажу. І це визначення приймається на індивідуальній основі, що відомо з [5].

2) Актуальні дані, щодо виду продукту в позові. Дані щодо порушення повинні бути досить конкретними, щоб надати об'єктивне розуміння того, що відповідач може бути порушником. Звинувачення в порушенні певних патентів повинно містити конкретні продукти або групу продуктів. Коли буде визначена специфічна межа характеристик запатентованого продукту, можливе подальше виявлення інших моделей, схожих з таким запатентова-

ним продуктом. Тільки наявність чіткої схожості продуктів може привести до звинувачення, що відомо з [6].

3) Пропорційний розподіл упущеної вигоди, обґрунтоване роялті. Пропорційний розподіл є важливим при відшкодуванні збитків в цілому, що необхідно як для обґрунтованого розміру роялті, так і для аналізу упущеної вигоди. Обґрунтованим є те, коли власник патенту позивається тільки на ті збитки, які пов'язані з порушенням прав, порівнюючи збиток з вартістю запатентованих функцій, що відомо з [5].

4) Враховується виробництво продукту, визначається прибуток порушника щодо запатентованого виробу. Таким чином, отримання компенсації за шкоду включає два етапи. Спочатку визначається продукт, щодо якої саме патентної розробки застосовано порушення. По-друге, визначається загальний прибуток порушника, отриманий від цього продукту (продукт, проданий споживачеві або компонент цього продукту) [7].

5) Потребує визначення чи ґрунтується судовий спір на вірогідності події або на реальному спорі з наслідками. Наприклад, для випадку, коли позивач не виробляє та не продає запатентований продукт.

Якщо встановлена лише подія порушення патенту, необхідно визначитись: спір ґрунтується на реальній, негайній шкоді або загрозі майбутньої шкоди, викликаній діями відповідача. Не може бути задоволений чисто суб'єктивний або спекулятивний страх перед можливістю майбутньої шкоди. Шкода зазвичай не виникає просто на підставі того, що одна зі сторін дізнається про існування патенту, що належить іншій стороні, або навіть якщо вважається, що виник ризик порушення патенту, без будь-яких переконли-

вих остаточних наслідків для патентовласника, що відомо з [8].

6) Причинно-наслідковий зв'язок збитків. Вимога причинно-наслідкового зв'язку означає, що повинні бути докази того, що порушення завдає шкоду, яка є непоправною для власника патенту. Передача причинно-наслідкового зв'язку вимагає, щоб власник патенту продемонстрував зв'язок між запатентованими характеристиками і попитом саме на продукти, права якого порушені, що відомо з [9].

7) Відмінності судових рішень. В судовому спорі необхідно визначити, чи порушується попереднє судове рішення новим (модифікованим) спірним продуктом, для чого необхідна двоетапна перевірка. По-перше, сторона, яка прагне застосувати патентні права, повинна довести, що новий спірний продукт не відрізняється від того продукту, який вже був визнаний продуктом з порушенням. Дослідження повинно бути зосереджено на тих аспектах спірного продукту, які раніше вважалися підставою для попереднього виявлення порушення, а також на доопрацьованих (модифікованих) властивостях нового спірного продукту.

Якщо один або кілька елементів, раніше визнаних такими, що порушують, були змінені або видалені, необхідне визначення, чи є ця зміна значима. Якщо так, то новий обвинувачений продукт значно відрізняється від продукту, що порушував авторські права, і нехтування цими обставинами не є підходящим засобом правового захисту. Замість цього мають бути розглянуті нові порушення щодо нового спірного продукту.

Проте, якщо можливо прийти до висновку, що відмінності продуктів несуттєві, необхідно перейти до другого етапу і визначити, чи дійсно но-

вий спірний продукт порушує відповідні вимоги, що відомо з [10].

8) Зв'язок продажу та втраченого прибутку. Для обґрунтування упущеної вигоди при супутніх продажах товарів, відповідні продукти повинні бути функціонально пов'язані з запатентованим продуктом, а наслідок втрати повинен бути обґрунтованим. Недостатньо що запатентована складова продукту продавалась (надавалась) додатково (супутньо), просто для «зручності або ділового переваги». Якщо супутньо проданий продукт використовується незалежно від запатентованого пристрою, це передбачає нефункціональний зв'язок, що відомо з [11].

9) Економічно обґрунтовані витрати на роялті (гіпотетичну ліцензію). Вимога про оцінку розміру компенсації за використання запатентованої технології може бути виконано, якщо власник патенту компетентно (обґрунтовано) доводить, що встановлений розмір порушення відповідача (гіпотетична ліцензія) дозволяє уникнути іншого, більш затратного шляху вирішення питання.

Ціна на гіпотетичну ліцензію може бути відповідним чином заснована на обліку витрат, доступність альтернатив які не порушують патентні права та на економію витрат потенційного порушника, що відомо з [12].

10) При визначенні втраченого прибутку, обов'язково необхідно встановити попит на запатентований продукт.

Першочергова основна вимога (фактор) – це наявність попиту на запатентований продукт. Цей фактор не потребує будь-якого розподілу різних обмежень на споживання продукту. Замість цього, першим фактором першочергово визначається, чи існував попит на запатентований продукт, тобто продукт, на який поширюється патент в позові, або на продукт який безпо-

середньо конкурує з продуктом, права якого порушені, що відомо з [13].

11) «Правило застосування для повної ринкової вартості» при обґрунтовані роялті та втраченого прибутку.

Коли власник патенту вимагає відшкодування збитків від непатентованих компонентів, що продаються з запатентованим пристроєм, застосовується поняття «правило повної ринкової вартості», щоб визначити, чи слід вносити такі компоненти в розрахунок збитку, будь то для обґрунтованих цілей роялті або з метою встановлення упущеної вигоди. «Правило застосування повної ринкової вартості» застосовується для всього пристрою, що містить кілька ознак, коли особливість пристрою, пов'язана з патентами, є основою для споживчого попиту на продукт. Непатентовані компоненти повинні аргументовано функціонувати разом із запатентованим компонентом для отримання бажаного кінцевого продукту або результату. Всі компоненти разом повинні бути аналогічні компонентам єдиної збірки, що є частинами всієї машини, або вони повинні складати функціональну одиницю, що відомо з [14].

12) Втрачений прибуток. Повна компенсація, за порушення патенту, включає будь-яку передбачувану упущену вигоду, яку власник патенту може довести. Щоб повернути втрачену вигоду, власник патенту повинен показати «фактичну причинність», доводячи що за відсутності порушення він отримав би додатковий прибуток. При обґрунтуванні передбачуваної упущеної вигоди від втрачених продажів власник патенту має початковий обов'язок (тягар), щоб показати розумну ймовірність того, що він зробив би заявлені продажі за відсутності патентного порушення. Як тільки власник патенту встановлює розумну ймовірність причинно-наслідкового

зв'язку, тоді обов'язок (тягар) переходить до обвинуваченого порушника щодо доказів того, що вимоги власника патенту в аспекті причинно-наслідкового зв'язку є необґрунтованим для деяких або всіх втрачених продажів», що відомо з [14].

Сформовано чотириох-факторний тест, прийнятий як корисний. Тест Panduit вимагає, щоб власник патенту встановив: (1) попит на запатентований продукт; (2) відсутність прийнятних (без певних обмежень) заміників; (3) виробничі і маркетингова здатність (можливість) для використання попиту та (3) розмір прибутку, який би міг бути отриманим.

13) Розмита ціна (ерозія цін) відносно втраченого прибутку.

Щоб відновити втрачену вигоду з теорії ерозії цін, власник патенту повинен показати, що якби не порушення, він продав би свій продукт по більш високій ціні. Також патентовласник повинен надати суду докази щодо розміру імовірного зменшення кількості продукту, який власник патенту продав би за вищою ціною. Крім того, теорія зниження ціни патентовласника повинна враховувати природу або визначення ринку, схожість між будь-яким еталонним ринком, на якому передбачається зниження ціни, на можливу кількість продажів на ринку під впливом гіпотетично збільшеної ціни, що відомо з [15].

14) Обґрунтоване роялті. Власник патенту, який переважає у доказуванні відповідальності, може отримати або обґрунтоване роялті або упущену вигоду, але не обидві компенсації за одне й те ж порушення права на одну одиницю продукту. Немає бути перепон до застосування загального підходу гіпотетичних переговорів для розрахунку розумних роялті, відповідно до якого з'ясується розмір роялті, який задовольнить обидві сторони,

про який би вони успішно домовилися про угоду до початку патентного порушення, що відомо з [16].

Висновки і перспективи подальших досліджень.

Для подальшого вдосконалення судового процесу в Україні щодо патентних збитків, необхідно закріпити нормативними та законодавчими актами наступні поняття.

1) Упущена вигода відносно прийнятних альтернативних продуктів, що не порушують патентні права. Стосується існування альтернативних продуктів інтелектуальної власності, що не порушують патентні права власника, щодо продукту який покупець вважали б прийнятним для придбання. Відповідно власник патенту не може отримати упущену вигоду від конкретно цієї продажі. Наприклад, якщо покупець придбав би продукт без запатентованих функцій, який порушує авторські права, то альтернативний продукт не порушує прав на запатентовані функції, тоді власник патенту не може встановити право на упущену вигоду для конкретно цього продажу. І це визначення приймається на індивідуальній основі [5].

2) Актуальні дані, щодо виду продукту в позові. Дані щодо порушення повинні бути досить конкретними, щоб надати об'єктивне розуміння того, що відповідач може бути порушником. Звинувачення в порушенні певних патентів повинно містити конкретні продукти або групу продуктів. Коли буде визначена специфічна межа характеристик запатентованого продукту, можливе подальше виявлення інших моделей, схожих з таким запатентованим продуктом. Тільки наявність чіткої схожості продуктів може привести до звинувачення [6].

3) Пропорційний розподіл упущеної вигоди, обґрунтоване роялті. Пропорційний розподіл є важливим при

відшкодуванні збитків в цілому, що необхідно як для обґрунтованого розміру роялті, так і для аналізу упущеної вигоди. Обґрунтованим є те коли власник патенту позивається тільки на ті збитки, які пов'язані з порушенням прав, порівнюючи збиток з вартістю запатентованих функцій [5].

4) Враховується виробництво продукту, визначається прибуток порушника щодо запатентованого виробу. Таким чином, отримання компенсації за шкоду включає два етапи. Спочатку визначається продукт, щодо якої саме патентної розробки застосовано порушення. По-друге, визначається загальний прибуток порушника, отриманий від цього продукту (продукт, проданий споживачеві або компонент цього продукту), що відомо з [7].

5) Потребує визначення чи ґрунтується судовий спір на вірогідності події або на реальному спорі з наслідками. Наприклад, для випадку, коли позивач не виробляє та не продає запатентований продукт.

Якщо встановлена лише подія порушення патенту, необхідно визначитись спір ґрунтується на реальній, негайній шкоді або загрозі майбутньої шкоди, викликані діями відповідача. Не може бути задоволений чисто суб'єктивний або спекулятивний страх перед можливістю майбутньої шкоди. Шкода зазвичай не виникає просто на підставі того, що одна зі сторін дізнається про існування патенту, що належить іншій стороні, або навіть якщо вважається що виник ризик порушення патенту, без будь-яких переконливих остаточних наслідків для патентовласника, що відомо з [8].

6) Причинно-наслідковий зв'язок збитків. Вимога причинно-наслідкового зв'язку означає, що повинні бути докази того, що порушення завдає шкоду, яка є непоправною для власника патенту. Передача причинно-на-

слідкового зв'язку вимагає, щоб власник патенту продемонстрував зв'язок між запатентованими характеристиками і попитом саме на продукти, права якого порушені [9].

7) Відмінності судових рішень. В судовому спорі необхідно визначити, чи порушується попереднє судове рішення новим (модифікованим) спірним продуктом, для чого необхідна двоетапна перевірка. По-перше, сторона, яка прагне застосувати патентні права, повинна довести, що новий спірний продукт не відрізняється від того продукту, який вже був визнаний продуктом з порушенням. Дослідження повинно бути зосереджено на тих аспектах спірного продукту, які раніше вважалися підставою для попереднього виявлення порушення, а також на доопрацьованих (модифікованих) властивостях нового спірного продукту.

Якщо один або кілька елементів, раніше визнаних такими, що порушують, були змінені або видалені, необхідне визначення, чи є ця зміна значима. Якщо так, то новий обвинувачений продукт значно відрізняється від продукту, що порушував авторські права, і нехтування цими обставинами не є підходящим засобом правового захисту. Замість цього мають бути розглянуті нові порушення щодо нового спірного продукту.

Проте, якщо можливо прийти до висновку, що відмінності продуктів несуттєві, необхідно перейти до другого етапу і визначити, чи дійсно новий спірний продукт порушує відповідні вимоги, що відомо з [10].

8) Зв'язок продажу та втраченого прибутку. Для обґрунтування упущеної вигоди при супутніх продажах товарів, відповідні продукти повинні бути функціонально пов'язані з запатентованим продуктом, а наслідок втрати повинен бути обґрунтованим.

Недостатньо що запатентована складова продукту продавалась (надавалась) додатково (супутньою), просто для «зручності або ділового переваги». Якщо супутньою проданий продукт використовується незалежно від запатентованого пристрою, це передбачає нефункціональний зв'язок [11].

9) Економічно обґрунтовані витрати на роялті (гіпотетичну ліцензію). Вимога про оцінку розміру компенсації за використання запатентованої технології може бути виконано, якщо власник патенту компетентно (обґрунтовано) доводить, що встановлений розмір порушення відповідача (гіпотетична ліцензія) дозволяє уникнути іншого, більш затратного шляху вирішення питання.

Ціна на гіпотетичну ліцензію може бути відповідним чином заснована на обліку витрат, доступність альтернатив, які не порушують патентні права, та на економію витрат потенційного порушника, що відомо з [12].

10) При визначенні втраченого прибутку, обов'язково необхідно встановити попит на запатентований продукт.

Першочергова основна вимога (фактор) – це наявність попиту на запатентований продукт. Цей фактор не потребує будь-якого розподілу різних обмежень на споживання продукту. Замість цього, першим фактором першочергово визначається, чи існував попит на запатентований продукт, тобто продукт, на який поширюється патент в позові, або на продукт який безпосередньо конкурує з продуктом, права якого порушені [13].

11) «Правило застосування для повної ринкової вартості» при обґрунтованні роялті та втраченого прибутку.

Коли власник патенту вимагає відшкодування збитків від непатентованих компонентів, що продаються з запатентованим пристроєм, засто-

совується поняття «правило повної ринкової вартості», щоб визначити, чи слід вносити такі компоненти в розрахунок збитку, будь то для обґрунтованих цілей роялті або з метою встановлення упущеної вигоди. «Правило застосування повної ринкової вартості» застосовується для всього пристрою, що містить кілька ознак, коли особливість пристрою, пов'язана з патентами, є основою для споживчого попиту на продукт. Непатентовані компоненти повинні аргументовано функціонувати разом із запатентованим компонентом для отримання бажаного кінцевого продукту або результату. Всі компоненти разом повинні бути аналогічні компонентам єдиної збірки, що є частинами всієї машини, або вони повинні складати функціональну одиницю [14].

12) Втрачений прибуток. Повна компенсація, за порушення патенту, включає будь-яку передбачувану упущену вигоду, яку власник патенту може довести. Щоб повернути втрачену вигоду, власник патенту повинен показати «фактичну причинність», доводячи що за відсутності порушення він отримав би додатковий прибуток. При обґрунтуванні передбачуваної упущеної вигоди від втрачених продажів власник патенту має початковий обов'язок (тягар), щоб показати розумну ймовірність того, що він зробив би заявлені продажі за відсутності патентного порушення. Як тільки власник патенту встановлює розумну ймовірність причинно-наслідкового зв'язку тоді обов'язок (тягар) переходить до обвинуваченого порушника, щодо доказів того, що вимоги власника патенту в аспекті причинно-наслідкового зв'язку є необґрунтованим для деяких або всіх втрачених продажів», що відомо з [14].

Сформовано чотирьох-факторний тест, прийнятий як корисний. Тест

Panduit вимагає, щоб власник патенту встановив: (1) попит на запатентований продукт; (2) відсутність прийнятних (без певних обмежень) замінників; (3) виробничі і маркетингова здатність (можливість) для використання попиту та (3) розмір прибутку, який би міг бути отриманим.

13) Розмита ціна (ерозія цін) відносно втраченого прибутку. Щоб відновити втрачену вигоду з теорії ерозії цін, власник патенту повинен показати, що якби не порушення, він продав би свій продукт по більш високій ціні. Також патентовласник повинен надати суду докази щодо розміру імовірного зменшення кількості продукту, який власник патенту продав би за вищою ціною. Крім того, теорія зниження ціни патентовласника повинна враховувати природу або визначення ринку, схожість між будь-яким еталонним ринком, на якому передбачається зниження ціни, на можливу кількість продажів на ринку під впливом гіпотетично збільшеної ціни [15].

14) Обґрунтоване роялті. Власник патенту, який переважає у доказуванні відповідальності, може отримати або обґрунтоване роялті або упущену вигоду, але не обидві компенсації за одне й те ж порушення права на одну одиницю продукту. Немає бути перепон до застосування загального підходу гіпотетичних переговорів для розрахунку розумних роялті, відповідно до якого з'ясується розмір роялті, який задовольнить обидві сторони, про який би вони успішно домовилися про угоду до початку патентного порушення, що відомо з [16].

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Yearbook Building IP value in the 21st century. By William C Spence, SpencePC 24.10.2019., – URL: [\[/sites/2736/2019/10/STO-5567-IAM-Yearbook-2020_SpencePC.pdf\]\(/sites/2736/2019/10/STO-5567-IAM-Yearbook-2020_SpencePC.pdf\)](https://www.spencepc.com/wp-content/uploads</p></div><div data-bbox=)

2. Evolved Wireless, LLC v. Apple, Inc United States District Court For The District Of Delaware, 21.02.2019, Civil Action No. 15-543-JFB-SRF (D. Del. Feb. 21, 2019), – URL: <https://casetext.com/case/evolved-wireless-llc-v-apple-inc-4>

3. Expert Analysis «Fed. Circ. Standard On Patent Damages Needs Clarity» від 22.10.2019р., – URL: <https://www.law360.com/articles/1212230/fed-circ-standard-on-patent-damages-needs-clarity>

4. Damaged Damages: Errors in Patent and False Advertising Litigation. Kelley School of Business Research Paper No.19-40. Posted: 24.08.2019 , – URL: https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=3440817

5. Mentor Graphics Corp. v. Eve-USA, Inc., 851 F.3d 1275 (Fed. Cir. 2017), 16.03.2017 – URL: <https://casetext.com/case/mentor-graphics-corp-v-eve-usa-inc-3>

6. Funai Electric Company, LTD., Plaintiff-Cross Appellant, v. Daewoo Electronics Corporation and Daewoo Electronics America, Inc., Defendants-Appellants, and Daewoo Electronics Company, Ltd., Daewoo Electronics Corporation of America, Inc. and Daewoo Electric Motor Industries, Ltd., Defendants. Nos. 2009-1225, 2009-1244. United States Court of Appeals, Federal Circuit. 01.09.2010. – URL: https://scholar.google.com/scholar_case?case=1326886908088189248&q=Funai+v.+Daewoo.&hl=en&as_sdt=6,31

7. Samsung Electronics co., LTD., et al. v. APPLE INC. No. 15-777. Supreme Court of United States. Argued 11.10.2016., Decided 06.12.2016., – URL: https://scholar.google.com/scholar_case?q=apple+samsung+supreme+court+2016&hl=en&as_sdt=4,60,131&as_ylo=2016&case=6919493032782075145&scihl=0

8. Asia Vital Components Co. v. Asetek Danmark A/S United States Court of Appeals, Federal Circuit. F.3d 1249 (Fed. Cir. 2016) 08.09.2016. – <https://casetext.com/case/asia-vital-components-co-v-asetek-danmark-as>

9. Genband US LLC v. Metaswitch Networks Corp. United States Court of Appeals for the Federal Circuit 861 F.3d 1378 (Fed. Cir. 2017) 10.07.2017, – URL: <https://casetext.com/case/genband-us-llc-v-metaswitch-networks-corp-3>

10. Proveris Scientific Corporation (formerly known as Image Therm Engineering, Inc.), Plaintiff-Cross-Appellant, v. INNOVASYSTEMS, INC., Defendant-Appellant. Nos. 2013-1166, 2013-1190. United States Court of Appeals, Federal Circuit. 13.01.2014., – URL: https://scholar.google.com/scholar_case?q=proveris+innovasystems&hl=en&as_sdt=4,60,131&as_ylo=1985&case=8204177139797733303&scilh=0

11. Warsaw Orthopedic, INC., Plaintiff/Counterclaim Defendant-Appellant Medtronic Sofamor Danek USA, Inc., Counterclaim Defendant-Appellant Medtronic Puerto Rico Operations Co., Medtronic Sofamor Danek Deggendorf, GMBH, Counterclaim Defendants v. NuVASIVE, INC., Defendant/Counterclaimant-Cross Appellant. Nos. 2013-1576, 2013-1577. United States Court of Appeals, Federal Circuit. 02.03.2015 https://scholar.google.com/scholar_case?case=4991377438347623008&q=convoyed+sales+n+uvasive&hl=en&as_sdt=6,33

12. United States Court of Appeals, Federal Circuit. PRISM TECHNOLOGIES LLC, Plaintiff-Cross-Appellant V. SPRINT SPECTRUM L.P., DBA SPRINT PCS, Defendant-Appellant 2016-1456 Decided: 06.03.2017, – URL: <https://caselaw.findlaw.com/us-federal-circuit/1851451.html>

13. Depuy Spine, INC. (formerly known as Depuy Acromed, Inc.), Plaintiff-Cross Appellant, and Biedermann Motech GmbH, Plaintiff-Cross Appellant, v. Medtronic Sofamor Danek, Inc. (formerly known as Sofamor Danek Group, Inc.) and Medtronic Sofamor Danek USA, Inc., Defendants-Appellants. Nos. 2008-1240, 2008-1253, 2008-1401. United States Court of Appeals, Federal Circuit., 01.06.2009., –URL:https://scholar.google.com/scholar_case?case=79221

90235016895902&q=567+F.3d+1314+&hl=en&as_sdt=6,31

14. Rite-Hite Corporation, Acme Dock Specialists, Inc., Allied Equipment Corp., Applied Handling, Inc., Anderson Material Handling Co., Block-Dickson, Inc., Robert Lund d/b/a HMH Company, HOJ Engineering & Sales Co., Inc., Johnson Equipment Co., Johnl & Associates, Inc., Keller Equipment Co., Inc., Loading Dock Equipment, Inc., Metro Dock Specialists, Inc., McCormick Equipment Company, Inc., Mid-South Dock Systems, Inc., Harry Monohan, Niehaus Industrial Sales, Inc., Northway Material Handling Co., Inc., Pemco Material Handling, Inc., R.B. Curlin, Inc., Rice Equipment Company, Stokes Equipment Company, Inc., Robert Soper Limited, Timbers & Associates, Inc., Todd Equipment Corporation, Thayer Systems, Inc., and W.E. Carlson Corporation, Plaintiffs/ Cross-Appellants, v. Kelley Company, INC., Defendant-Appellant. Nos. 92-1206, 92-1260. United States Court of Appeals, Federal Circuit. 15.06.1995., – URL: https://scholar.google.com/scholar_case?case=13563765892563355795&q=56+F.3d+1538+&hl=en&as_sdt=4,131

15. Ericsson, INC. and Telefonaktiebolaget LM Ericsson, Plaintiffs/Counterclaim Defendants-Appellants, and Ericsson Components AB, Counterclaim Defendant, v. HARRIS CORPORATION Defendant/Counterclaimant-Cross Appellant, and Intersil Corporation, Defendant/Counterclaimant-Cross Appellant, and Harris Canada, Inc., Counterclaimant. Nos. 02-1571, 02-1603. United States Court of Appeals, Federal Circuit. Decided 09.12.2003., – URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/v0590400-72>

16. Asetek Danmark A/S v. CMI USA Inc., United States Court of Appeals, Federal Circuit. 852 F.3d 1352 (Fed. Cir. 2017), 03.04.2017., – URL: <https://casetext.com/case/asetek-danmark-as-v-cmi-usa-inc-1>

17. The calculation of damages awards in patent infringement cases in 15+ jurisdictions «A structured guide to the calculation of damages awards in patent infringement cases

in China, Denmark, Ecuador, Finland, France, Greece, India, Israel, Italy, Japan, Malaysia, Netherlands, Pakistan, Romania, Turkey and the United Kingdom» від 24.02.2017, – URL: <https://www.lexology.com/library/detail.aspx?g=647cdd4e-69da-4840-b3eb-9a1dac14ff88>

REFERENCES:

Yearbook Building IP value in the 21st century. By William C Spence, SpencePC 24.10.2019., – URL: https://www.spencepc.com/wp-content/uploads/sites/2736/2019/10/STO-5567-IAM-Yearbook-2020_SpencePC.pdf

2. Evolved Wireless, LLC v. Apple, Inc United States District Court For The District Of Delaware, 21.02.2019, Civil Action No. 15-543-JFB-SRF (D. Del. Feb. 21, 2019), – URL: <https://casetext.com/case/evolved-wireless-llc-v-apple-inc-4>

3. Expert Analysis «Fed. Circ. Standard On Patent Damages Needs Clarity» від 22.10.2019p., – URL: <https://www.law360.com/articles/1212230/fed-circ-standard-on-patent-damages-needs-clarity>

4. Damaged Damages: Errors in Patent and False Advertising Litigation. Kelley School of Business Research Paper No.19-40. Posted: 24.08.2019 , – URL: https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=3440817

5. Mentor Graphics Corp. v. Eve-USA, Inc., 851 F.3d 1275 (Fed. Cir. 2017), 16.03.2017 – URL: <https://casetext.com/case/mentor-graphics-corp-v-eve-usa-inc-3>

6. Funai Electric Company, LTD., Plaintiff-Cross Appellant, v. Daewoo Electronics Corporation and Daewoo Electronics America, Inc., Defendants-Appellants, and Daewoo Electronics Company, Ltd., Daewoo Electronics Corporation of America, Inc. and Daewoo Electric Motor Industries, Ltd., Defendants. Nos. 2009-1225, 2009-1244. United States Court of Appeals, Federal Circuit. 01.09.2010. – URL: [https://scholar.google.com/scholar_case?case=](https://scholar.google.com/scholar_case?case=1326886908088189248&q=Funai+v.+Daewoo.&hl=en&as_sdt=6,31)

1326886908088189248&q=Funai+v.+Daewoo.&hl=en&as_sdt=6,31

7. Samsung Electronics co., LTD., et al. v. APPLE INC. No. 15-777. Supreme Court of United States. Argued 11.10.2016., Decided 06.12.2016., – URL: https://scholar.google.com/scholar_case?q=apple+samsung+supreme+court+2016&hl=en&as_sdt=4,60,131&as_ylo=2016&case=6919493032782075145&scihl=0

8. Asia Vital Components Co. v. Asetek Danmark A/S United States Court of Appeals, Federal Circuit. F.3d 1249 (Fed. Cir. 2016) 08.09.2016. – <https://casetext.com/case/asia-vital-components-co-v-asetek-danmark-as>

9. Genband US LLC v. Metaswitch Networks Corp. United States Court of Appeals for the Federal Circuit 861 F.3d 1378 (Fed. Cir. 2017) 10.07.2017, – URL: <https://casetext.com/case/genband-us-llc-v-metaswitch-networks-corp-3>

10. Proveris Scientific Corporation (formerly known as Image Therm Engineering, Inc.), Plaintiff-Cross-Appellant, v. INNOVASYSTEMS, INC., Defendant-Appellant. Nos. 2013-1166, 2013-1190. United States Court of Appeals, Federal Circuit. 13.01.2014., – URL: https://scholar.google.com/scholar_case?q=proveris+innovasystems&hl=en&as_sdt=4,60,131&as_ylo=1985&case=8204177139797733303&scihl=0

11. Warsaw Orthopedic, INC., Plaintiff/CounterclaimDefendant-Appellant Medtronic Sofamor Danek USA, Inc., Counterclaim Defendant-Appellant Medtronic Puerto Rico Operations Co., Medtronic Sofamor Danek Deggendorf, GMBH, Counterclaim Defendants v. NuVASIVE, INC., Defendant/Counterclaimant-Cross Appellant. Nos. 2013-1576, 2013-1577. United States Court of Appeals, Federal Circuit. 02.03.2015 https://scholar.google.com/scholar_case?case=4991377438347623008&q=convoyed+sales+nvasive&hl=en&as_sdt=6,33

12. United States Court of Appeals, Federal Circuit. PRISM TECHNOLOGIES LLC, Plaintiff-Cross-Appellant V. SPRINT

SPECTRUM L.P., DBA SPRINT PCS, Defendant-Appellant 2016-1456 Decided: 06.03.2017, – URL: <https://caselaw.findlaw.com/us-federal-circuit/1851451.html>

13. Depuy Spine, INC. (formerly known as Depuy Acromed, Inc.), Plaintiff-Cross Appellant, and Biedermann Motech GmbH, Plaintiff-Cross Appellant, v. Medtronic Sofamor Danek, Inc. (formerly known as Sofamor Danek Group, Inc.) and Medtronic Sofamor Danek USA, Inc., Defendants-Appellants. Nos. 2008-1240, 2008-1253, 2008-1401. United States Court of Appeals, Federal Circuit., 01.06.2009., – URL: https://scholar.google.com/scholar_case?case=7922190235016895902&q=567+F.3d+1314+&hl=en&as_sdt=6,31

14. Rite-Hite Corporation, Acme Dock Specialists, Inc., Allied Equipment Corp., Applied Handling, Inc., Anderson Material Handling Co., Block-Dickson, Inc., Robert Lund d/b/a HHM Company, HOJ Engineering & Sales Co., Inc., Johnson Equipment Co., Johnl & Associates, Inc., Keller Equipment Co., Inc., Loading Dock Equipment, Inc., Metro Dock Specialists, Inc., McCormick Equipment Company, Inc., Mid-South Dock Systems, Inc., Harry Monohan, Niehaus Industrial Sales, Inc., Northway Material Handling Co., Inc., Pemco Material Handling, Inc., R.B. Curlin, Inc., Rice Equipment Company, Stokes Equipment Company, Inc., Robert Soper Limited, Timbers & Associates, Inc., Todd Equipment Corporation, Thayer Systems, Inc., and W.E. Carlson Corporation, Plaintiffs/Cross-Appellants, v. Kelley Company, INC., Defendant-Appellant. Nos. 92-1206, 92-1260. United States Court of Appeals, Federal Circuit. 15.06.1995., – URL: <https://scholar>

[google.com/scholar_case?case=13563765892563355795&q=56+F.3d+1538+&hl=en&as_sdt=4,131](https://scholar.google.com/scholar_case?case=13563765892563355795&q=56+F.3d+1538+&hl=en&as_sdt=4,131)

15. Ericsson, INC. and Telefonaktiebolaget LM Ericsson, Plaintiffs/Counterclaim Defendants-Appellants, and Ericsson Components AB, Counterclaim Defendant, v. HARRIS CORPORATION Defendant/Counterclaimant-Cross Appellant, and Intersil Corporation, Defendant/Counterclaimant-Cross Appellant, and Harris Canada, Inc., Counterclaimant. Nos. 02-1571, 02-1603. United States Court of Appeals, Federal Circuit. Decided 09.12.2003., – URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/v0590400-72>

16. Asetek Danmark A/S v. CMI USA Inc., United States Court of Appeals, Federal Circuit. 852 F.3d 1352 (Fed. Cir. 2017), 03.04.2017., – URL: <https://casetext.com/case/asetek-danmark-as-v-cmi-usa-inc-1>

17. The calculation of damages awards in patent infringement cases in 15+ jurisdictions «A structured guide to the calculation of damages awards in patent infringement cases in China, Denmark, Ecuador, Finland, France, Greece, India, Israel, Italy, Japan, Malaysia, Netherlands, Pakistan, Romania, Turkey and the United Kingdom» від 24.02.2017, – URL: <https://www.lexology.com/library/detail.aspx?g=647cdd4e-69da-4840-b3eb-9a1dac14ff88>

УДК 351

[https://doi.org/10.32689/2617-9660-2020-3\(9\)-125-130](https://doi.org/10.32689/2617-9660-2020-3(9)-125-130)

Копанчук Володимир Олександрович,

кандидат юридичних наук, доцент, докторант Національного університету цивільного захисту України, 61000, м. Харків, вул. Чернишевська 94, тел. (057) 700 31 71, e-mail: grabarns@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-2945-4271>

СУТНІСТЬ ТА ЗМІСТ ВІЙСЬКОВО-ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ДЕРЖАВИ

Анотація. Наукова стаття присвячена комплексному дослідженню військово-економічної безпеки держави.

Досліджено зміст поняття та особливості сучасного стану військово-економічної безпеки як на регіональному, так і глобальному рівнях. Проаналізовано такі складові військово економічної безпеки як: військово-економічний потенціал, військова могутність країни, військово економічна галузь. Акцентована увага на економічних чинниках щодо їхнього впливу на збройні конфлікти та методах військово-економічного аналізу.

В сучасних умовах нового геополітичного, геостратегічного і геоекономічного переділу сфер впливу між суб'єктами світового співтовариства, забезпечення військово-економічної безпеки набуває великого значення.

Військово-економічна безпека є найважливішою функцією держави і визначається як можливість національної економіки протистояти ризикам і загрозам зовнішніх й внутрішніх збройних конфліктів, а також наявністю економічних умов для задоволення запитів в організації збройних сил, їхньому розвитку, як в мирний час, так і в умовах збройного конфлікту.

Военно-економічну безпеку можна визначити як сукупність умов і факторів, які забезпечують своєчасне і надійне задоволення поточних і перспективних військово-економічних потреб в обсягах, достатніх для підтримки необхідного рівня обороноздатності і безпеки держави. Якісна оцінка військово-економічної безпеки передбачає в першу чергу розгляд таких критеріїв і показників: ступінь відповідності сучасним вимогам якісних характеристик озброєння і військової техніки, що виробляються в країні; ефективність і надійність військової економіки, її здатність розробляти і виробляти у відповідності до завдань військової безпеки види і системи озброєнь; ступінь мобілізаційної готовності економіки, тобто її можливості при виникненні зовнішньої або внутрішньої загрози безпеці країни в необхідні терміни розгорнути військово виробництво і забезпечити його трудовими ресурсами. Що стосується кількісних індикаторів військово-економічної безпеки, то вони характеризуються такими факторами: кількісні характеристики військово-економічної могутності, абсолютні та відносні показники військових витрат, виробничі потужності

та потенційні можливості підприємств оборонного комплексу, чисельність зайнятих у військовій економіці, розміри стратегічних резервів держави, обсяги і стан військово-економічного потенціалу.

Ключові слова: військово-економічна безпека, військово-економічний потенціал, збройний конфлікт, економічний фактор війни.

Koranchuk Vladimir Olexandrovich,

PhD of jurisprudence Sciences, Associate Professor, doctoral student at the National University of Civil Protection of Ukraine, Kharkiv, 61000, Kharkiv, st. Chernyshevskaya 94, tel. (057) 700 31 71, e-mail: grabarns@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-2945-4271>

THE ESSENCE AND CONTENT OF THE MILITARY-ECONOMIC SECURITY OF THE STATE

Abstract. The scientific article is devoted to a comprehensive study of the military-economic security of the state.

The content of the concept and features of the current state of military-economic security at both the regional and global levels have been studied. Such components of military-economic security as are analyzed: military-economic potential, military power of the country, military-economic branch. Emphasis is placed on the economic factors regarding their impact on armed conflicts and methods of military-economic analysis.

In the current conditions of the new geopolitical, geostrategic and geoeconomic redistribution of spheres of influence between the subjects of the world community, the provision of military-economic security is of great importance.

The military-economic security is the most important function of the state and is defined as the ability of the national economy to withstand the risks and threats of the external and internal armed conflicts, as well as the availability of economic conditions to meet the demands of the organization of the armed forces, their development, both in peacetime and in conditions of armed conflict.

Military-economic security can be defined as a set of conditions and factors that ensure timely and reliable satisfaction of the current and future military-economic needs to the extent sufficient to maintain the required level of defense and security of the state. The qualitative assessment of the military-economic security involves first of all consideration of the following criteria and indicators: degree of compliance with the modern requirements of qualitative characteristics of armaments and military equipment produced in the country; efficiency and reliability of the military economy, its ability to develop and produce in accordance with the tasks of military security types and systems of weapons; the degree of mobilization readiness of the economy, i.e. its ability to expand military production and provide it with labour resources in the event of external or internal threats to the country's security in the necessary time. As for quantitative indicators of the military-economic security, they are characterized by the following factors: quantitative characteristics of the military-economic power, absolute and relative indicators of the military expenditures, production capacity and potential of enterprises of the defense complex, the number of people employed in the military economy, the size of the state's strategic reserves, volumes and condition of the military-economic potential.

Keywords: military-economic security, military-economic potential, armed conflict, economic factor of war.

Постановка проблеми. Нове геостратегічне і геополітичне становище України після незаконної анексії Автономної Республіки Крим і з початком військової агресії Росії у східному регіоні нашої країни, оборонні потреби держави потребують кардинальної модернізації військово-економічної стратегії та адекватної політики в сфері національної безпеки. Тому метою пропонованої статті є аналіз основних змін у системі глобальної, регіональної та національної безпеки, а також способи її економічного забезпечення. При цьому підкреслимо, що національна безпека держави визначається в першу чергу в військово-економічній сфері становищем не тільки економічного, але й військово-економічного потенціалу країни.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Зміст поняття, особливості сучасного стану військово-економічної безпеки та шляхи її удосконалення на глобальному, регіональному та національному рівні досліджували такі вчені з далекого і близького зарубіжжя як: Т. Паул, У. Лінд, Д. Гордієнко, М. Тяпкин і ряд інших. Однак з урахуванням нинішньої гібридизації збройних конфліктів, збройної агресії Росії, що продовжується на сході України, загострюється проблема військово-економічного реагування на існуючі та потенційні загрози національним інтересам, а питання дослідження військово-економічної безпеки держави вимагає більш детального аналізу.

Внаслідок чого **метою** даної статті є детальний аналіз військово-економічної безпеки держави.

Виклад основного матеріалу. Світ вступив в нове тисячоліття. Останні роки сторіччя характеризувалися глобальними геополітичними змінами і протиріччями, наслідком яких стали: трансформація біполярної

моделі в багатополісну (з наявністю багатьох центрів сили); глобалізація світових процесів, перш за все, економічних, які обумовлюють реакцію на них, що виражається в протиборстві тенденцій до світової інтеграції та тенденцій до національного, а також регіонального розвитку; перегляд військово-політичних доктрин і концепцій, форм і способів вирішення проблем і конфліктів невійськовими засобами, а також зміцнення тенденцій силового вирішення міжнародних питань [1].

Таким чином, в сучасних умовах нового геополітичного, геостратегічного і геоекономічного переділу сфер впливу між суб'єктами світового співтовариства, забезпечення військово-економічної безпеки набуває великого значення.

Як відомо, національна безпека держави включає в себе політичну безпеку, економічну безпеку, військово-безпеку, інформаційну безпеку, демографічну безпеку та інші види безпеки. При цьому під воєнною безпекою держави розуміється стан захищеності життєво-важливих інтересів держави, суспільства і особистості від зовнішніх і внутрішніх воєнних загроз. Під економічною безпекою держави розуміється стан захищеності національного господарства від зовнішніх і внутрішніх загроз, при якому воно здатне забезпечувати поступальний розвиток суспільства, його економічну і соціально-політичну стабільність в умовах наявності несприятливих зовнішніх і внутрішніх факторів.

Безпосередньо, органічно взаємопов'язана з воєнною безпекою і економічною безпекою військово-економічна безпека держави може бути представлена як стан захищеності національного господарства від зовнішніх і внутрішніх воєнних загроз, при якому воно здатне задовольняти

економічні потреби військової організації для її будівництва, утримання та сталого розвитку.

В зв'язку з цим, військово-економічна безпека являє собою інтегруючу складову двох різних сфер національної безпеки: військової безпеки і економічної безпеки держави. При цьому військово-економічна безпека також є видом національної безпеки держави, її важливою складовою.

Таким чином, військово-економічна безпека держави може бути представлена:

по-перше, як здатність військової економіки підтримувати необхідну військову міць і реалізовувати військово-економічний потенціал в міру і терміни, передбачені військовою доктриною держави;

по-друге, як стан національного господарства, при якому має місце достатній розвиток і збереження науково-виробничого потенціалу військової економіки, що забезпечує матеріально-технічне оснащення збройних сил.

Військово-економічна безпека є найважливішою функцією держави і визначається як можливість національної економіки протистояти ризикам і загрозам зовнішніх й внутрішніх збройних конфліктів, а також наявністю економічних умов для задоволення запитів в організації збройних сил, їхньому розвитку, як в мирний час, так і в умовах збройного конфлікту [2]. При цьому військово-економічна безпека є найважливішою складовою національної безпеки держави і може бути конкретизована в таких економічних сферах. Перша — здатність оборонного сектора економіки постійно підтримувати на належному рівні військову потужність та реалізовувати військово-економічний потенціал країни в критерії і терміни, передбачені військовою доктриною держави. Друга стан економіки, при якому має місце достатній розви-

ток і збереження науково-виробничого потенціалу у військовому секторі, що забезпечує матеріально-технічне оснащення збройних сил.

У той же час акцентуємо увагу на тому, що військово-економічний потенціал держави, який є похідним від економічного (його частиною), інтегрує можливості країни забезпечити військову безпеку, і який держава може використовувати у військових цілях за максимальних військово-економічних зусиль, звівши до мінімуму всі невійськові потреби суспільства [2]. Кількісні показники військово-економічного потенціалу є тими чи іншими показниками і можуть бути представлені як елементи останнього, а саме:

- чисельність і частина людських ресурсів, мобілізованих (або придатних для мобілізації) у збройні сили, зайнятих у виробництві озброєння та ті, що забезпечують інші сфери оборони;
- обсяг виробничих фондів (капіталу, потужностей), зайнятих у військовій економіці в різних її галузях;
- частина ВВП, що спрямовується на військові цілі, а також його розподіл за цільовим призначенням у процентах;
- показники обсягів виробництва озброєння і інших предметів військового призначення вартісні і натуральні [3].

У той же час підкреслимо, що характер військово-політичних і економічних змін у сьогоднішньому глобальному співтоваристві вимагає постійної уваги до проблеми оптимізації системи національної безпеки країни, її економічного забезпечення, приведення масштабів і структури даної системи у відповідність з рівнем прогнозованої військової небезпеки та економічними можливостями держави. Важливим фактором, що впливає на економічне забезпечення глобальної безпеки, яка має на увазі захищеність системи між-

народних відносин від загроз, здатних дестабілізувати становище в світі та викликати кризу загальнопланетарного масштабу, є досягнення зброєю масового ураження «критичних» характеристик. Цей термін визначається тим, що подальше збільшення, наприклад, кількості ядерних боеголовок, або їх бойове застосування не надає додаткового реалізованого військового ефекту, оскільки призводить до ураження не тільки супротивника, але й до масової загибелі населення інших країн, у тому числі й громадян власної країни.

Науково-технічна революція у військовому потенціалі продовжується і демонструє постійний пошук технологічних удосконалень, які оптимізують способи ведення бойових дій і підготовку до них. Зазначена революція так само змінює і баланс сил країн у глобальній і військовій економіці, коли одні країни продукують інновації і швидко започатковують новітні технології виробництва озброєнь, а інші, як правило, внаслідок наявного неефективного інституційного середовища, не в змозі повноцінно забезпечити власну військово-економічну безпеку [4].

Світові війни ХХ століття засвідчили значне збільшення ролі економічного чинника в їх підготовці та підсумках, а саме: організація військових операцій на базі масового машинного виробництва з виготовлення військової техніки; різке зростання масштабів, часу і інтенсивності військових дій і, відповідно, використання можливостей військової економіки; розгортання різноманітних форм і методів економічної війни; глибока перебудова економіки воюючих держав у вигляді мобілізації і концентрації всіх ресурсів, а також посилення втручання держави в економіку.

Слід зазначити, що найважливішою умовою ефективної діяльності з підтримки військово-економічної безпеки на необхідному рівні є ство-

рення механізму здійснення військово-економічної безпеки.

У свою чергу, використання моніторингу військово-економічної безпеки дає можливість органам державного управління в плановому порядку формувати військово-економічну політику країни.

Висновки. Таким чином, воєно-економічну безпеку можна визначити як сукупність умов і факторів, які забезпечують своєчасне і надійне задоволення поточних і перспективних військово-економічних потреб в обсягах, достатніх для підтримки необхідного рівня обороноздатності і безпеки держави. Якісна оцінка військово-економічної безпеки передбачає в першу чергу розгляд таких критеріїв і показників: ступінь відповідності сучасним вимогам якісних характеристик озброєння і військової техніки, що виробляються в країні; ефективність і надійність військової економіки, її здатність розробляти і виробляти у відповідності до завдань військової безпеки види і системи озброєнь; ступінь мобілізаційної готовності економіки, тобто її можливості при виникненні зовнішньої або внутрішньої загроз безпеці країни в необхідні терміни розгорнути військове виробництво і забезпечити його трудовими ресурсами. Що стосується кількісних індикаторів військово-економічної безпеки, то вони характеризуються такими факторами: кількісні характеристики військово-економічної могутності, абсолютні та відносні показники військових витрат, виробничі потужності та потенційні можливості підприємств оборонного комплексу, чисельність зайнятих у військовій економіці, розміри стратегічних резервів держави, обсяги і стан військово-економічного потенціалу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Гордиенко Д. Военно-экономическая безопасность государства. Аналитический доклад. М.: Центр стратегических оценок и прогнозов. 2011. 14 с.

2. Тяпкин М. Система показателей и критериев военно-экономической безопасности государства. *Материалы четырнадцатой научно-технической конференции «Системы безопасности»*. 2005. С. 62-65.

3. Paul T. *Asymmetric Conflicts: War Initiation by Weaker Powers*. Cambridge: Cambridge University Press. 1994. P. 248.

4. Geib R. Asymmetric conflict structures. *International Review of the Red Cross*. 2006. Vol. 88. Number 864. P. 757-777.

REFERENCES:

1. Hordienko, D. (2011), *Voenno-ekonomicheskaya bezopasnost' gosudarstva. Analiticheskiyy doklad* [Military and economic security of the state. analytic report]. М.: Tsentr stratehicheskikh otsenok i prohnnozov, 14 [in Russia].

2. Tyapkin, M. (2005), *Sistema pokazatelej i kriteriev voenno-e`konomicheskoy bezopasnosti gosudarstva* [The system of indicators and criteria for military and economic security of the state], *Materialy chetyrnadtsatoy nauchno-tekhnscheskooy konferentsii «Sistemy bezopasnosti»* [Materials fourteenth scientific-technical conference «Safety Systems»], 62-65. [in Russia].

3. Paul, T. (1994), *Asymmetric Conflicts: War Initiation by Weaker Powers*, Cambridge University Press, Cambridge, 248.

4. Geib, R. (2006), «Asymmetric conflict structures», *International Review of the Red Cross*, Vol 88, No 864, 757-777.

Головко Ольга Михайлівна,

кандидат юридичних наук, старший викладач кафедри публічного права Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут ім. Ігоря Сікорського», пр. Перемоги, 37, м. Київ, 03056; o.div4ina@gmail.com; +38 093 3535914, <https://orcid.org/0000-0001-8963-6598>

Огієвич Софія Миколаївна,

студентка Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут ім. Ігоря Сікорського», пр. Перемоги, 37, м. Київ, 03056; sophiaogyewuch@ukr.net; +38 098 5126278, <https://orcid.org/0000-0003-0187-6197>

ГЛОБАЛЬНА СОЛІДАРНІСТЬ ДЛЯ БОРОТЬБИ З COVID-19: ПРАВОВІ ПЕРСПЕКТИВИ

Анотація. У публікації сформовано теоретичні засади поняття «резолуція» та визначено їх роль в загальному процесі створення норм міжнародного права. Проаналізовано резолюцію Генеральної Асамблеї ООН «Глобальна солідарність для боротьби з COVID-19» від 27 березня 2020 року з точки зору виокремлення основних напрямів такої взаємодії. Аргументовано, що ухвалення резолюції має вагомий наслідок для протидії коронавірусній пандемії, які підтверджуються офіційною статистикою та міжнародними дослідженнями. Зміни в національному законодавстві України, пов'язані, в тому числі, з прийняттям зазначеної резолюції загалом мають схвальний характер міжнародного співтовариства. Це, зокрема, підтверджено статистичними дослідженнями щодо зниження рівня зараження через створення умов для мінімізації фізичного контакту між людьми та дотримання дистанції. Доведено, що в реалізації цих заходів ключову роль відіграє право як інструмент врегулювання правовідносин в боротьбі з пандемією. Звернено увагу на те, що вказана резолюція відіграє одну з ключових ролей в протидії поширенню вірусу, адже фактично вона була прийнята за основу для внесення змін до законодавств багатьох держав. Зроблено висновок, що хоча резолюції Генеральної Асамблеї ООН мають рекомендаційний характер, в часи кризи вони стають фундаментальними документами, від яких відштовхуються суб'єкти законодавчої ініціативи багатьох держав. Обґрунтовано, що при впровадженні заходів протидії вірусу правові норми мають відігравати стримуючу роль щодо ситуацій з підвищення рівня посягань на права людини, які виправдовуються заходами проти пандемії. Зроблено висновок щодо кола суб'єктів, які віднесені резолюцією до категорії тих, хто повинен мати особливий статус при боротьбі з COVID-19. Виокремлено напрями протидії пандемії, зазначені в резолюції як ключові, серед яких виділено інформаційні, медичні, антидискримінаційні.

Ключові слова: резолюція, Генеральна Асамблея ООН, COVID-19, пандемія.

Golovko Olga Mykhailivna,

PhD in Law, Senior Lecturer, Department of Public Law, National Technical University of Ukraine 'Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute', 37 Peremohy Ave., Kyiv, 03056; o.div4ina@gmail.com; +38 093 3535914, <https://orcid.org/0000-0001-8963-6598>

Ogievich Sofia Mykolayivna,

student of the National Technical University of Ukraine 'Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute', 37 Peremohy Ave., Kyiv, 03056; sophiaogyewuch@ukr.net; +38 098 5126278, <https://orcid.org/0000-0003-0187-6197>

GLOBAL SOLIDARITY AGAINST COVID-19: LEGAL PROSPECTS

Abstract. Theoretical aspects of the concept of 'resolution' and their role in the overall process of creating norms of international law are formed in this article. The resolution of the UN General Assembly 'Global Solidarity against COVID-19' from March 27, 2020 was analyzed for identifying the main areas of the cooperation between states. It is argued that the adoption of the resolution has significant implications for combating the coronavirus pandemic, as evidenced by official statistics and international researches. Changes in the national legislation of Ukraine, including the adoption of this resolution, are generally welcomed by the international community. The statistical researches confirmed reducing the level of infection by creating conditions to minimize physical contact and distance between people. It is proved that a key role in the implementation of these measures is played by law as a tool for regulating legal relations in the contraction against the pandemic. It is noted that this resolution plays a key role in combating the spread of the virus, as in fact it was adopted as a basis for amending national legislation of many countries. It is concluded that the resolutions of the UN General Assembly have recommendatory character, but they become fundamental documents in times of crisis from which legislative initiatives of many states are repelled. It is substantiated that legal norms should play a deterrent role in situations of increasing the level of human rights violations due to the implementation of measures to combat the virus. The conclusion is made about the categories of those who should have a special status in the fight against COVID 19 according to the resolution. There are some directions of counteraction to the pandemic indicated in the resolution as informational, medical, anti-discriminatory etc.

Keywords: resolution, UN General Assembly, COVID-19, pandemic.

Постановка проблеми. Людство ніколи не зупиняється в своєму розвитку, воно постійно піддається впливу новітніх технологій, досягнень науки та нових відкриттів. Проте, часто це стає початком зародження різних регресних процесів, які несуть масштабний руйнівний вплив на екологію та людство загалом. На сьогодні одним із таких процесів стала поява нового виду вірусу – SARS-CoV-2 [1]. Починаючи із моменту, коли було зафіксовано спалах даної інфекції в китайському місті Ухань, вірус досить швидкими темпами розповсюдився та охопив території близько двохсот країн світу [2]. Його наслідками є не лише високий рівень захворюваності та високі показники летальних наслідків, а й широкомасштабний вплив на економіку, що в подальшому може призвести до світової кризи. Саме тому нагальним стає об'єднання держав та їхня злагоджена співпраця задля подолання спільної проблеми. Одним із важливих кроків у цьому напрямку стало ухвалення проекту резолюції Генеральної Асамблеї ООН «Глобальна солідарність для боротьби з COVID-19» від 27 березня 2020. Та попри те, що реакція та вжиття необхідних заходів для подолання наслідків нового вірусу мають бути негайними, розробка плану та методів виходу з кризи потребує детального опрацювання та аналізу з боку фахівців з різних галузей знань, адже від якості, рівня ефективності та чітко сформульованих правових положень залежить позитивний результат з протидії поширенню вірусу.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. У процесі дослідження поняття «резолюція» було використано праці зарубіжних та українських вчених, серед яких Девіс Н., Домбровська А., Килимник І., Кучарський А., Нодірхонова Н., Прем К., Рассел Т. та ін. На основі їх публікацій та законо-

давчих положень було зроблено відповідні висновки щодо значення резолюцій в загальному процесі створення норм міжнародного права в період глобальної кризи. Особливу цінність становить аналіз резолюції Генеральної Асамблеї ООН «Глобальна солідарність для боротьби з COVID-19».

Формування цілей. Метою цієї статті є здійснення правового аналізу резолюції ГА ООН «Глобальна солідарність для боротьби з COVID-19» та її особливостей як документу міжнародного зразка, а також кореляція її положень зі змінами в національне законодавство щодо протидії поширенню вірусу.

Виклад основного матеріалу. У міжнародному праві термін «резолюція» – визначається як акт висловлення волі держав, що є членами відповідного компетентного органу, згідно із процедурами та принципами Статуту цієї організації. Резолюції міжнародних організацій є одним із об'єктів системи міжнародного права. Слід зазначити, що термін «резолюція» є загальним поняттям. Насправді колективний термін, наприклад, «резолюція міжнародних організацій», охоплює всі типи правових документів, що видаються міжнародними організаціями. Це означає, що резолюція може бути джерелом права, тлумаченням права та застосуванням актів [3, с. 42].

Однак, аналізуючи особливості резолюцій, варто відмітити, що досить спірним на сьогоднішній день залишається питання віднесення їх до джерел міжнародного права. Частина фахівців схиляється до думки, що резолюції мають лише рекомендаційний, допоміжний характер, тому не можуть мати статус офіційних джерел. Одним із прикладів обґрунтування такої думки науковці вважають положення статті 10 Статуту ООН про надання Генеральній Асамблеї ООН (далі – ГА ООН)

права виносити лише рекомендації країнам-учасникам. Тобто такі норми не є імперативними [4].

Можна зауважити, що резолюції не були джерелом міжнародного права, якщо навіть держава фактично дотримувалася їх положень. У цьому разі йдеться про появу міжнародно-правового звичаю, а не про наявність у резолюції нормативно-правового характеру. Резолюція не стає джерелом навіть за умови, коли вона повторює існуючу норму права, – в цьому разі дотримуються не положень резолюції, а чинної норми міжнародного права [5, с. 55]. Таким чином, резолюціям міжнародних організацій надається важлива роль в загальному процесі створення норм міжнародного права, на основі яких формуються договори або звичаї. Значна їх роль і у тлумаченні існуючих норм.

27 березня 2020 року на сімдесят четвертій сесії ГА ООН було ухвалено проект резолюції «Глобальна солідарність для боротьби з COVID-19» (далі – Резолюція), що стало першим серйозним кроком на шляху до об'єднання проти спільної загрози. Оскільки від реальної оцінки нинішньої ситуації та розробленого на її основі плану подальших дій залежить швидкість та ефективність подолання кризових явищ, спричинених COVID-19.

Звертаючись до країн-учасниць, ГА ООН наголошує на тому, що пандемія коронавірусу 2019 (COVID-19) викликає неабияке занепокоєння, оскільки становить загрозу здоров'ю, безпеці та добробуту людей [6]. З початку появи та розповсюдження COVID-19 він не вважався пандемією, проте на сьогодні масштаби цього вірусу сягнули територій більше двохсот країн та спричинили загибель біля двохсот п'яти тисяч осіб (станом на 29 квітня 2020 року) [2], що стало причиною для надання Всесвітньої організацією

охорони здоров'я новому вірусу офіційного статусу пандемії [7].

У законодавстві України, а саме в наказі МОЗУ «Про затвердження Порядку організації проведення епідеміологічного нагляду...» подається таке визначення: «Пандемічний штам вірусу грипу людини – вірус, що набув генетичних або антигенних змін і може сприяти виникненню нових епідемій та пандемій» [8]. Підтвердженням реальної загрози здоров'ю людей є показники рівня захворюваності та кількість летальних випадків, спричинених COVID-19. За даними Офіційного інформаційного порталу Кабінету Міністрів України Центру громадського здоров'я, станом на 29 квітня в Україні 9 866 лабораторно підтверджених випадків COVID-19, з них 250 летальних [9]. Така статистика свідчить про швидкі темпи поширення вірусу та високий рівень його небезпеки для всього населення.

Окремим пунктом у Резолюції виділено те, що пандемія несе безпрецедентні наслідки, в тому числі, сильний зрив для суспільств та економіки, а також світових подорожей і торгівлі та руйнівний вплив на життєдіяльність людей [6]. Якщо розглядати ці положення на прикладі України, то можна сказати, що вони є повністю обґрунтованими, оскільки поширення вірусу спричинило «застій» у багатьох сферах соціального та економічного життя, що у свою чергу може призвести до глибокої кризи. За результатами опитувань, проведених Соціологічною групою «Рейтинг» протягом 10-12 квітня 2020 року, 51% опитаних вважають, що економічне становище їхньої сім'ї погіршилося за останні півроку, 42% – вважають, що воно не змінилося, 6% – побачили покращення [10].

Іншими сферами, які також зазнали негативного впливу обмежень задля протидії пандемії стали подо-

рожі та торгівля. Внаслідок прийняття 13 березня 2020 року Розпорядження Кабінету Міністрів України «Про тимчасове закриття деяких пунктів пропуску через державний кордон та пунктів контролю і припинення в них пішохідного сполучення», тисячі людей втратили можливість подорожувати та залишати територію держави [11]. Постановою «Про запобігання поширенню на території України гострої респіраторної хвороби COVID-19...» від 11 березня 2020 було заборонено роботу суб'єктів господарювання, яка передбачає приймання відвідувачів, зокрема закладів громадського харчування (ресторанів, кафе тощо), торговельно-розважальних центрів, інших закладів розважальної діяльності, фітнес-центрів, закладів культури, торговельного і побутового обслуговування населення. Цією ж постановою заборонено перебування в громадських місцях без вдягнутих засобів індивідуального захисту, переміщення групою осіб у кількості більше ніж дві особи, відвідування парків, скверів, зон відпочинку та ін.; проведення всіх масових (культурних, розважальних, спортивних, соціальних, релігійних, рекламних та інших) заходів [12].

Варто відмітити, що одним із засобів протидії розповсюдженню вірусу за розрахунками британського Центру математичного моделювання інфекційних захворювань (СММІД) в межах діяльності робочої групи COVID-19 встановлено саме заходи з дотримання фізичної дистанції. За цими даними науковці рекомендують державам ретельно розглянути епідеміологічні та моделюючі дані для пом'якшення наслідків другого піку пандемії, перш ніж скасувати ці заходи [1, с. 2]. Зокрема, в Україні такі положення закріплені у Постанові Кабінету Міністрів «Про запобігання поширенню на території України гострої респі-

раторної хвороби COVID-19...» від 11 березня 2020, де надано рекомендацію центральним і місцевим органам виконавчої влади, іншим державним органам, органам місцевого самоврядування, підприємствам, установам, організаціям на час дії карантину забезпечити: відстань у прикасовій та касовій зонах між особами (за винятком покупця і продавця) не менше ніж 1,5 метра та/або наявність між ними відповідних захисних екранів, а також дотримання відстані не менше ніж 1,5 метра між відвідувачами, які очікують дозволу на вхід до приміщень [12].

Передчасне і раптове скасування обмежень може призвести до більш раннього вторинного піку, який можна попередити за рахунок поступового, а не різкого послаблення обмежень та заборон щодо фізичних контактів та збереження дистанції. Зниження епідемічного піку є особливо важливим, оскільки це зменшує гострий тиск на систему охорони здоров'я [1, с. 9]. Проте, часова невизначеність тривалості наведених та інших, законодавчо закріплених обмежень несуть досить глибокі наслідки для держави та населення, оскільки впливають як на зниження рівня економічних показників, так і на рівень життєдіяльності та добробуту людей.

У Резолюції ГА ООН наголошує, що від пандемії страждають найбільш вразливі верстви населення [6]. Підтвердженням цього в Україні є статистика, наведена згідно із даними Центру громадського здоров'я: станом на 29 квітня в Україні на амбулаторному лікуванні 6 773 пацієнтів, з них 536 дітей. Внаслідок ускладнень, викликаних хворобою, померли 250 людей, серед них переважають особи віком від 50-ти років (85%) [13]. Саме на основі такої тенденції Міністр охорони здоров'я України Ілля Ємець наголошує у своїй промові на тому, що «МОЗ

Україні приділяє особливу увагу цій категорії населення, вживає заходів, проводить інформаційну кампанію, щоб знизити такі ризики. Він також закликав усіх громадян у цей період бути особливо свідомими, оскільки літні батьки зараз найбільше потребують уваги та турботи» [14].

Можна зробити висновок, що держава має зосередити ключову увагу на захисті найбільш вразливих верств населення (діти та люди похилого віку), оскільки саме вони перебувають у зоні найвищого ризику та є найчастіше вразливими до інфікування. Окрім цього, відповідно до п. 7 Резолюції, підтверджується прихильність дій з досягнення сталого розвитку, яке, в свою чергу, включає такі глобальні цілі як подолання бідності, міцне здоров'я і благополуччя населення та належні санітарні умови, які зазнали особливої актуалізації в межах протидії COVID-19. Логічним продовженням є наступний пункт Резолюції, який проголошує глобальну співпрацю в контексті сталого розвитку (sustainable development).

В одному із положень Резолюції ГА ООН вказує на необхідності повної поваги до прав людини і підкреслює, що нині немає місця жодній із форм дискримінації, расизму та ксенофобії у відповідь до пандемії [6]. Абсолютна повага до прав людини має бути наявна в будь-якій ситуації, тим паче в такій критичній, яка може зумовити колапс роботи державного механізму та системи національного чи навіть міжнародного законодавства. З цієї причини дуже важливо, щоб впровадження заходів протидії вірусу унеможливило ситуацію з підвищенням посягань на права людини, перевищення посадовими та службовими особами своїх повноважень тощо. Ці негативні наслідки можливо попередити за рахунок дотримання

процедури введення карантину тільки в межах, допустимих законодавством, адже тільки в такому разі обмеження прав людини може мати законний характер.

Окрім цього, у даному положенні особливої уваги потребує визначення трьох термінів. У Рішенні Національної експертної комісії України з питань захисту суспільної моралі «Щодо підвищення рівня толерантності та запобігання поширенню ксенофобських настроїв» запропоновано таке тлумачення: «Ксенофобія – ненависть до чого-небудь, кого-небудь незнайомого, чужого; ворожість або страх по відношенню до іноземців». У свою чергу, дискримінація визначається як «один із проявів ксенофобії, під яким розуміють позбавлення окремих осіб, груп або цілих співтовариств рівних соціальних, політичних або економічних прав; переслідування через етнічне походження, національність, світогляд або інші соціальні чинники». У цьому ж Рішенні Національної експертної комісії України зазначено, що расизм становить собою «сукупність концепцій, що ґрунтуються на уявленнях про психічну та біологічну нерівноцінність людських рас» [15].

Прикладом наслідків дискримінації, що спровокована станом здоров'я, є масова проблема дискримінації ВІЛ-інфікованих осіб, що проявляється в таких формах як: відмова у роботі, забезпеченні житлом, лікуванні й отриманні освіти через фактичний чи можливий ВІЛ-статус, а також, наприклад, ВІЛ-інфікована дитина може зазнавати дискримінації через ВІЛ-статус своїх батьків та ін. Для протидії даному явищу ухвалено Резолюцію Підкомісії ООН щодо попередження дискримінації та захисту меншин (№ 1995/21 від 25 серпня 1995 року), у якій наголошується, що дискримінація на основі позитивного ВІЛ-статусу

чи захворювання на СНІД заборонена чинними міжнародними стандартами в сфері прав людини [16].

Представники сфери охорони здоров'я виділяють такі загрози щодо осіб, інфікованих ВІЛ/СНІД:

1) моральна безвідповідальність суспільства за тих, хто заражений;

2) відсутність турботи про здоров'я тих, хто не заражений хворобою;

3) соціальне виключення осіб, які належать до групи ризику;

4) нівелювання підходів, орієнтованих на захист прав людини [17, с. 480].

Фактично такі ж загрози постають перед особами, зараженими COVID-19 або тими, хто потрапив в групу ризику, контактуючи з ними. Таким чином, ситуація, спричинена пандемією, дійсно вимагає інтенсифікації правового захисту населення від таких негативних соціальних явищ як дискримінація, расизм та ксенофобія. Особливо акцентуючи увагу на особливостях виникнення та поширення COVID-19, оскільки носії вірусу є потенційними жертвами дискримінації за ознакою стану здоров'я.

Окрім цього, ГА ООН закликає до посилення міжнародної співпраці щодо стримування, пом'якшення, поглиблення та перемоги над пандемією, в тому числі шляхом обміну інформацією і науковими знаннями [6]. Таким чином, держави-учасниці ООН, зокрема й Україна, можуть підтримувати зв'язок та проводити інформування світової спільноти про досягнення у плані досліджень COVID-19 на національному рівні, що допоможе менш розвиненим та слабким державам не залишитися сам на сам із існуючою проблемою.

Відповідно до пункту 4 Резолюції, ключову роль відіграють «медичні працівники, які перебувають на передовій, медичні працівники, вчені та

дослідники, а також інші працівники зі всього світу, які працюють у складних обставинах задля боротьби з пандемією».

Таким чином, даною резолюцією умовно визначено коло суб'єктів, які мають надзвичайно важливе значення при боротьбі з COVID-19:

1) медичні працівники;

2) вчені та дослідники;

3) інші працівники.

При цьому вказано особливу ознаку щодо цих категорій осіб, а саме ті, «які перебувають на передовій», тобто безпосередньо контактують з вірусом (хворі та групи ризику) задля допомоги хворим та розробки препаратів з протидії негативного впливу COVID-19 на організм людини.

Окрім цього, визначено категорію «важкі та складні обставини» («difficult and challenging circumstances»), яка, з одного боку, вбачається відносною і має оціночний характер, однак з іншого – з урахування ознаки «перебування на передовій» вказує на безпосередній контакт з вірусом, що обумовлює вищевказану складність обставин та через це передбачає підвищений ступінь ризику життю окреслених суб'єктів.

Враховуючи вищезазначене, активізація міжнародного співробітництва згідно Резолюції передбачає інформаційні, медичні, антидискримінаційні напрями тощо. Серед них можна виділити такі як: обмін інформацією, науковими знаннями та кращими практиками з протидії вірусу (п. 5 Резолюції); застосування відповідних рекомендацій Всесвітньої організації охорони здоров'я (п. 5 Резолюції); зобов'язання допомагати людям та суспільствам, особливо найслабкішим та найуразливішим з них у особливих ситуаціях (п. 6 Резолюції); подолання кризи завдяки лідерству, стійкій глобальній співпраці та солідарності (п. 8 Резо-

люції); визнання ООН консолідуючою для держав-членів організацією, яка сприяє міжнародному співробітництву в протидії загрози планетарного масштабу (п. 7 Резолюції); мобілізація та координація глобальної реакції несприятливий соціальний, економічний та фінансовий вплив пандемії на всі суспільства (п. 9 Резолюції).

Висновки. Аналізуючи проект резолюції ГА ООН «Глобальна солідарність для боротьби з COVID-19», можна зробити висновок, що вона відповідає реальним викликам сьогодення. Підтвердженням цього є використані в статті статичні дані, а також зазначені зміни в національному законодавстві, сформовані, в тому числі, на основі Резолюції. Зміни до національного законодавства свідчать про те, що право було і залишається одним із основних інструментів регулювання суспільних відносин в кризових для людства ситуаціях. Перспективними напрямками з цієї теми надалі є розробка правових механізмів виходу з карантину та превентивних заходів протидії пандемії у випадках збільшення кількості ситуації через послаблення карантинних заходів.

Враховуючи вищевикладені результати дослідження можна стверджувати, що на сьогодні залишається невирішеною проблема оцінки такого міжнародного документу як резолюція, а саме щодо його юридичної сили та статусу як джерела міжнародного права. Втім, оскільки ООН є організацією глобального рівня, то взяття нею функцій міжнародного координатора у боротьбі з COVID-19 є цілком доречною, а тому аналізовану Резолюцію можна вважати дорожньою картою для протидії поширенню вірусу в усьому світі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Prem K., Liu Y., Russell T., Kucharski A., Eggo R., Davies N. The effect of control strategies to reduce social mixing on outcomes of the COVID-19 epidemic in Wuhan, China: a modelling study. Science Direct. The Lancet Public Health. URL: <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S2468266720300736#bfn2>.
2. World Health Organization. Coronavirus disease (COVID-19) Pandemic. URL: <https://www.who.int/emergencies/diseases/novel-coronavirus-2019>.
3. Nodirkhonova N.D. The International legal character of the international organizations' resolutions. Научно-методический журнал Academy. 2016. № 2 (5). С. 41-44.
4. Килимник І. І., Домбровська А. В. Конспект лекцій із навчальної дисципліни «Міжнародне право». Харків. нац. ун-т міськ. госп-ва ім. О. М. Бекетова. Харків: ХНУМГ ім. О. М. Бекетова. 2018. 64 с.
5. Конспект лекцій для студентів спеціальності Луцьк: ЛНТУ, 2018. http://lutsk-ntu.com.ua/sites/default/files/mpp_lekciyi.pdf.
6. Draft UN General Assembly resolution Global solidarity to fight the coronavirus disease 2019 (COVID-19). URL: <https://www.un.org/pga/74/2020/03/30/global-solidarity-to-fight-covid-19/>.
7. Five things to know about the COVID-19 pandemic. United Nations in Ukraine. URL: <http://un.org.ua/ua/informatsiinyi-tsentri/news/4828-piat-rechei-iaki-slid-znaty-pro-pandemiiu-covid-19>.
8. Порядок організації проведення епідеміологічного нагляду за грипом та гострими респіраторними вірусними інфекціями, заходів з готовності в міжепідемічний період і реагування під час епідемічного сезону захворюваності на грип та ГРВІ. Наказ МОЗ України від 17.05.2019 № 1126. Офіційний сайт Верховної Ради

України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/z0595-19>.

9. Коронавірус в Україні. Офіційний інформаційний портал Кабінету Міністрів України. URL: <https://covid19.gov.ua/>.

10. Україна на карантині: моніторинг суспільних настроїв. URL: <http://ratinggroup.ua/research/ukraine/7ffb32fbba0ba2a21713d0a9f2c5d5.html>.

11. Про тимчасове закриття деяких пунктів пропуску через державний кордон та пунктів контролю і припинення в них пішохідного сполучення. Розпорядження Кабінету Міністрів України від 13.03.2020 № 288-р. Офіційний сайт Верховної Ради України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/288-2020-%D1%80>.

12. Про запобігання поширенню на території України гострої респіраторної хвороби COVID-19, спричиненої коронавірусом SARS-CoV-2. Постанова Кабінету Міністрів України від 11.03.2020 № 211. Офіційний сайт Верховної Ради України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/211-2020-%D0%BF>.

13. Оперативна інформація про поширення коронавірусної інфекції COVID-19. Офіційний сайт Міністерства охорони здоров'я України. URL: <https://moz.gov.ua/article/news/operativna-informacija-pro-poshirennja-koronavirusnoi-infekcii-2019-ncov-1>.

14. Уточнення Міністра охорони здоров'я України Іллі Ємця щодо слів про вразливість пенсіонерів до корона вірусу. Офіційний сайт Міністерства охорони здоров'я України. URL: <https://moz.gov.ua/article/news/utochnennja-ministra-ohoroni-zdorovja-ukraini-illi-emcja-schodo-sliv-pro-vrazlivist-pensioneriv-do-koronavirusu>.

15. Методичні рекомендації щодо підвищення рівня толерантності та запобігання поширенню ксенофобських настроїв. Рішення Національної експертної комісії України з питань захисту суспільної моралі від 18.06.2013 № 32. Офіційний

сайт Верховної Ради України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/vr032623-13>.

16. Discrimination in the context of human immunodeficiency virus (HIV) or acquired immune deficiency syndrome (AIDS) 1995/21. URL: <http://hrlibrary.umn.edu/demo/1995min.html#199521>.

17. Mawar N., Sahay S., Pandit A. & Mahajan U. The third phase of HIV pandemic: Social consequences of HIV/AIDS stigma & discrimination & future needs. URL: https://www.researchgate.net/profile/Seema_Sahay2/publication/7260092_The_third_phase_of_HIV_pandemic_Social_consequences_of_HIVAIDS_stigma_discrimination_future_needs/links/00b7d524264f6ed415000000.pdf.

REFERENCES:

1. Prem K., Liu Y., Russell T., Kucharski A., Eggo R., Davies N. The effect of control strategies to reduce social mixing on outcomes of the COVID-19 epidemic in Wuhan, China: a modelling study. *Science Direct. The Lancet Public Health*. URL: <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S2468266720300736#bf2>.

2. World Health Organization. Coronavirus disease (COVID-19) Pandemic. URL: <https://www.who.int/emergencies/diseases/novel-coronavirus-2019>.

3. Nodirkhonova N.D. The International legal character of the international organizations' resolutions. *Научно-методический журнал Academy*. 2016. № 2 (5). С. 41-44.

4. Klymnyk I. I., Dombrovska A. V. *Konspekt lektsii iz navchalnoi dystsypliny «Mizhnarodne pravo»*. Kharkiv. nats. un-t misk. hosp-va im. O. M. Beketova. Kharkiv: KhNUMH im. O. M. Beketova. 2018. 64 s.

5. *Konspekt lektsii dlia studentiv spetsialnosti Lutsk: LNTU*, 2018. http://lutsksntu.com.ua/sites/default/files/mpp_lekciyi.pdf.

6. Draft UN General Assembly resolution Global solidarity to fight the coronavirus disease 2019 (COVID-19). URL: <https://www.un.org/pga/74/2020/03/30/global-solidarity-to-fight-covid-19/>.

7. Five things to know about the COVID-19 pandemic. United Nations in Ukraine. URL: <http://un.org.ua/ua/informatsiyni-tsentr/news/4828-piat-rechei-iaki-slid-znaty-pro-pandemiiu-covid-19>.

8. Poriadok orhanizatsii provedennia epidemiolohichnoho nahliadu za hrypom ta hostrymy respiratornymy virusnymy infektsiiami, zakhodiv z hotovnosti v mizhepidemichniy period i reahuvannia pid chas epidemichnoho sezonu zakhvoriuvanosti na hryp ta HRVI. Nakaz MOZ Ukrainy vid 17.05.2019 № 1126. Ofitsiyni sait Verkhovnoi Rady Ukrainy. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/z0595-19>.

9. Koronavirus v Ukraini. Ofitsiyni informatsiyni portal Kabinetu Ministriv Ukrainy. URL: <https://covid19.gov.ua/>.

10. Ukraina na karantyni: monitorynh suspilnykh nastroiv. URL: <http://ratinggroup.ua/research/ukraine/7ffba32fbac0ba2a21713d0a9f2c5d5.html>.

11. Pro tymchasove zakryttia deiakykh punktiv propusku cherez derzhavnyi kordon ta punktiv kontroliu i prypynennia v nykh pishokhidnoho spoluchennia. Rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 13.03.2020 № 288-r. Ofitsiyni sait Verkhovnoi Rady Ukrainy. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/288-2020-%D1%80>.

12. Pro zapobihannia poshyrenniu na terytorii Ukrainy hostroi respiratornoi khvoroby COVID-19, sprychynenoi koronavirusom SARS-CoV-2. Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 11.03.2020 № 211. Ofitsiyni sait Verkhovnoi Rady Ukrainy. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/211-2020-%D0%BF>.

13. Operatyvna informatsiia pro poshyrennia koronavirusnoi infektsii COVID-19. Ofitsiyni sait Ministerstva

okhorony zdorovia Ukrainy. URL: <https://moz.gov.ua/article/news/operativna-informacija-pro-poshirennja-koronavirusnoi-infekcii-2019-ncov-1>.

14. Utochnennia Ministra okhorony zdorovia Ukrainy Illi Yemtsia shchodo sliv pro vrazlyvist pensioneriv do korona virusu. Ofitsiyni sait Ministerstva okhorony zdorovia Ukrainy. URL: <https://moz.gov.ua/article/news/utochnennja-ministra-ohoroni-zdorov%e2%80%99ja-ukraini-illi-emcja-schodo-sliv-pro-vrazlyvist-pensioneriv-do-koronavirusu>.

15. Metodychni rekomendatsii shchodo pidvyshchennia rivnia tolerantnosti ta zapobihannia poshyrenniu ksenofobskykh nastroiv. Rishennia Natsionalnoi ekspertnoi komisii Ukrainy z pytan zakhystu suspilnoi morali vid 18.06.2013 № 32. Ofitsiyni sait Verkhovnoi Rady Ukrainy. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/vr032623-13>. Discrimination in the context of human immunodeficiency virus (HIV) or acquired immune deficiency syndrome (AIDS) 1995/21. URL: <http://hrlibrary.umn.edu/demo/1995min.html#199521>.

16. Mawar N., Sahay S., Pandit A. & Mahajan U. The third phase of HIV pandemic: Social consequences of HIV/AIDS stigma & discrimination & future needs. URL: https://www.researchgate.net/profile/Seema_Sahay2/publication/7260092_The_third_phase_of_HIV_pandemic_Social_consequences_of_HIVAIDS_stigma_discrimination_future_needs/links/00b7d524264f6ed415000000.pdf.

17. Mawar N., Sahay S., Pandit A. & Mahajan U. The third phase of HIV pandemic: Social consequences of HIV/AIDS stigma & discrimination & future needs. URL: https://www.researchgate.net/profile/Seema_Sahay2/publication/7260092_The_third_phase_of_HIV_pandemic_Social_consequences_of_HIVAIDS_stigma_discrimination_future_needs/links/00b7d524264f6ed415000000.pdf.

УДК 347.77

[https://doi.org/10.32689/2617-9660-2020-3\(9\)-141-149](https://doi.org/10.32689/2617-9660-2020-3(9)-141-149)

Надобко Сергій Володимирович,

кандидат юридичних наук, доцент кафедри соціально-гуманітарних дисциплін Харківської державної академії дизайну і мистецтв, 61002, м. Харків, вул. Мистецтв 8, тел. (057) 706 04 04, e-mail: nadobko_s@ukr.net, <https://orcid.org/0000-0001-8403-8230>

ІНТЕЛЕКТУАЛЬНА ВЛАСНІСТЬ ЯК ОБ'ЄКТ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОЇ ОХОРОНИ

Анотація. Наукова стаття присвячена комплексному дослідженню та визначенню інтелектуальної власності як об'єкта адміністративно-правової охорони. У зв'язку із швидким розвитком засобів комунікації, механізми публічно-правової відповідальності за порушення прав інтелектуальної власності також потребують модернізації, що може бути визначено лише шляхом осмислення окремих сутнісних характеристик інтелектуальної власності крізь призму адміністративно-правової охорони.

Автором встановлено, що незважаючи на широкий спектр застосування та спроб тлумачення політико-правової природи феномену адміністративно-правової охорони, єдиний підхід чи сталий погляд в науці адміністративного права є відсутнім.

З урахуванням проведених наукових пошуків, констатовано, що адміністративно-правова охорона відносин у сфері інтелектуальної власності здійснюється у наступних формах: правотворчій – прийняття органами державної влади нормативно-правових актів щодо регулювання суспільних відносин, які виникають щодо володіння, користування, розпорядження результатами творчої діяльності; правозастосовчій – прийняття адміністративно-владними суб'єктами рішень, обов'язкових для виконання підприємствами, установами, організаціями незалежно від форми власності, а також іншими особами щодо здійснення державного регулювання відносин у сфері інтелектуальної власності; правоохоронній – захист адміністративними та іншими державними органами суспільних відносин, що виникають з приводу володіння, користування, розпорядження результатами творчої діяльності від протиправних посягань, а також попередження правопорушень під загрозою застосування заходів адміністративного примусу.

Зроблено висновок про те, що відносини у сфері інтелектуальної власності як об'єкт адміністративно-правової охорони можна розглядати як комплекс заходів, здійснюваних уповноваженими суб'єктами, спрямованих на врегулювання та захист адміністративно-правових відносин, що виникають у процесі здійснення та реалізації особистих немайнових та майнових прав від протиправних посягань, а також попередження правопорушень під загрозою застосування заходів адміністративно-

го примусу. Окрім того, доведено, що принципи адміністративно-правового регулювання знаходять своє відображення й у відносинах в сфері інтелектуальної власності.

Ключові слова: інтелектуальна власність, адміністративно-правове регулювання, адміністративно-правова охорона, творча діяльність, право інтелектуальної власності.

Nadobko Serhii Volodumurovich,

PhD in Law, Associate Professor of the Department of Social and Humanitarian Disciplines, Kharkiv State Academy of Design and Art, 61002, Kharkiv, st. Mystetstv 8, phone. (057) 706 04 04, e-mail: nadobko_s@ukr.net, <https://orcid.org/0000-0001-8403-8230>

INTELLECTUAL PROPERTY AS OBJECT OF ADMINISTRATIVE LEGAL PROTECTION

Abstract. The scientific article is devoted to a complex research and definition of intellectual property as about object of administrative legal protection. At stars in communication fast development of means of communication, mechanisms of publicly legal responsibility for violation of intellectual property rights also need modernization that can defined only by judgment of separate intrinsic characteristics of intellectual property through a prism of administrative legal protection.

By the author, it established that despite a wide range of application and attempts of interpretation of the political and legal nature of a phenomenon of administrative legal protection, uniform approach or steady the look in science of administrative law is absent.

Taking into account the carried-out scientific search, it is noted that administrative legal protection of the relations in the sphere of intellectual property is carried out in the following forms: law-making – adoption of normative legal acts by public authorities concerning regulation of the public relations which arise on possession, use, the order to results of creative activity; law-enforcement – acceptance is administrative – imperious subject of decisions, obligation for performance by the enterprises, institutions, organizations irrespective of form of ownership and also other persons on implementation of state regulation of the relations in the sphere of intellectual property; law-enforcement – protection of the public relations by administrative and other public authorities, possession arising apropos, use, the order to results of creative activity from illegal encroachments and also prevention of offenses under the threat of application of measures of administrative coercion.

The conclusion is drawn that the relations in the sphere of intellectual property as object of administrative legal protection can be considered as a complex of the actions which are carried out by authorized subject, directed to settlement and protection of the administrative legal relations arising in the course of implementation and realization of personal non-property and property rights from illegal encroachments and also preventions of offenses under the threat of application of measures of administrative coercion. Besides, it is proved that the principles of administrative and legal regulation find the reflection and in the relations in the sphere of intellectual property.

Keywords: intellectual property, administrative and legal regulations, administrative legal protection, creative activity, intellectual property right.

Постановка проблеми. З моменту проголошення Україною незалежності на державно-офіційному рівні актуальними постають питання адміністративно – правового регулювання економічних відносин, особливо в сфері створення високотехнологічних технологій виробництв і продукції, яка б була конкурентоспроможною як на вітчизняному, так і на світових ринках. Забезпечення належних умов для результативної і продуктивної діяльності суб'єктів фінансово-економічної реалізації пов'язано зі створенням правових механізмів, що забезпечують захист їх прав та законних інтересів.

Крім того, держава повинна використовувати широкий спектр адміністративно-правових механізмів стимулюючого характеру для створення належних умов розвитку інноваційної економіки, виділяти необхідні кошти підтримки для діяльності різних учасників економічних відносин у державному і приватному секторах економіки. В умовах жорсткої конкуренції потребують особливої уваги державні заходи захисту інтелектуальної власності, яка в силу своєї багатогранності здійснює вплив на функціонування більшості сфер державно-суспільного життя: від забезпечення інтересів окремого громадянина до забезпечення інтересів національної безпеки. Тим самим держава наділяє особливими державно-владними повноваженнями окремі юрисдикційні та неюрисдикційні органи влади для вирішення різних завдань у сфері інтелектуальної власності, забезпечуючи необхідне правове регулювання в даній галузі.

При чому, держава має бути зацікавлена в регулюванні даного інституту не лише шляхом створення системи норм приватного права, що закріплюють правовий режим об'єктів інтелектуальної власності, а й шляхом

безпосереднього впливу на суб'єктів суспільних відносин з метою створення, впровадження та використання об'єктів інтелектуальної власності в інтересах державного суверенітету і функціонування економіки. Отже, суспільні відносини у сфері інтелектуальної власності можуть регулюватися не лише нормами приватного права, а й нормами публічного права, в першу чергу, адміністративно – правовими нормами.

Важливе значення має забезпечення державою публічно-правового захисту інтелектуальної власності, яка є однією з різновидів адміністративно-правових методів, використовуваних органами виконавчої влади у сфері інтелектуальної власності. У зв'язку з швидким розвитком засобів комунікації, механізми публічно-правової відповідальності за порушення прав інтелектуальної власності також потребують модернізації, що може бути визначено лише шляхом осмислення окремих сутнісних характеристик інтелектуальної власності крізь призму адміністративно-правової охорони.

Огляд останніх досліджень і публікацій. Дослідженням теоретико-правових проблем інтелектуальної власності у різні часи займалось чимало науковців, зокрема такі як: Б. С. Антімонов, В. Д. Базилевич, О. В. Дзера, Г. В. Довгань, В. С. Дроб'язко, Н. С. Кузнєцова, О. А. Підпригора, О. Д. Святоцький, але в їх роботах ґрунтовно розкривалися лише окремі проблеми, пов'язані із правовим регулюванням відносин інтелектуальної власності, водночас, дослідження інтелектуальної власності як об'єкту адміністративно-правової охорони є однією із малодосліджених напрямків.

Внаслідок чого **метою** даної статті є повне, всебічне та доктринальне дослідження інтелектуальної власності крізь призму публічної правової ді-

яльності, а саме адміністративно-правової охорони.

Виклад основного матеріалу. Незважаючи на широкий спектр застосування та спроб тлумачення політико-правової природи феномену адміністративно-правової охорони, єдиний підхід чи сталий погляд в науці адміністративного права є відсутнім, внаслідок чого доцільно звернути увагу на деякі методологічні аспекти.

Теоретичні дослідження адміністративно-правової охорони знайшли свій вияв у наукових працях О. Ф. Зарубинського, О. О. Кравчука, С. О. Мосьондза [1, 2, 3] та деяких інших вчених, але об'єктом дослідження були лише окремі аспекти визначеної проблематики, відносини у сфері інтелектуальної власності як об'єкт адміністративно-правової охорони вченими не розглядалися.

Труднощі у процесі розуміння цієї категорії пов'язані як із відсутністю комплексних наукових досліджень, так і зі складністю самого інституту адміністративно-правової охорони, що свідчить про високий рівень.

Варто погодитись із доводами Т. О. Гуржія, що попри сталий інтерес до феномену адміністративно-правової охорони, галузева наука ще не виробила єдиного концептуального погляду на його природу та зміст [4, с. 293].

Сутність правової охорони в адміністративному порядку висвітлює О. І. Харитонова, яка вважає, що у разі порушення вимоги поводитись певним чином, замість регулятивних правовідносин виникають охоронні (регулятивні трансформуються в охоронні), підставою до чого є припис норми права та вчинення адміністративного делікту. В цьому випадку йдеться вже не про реалізацію встановлених адміністративно-правових регулятивних норм, якими були визначені вимоги до поведінки зобов'язаного суб'єкта,

а про реалізацію положень охоронних адміністративно-правових норм, які передбачають встановлення нових прав та обов'язків [5, с. 28].

Адміністративно-правова охорона вирізняється гуманністю, спрямованістю на переконання населення в доцільності й справедливості заходів, здійснюваних державою, об'єктивній необхідності тих або інших загальнообов'язкових правил. Вона пов'язана із масштабним використанням перевірених практикою засобів організаційної, масово-політичної та виховної роботи, активним формуванням в суспільній свідомості нетерпимого ставлення до антисоціальних проявів [3, с. 106].

Концептуальними щодо визначення поняття адміністративно-правової охорони і, мабуть, єдиними є твердження В. В. Галуцька, зокрема адміністративно-правова охорона – це система впорядкованої адміністративно-правовими нормами діяльності публічної адміністрації, що спрямована на попередження правопорушень (профілактику злочинів) та відновлення порушених прав, свобод і законних інтересів фізичних і юридичних осіб, що здійснюються засобами адміністративного права з можливістю застосування заходів адміністративного примусу та притягнення винних до адміністративної відповідальності.

Дійсно, адміністративно-правова охорона являє собою цілісну систему різноманітних як за своїм змістом так і сферою застосування заходів, проте їх цілісність забезпечується наявністю однієї мети – захисту охоронюваних законом цінностей, що підпадають під об'єкт адміністративно-правових відносин, при чому застосуванню підлягають не лише охоронні норми, але і регулятивні, наприклад попередження правопорушень, усунення причин і умов, що сприяють їх вчи-

ненню. З цього випливає, що адміністративно-правова охорона як цілісна система може здійснюватися у різних формах: правотворчій – шляхом створення уповноваженими суб'єктами нормативно-правових актів; правозастосовчій – застосування норм, а також винесення владними суб'єктами рішень, обов'язкових для виконання; правоохоронній – здійснення охорони адміністративно-правових норм із можливістю застосування заходів впливу [6, с. 242-247].

Адміністративно-правова охорона відносин у сфері інтелектуальної власності здійснюється у наступних формах:

- правотворчій – прийняття органами державної влади нормативно-правових актів щодо регулювання суспільних відносин, які виникають щодо володіння, користування, розпорядження результатами творчої діяльності;

- правозастосовчій – прийняття адміністративно-владними суб'єктами рішень, обов'язкових для виконання підприємствами, установами, організаціями незалежно від форми власності, а також іншими особами щодо здійснення державного регулювання відносин у сфері інтелектуальної власності;

- правоохоронній – захист адміністративними та іншими державними органами суспільних відносин, що виникають з приводу володіння, користування, розпорядження результатами творчої діяльності від протиправних посягань, а також попередження правопорушень під загрозою застосування заходів адміністративного примусу.

Поняття адміністративно-правової охорони тісно переплітається із сутністю адміністративно-правового регулювання, оскільки головне призначення кожного із них – держав-

не регулювання суспільних відносин з метою захисту охоронюваних законом прав та інтересів, а також застосування заходів примусу [7, с. 260].

Адміністративно-правове регулювання є складовим елементом більш загальної категорії – правового регулювання, що знаходить свій прояв у різних галузях права, що становлять цілісну систему. Зупиняючись на деяких науково-теоретичних положеннях вітчизняних вчених, варто зазначити, що у переважній більшості, вченими робиться висновок про те, що правове регулювання – це здійснення державною владою за допомогою системи правових засобів (юридичних норм, правовідносин, індивідуальних приписів та ін.) результативного, нормативно-організаційного впливу на суспільні відносини в цілях їх упорядкування, охорони, розвитку у відповідності з суспільними потребами даного соціального устрою [8, с. 210; 9, с. 151].

Специфіка адміністративно-правового регулювання полягає у односторонності волевиявлення одного з учасників відносин – це волевиявлення юридично владне, тому йому належить вирішальне значення. Волевиявлення однієї сторони не рівнозначне волевиявленню другої. Пояснюється це перш за все тим, що юридично-владні приписи віднесені до компетенції відповідних суб'єктів виконавчої влади [10, с. 59-60].

Адміністративно-правове регулювання та адміністративно-правова охорона різняться за своєю метою, яка для адміністративно-правового регулювання визначається як закріплення, охорона, розвиток та регламентація державою суспільних відносин з метою висвітлення волі держави, що проявляється у широкому інструментарії правових засобів та прийомів. Головним призначенням адміністративно-правової охорони є захист суспіль-

них відносин, що є об'єктом правового регулювання від протиправних посягань, тобто адміністративних правопорушень, а також попередження вчиненню правопорушень під приводом застосування заходів державного примусу, в першу чергу – адміністративної відповідальності.

А, отже, сутність адміністративно-правової охорони набуває нормативної форми та знаходить своє закріплення в рамках здійснення як державного управління так і реалізації концептуальних завдань адміністративної відповідальності, оскільки вести мову про самостійність адміністративно-правової охорони неможливо, бо сутність останньої реалізується шляхом формування правосвідомості у суб'єктів, що підпадають під державне регулювання та комплексу заходів, спрямованих на врегулювання суспільних відносин, але з метою захисту від протиправних посягань, що свідчить про те, що механізм державного управління, застосовуючи лише елемент адміністративно-правової охорони, є, по суті, логічно не завершеним та неповним, адже нормативне закріплення суспільних відносин як таких, що захищаються державою, не означає, що весь спектр заходів, якими оперує адміністративно-правова охорона, будуть реалізовані, а тому здійснення адміністративно-правової охорони припускає можливість застосування заходів державного примусу – адміністративного стягнення, яке виступає мірою адміністративної відповідальності.

Таким чином, адміністративно-правова охорона знаходить свій розвиток та нормативно-правове закріплення лише в рамках здійснення адміністративно-правового регулювання та державного управління в тому числі, отримавши свій подальший розвиток в інституті адміністративної відповідальності.

Характеризуючи відносини, які виникають з приводу володіння, користування, розпорядження результатами творчої діяльності як об'єкт адміністративно-правової охорони, слід підсумувати, що в науці адміністративного права проблема визначення об'єкта адміністративно-правового регулювання, а отже і адміністративно-правової охорони, характеризується наявністю двох точок зору.

Відповідно до першої – об'єкт адміністративно-правового регулювання розглядається як елемент державного управління, а, отже, може набувати статусу як об'єкта, так і суб'єкта державного управління [11, с. 8].

Друга позиція передбачає, що об'єкт правового регулювання включає як матеріальні, так і нематеріальні блага, діяння суб'єктів і об'єктів публічного управління, а, отже, відбувається отождолення із об'єктом адміністративно-правових відносин [12, с.17].

Оскільки адміністративна відповідальність виступає елементом механізму державного управління та засобом охорони суспільних відносин, які потрапляють у сферу державного управління, то цілком очевидно, що об'єкт адміністративно-правової охорони необхідно визначати також з точки зору елемента державного управління, а саме – як сукупність суспільних відносин, що перебувають у віданні державного управління.

Виходячи із висвітлених позицій та загальнонаукових концепцій адміністративного права, пропонуємо авторське визначення адміністративно-правової охорони відносин, які виникають з приводу володіння, користування, розпорядження результатами творчої діяльності як комплекс заходів, здійснюваних уповноваженими суб'єктами, спрямованих на врегулювання та захист адміністративно-правових відносин, що виникають

у процесі здійснення та реалізації особистих немайнових та майнових прав у сфері інтелектуальної власності, від протиправних посягань, а також попередження правопорушень під загрозою застосування заходів адміністративного примусу.

Єдність і взаємодія приватноправових і публічно-правових інтересів у сфері інтелектуальної власності викликають необхідність поєднання приватноправових і публічно-правових засобів у правовому регулюванні даної групи правовідносин. У сучасному позитивному праві відносини інтелектуальної власності отримали правове закріплення як цивільно-правова категорія інтелектуальних прав, змодельованих в якості узагальнюючого поняття, що охоплює права на результати творчої діяльності та засоби індивідуалізації, і включають в себе три групи цивільних прав: майнові права, особисті немайнові права та інші права (змішаного характеру, наприклад, право слідування, право доступу до творів образотворчого мистецтва і т. д.).

Специфіка суб'єктного та об'єктного складів відносин, що виникають в процесі здійснення державних функцій у сфері інтелектуальної власності, яскраво свідчить про те, що лише цивільно-правових норм, що відносяться до інституту інтелектуальної власності, а також норм зобов'язального та договірної права, для повноцінної регламентації сфери інтелектуальної власності недостатньо. Необхідність участі держави в регулюванні даних правовідносин, кінцева мета діяльності суб'єктів, специфіка наукової сфери, в якій створюються потенційні об'єкти інновацій, спонукають до обліку інших правових норм, що характеризують правовий статус суб'єктів, які опосередковують діяльність в сфері управління, а також інституту фінансового і бюджетного права. Тому

правова забезпеченість учасників інтелектуальної діяльності передбачає наявність ефективного юридичного механізму, що узгоджує відносини його суб'єктів як з іншими економічно-відокремленими учасниками ринку, в основі поведінки яких лежить законодавчо-запропонована диспозитивна модель поведінки (відносини юридичної рівності), так і з органами влади, до компетенції яких входять дії по відношенню до суб'єктів інноваційного підприємництва по вирішенню, сприяння, контролю тощо.

Необхідність правового опосередкування та активної ролі держави в забезпеченні інтелектуальної власності в цілому, об'єктивно вимагає використання методів адміністративного права для регулювання правовідносин, які опосередковують здійснення державних функцій в даній сфері. Адміністративне право як галузь призначена для забезпечення публічних інтересів, повністю гармонізує з публічної складовою інституту інтелектуальної власності.

В силу відсутності єдиного кодифікованого акту, адміністративне право позбавлене легально закріпленого «набору» основних засад; з цієї причини кожен науковець з формально-юридичної точки зору може відстоювати власну позицію щодо положень, які опосередковуються якістю галузевих принципів. Водночас, звернення до науково-теоретичних праць, свідчить про те, що істотної розбіжності в поглядах немає, а наявні відмінності носять переважно текстувальний характер.

Практично всі автори виділяють такі принципи, як принцип пріоритету особистості і її інтересів в житті суспільства, принцип поділу влади, принцип законності, принцип гласності, принцип відповідності. Проекція цих принципів на субординаційні відносини інтелектуальної власності доз-

воляє зробити однозначний висновок про адекватність методу адміністративного права потребам правового регулювання в даній сфері суспільного життя.

Висновки. Таким чином, відносини у сфері інтелектуальної власності як об'єкт адміністративно-правової охорони можна розглядати як комплекс заходів, здійснюваних уповноваженими суб'єктами, спрямованих на врегулювання та захист адміністративно-правових відносин, що виникають у процесі здійснення та реалізації особистих немайнових та майнових прав від протиправних посягань, а також попередження правопорушень під загрозою застосування заходів адміністративного примусу.

Принципи адміністративно-правового регулювання знаходять своє відображення й у відносинах в сфері інтелектуальної власності, зокрема принцип поділу влади отримує своє вираження в чіткому розмежуванні повноважень між державними органами, що здійснюють реалізацію державної політики в галузі охорони інтелектуальної власності; на принципі гласності (прозорості) заснована державна реєстрація виключних прав на об'єкти промислової власності; принцип відповідності лежить в основі взаємодії уповноважених органів виконавчої влади та суб'єктів приватно-правових відносин у процесі здійснення останніми інноваційної діяльності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Зарубинский О. Ф. Административно-правовая охрана собственности : монография. Москва : Инфа, 1997. 315 с.
2. Кравчук О. О. Проблемы административно-правовой охраны та захисту державної власності. *Держава і право: Зб.*

наук. праць. Юридичні і політичні науки, 2012. № 55. С. 220-227.

3. Мосьондз С. О. Адміністративно-правова охорона сфери науки в Україні : концептуальне бачення. *Науково-аналітичний журнал «Митна справа»*, 2012. № 5 (83). Ч. 2, Кн. 2. С. 102-107.

4. Гуржій Т. О. Державна політика безпеки дорожнього руху: теоретико-правові та організаційні засади : дис. ... докт. юрид. наук : 12.00.07 / Київський національний торговельно-економічний університет. Київ, 2011. 551 с.

5. Харитоновна О. І. Адміністративно-правові відносини: концептуальні засади та правова природа : автореф. ... докт. юрид. наук : 12.00.07. Одеса, 2004. 36 с.

6. Адміністративне право України : навчальний посібник у 4-х томах / за заг. ред. В. В. Галуцька. Херсон : ХМТ, 2011. Т. 1. 334 с.

7. Надобко С. В. Адміністративна відповідальність за порушення законодавства про банки і банківську діяльність : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07 / Харківський національний університет ім. В. Н. Каразіна. Харків, 2016. 198 с.

8. Алексеев С. С. Проблемы теории и права : учебник. Москва : Юрид. лит., 1987. 412 с.

9. Рабінович П. М. Основи загальної теорії держави і права. Київ : Атіка, 1995. 176 с.

10. Колпаков В. К. Адміністративне право України : підручник. Київ : Юрінком Інтер, 1999. 736 с.

11. Миськів Л. І. Адміністративно-правові засади діяльності ВНЗ МВС України з питань морально-правового виховання курсантів : автореф. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Харків, 2008. 18 с.

12. Черниш І. А. Адміністративно-правове регулювання внутрішньої торгівлі в Україні : автореф. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Київ, 2011. 18 с.

REFERENCES:

1. Zarubinskiy, O.F. (1997). *Administrativno-pravovaya ohrana sobstvennosti [Administratively legal protection of property: monograph]*. Moscow: Infa [in Russian].
2. Kravchuk, A.A. (2011). Problemy administrativno-pravovoi ohorony ta zahystu derzhavnoi vlasnosti [Problems of administrative legal protection and protection of state ownership]. *Derzhava i pravo. Yuridichni i politichni nauky – State and Law. Law and Political Science*, 55, 220-227 [in Ukrainian].
3. Mosondz, S.O. (2012) Administrativno-pravova ohorona sfery nauky v Ukraini: konceptualne bachennia [Administrative legal protection of the sphere of science in Ukraine: conceptual vision]. *Mytna sprava – Customs business*, 5, 102-107 [in Ukrainian].
4. Gurzhiy, T.O. (2011). Derzhavna politika bezpeky dorozhnoho ruhu: teoretyko-pravovi ta orhanizatsiyni zasady [State policy of traffic safety: the theoretical legal and organizational bases]. *Doctor's thesis*. Kyiv: KNTEU [in Ukrainian].
5. Haritonova, O.I. (2004). Administrativno-pravovi vidnosyni: kontseptualni zasady ta pravova pryroda [Administrative legal relations: conceptual bases and legal nature]. *Extended abstract of Doctor's thesis*. Odesa [in Ukrainian].
6. Galunko, V.V. (Eds.). (2011). *Administrativne pravo Ukraini [Administrative law of Ukraine]*. (Vol. 1). Kherson: KhMT [in Ukrainian].
7. Nadobko, S.V. (2016). Administrativna vidpovidalnist za porushennia zakonodavstva pro banky i bankivsku diialnist [Administrative responsibility for violation of the legislation on banks and bank activity]. *Candidate's thesis*. Kharkiv: KNU [in Ukrainian].
8. Alekseev, S.S. (1987). *Problemy teorii i prava [Problems of the theory and right]*. Moscow: Jurid. lit. [in Russian].
9. Rabinovich, P.M. (1995). *Osnovy zahalnoi teorii derzhavy i prava [Basis of the general theory of the state and right]*. Kyiv: Atika [in Ukrainian].
10. Kolpakov, V.K. (1999). *Administrativne pravo Ukrainy [Administrative law of Ukraine]*. Kyiv: Jurinkom Inter [in Ukrainian].
11. Miskiv, L.I. (2008). Administrativno-pravovi zasady diialnosti VNZ MVS Ukraini z pitan moralno-pravovoho vihovannia kursantiv [Administrative basis of activity of higher education institutions of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine concerning moral legal education of cadets]. *Extended abstract of candidate's thesis*. Kharkiv [in Ukrainian].
12. Chernish, I.A. (2011). Administrativno-pravove rehuliuвання vnutrishnoi torhivli v Ukraini [Administrative and legal regulations of domestic trade in Ukraine]. *Extended abstract of candidate's thesis*. Kyiv [in Ukrainian].

Коломієць Аліна Миколаївна,

аспірантка Інституту права ім. Князя Володимира Великого Міжрегіональної академії управління персоналом, 03039, м. Київ, вул. Фрометівська, 2, тел.: (096) 457-11-00, e-mail: a.m.kolomiiets@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-5700-3064>

ПРАКТИКА ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ ЩОДО НЕЗАКОННОГО ПУБЛІЧНОГО ВЖИВАННЯ НАРКОТИЧНИХ ЗАСОБІВ У МІСЦЯХ МАСОВОГО ПЕРЕБУВАННЯ ГРОМАДЯН

Анотація. У статті здійснено аналіз окремих аспектів регулювання проблеми вживання наркотиків на території Європейського Союзу загалом та незаконного публічного вживання наркотичних засобів у місцях масового перебування громадян зокрема. Встановлено, що інтеграційні процеси поступово зменшують значення державних кордонів, роблять їх більш відкритими для міжнародного взаємодії, внаслідок чого суспільне життя набуває інтернаціонального характеру. Крім явних переваг, які вони приносять людству, виникає ряд супутніх проблем. Одною з таких проблем є зростання транснаціональної злочинності, в тому числі незаконного обігу наркотиків, що породжує проблему незаконного публічного вживання наркотичних засобів у місцях масового перебування громадян.

Узагальнено, що на сучасному етапі, пов'язаному зі вступом в силу Лісабонського договору про реформу Європейського Союзу, компетенція ЄС в сфері незаконного публічного вживання наркотичних засобів у місцях масового перебування громадян включає в себе 4 основні види повноважень: повноваження щодо протидії незаконного публічного вживання наркотичних засобів у місцях масового перебування громадян стосовно аспектів громадської охорони здоров'я – запобігання поширенню наркотичної залежності; повноваження щодо протидії незаконного публічного вживання наркотичних засобів у місцях масового перебування громадян в рамках простору свободи, безпеки і правосуддя – визначення правопорушень, пов'язаних з незаконним обігом наркотиків, і встановлення відповідних санкцій; повноваження щодо незаконного публічного вживання наркотичних засобів у місцях масового перебування громадян в рамках спільної торговельної політики ЄС – регулювання міжнародного обігу прекурсорів наркотичних і психотропних речовин; повноваження щодо незаконного публічного вживання наркотичних засобів у місцях масового перебування громадян в рамках спільної зовнішньої політики і політики безпеки – співробітництво ЄС з третіми країнами з питань протидії незаконному обігу наркотиків.

Ключові слова: Європейський Союз, наркотичні засоби, вживання наркотичних засобів, нормативно-правові акти.

Kolomiets Alina Nikolaevna,

PhD student, Institute of Law. Prince Vladimir Grand Interregional Academy of Personnel Management, 03039, Kyiv, str. Frometovskaya, 2, tel .: (096) 457-11-00, e-mail: a.m.kolomiets@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-5700-3064>

EUROPEAN UNION PRACTICE ON THE ILLEGAL PUBLIC USE OF DRUGS IN PLACES OF MASS STAYING OF CITIZENS

Abstract. The article analyzes separate aspects of regulation of the problem of drug use on the territory of the European Union in general and illegal public use of drugs in places of mass staying of citizens in particular. It has been established that integrational processes are gradually reducing the value of national borders, making them more open to international interaction, and consequently, public life is becoming of an international character. In addition to the obvious benefits they bring to humanity, a number of related problems occur. One of such problems is the rise of transnational crime, including illegal drug trafficking, which causes the problem of illegal public use of drugs in places of mass staying of citizens.

It has been summarized that at the present stage, regarding the entry into force of the Lisbon Treaty on the reform of the European Union, the EU competence in the field of illegal public use of drugs in places of mass staying of citizens includes 4 main types of powers. The first one is powers to counteract illegal public use of drugs in places of mass staying of citizens considering aspects of public health care that is preventing the spread of drug addiction. The second one is powers to counteract the illegal public use of drugs in places of mass staying of citizens in terms of the area of freedom, security and justice, which is about identifying wrongdoings related to illegal drug trafficking and imposing corresponding sanctions. The third is powers to counteract the illegal public use of drugs in places of mass staying of citizens in terms of a common EU trade policy that consists in regulation of the international circulation of drug precursors and psychotropic substances. The fourth and the last one is powers to counteract the illegal public use of drugs in places of mass staying of citizens in terms of common foreign and security policies, which allows for EU cooperation with third countries on the issues of counteracting illegal drug trafficking.

Key words: European Union, drugs, use of drugs, regulatory legal acts.

Постановка проблеми. Проблема вживання наркотичних засобів завжди була відома людству. Наркотики вживали в Месопотамії, Стародавньому Єгипті, Стародавній Греції, Індії. Ще стародавні племена майя і ацтеків знали про те, що деякі рослини можуть присипляти або п'янити людину, а також викликати галюцинації [1, с. 30]. У стародавні часи наркотики вживали в різних цілях: під час релігійних обрядів, для відновлення сил тощо. Однак тільки на початку ХХ ст. держави почали поступово усвідомлювати реальний збиток здоров'ю людини від вживання наркотичних засобів, а також супутню соціальну деградацію.

Вжиті державами на міжнародному рівні дії, спрямовані на протидію незаконному обігу наркотиків, висловилися в розробці міжнародно-правових актів, що регулюють питання обігу наркотичних і психотропних речовин, і спільних діях щодо запобігання злочинності в зазначеній галузі.

Однак на сучасному етапі міжнародно-правові та внутрішньодержавні акти, що регулюють різні аспекти обороту наркотичних і психотропних речовин та протидію незаконному обороту наркотиків, є недостатньо ефективними. За даними ООН, економічна могутність і політичний вплив злочинних організацій в сфері торгівлі наркотиками продовжує зростати, причому такі злочинні угруповання не тільки контролюють весь процес виробництва наркотиків, а й здійснюють активну протидію організаціям і особам, які здійснюють боротьбу з ними. Сьогодні очевидно, що поодиночі держави не можуть ефективно протидіяти незаконному обігу наркотиків. Загроза поширення наркотичних речовин є однією з найбільш актуальних і серйозних. Відповідно, вона вимагає інтенсивного міжнародного співробітництва держав, в тому числі у рам-

ках регіональних інтеграційних організацій.

Європейський Союз – складне інтеграційне утворення. Починаючи з середини ХХ в. тенденція зближення народів Європи безперервно розвивалася і, хоча відправним пунктом європейської інтеграції стало, перш за все, формування загального ринку, а також, як зазначає Ю. Юмашев «прагнення забезпечити процвітання і соціальний захист громадянам» [2, с. 5], міжнародна інтеграція тільки в одній сфері суспільного життя, без залучення в цей процес інших неможлива.

Інтеграційні процеси поступово зменшують значення державних кордонів, роблять їх більш відкритими для міжнародного взаємодії, внаслідок чого суспільне життя набуває інтернаціонального характеру. Крім явних переваг, які вони приносять людству, виникає ряд супутніх проблем. Одною з таких проблем є зростання транснаціональної злочинності, в тому числі незаконного обігу наркотиків, що породжує проблему незаконного публічного вживання наркотичних засобів у місцях масового перебування громадян.

Аналіз останніх публікацій за проблематикою. Проблема незаконного вживання наркотиків знайшла відображення у низці наукових розвідок сучасних дослідників кримінального права та кримінології. До числа науковців, котрі доліждали цю проблему належать: Л. Анисимов, В. Василевич, О. Джужа, О. Дуліна, А. Закалюк, А. Кислий, Ю. Кісловський, О. Козаченко, О. Костенко, О. Кравченко, В. Курченко, Н. Мирошніченко, А. Музика, О. Наден, Ю. Пономаренко, М. Прохорова, В. Пшеничний, Е. Расюк, М. Селіванов, В. Сташис, В. Тацій, В. Тимошенко, Б. Угаров, Є. Фесенко, М. Хавронюк, М. Хруппа, В. Шевчук, С. Яценко та ін. Однак практика Європейського Союзу щодо незаконного публічного вжи-

вання наркотичних засобів у місцях масового перебування громадян не досліджувалася.

Тому метою статті визначено аналіз окремих аспектів регулювання проблеми виживання наркотиків на території Європейського Союзу загалом та незаконного публічного вживання наркотичних засобів у місцях масового перебування громадян зокрема.

Виклад основного матеріалу дослідження. Примітним є той факт, що деякі явища, пов'язані з наркотиками, такі як наркотиризм, в даний час характерні, головним чином, для Європейського Союзу, оскільки в даний час сюди входять як ті держави, в яких вживання наркотиків заборонено, так і ті, в яких дозволено. Вивчення правових аспектів діяльності ЄС в сфері протидії незаконному публічному вживанню наркотичних засобів у місцях масового перебування громадян може бути корисним в українській науці і практиці, а також для майбутньої співпраці України і ЄС. Досвід ЄС в сфері протидії незаконному публічному вживанню наркотичних засобів у місцях масового перебування громадян також може бути корисним в контексті вдосконалення правових механізмів діяльності Євразійського економічного союзу, у якому Україна відіграє певну роль.

На формування нормативно-правової бази ЄС в області незаконного публічного вживання наркотичних засобів у місцях масового перебування громадян істотний вплив створили норми міжнародного публічного права в зазначеній галузі. ЄС в як самостійна організація приєдналася до найважливішого міжнародного договору у сфері протидії незаконному обігу наркотиків – Конвенції ООН 1988 року про боротьбу з незаконним обігом наркотиків і психотропних речовин. З Конвенції

1988 році законодавство ЄС запозичило ключові поняття «наркотик», «прекурсор наркотику»; речовини, які визнаються відповідно до Конвенції 1988 р. в якості наркотику, визнаються такими і правом ЄС [3, с. 778].

Компетенція ЄС в сфері протидії незаконного публічного вживання наркотичних засобів у місцях масового перебування громадян пройшла кілька етапів: Перший, попередній етап – 1975 – 1992 рр. – створення групи протидії на рівні міністрів внутрішніх справ держав-членів ЄС, розробка перших спільних заходів, спрямованих на протидію незаконному обігу наркотиків.

Другий етап – 1993 – 1998 рр. – набуття Маастрихтського договору, офіційне наділення ЄС повноваженнями в області протидії незаконному обігу наркотиків в контексті суспільної охорони здоров'я і загальної торговельної політики (в частині регулювання обігу прекурсорів наркотичних і психотропних речовин), а також кримінально-правовими засобами.

Третій етап – 1999 – 2009 рр. – вступ в силу Амстердамського договору і розширення повноважень інститутів ЄС в області протидії незаконному обігу наркотиків кримінально-правовими засобами.

На сучасному етапі, пов'язаному зі вступом в силу Лісабонського договору про реформу Європейського Союзу, компетенція ЄС в сфері незаконному публічному вживанню наркотичних засобів у місцях масового перебування громадян включає в себе 4 основні види повноважень:

- 1) повноваження щодо протидії незаконного публічного вживання наркотичних засобів у місцях масового перебування громадян стосовно аспектів громадської охорони здоров'я – запобігання поширенню наркотичної залежності;

2) повноваження щодо протидії незаконного публічного вживання наркотичних засобів у місцях масового перебування громадян в рамках простору свободи, безпеки і правосуддя – визначення правопорушень, пов'язаних з незаконним обігом наркотиків, і встановлення відповідних санкцій;

3) повноваження щодо незаконного публічного вживання наркотичних засобів у місцях масового перебування громадян в рамках спільної торговельної політики ЄС – регулювання міжнародного обігу прекурсорів наркотичних і психотропних речовин;

4) повноваження щодо незаконного публічного вживання наркотичних засобів у місцях масового перебування громадян в рамках спільної зовнішньої політики і політики безпеки – співробітництво ЄС з третіми країнами з питань протидії незаконному обігу наркотиків [4, с. 83].

Виходячи з проведеного аналізу нормативно-правових актів ЄС в сфері протидії незаконному публічному вживанню наркотичних засобів у місцях масового перебування громадян вважаємо за необхідне виділити три групи суспільних відносин в сфері протидії незаконному обігу наркотиків, регульовані чинним законодавством ЄС, а саме:

1) відносини, що складаються в процесі регулювання запобігання незаконному обігу наркотиків та наркотичної залежності;

2) відносини, що складаються в процесі регулювання обороту прекурсорів наркотичних і психотропних речовин;

3) відносини, що складаються в процесі кримінально-правового регулювання протидії незаконному обігу наркотиків.

Найважливішими результатами правового регулювання ЄС в облас-

ті незаконного публічного вживання наркотичних засобів у місцях масового перебування громадян вважаємо наступні:

1) регламентація співробітництва держав-членів з питань обміну інформацією про наркотики, а також з питань запобігання наркотичної залежності;

2) зближення (гармонізація) кримінальних законодавств держав-членів ЄС в сфері протидії незаконному обігу наркотиків;

3) регулювання обігу прекурсорів наркотичних речовин за допомогою законодавства прямої дії.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Підсумовуючи, зазначимо, що в рамках ЄС функціонує складний організаційно-правовий механізм регулювання питань протидії незаконного публічного вживання наркотичних засобів у місцях масового перебування громадян, до складу якого кілька специфічних елементів:

1) інформаційна мережа Reitox, яка здійснює сприяння координації співробітництва держав-членів ЄС в області протидії незаконному обігу наркотиків, запобігання наркотичної залежності, виявлення нових наркотичних і психотропних речовин.

2) спеціалізовані установи ЄС, відповідальні за реалізацію законодавства ЄС в сфері протидії незаконному обігу наркотиків (Європейський моніторинговий центр з наркотиків та наркоманії (ЕМЦНН) і Європол);

3) короткострокове (у вигляді планів) і довгострокове (у вигляді стратегій) планування діяльності ЄС в сфері протидії незаконному обігу наркотиків.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Европейское право. Право Европейского Союза и правовое обеспечение защиты прав человека: учебник / рук. авт. кол. и отв. ред. Л.М. Энтин. – 3-е изд., пересмотр. и доп. – М.: Норма: ИНФРА-М, 2013. 130 с.

2. Экономическое право Европейского союза: монография / Ю. М. Юмашев, Е. В. Постникова. – Москва : Норма, ИНФРА-М, 2014. 245 с.

3. Право Европейского Союза в 2 т. Т. 2. Особенная часть: учебник для бакалавров / С. Ю. Кашкин, А. О. Четвериков // под ред. С. Ю. Кашкина. – 4-е изд., перераб. и доп. М.: Юрайт, 2013. 1120 с.

4. Мещерякова О.М. Правовая природа гармонизации уголовно-процессуального законодательства государств-членов Европейского Союза // Вестник института: преступление, наказание, исправление – 2013, №3. С. 82-85

REFERENCES:

1. Entin, L.M. (Eds.). (2013). *Evropeyskoe pravo. Pravo Evropeyskogo Soyuza i pravovoe obespechenie zashchity prav cheloveka [European law. European Union law and the legal framework for the protection of human rights]*. (3rd ed., rew.). Moscow: Norma, INFRA-M [in Russian].

2. Yumashev, Yu.M., Postnikova, E.V. (2014). *Ekonomicheskoe pravo Evropeyskogo soyuza [Economic law of the European Union]*. Moscow: Norma, INFRA-M [in Russian].

3. Kashkin, S.Yu., Chetverikov, A.O. (2013). *Pravo Evropeyskogo Soyuz. T. 2. Osobennaya chast [European Union law. Vols. 2. Special part]*. S.Yu. Kashkin (Eds.). (4th ed., rew.). Moscow: Yurayt [in Russian].

4. Meshcheryakova, O.M. (2013). *Pravovaya priroda garmonizatsii ugolovno-protsessualnogo zakonodatelstva gosudarstv-chlenov Evropeyskogo Soyuz [The legal nature of harmonization of the criminal procedure legislation of the Member States of the European Union]*. *Vestnik instituta: prestuplenie, nakazanie, ispravlenie – Institute Herald: Crime, Punishment, Correction*, 3, 82-85 [in Russian].

Кислий Анатолій Михайлович,

доктор юридичних наук, професор, Міжрегіональна академія управління персоналом, директор Навчально- наукового інституту права ім. Володимира Великого Міжрегіональної академії управління персоналом, м. Київ, вул. Фрометівська 2, +380974533501, nadyakisl@yahoo.com, <https://orcid.org/0000-0003-1724-7678>

АНАЛІЗ ЗАКОНОДАВСТВА ПОСТРАДЯНСЬКИХ КРАЇН ЩОДО ВИКОРИСТАННЯ РЕЗУЛЬТАТІВ НЕГЛАСНИХ РОЗСЛІДУВАНЬ ПІД ЧАС ДОКАЗУВАННЯ У СУДОВОМУ ПРОВАДЖЕННІ

Анотація: У даній статті здійснено нормативно-правовий аналіз законодавства пострадянських країн щодо використання результатів негласних розслідувань під час доказування у кримінальному процесі. Обґрунтовано, що, враховуючи потребу в побудові демократичної системи, Україна підтвердила свою позицію в питанні підтримки курсу на інтеграцію до Європейського Союзу. Це спричинило необхідність якнайшвидшого виконання нашою державою взятих на себе зобов'язань.

Зазначено, що негласне провадження у кримінальних справах не є стандартним поняттям, широко вживаним у вітчизняній юридичній науці та правоохоронній діяльності. Для більшості юристів це скоріше незвичена категорія, ніж звичайний елемент практики боротьби зі злочинністю. Негласність, яка була присутня тривалий час лише в сфері розшукової діяльності, ще не має традицій у вітчизняному кримінальному процесі при розслідуванні злочинів.

Відмічено, що результати оперативно-розшукових заходів мають самостійне доказове значення, якщо вони проведені до порушення кримінальної справи, коли проведення слідчих дій не допускається в принципі, або після порушення справи для виявлення фактів, безпосередньо не пов'язаних з розслідуваним злочином, або коли виявляється об'єктивна неможливість отримання деяких об'єктів в рамках слідчої дії (наприклад, в обмежених випадках допускається вилучення в ході оперативно-розшукових заходів зразків для порівняльного дослідження, коли при проведенні слідчої дії особа відмовилася їх представити).

Виокремлено основні проблеми правового та організаційного забезпечень проведення оперативно-розшукових заходів, негласних слідчих (розшукових) дій та використання їх результатів у кримінальному провадженні. На підставі цих рекомендацій запропоновані деякі шляхи вдосконалення законодавчих актів України.

Ключові слова: оперативно-розшукові заходи, слідчі дії, провадження у кримінальних справах, правоохоронна діяльність.

Kisliy Anatoliy Mikhailovich,

Doctor of Law, Professor, Professor, Director of the Academic Law Institute of the Volodymyr Greater of the Interregional Academy of Personnel Management, Kyiv, str. Fermetovskaya 2, +380974533501, nadyakisl@yahoo.com, [https // orcid.org / 0000-0003-1724-7678](https://orcid.org/0000-0003-1724-7678)

ANALYSIS OF THE LEGISLATION OF THE POST-POSTIAN COUNTRIES ON THE USE OF THE RESULTS OF THE UNAUTHORIZED INVESTIGATION DURING THE EVIDENCE IN THE COURT PROCEEDINGS

Abstract: This article provides a regulatory and legal analysis of post-Soviet legislation on the use of the results of unspoken investigations in criminal proceedings. It is justified that, given the need to build a democratic system, Ukraine reaffirmed its position in supporting the course for integration into the European Union. This has led to the need for our country to fulfill its obligations as quickly as possible.

It is stated that unspoken criminal proceedings are not a standard term widely used in domestic law and law enforcement. For most lawyers, this is a rather unusual category than the usual element of crime prevention practice. Silence, which has been present for a long time only in the field of investigative activity, does not yet have a tradition in the domestic criminal process in the investigation of crimes.

It is stated that unspoken criminal proceedings are not a standard term widely used in domestic law and law enforcement. For most lawyers, this is more an unusual category than a normal element of crime-fighting practices. Silence, which has been present for a long time only in the field of investigative activity, does not yet have a tradition in the domestic criminal process in the investigation of crimes. The main problems of legal and organizational support of conducting investigative measures, silent investigative (investigative) actions and the use of their results in criminal proceedings were singled out. On the basis of these recommendations some ways of improvement of the legislative acts of Ukraine are suggested.

Keywords: investigative measures, investigative actions, criminal proceedings, law enforcement.

Постановка проблеми. Успішна боротьба зі злочинністю, як одне із ключових завдань загальнодержавного рівня, вимагає, з одного боку, наявності нормативно передбаченого ефективного кримінального процесуального інструментарію, а з іншого – використання такого інструментарію з максимально можливим коефіцієнтом корисної дії. Одним із найбільш дієвих засобів протидії злочинності на сьогодні залишається надана законом можливість застосування негласних методів збирання інформації під час досудового розслідування, зокрема, у формі проведення негласних слідчих (розшукових) дій (далі – НСРД). Показово, що не лише можливість проведення НСРД, а й їх результативність на сьогодні вже визнана на рівні міжнародних програмних документів [1; 2, с.16]. Враховуючи потребу в побудові демократичної системи Україна підтвердила свою позицію в питанні підтримки курсу на інтеграцію до Європейського Союзу. Це спричинило необхідність як найшвидшого виконання нашою державою взятих на себе зобов'язань [2, с. 194], що зумовило актуальність обраної теми дослідження.

Аналіз основних досліджень і публікацій. Теоретичну базу дослідження становлять наукові праці українських і зарубіжних вчених, які вивчали різні проблемні аспекти проведення оперативно-розшукових заходів та негласних слідчих (розшукових) дій, а також використання їх результатів у доказуванні як О. Білічак, О.А. Вагін, Р.С. Веприцький, А. Гинзбург, В. Глушков, М.М. Денисенко, С.В. Зуєв, А.П. Ісиченко, А.М. Кислий, М.С. Колосович, С.О. Павленко, Р.А. Чайка, М.О. Сало, В.Г. Севрук, А.Є. Чечетін.

Метою статті є аналіз законодавства пострадянських країн щодо правового і організаційного забезпечення

проведення оперативно-розшукових заходів та негласних слідчих (розшукових) дій, а також використання їх результатів у кримінальному провадженні під час доказування.

Виклад основного матеріалу. Аналіз законодавства країн СНД свідчить, що таких широких повноважень прокуратури за діяльністю органів, що ведуть негласну роботу, в жодній із них не передбачено. Гарантії законності проведення негласних слідчих (розшукових) дій переважно забезпечуються нормами, які встановлюють повноваження прокуратури на санкціонування кримінального судочинства, що обмежують права людини, або ж нормами, які встановлюють порядок прокурорського реагування на скарги та заяви громадян про порушення їхніх прав під час проведення негласних слідчих (розшукових) дій. У низці законів країн СНД досить чітко встановлюються межі повноважень прокурора, і з огляду на їх аналіз можна стверджувати, що прокурорський нагляд при проведенні негласних слідчих (розшукових) дій у країнах СНД має не поточний, а попередній або наступний характер та здійснюється не постійно, а вибірково, в порядку реагування на заяви і повідомлення фізичних та юридичних осіб, як це відбувається у Казахстані, Туркменістані, Росії [3;4;5, с.76-77].

Надалі, на нашу думку, потрібно провести аналіз положень кримінального процесуального законодавства пострадянських країн (Азербайджанська Республіка, Республіка Білорусь, Республіка Таджикистан, Російська Федерація, Республіка Грузія, Республіка Казахстан, Киргизька Республіка). Адже, як і в Україні, їх законодавство протягом тривалого часу мало єдині принципи кримінальної процесуальної діяльності на зразок КПК

України 1960 р. та Основ кримінального судочинства 1958 р. [6], а з отриманням незалежності, процесуальне законодавство цих країн удосконалюється з урахування реформування правоохоронних органів і впровадження європейської практики кримінальної процесуальної діяльності.

Слід відзначити з цього приводу позицію таких учених як, А. М. Кислого, Р. А. Чайки і М. М. Денисенка, що порядок негласного розслідування і використання конфіденційного співробітництва у пострадянських державах є достатньо різноманітним і залежить від напряму реформування правоохоронної та судової системи, яку обрала та чи інша країна. Природно, ці країни мають і багато спільних рис у вказаній сфері. Передусім слід відзначити, що реформування відбулося практично в усіх пострадянських країнах. Водночас країни, що тяжіють до авторитаризму (Росія, Білорусь), обрали "італійську" модель реформування, яка найменшою мірою регламентує негласні слідчі (розшукові) дії на законодавчому рівні. Така модель фактично дає змогу зберегти систему відомчого регулювання радянського типу в незмінному вигляді. Натомість країни Балтії, Молдова, Грузія, Казахстан при реформуванні більшою мірою використовували моделі ФРН, Франції, Австрії. Зазначені країни запровадили посаду слідчого судді й судовий контроль над проведенням негласних слідчих (розшукових) дій [7].

Негласне провадження у кримінальних справах не є стандартним поняттям, широко вживаним у вітчизняній юридичній науці та правоохоронній діяльності. Для російських юристів, на відміну від правоприменителів з інших країн, це скоріше незвична категорія, ніж звичайний елемент практики боротьби з пре злочинності. Негласність, яка

була присутня тривалий час лише в сфері розшукової діяльності, ще не має традицій у вітчизняному кримінальному процесі при розслідуванні злочинів. Звісно ж, що все негласне провадження у кримінальних справах зосереджено виключно в площині оперативно-розшукової правозастосування. Дійсно, в Законі «Про оперативно-розшукову діяльність» РФ закріплено, що оперативно-розшукова діяльність здійснюється не тільки гласно, а й негласно (ст. 1, 3, 6, 12, 15 та ін.). Більш того, ряд оперативно-розшукових заходів просто неможливо здійснювати гласно. Серед них перевірка закупівля, контроль поштових відправлень, телеграфних та інших повідомлень, прослуховування телефонних переговорів, зняття інформації з технічних каналів зв'язку, оперативне впровадження, контрольована поставка, оперативний експеримент. Згідно з правовою позицією Конституційного Суду РФ відкритості, гласності та змагальності сторін при прийнятті рішення і проведенні негласних оперативно-розшукових заходів бути не може, так як в цьому випадку оперативно-розшукова діяльність втратить сенс [8].

Конституційний Суд РФ у визначенні від 14 лютого 1999 № 18-О вказав на те, що результати оперативно-розшукових заходів не доказами, а лише відомостями про джерела тих фактів, які, будучи отриманими з додержанням вимог Федерального закону «Про оперативно-розшукову діяльність», можуть стати доказами лише після закріплення їх належним процесуальним шляхом, а саме на основі відповідних норм кримінально-процесуального закону [9;10].

За частиною 2 ст. 186 КПК Російської Федерації при наявності загрози вчинення насильства, вимагання та інших злочинних дій щодо потерпіло-

го, свідка або їх близьких родичів, родичів, близьких осіб контроль і запис телефонних та інших переговорів допускаються за письмовою заявою зазначених осіб, а за відсутності такої заяви – на підставі судового рішення [11].

Негласне розкриття при розкритті злочинів регламентується в основному оперативно-розшуковим законом. Однак в даний час не можна нехтувати і потенціалом кримінально-процесуальних засобів. Незважаючи на те, що в КПК Росії не вживається термін «негласні слідчі дії», такі дії представлені накладенням арешту на поштово-телеграфні відправлення, їх оглядом і вилученням (ст. 185 КПК України); контролем і записом переговорів (ст. 186 КПК України); отриманням інформації про з'єднання між абонентами і (або) абонентськими пристроями (ст. 186.1 КПК РФ). Тому необхідно звернути увагу на виявляється потреба одночасного доктринального зміни кримінально-процесуального та оперативно-розшукового законодавства. Негласне провадження у кримінальних справах необхідно розглядати в нерозривному зв'язку оперативно-розшукової та кримінально-процесуальної діяльності. Тому слід погодитися з М.С. Колосович, що запропонувала негласне провадження у кримінальній справі розглядати як двоєдиний процес оперативно-розшукових заходів і негласних дій слідчого [12, с. 139].

Їх перелік передбачений Федеральним законом «Про оперативно-розшукову діяльність», а конкретні правила – закритими підзаконними актами відомств, де створені оперативні підрозділи. Питання про використання результатів оперативно-розшукової діяльності в кримінальному судочинстві є окремою темою дослідження. В рамках цієї статті необхідно сформулювати тільки загальні прави-

ла. На нашу думку, результати оперативно-розшукових заходів мають самостійне доказове значення, якщо ОРЗ проведені до порушення кримінальної справи, коли проведення слідчих дій не допускається в принципі, або після порушення справи для виявлення фактів, безпосередньо не пов'язаних з розслідуванням злочином, або коли виявляється об'єктивна неможливість отримання деяких об'єктів в рамках слідчої дії (наприклад, в обмежених випадках допускається вилучення в ході оперативно-розшукових заходів зразків для порівняльного дослідження, коли при проведенні слідчої дії особа відмовилася їх представити).

В даний час відповідно до «Інструкції про порядок подання результатів оперативно-розшукової діяльності органу дізнання, слідчому, прокурору або до суду» результати не подаються, якщо неможливо забезпечити безпеку суб'єктів (учасників) оперативно-розшукової діяльності в зв'язку з поданням і використанням даних результатів в кримінальному процесі; якщо їх використання в кримінальному процесі створює реальну можливість розшифровки (розголошення) відомостей про використовувані або використані при проведенні негласних оперативно-розшукових заходів сили, засобах, джерелах, методах, плани і результати оперативно-розшукової діяльності, про осіб, впроваджених в організовані злочинні групи, про штатних негласних співробітників і про осіб, що надають їм сприяння на конфіденційній основі, а також про організацію і тактику проведення оперативно-розшукових заходів, віднесених до державної таємниці [10].

У Законі про «Оперативно-розшукову діяльність» в ст. 11 зазначено, що результати оперативно-розшукової діяльності можуть бути використані

для підготовки і здійснення слідчих і судових дій; результати ОРД можуть служити приводом і підставою для порушення кримінальної справи, а також використовуватися в доведенні по кримінальних справах відповідно до положень кримінально-процесуального законодавства РФ, що регламентують збирання, перевірку та оцінку доказів, і в інших випадках, встановлених цим федеральним законом. Представлення результатів оперативно-розшукової діяльності органу дізнання, слідчому, податковому органу або до суду здійснюється на підставі постанови керівника органу, що здійснює ОРД. З метою роз'яснення положень Федерального закону «Про оперативно-розшукову діяльність» прийнята Інструкція про порядок подання результатів оперативно-розшукової діяльності органу дізнання, слідчому або до суду від 27 вересня 2013 р п. 20 Інструкції зафіксовано, що результати ОРД, що подаються для використання в доведенні по кримінальних справах, повинні дозволяти формувати докази, що задовольняють вимогам кримінально-процесуального законодавства, які висувуються до доказів в цілому, до відповідних вид м доказів; містити відомості, що мають значення для встановлення обставин, що підлягають доказуванню у кримінальній справі, вказівки на оперативно-розшукові заходи, під час проведення яких отримані передбачувані докази, а також дані, що дозволяють перевірити в умовах кримінального судочинства докази, сформовані на їх основі [13; 10].

Вищі судові інстанції Росії теж не єдині в розглянутому питанні. Так, Пленум Верховного Суду РФ у своїй Постанові № 8 від 31 жовтня 1995 «Про деякі питання застосування судами Конституції Російської Федерації при здійсненні правосуддя» звернув ува-

гу судів на те, що результати оперативно-розшукових заходів, пов'язані з обмеженням конституційних прав і свобод громадян на таємницю листування, телефонних переговорів, поштових, телеграфних та інших повідомлень, а також з проникненням в житло проти волі що у ньому осіб (крім випадків, встановлених федеральним законом), можуть бути використані як докази у справах лише тоді, коли вони отримані з дозволу суду на проведення таких заходів і перевірені слідчими органами відповідно до кримінально-процесуальним законодавством. [9; 10].

Так, у ст. 85.6 КПК Азербайджанської Республіки (далі – КПК АР) зазначено, що керівником органу розслідування є начальник (при його відсутності – заступник начальника) слідчого відділу (відділення, управління), який користується усіма повноваженнями слідчого. Між тим, до основних його повноважень, у т.ч., які пов'язані з використанням негласних засобів у розслідуванні, віднесено: надання доручення провадження окремих слідчих дій у кримінальній справі слідчому або групі слідчих (ст. 85.6.1); здійснення нагляду за своєчасним прийняттям слідчим відповідних заходів щодо проведення слідчих дій, зокрема, накладення арешту на поштово-телеграфну, іншу кореспонденцію, перехоплення телефонних переговорів (ст. 85.6.2); вжиття необхідних організаційних заходів для всебічного, повного та об'єктивного провадження досудового слідства по кримінальній справі (ст. 85.6.3); направлення прокурору, який здійснює процесуальне керівництво попереднім розслідуванням, обов'язкового для розгляду клопотання щодо скасування незаконної чи необґрунтованої постанови слідчого; ініціювання перед Генеральним прокурором питання звернутися

з клопотанням до відповідного органу щодо надання згоди на позбавлення особи права недоторканості з метою проведення процесуальних дій; забезпечення вжиття заходів безпеки до потерпілого, свідка та інших осіб, які беруть участь у кримінальному процесі (ст. 85.6.4) [14; 15, с.49].

З огляду на наведені повноваження, передусім, необхідно відмітити, що начальник слідчого відділу за КПК АР користується усіма повноваженнями слідчого. Також, на наше переконання, досить необхідним є право керівника слідчого підрозділу звертатися до прокурора про скасування незаконної чи необґрунтованої постанови слідчого. На жаль, КПК України не містить аналогічного положення. З урахуванням цього, вважаємо за доцільне запропонувати відповідні зміни до КПК України (такої думки 87,6 % опитаних керівників ОДР, а саме ч. 2 ст. 39 доповнити положеннями такого змісту: «63) звертатися з клопотанням до прокурора про скасування незаконного чи необґрунтованого рішення слідчого про проведення негласних слідчих (розшукових) дій» [15, с.49-50].

Начальник слідчого підрозділу або слідчий, відповідно до КПК АР, уповноважений: доручати відповідному органу дізнання проведення оперативно-розшукових заходів по розкриттю злочину, розшуку зниклої особи або пошуку зниклого майна та отримання повідомлення про вжиті заходи (ст. 85.4.5); доручати відповідному органу дізнання або дізнавачу проведення окремих слідчих дій (ст. 85.4.7), а саме накладення арешту на поштово-телеграфну, іншу кореспонденцію (ст. 177.3.4) та перехоплення телефонних переговорів (ст. 177.3.5). Ці слідчі дії проводяться на підставі постанови суду, яка поставляється за клопотанням слідчого, погодженого з прокурором (ст. 177.2), а припиня-

ються за постановою слідчого (або начальника слідчого підрозділу, відповідно до ст. 85.6 КПК АР, прокурора або суду (ст. 256.4.3) [14]. Зазначимо, рішення про припинення накладення арешту на поштово-телеграфну, іншу кореспонденцію та перехоплення телефонних переговорів приймається слідчими в Республіках Білорусь і Таджикистан тощо [15, с.50].

Серед країн пострадянського простору позитивним ми також відзначаємо досвід Білорусії, відповідно до норм КПК яких результати ОРД, отримані згідно з вимогами закону, можуть використовуватися в доказуванні по кримінальних провадженнях відповідно до положень, що регламентують збирання та оцінку доказів.

Відповідно до ст. 88 КПК Республіки Білорусь джерелами доказів є протоколи оперативно-розшукових заходів наряду з протоколами слідчих дій та судового засідання. У ст. 101 цього ж Кодексу зазначається, що матеріали, отримані в ході ОРД, можуть бути визнані в якості джерел доказів за умови, якщо вони отримані відповідно до законодавства країни, представлені, перевірені та оцінені в порядку, встановленому КПК Республіки Білорусь [16].

Кримінальним процесуальним кодексом Республіки Білорусь (далі – РБ) [16] закріплено широкі повноваження начальника слідчого підрозділу (ст. 35). Так, ч. 1 ст. 35 КПК РБ зобов'язує начальника слідчого підрозділу здійснювати процесуальне керівництво розслідуванням, контроль за законністю та своєчасністю дій слідчих з розслідування злочинів і надає право розглядати скарги на рішення й дії слідчого; скасовувати незаконні й необґрунтовані постанови слідчого та нижчестоящего начальника слідчого підрозділу, а також незаконні та необґрунтовані вказівки нижчестоящего начальника слідчого підрозділу,

помічника начальника слідчого підрозділу; вносити прокурору подання про скасування незаконних і необґрунтованих постанов нижчестоящего прокурора, органу дізнання, а також санкціонованих прокурором постанов нижчестоящего начальника слідчого підрозділу, слідчого (ч. 2 ст. 35). [16].

Окрім цього, КПК РБ передбачено проведення накладення арешту на поштово-телеграфні, інші відправлення, їх виїмку та прослуховування і запис переговорів, що ведуться по технічних каналах зв'язку, й інших переговорів як слідчої дії, яка, у т.ч., може проводитися на підставі постанови Голови Слідчого комітету РБ або особи, яка виконує його обов'язки, при провадженні досудового слідства слідчим Слідчого комітету РБ у кримінальних справах щодо тяжких та особливо тяжких злочинів, а також щодо злочинів, передбачених ч. 5 ст. 35 КПК РБ; як іншого заходу безпеки, у випадках наявності явної загрози життю, здоров'ю, майну особи за її заявою або письмовою згодою на підставі рішення слідчого, керівника слідчого підрозділу (ст. 69) [16].

Так, згідно з ч. 6 ст. 232 КПК Республіки Казахстан у випадку виникнення загрози життю, здоров'ю, майну окремих осіб за їх заявою або за їхньою письмовою згодою дозволяється проведення негласних слідчих дій, передбачених п. 1 ст. 231 КПК РК (негласні аудіо- та (або) відеоконтроль особи чи місця) та п. 2 ст. 231 КПК РК (негласний контроль, перехоплення або зняття інформації, яка передається мережами електричного (телекомунікаційного) зв'язку), на підставі постанови органу досудового розслідування з обов'язковим повідомленням прокурора протягом 24-х годин з моменту винесення постанови. Крім того, п. 3 ч. 7 ст. 232 КПК РК встановлено, що негласні слід-

чі дії проводяться стосовно потерпілого за його письмовою згодою [17].

Порядок використання результатів ОРД в кримінальному судочинстві Казахстану регламентується ст. 130 КПК Республіки Казахстан. Так, результати ОРД, отримані згідно з вимогами закону, можуть використовуватися в доказуванні по кримінальних справах відповідно до положень КПК Республіки Казахстан, що регламентують збирання, дослідження та оцінку доказів з дотриманням вимог конфіденційності й вимог Закону Республіки Казахстан «Про державний захист осіб, які беруть участь у кримінальному процесі» [18]. Утім відомо, що для того, щоб відомості, отримані в ході оперативних комбінацій, мали доказове значення, їм необхідно надати процесуальну форму, що підвищує рівень її достовірності й забезпечує результативне проведення різних слідчих дій, тактичних операцій у процесі розслідування, що також дозволяє згодом використовувати її в кримінальному судочинстві.

Законодавець Казахстану закріпив у ч. 2 ст. 130 КПК Республіки Казахстан можливість використовувати як докази фактичні дані, безпосередньо сприйняті при проведенні оперативно-розшукових заходів співробітником органу, що здійснює ОРД, після його допиту в якості свідка [18]. Фактичні дані, безпосередньо сприйняті особою, як і обставини справи, виявлені у ході оперативно-розшукових заходів, фіксуються в протоколах слідчої або судової дії, що провадиться за правилами, передбаченими КПК Республіки Казахстан (ч. 3 ст. 130 КПК Республіки Казахстан) [18].

КПК Республіки Казахстан передбачає дев'ять негласних слідчих дій, які поглинають всі відомі нам оперативно-розшукові заходи, в тому числі впровадження та імітацію злочинів. Аналіз казахстанського криміналь-

но-процесуального законодавства дозволяє констатувати, що негласні слідчі дії охоплюють всі оперативно-розшукові заходи, регламентовані в ст. 6 російського закону про оперативно-розшукову діяльність. Аналогічні положення містяться в КПК Киргизької Республіки, прийнятій 2 лютого 2017 року і вступає в дію з 1 січня 2019 р.

З 1 січня 2015 почав діяти КПК Республіки Казахстан (далі – КПК РК), закріпивши право слідчого проводити слідчі дії, які розділені на дві групи: слідчі дії (глави 26, 27, 29, 31, 32, 35) і негласні слідчі дії (гл. 30).

До першої групи віднесені класичні, добре відомі нам слідчі дії: допит (ст.ст. 208-217), очна ставка (ст. 218), огляд (ст.ст. 218-222), огляд (ст. 223), впізнання (ст.ст. 229-230), обшук (ст. 252), виїмка (ст. 253), перевірка та уточнення показань на місці (ст. 257), слідчий експеримент (ст. 258) і судова експертиза (ст. 270) [19].

До другої групи увійшли: негласні аудіо- і (або) відеоконтроль особи або місця (ст. 242), негласні контроль, перехоплення і зняття інформації, що передається по мережах електричного (телекомунікаційної) зв'язку (ст. 243), негласне отримання інформації про з'єднання між абонентами і (або) абонентськими пристроями (ст. 244), негласне зняття інформації з комп'ютерів, серверів та інших пристроїв, призначених для збору, обробки, накопичення і зберігання інформації (ст. 245), негласний контроль поштових та інших відправлень (ст. 246), негласні проникнення і (Або) обстеження місця (ст. 247), негласні заходи спостереження за особою або місцем (ст. 248), негласна контрольована поставка (ст. 249), негласний контрольний закуп (ст. 250) і негласні впровадження та (або) імітація злочинної діяльності (ст. 251) [19].

Негласними слідчими діями законодавець Казахстану назвав дії, що проводяться в ході досудового провадження без інформування залучених у кримінальний процес осіб, інтересів яких воно стосується, в порядку та випадках, передбачених КПК РК (п. 12 ст. 7).

Відзначимо, що Закон РК «Про ОРД», як самостійного виду державної діяльності, визначає перелік загальних і спеціальних оперативно-розшукових заходів, роз'яснює поняття, пов'язані з ним. Засоби, методи і технології проведення оперативно-розшукових заходів, що становлять державні та службові секрети, регламентуються відомчими нормативними правовими актами, узгодженими з Генеральним прокурором РК, що відповідає і конституційним положенням [20].

Чинне законодавство (КПК РК і Закон РК «Про ОРД») вельми конструктивно регламентує процес використання результатів оперативно-розшукової діяльності в доведенні по кримінальних справах. Результати оперативно-розшукової діяльності, отримані слідчим від відповідного органу, проходять строго певний процесуальний порядок для встановлення законності їх отримання, належності до розслідуваної справи і допустимості їх в якості доказів [20].

Проведення негласних слідчих розшукових дій у Грузії регламентовано гл. XVI. «Таємні слідчі дії» КПК Грузії від 2009 року. Стаття 136. визначає види таємних слідчих дій

Стаття 142. Розсекречення таємних слідчих дій

1. Розсекречення таємного слідчої дії право на ознайомлення з інформацією, отриманою в результаті цієї дії, мають тільки слідчий, прокурор і суддя (якщо інформація по суті пов'язана з даним ними питанням).

2. Розсекречення інформації, отриманої в результаті таємного слідчої дії, проводиться з припиненням слідства або за 5 днів до початку досудового засідання, а також при затвердженні процесуального соглашення.

3. Якщо таємне слідча дія проводиться (триває) після закінчення терміну, зазначеного в частині 2 цієї статті, розсекречення його результатів проводиться з закінченням терміну, зазначеного в ухвалі суду.

4. Про розсекречення таємного слідчої дії, прокурор повинен письмово повідомити сторону захисту.

Також КПК Грузії (ч. 9 ст. 1433) передбачає здійснення копій отриманих результатів і приєднання їх в загальному порядку до матеріалів іншого провадження.

Проводячи подальший аналіз положень ч. 17. ст. 1433 КПК Грузії, встановлено, що слідчому надано право проводити приховані слідчі дії щодо державно-політичної посадової особи, судді та особи, яка користується імунітетом, на підставі рішення суду, прийнятого за клопотанням Головного прокурора Грузії або його заступника. Також ч. 2 ст. 1437 КПК Грузії передбачено, що проведення таємної слідчої дії щодо духовних осіб, адвокатів, лікарів, журналістів і осіб, що користуються імунітетом, допускається лише в тих випадках, коли зазначене не пов'язане з одержанням ними інформації, яка охороняється законом, під час духовної або професійної діяльності [21].

За КПК Республіки Таджикистан (далі – РТ) начальник слідчого підрозділу має такі повноваження: забезпечувати виконання слідчими приписів прокурора в частині дотримання прав особи при проведенні слідчих дій; здійснювати контроль за виконанням слідчим доручень; брати участь у розслідуванні кримінальної справи, що

перебуває у провадженні слідчого, зокрема, ініціювати перед судом, суддею питання про накладення арешту на поштові відправлення, телеграфні та інші повідомлення (ст. 195), прослуховування і запис переговорів (ст. 196) [22]. Окремо зазначимо, що ч. 7 ст. 196 КПК РТ надано право керівнику слідчого підрозділу, який користується повноваженнями слідчого, протягом всього встановленого строку прослуховування і запису переговорів одержувати від уповноваженого підрозділу фонограму для її огляду й прослуховування [15, с.52].

Висновок. Отже, здійснивши аналіз законодавства пострадянських країн, як: Азербайджану, Білорусії, Грузії, Казахстану, Киргизії, Росії, Таджикистану щодо використання результатів негласних розслідувань під час доказування у судовому провадженні, слід констатувати, що проведення оперативно-розшукових заходів і негласних слідчих (розшукових) дій (таємні слідчі дії – КПК Грузії, негласні слідчі дії – КПК Казахстану, спеціальні слідчі дії – КПК Киргизії) та використання таких результатів під час доказування у судовому провадженні відбувається на тих же підставах, що й законодавством України.

Підсумовуючи проведене дослідження, слід констатувати що практика роботи правоохоронних та судових органів зарубіжних країн у цьому напрямі свідчить про те, що досконалість нормативно-правового забезпечення протидії та наявність ефективної такої системи на національному й міжнародному рівнях є однією з головних умов успішного подолання зазначеної проблеми [23, с. 88]. Тому імплементація зазначених вище положень у вітчизняний кримінальний процес є досить перспективним напрямом удосконалення чинного процесуального законодавства та забезпечення ефек-

тивності досудового розслідування кримінальних правопорушень.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Веприцький Р.С. Використання негласних слідчих (розшукових) дій у протидії злочинності в регіоні. Наше право. 2015. № 2. С. 92–95.

2. Павленко С. О. Международное законодательство по борьбе с коррупцией: проблемы его применения в Украине / С. О. Павленко // Право и политика : науч.-метод. журн. – 2013. – № 2. – С. 193–198.

3. Про оперативно розшукову діяльність: закон Республіки Туркменістан від 23 вересня 1994 року №965_ХІІ: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://legislationline.org/ru/documents>.

4. Про оперативно розшукову діяльність: федеральний закон Російської Федерації від 12 серпня 1995 року №144_ФЗ (редакція від 28 грудня 2010 року): [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://libertarium.ru/1_sormlaw_101.

5. Глушков В. Система прокурорського нагляду за оперативно-розшуковою діяльністю і досудовим розслідуванням у законодавстві України та зарубіжних країн: порівняльно-правовий аналіз / В. Глушков, О. Білчак // Вісник національної академії прокуратури України. – 2012. – № 4. – С. 75–81.

6. Об утверждении основ Уголовного судопроизводства Союза ССР и Союзных Республик: Закон СССР от 25 дек. 1958 г. URL: www.economics.kiev.ua/download/ZakonySSSR/data04/tex16066.htm.

7. Кислий А. М. Зарубіжний досвід нормативного регулювання негласних слідчих (розшукових) дій / А. М. Кислий, Р. А. Чайка, М. М. Денисенко // Наукові праці МАУП. – 2016. – Вип. 49. – С. 65–73. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Npmaup_2016_49_11.

8. Об отказе в принятии к рассмотрению жалобы гражданки Саушиной Зи-

наиды Васильевны на нарушение ее конституционных прав положениями статьи 9 Федерального закона «Об оперативно-розыскной деятельности»: определение Конституционного Суда РФ от 28 марта 2017 г. № 569-О. Доступ из справ. правовой системы «КонсультантПлюс».

9. Зуев, С. В. Использование электронной оперативно-розыскной информации в уголовном процессе / С. В. Зуев // Вестник ЮУрГУ. Серия «Право». – 2018. – Т. 18, № 1. – С. 24–29.

10. Вагін О.А., Ісиченко А.П., Чечетін А.Є. Про оперативно-розискной діяльності в редакції Федерального закону від 29 квітня 2008 р. N * 58-ФЗ, 2008.

11. Уголовно-процессуальный кодекс Российской Федерации : от 18.12.2001 г. № 174-ФЗ, ред. от 01.04.2019 г. // КонсультантПлюс – надежная правовая поддержка. URL: 212 http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_34481/6c725ca5657d419b9e0bb3ab11696faaa11891f5/.

12. Колосович М.С. Негласная деятельность по уголовному делу // Актуальные проблемы российского права. 2016. № 2.

13. Об утверждении Инструкции о порядке предоставления результатов оперативно-розыскной деятельности органу дознания, следователю или в суд : утв. совместным приказом МВД России, МО России, ФСБ России, ФСО России, ФТС, СВР России, ФСИН, ФСКН России от 27 сентября 2013 г. № 776/703/509/507/1820/42/535/398/68 // Рос. газета. 2013. 13 дек.

14. Уголовно-процессуальный кодекс Азербайджанской Республики от 14.07.2000 № 907-IQ. Legislationline. URL: <http://www.legislationline.org/ru/documents/section/criminal-codes>.

15. Сало О. М. Реалізація повноважень керівником органу досудового розслідування при проведенні негласних слідчих (розшукових) дій : дис. ... на здоб. канд. юрид. наук : 12.00.09 / Ун-т держ. фіскал. служби України. Ірпінь, 2018

16. Уголовно-процессуальный кодекс Республики Беларусь от 16 июля 1999 г. № 2953. URL: http://www.yurist.by/sites/yurist.by/files/Ugolovnoprocessuarnyj_kodeks.rar.

17. Уголовно-процессуальный кодекс Республики Казахстан : от 4 июля 2014 г. № 231-V, с изм. и доп. по сост. на 01.04.2019 г. // Юрист – комплекс правовой информации (законодательство) Республики Казахстан. URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31575852#pos=4;-252..

18. Уголовно-процессуальный кодекс Республики Казахстан от 13 дек. 1997 г. № 2061. URL: <http://www.agmp.kz/zakon/1/upkod.doc>.

19. Коловочич М.С. Современные вопросы процессуальной регламентации негласного производства и взаимодействия следователя с сотрудниками оперативных подразделений URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/sovremennye-voprosy-protsessualnoy-reglamentatsii-neglasnogo-proizvodstva-i-vzaimodeystviya-sledovatelya-s-sotrudnikami-operativnykh>

20. А. Гинзбург О так называемых «негласных следственных действиях». URL: <https://journal.zakon.kz/4568011-otak-nazyvaemykh-neglasnykh.html>

21. Уголовно-процессуальный кодекс Грузии от 09.10.2009 № 1772-Пс. Legislationline. URL: <http://www.legislationline.org/ru/documents/section/criminalcodes>.

22. Уголовно-процессуальный кодекс Республики Таджикистан от 03.12.2009 № 564. Legislationline. URL: <http://www.legislationline.org/ru/documents/section/criminal-codes>.

23. Севрук В. Г. Світовий досвід запобігання та протидії корупції: інтеграція України до ЄС / В. Г. Севрук // Використання спеціальних знань під час розслідування корупційних правопорушень : матеріали круглого столу (Київ, 20 листоп. 2014 р.). – Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2014. – С. 84 – 88.

24.

REFERENCES:

1. Veprytskyi, R.S. (2015). Vykorystannia nehlasnykh slidchykh (rozshukovykh) dii u protydii zlochynnosti v rehioni [Use of unspoken investigative (investigative) actions to combat crime in the region]. *Nashe pravo – Our right*, 2, 92-95 [in Ukrainian].

2. Pavlenko, S.O. (2013). Mezhdunarodnoe zakonodatelstvo po borbe s korruptsiei: problemy ego primineniya v Ukraine [International anti-corruption legislation: problems of its application in Ukraine]. *Pravo i politika – Law and Politics*, 2, 193-198 [in Russian].

3. Zakon Turkmenistana “Ob operativno-rozysknoy deyatelnosti” : ot 23 sentyabrya 1994 g., № 965-XII [Law of Turkmenistan “On operative-search activity” from September 23, 1994, № 965-XII]. *www.legislationline.org*. Retrieved from <https://www.legislationline.org/ru/documents/action/popup/id/14403> [in Russian].

4. Federalnyy zakon “Ob operativno-rozysknoy deyatelnosti” : ot 12 avgusta 1995 g., № 144-FZ [Federal Law “On Operational Investigation Activities” from August 12, 1995, № 144-FZ]. *libertarium.ru*. Retrieved from http://libertarium.ru/1_sormlaw_101 [in Russian].

5. Hlushkov, V., Bilichak, O. (2012). Systema prokurorskoho nahliadu za operatyvno-rozshukovoiu diialnistiu i dosudovym rozsliduvanniam u zakonodavstvi Ukrainy ta zarubizhnykh krain: porivnialno-pravovy analiz [The system of prosecutorial supervision of operative-search activity and pre-trial investigation in the legislation of Ukraine and foreign countries: comparative legal analysis]. *Visnyk natsionalnoi akademii prokuratury Ukrainy – Bulletin of the National Academy of the Prosecutor’s Office of Ukraine*, 4, 75-81 [in Ukrainian].

6. Zakon SSSR “Ob utverzhenii osnov Ugolovnogo sudoproizvodstva Soyuza SSR i Soyuznykh Respublik” : ot 25 dek. 1958 g. [Law of the USSR “On the approval of the

foundations of the criminal proceedings of the Union of Soviet Socialist Republics and Union Republics” from December 25, 1958]. *www.economics.kiev.ua*. Retrieved from <http://www.economics.kiev.ua/download/ZakonySSSR/data04/tex16066.htm> [in Russian].

7. Kyslyi, A.M., Chaika, R.A., Denysenko, M.M. (2016). Zarubizhnyi dosvid normatyvnoho rehuliuвання nehlasnykh slidchykh (rozshukovykh) dii [Foreign experience of the normative regulation of unspoken investigative (search) actions]. *Naukovi pratsi MAUP – MAUP Scientific Papers*, 49, 65-73. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/Npmaup_2016_49_11 [in Ukrainian].

8. Opredelenie Konstitutsionnogo Suda RF “Ob otkaze v prinyatii k rassmotreniyu zhaloby grazhdanki Saushinoy Zinaidy Vasilyevny na narushenie ee konstitutsionnykh prav polozheniyami stati 9 Federalnogo zakona “Ob operativno-rozysknoy deyatelnosti” : ot 28 marta 2017 g., № 569-O [Determination of the Constitutional Court of the Russian Federation On the refusal to accept the consideration of citizen Saushina Zinaida Vasilievna’s complaint about the violation of her constitutional rights by the provisions of Article 9 of the Federal Law “On operational-search activity” from March 28, 2017, № 569-O]. *legalacts.ru*. Retrieved from <https://legalacts.ru/sud/opredelenie-konstitutsionnogo-suda-rf-ot-28032017-n-569-o/> [in Russian].

9. Zuev, S.V. (2018). Ispolzovanie elektronnoy operativno-rozysknoy informatsii v ugovnom protsesse [Use of electronic operational-search information in criminal proceedings]. *Vestnik YuUrGU. Seriya «Pravo» – Bulletin of SUSU. Series «Law», 18(1)*, 24-29 [in Russian].

10. Vagin, O.A., Isichenko, A.P., Chechetin, A.E. (2008). *Postateyny kommentariy k FZ Ob operativno-rozysknoy deyatelnosti ot 29 aprelya 2008, № 58-FZ [Line item commentary to the Federal Law On operational-search activity from April 29, 2008 № 58-FZ]*. Moscow: Delovoy dvor [in Russian].

11. Uголовно-protsessualniy kodeks Rossiyskoy Federatsii : ot 18.12.2001 g., № 174-FZ [Code of Criminal Procedure of the Russian Federation from December 18, 2001, № 174-FZ]. *www.consultant.ru*. Retrieved from http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_34481/6c725ca5657d419b9e0bb3ab11696faaa11891f5/ [in Russian].

12. Kolosovich, M.S. (2016). Neglasnaya deyatelnost po ugovnomu delu [Unspoken activity in a criminal case]. *Aktualnye problemy rossiyskogo prava – Actual problems of Russian law*, 2, 138-145 [in Russian].

13. Sovmestnyi prikaz MVD Rossii, MO Rossii, FSB Rossii, FSO Rossii, FTS, SVR Rossii, FSIN, FSKN Rossii Ob utverzhenii Instruksii o poryadke predostavleniya rezultatov operativno-rozysknoy deyatelnosti organu doznaniya, sledovatelyu ili v sud : ot 27 sentyabrya 2013 g. № 776/703/509/507/1820/42/535/398/68 [Joint order of the Ministry of Internal Affairs of Russia, the Russian Ministry of Defense, the FSB of Russia, the FSO of Russia, the Federal Customs Service, the Foreign Intelligence Service of the Russian Federation, the Federal Penitentiary Service, the Federal Drug Control Service of Russia “On approval of the Instructions on the procedure for providing the results of operational investigative activities to the inquiry body, investigator or court” from September 27, 2013 № 776/703/509/507/1820/42/535/398/68]. (2013). *Ros. Gazeta – Russian newspaper, Dec. 13* [in Russian].

14. Uголовно-protsessualniy kodeks Azerbaydzhanskoj Respubliki : ot 14.07.2000, № 907-IQ [The Code of Criminal Procedure of the Republic of Azerbaijan dated July 14, 2000, № 907-IQ]. *www.legislationline.org*. Retrieved from <http://www.legislationline.org/ru/documents/section/criminal-codes> [in Russian].

15. Salo, O.M. (2018). Realizatsiia povnovazhen kerivnykom orhanu dosudovoho rozsliduvannia pry provedenni nehlasnykh slidchykh (rozshukovykh) dii [Realization of powers of the head of the body of pre-judicial investigation in carrying out unspoken

investigative (search) actions]. *Candidate's thesis*. Irpin: Un-t derzh. fiskal. sluzhby Ukrainy [in Ukrainian].

16. Ugolovno-protsessualnyy kodeks Respubliki Belarus : ot 16 iyulya 1999 g., № 2953 [The Code of Criminal Procedure of the Republic of Belarus dated July 16, 1999, № 2953]. www.yurist.by. Retrieved from <http://www.yurist.by/sites/yurist.by/files/Ugolovnoprocessuarnyjkodeks.rar> [in Russian].

17. Ugolovno-protsessualnyy kodeks Respubliki Kazakhstan : ot 4 iyulya 2014 g. № 231-V [Code of Criminal Procedure of the Republic of Kazakhstan: from July 4, 2014, № 231-V]. online.zakon.kz. Retrieved from https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31575852#pos=4;-252 [in Russian].

18. Ugolovno-protsessualnyy kodeks Respubliki Kazakhstan : ot 13 dek. 1997 g., № 2061 [The Code of Criminal Procedure of the Republic of Kazakhstan from December 13 1997, № 2061]. www.agmp.kz. Retrieved from <http://www.agmp.kz/zakon/1/upkod.doc> [in Russian].

19. Kolovovich, M.S. (2016). *Sovremennye voprosy protsessualnoy reglamentatsii neglasnogo proizvodstva i vzaimodeystviya sledovatelya s sotrudnikami operativnykh podrazdeleniy* [Current issues of the procedural regulation of covert proceedings and the interaction of the investigator with employees of operational units]. *Vestnik Kazanskogo yuridicheskogo instituta MVD Rossii – Bulletin of the Kazan Law Institute of the Ministry of Internal Affairs of Russia*, 1(23), 48-53. Retrieved from <https://cyberleninka.ru/article/n/sovremennye->

[voprosy-protsessualnoy-reglamentatsii-neglasnogo-proizvodstva-i-vzaimodeystviya-sledovatelya-s-sotrudnikami-operativnykh](https://cyberleninka.ru/article/n/sovremennye-voprosy-protsessualnoy-reglamentatsii-neglasnogo-proizvodstva-i-vzaimodeystviya-sledovatelya-s-sotrudnikami-operativnykh) [in Russian].

20. Ginzburg, A. (2013). O tak nazyvaemykh «neglasnykh sledstvennykh deystviyakh» [On the so-called «secret investigative actions»]. *Lawyer – Yurist*, 5. Retrieved from <https://journal.zakon.kz/4568011-o-tak-nazyvaemykh-neglasnykh.html>

21. Ugolovno-protsessualnyy kodeks Gruzii : ot 09.10.2009 № 1772-IIc [The Code of Criminal Procedure of Georgia from 09.10.2009, № 1772-IIc]. www.legislationline.org. Retrieved from <http://www.legislationline.org/ru/documents/section/criminalcodes> [in Russian].

22. Ugolovno-protsessualnyy kodeks Respubliki Tadjikistan : ot 03.12.2009, № 564 [The Code of Criminal Procedure of the Republic of Tajikistan dated 03.12.2009, № 564]. www.legislationline.org. Retrieved from <http://www.legislationline.org/ru/documents/section/criminal-codes> [in Russian].

23. Sevruk, V.H. (2014). *Svitovyi dosvid zapobihannia ta protydii koruptsii: intehratsiia Ukrainy do YeS* [World experience in preventing and combating corruption: Ukraine's integration into the EU]. *Vykorystannia spetsialnykh znan pid chas rozsliduvannia koruptsiinykh pravoporushen – Use of special knowledge in the investigation of corruption offenses* : Proceedings of roundtable. (pp. 84-88). Kyiv: Nats. akad. vnutr. Sprav [in Ukrainian].

Саско Олена Іванівна,

кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри кримінального права і процесу Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки, вул. Винниченка, 30, м. Луцьк, 43021, тел.: +38 0509201541; e-mail: Olena_Sasko@ukr.net, <https://orcid.org/0000-0003-3919-2233>

ДИСКУСІЙНІ АСПЕКТИ ЕФЕКТИВНОГО ЗАСТОСУВАННЯ ПРИМУСОВИХ ЗАХОДІВ ВИХОВНОГО ХАРАКТЕРУ

Анотація. Стаття присвячена дослідженню питань ефективності звільнення від кримінальної відповідальності із застосування примусових заходів виховного характеру як можливість виправлення неповнолітньої особи без застосування покарання.

Примусові заходи виховного характеру не є покаранням, яке істотно відрізняється від них своєю суворістю. У своїй основі це заходи виховання, переконання, соціальної підтримки й контролю. Разом з тим, такі заходи пов'язані з певними обмеженнями для особи, якій вони призначені. Вони є мірою державного примусу, що застосовується незалежно від бажання винного.

У цьому разі суд застосовує до неповнолітнього наступні примусові заходи виховного характеру: застереження; обмеження дозвілля і встановлення особливих вимог до поведінки неповнолітнього; передача неповнолітнього під нагляд батьків чи осіб, які їх замінюють, чи під нагляд педагогічного або трудового колективу за його згодою, а також окремих громадян на їхнє прохання; покладення на неповнолітнього, який досяг п'ятнадцятирічного віку і має майно, кошти або заробіток, обов'язку відшкодування заподіяних майнових збитків та направлення неповнолітнього до спеціальної навчально-виховної установи для дітей і підлітків до його виправлення, але на строк, що не перевищує трьох років.

Однак, ця система покарань не є досконалою. Вона обумовлює безліч суперечностей і запитань щодо їх доцільності, ефективності та можливості застосування.

При дослідженні проблеми звільнення неповнолітніх осіб від кримінальної відповідальності із застосуванням заходів виховного характеру, виявлено, що такий захід як застереження не спричиняє суттєвих правообмежень після його застосування. Тому ми пропонуємо застереження призначати одночасно з іншими видами заходів виховного характеру.

Передача неповнолітнього під нагляд батьків чи осіб, які їх замінюють, чи під нагляд педагогічного або трудового колективу за його згодою, а також окремих громадян на їхнє прохання доречно також виключити з переліку примусових заходів виховного характеру, адже сімейним законодавством на батьків вже покладено обов'язок здійснювати догляд та виховання своїх дітей. Тому, застосування цього заходу є недоречним, оскільки із закінченням строку цього заходу батьки не позбавляються обов'язку здійснювати нагляд та контроль за своїми дітьми.

Ключові слова: заходи виховного характеру, неповнолітні, застереження, обмеження дозвілля, спеціальна навчально-виховна установа.

Sasko Olena Ivanivna,

Candidate of Legal Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Criminal Law and Procedure of Lesya Ukrainka Eastern European National University, Vynnychenko Str., 30, Lutsk, 43021, tel.: +38 0509201541; E-mail: Olena_Sasko@ukr.net <https://orcid.org/0000-0003-3919-2233>

CONTROVERSIAL ASPECTS OF THE EFFECTIVE IMPLEMENTATION OF COMPULSORY EDUCATIONAL MEASURES

Abstract. The article is devoted to the study of effectiveness of exemption from criminal liability with implementation of compulsory educational measures as possibility of correction of minor without application of punishment.

The compulsory educational measures are not punishment that differs significantly in its severity. Basically, these are the measures of education, persuasion, social support and control. However, such measures are connected with certain restrictions for the person to whom they are assigned. They are a measure of state coercion that is applied regardless of the wish of guilty person.

In this case, the court applies the following compulsory educational measures to minor: warning; restriction on leisure and setting specific requirements for behavior of minor; placement of minor under supervision of parents or persons replacing them, or under supervision of pedagogical or work collective with their consent, as well as individual citizens at their request; imposition on minor, who has reached the age of fifteen and has property, funds or earnings, of the obligation to compensate for property losses caused and sending the minor to a special educational institution for children and adolescents until his correction, but for a period not exceeding three years.

However, this system of punishments is not perfect. It causes a lot of contradictions and questions on their appropriateness, effectiveness and applicability.

When studying the problem of exemption of minors from criminal liability with implementation of educational measures, it was found that such a measure as a warning does not cause significant restriction of rights after its implementation. Therefore, we suggest that warnings should be applied simultaneously with other types of educational measures.

The placement of minor under supervision of parents or persons replacing them, or under supervision of pedagogical or work collective with their consent, as well as individual citizens at their request should also be excluded from the list of compulsory educational measures, because family law already imposes on parents the duty to care for and educate their children. Therefore, the implementation of this measure is inappropriate, because after expiration of this measure, parents are not deprived of the obligation to supervise and control their children.

Keywords: educational measures, minors, warning, restriction on leisure, special educational institution.

Постановка питання в загальному вигляді. Проблема злочинності неповнолітніх постійно привертає до себе особливу увагу вчених і практиків. Тому, однією з найважливіших задач вітчизняної юридичної науки є розробка правових заходів і створення юридичного поля, що визначало б якість і ефективність протидії злочинності неповнолітніх. У зв'язку з цим примусові заходи виховного характеру, застосовувані до неповнолітніх, які вчинили суспільно небезпечне діяння, в сучасних умовах є необхідною складовою системи заходів протидії злочинності неповнолітніх.

Актуальність теми дослідження зумовлена тим, що важливим напрямком кримінально-правової політики України є не тільки розробка ефективних заходів боротьби та запобігання злочинів серед неповнолітніх, а також вдосконалення примусових заходів виховного характеру, які застосовуються до неповнолітніх осіб.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, у яких започатковано розв'язання даної проблеми. Проблемі примусових заходів виховного характеру приділяється помітна увага у юридичній літературі. Зокрема, дану проблему досліджували такі науковці як: А. В. Андрушко, Д. В. Бараненко, В. М. Бурдін, І. О. Кобзар, Л. М. Кривоченко, В. Ф. Мороз, А. А. Музика, В. Ф. Пирожков, А. І. Чернишов, О. О. Ямкова та інші. Водночас окремі аспекти проблеми примусових заходів виховного характеру залишаються недостатньо дослідженими.

Загальна мета даної статті полягає у дослідженні застосування примусові заходи виховного характеру щодо неповнолітніх, зокрема, спірних питань ефективності призначення таких заходів.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих резуль-

татів дослідження. Стрімкий і прогресивний розвиток суспільства, а також, в певній мірі, і зміна менталітету змушують науковців по-новому оцінити кожен примусовий захід виховного характеру та перевірити їх на відповідність положенням вітчизняних та міжнародних нормативно-правових актів з питань здійснення правосуддя по відношенню до неповнолітніх осіб.

Необхідність виділення спеціальних норм стосовно кримінальної відповідальності неповнолітніх обумовлена принципами справедливості, гуманізму, економії заходів кримінальної репресії. Керуючись даними принципами, законодавець сконструював норму, в якій запропонував перелік примусових заходів виховного характеру, які можуть бути застосовані до неповнолітнього в якості звільнення від покарання. Справді, гуманною альтернативою кримінальній відповідальності та покаранню неповнолітнього є система примусових заходів виховного характеру, яка передбачена КК України, а саме: 1) застереження; 2) обмеження дозвілля і встановлення особливих вимог до поведінки неповнолітнього; 3) передавання неповнолітнього під нагляд батьків чи осіб, які їх замінюють, чи під нагляд педагогічного або трудового колективу за його згодою, а також окремих громадян на їхнє прохання; 4) покладення на неповнолітнього, який досяг 15-річного віку і має майно, кошти або заробіток, обов'язку відшкодування заподіяних майнових збитків; 5) направлення неповнолітнього до спеціальної навчально-виховної установи для дітей і підлітків до його виправлення, але на строк, що не перевищує трьох років [1, с.118]. У своїй основі це заходи виховання, переконання, соціальної підтримки й контролю. Разом з тим, такі заходи пов'язані з певними обмеженнями для

особи, якій вони призначені. Вони є мірою державного примусу, що застосовується незалежно від бажання винного [2, с. 29].

Однак, ця система покарань не є досконалою. Вона обумовлює безліч суперечностей і запитань щодо їх доцільності, ефективності та можливості застосування.

Найбільш м'яким примусовим заходом виховного впливу є застереження. Застереження неповнолітнього як примусовий захід виховного впливу має включати роз'яснення шкоди, заподіяної діянням, і наслідків повторного вчинення злочинів.

Крім того, роз'яснюються наслідки невиконання застосованих до нього виховних заходів, що можуть бути скасовані з настанням кримінальної відповідальності. Необхідність такого роз'яснення випливає з ч. 3 ст. 97 КК України. Застереження має також включати осуд дій неповнолітнього при вчиненні правопорушення, а за необхідності – й осуд його поведінки в більш широкому плані, коли мова йде про аморальну поведінку, не заборонену нормами права.

Цей захід засновано на законодавчому моральному впливі і має своєю метою утримати підлітків від вчинення нових злочинів [3, с.97]. Застосування даного виду виховного заходу до неповнолітніх осіб з ознаками вікової осудності є недостатньо ефективним для досягнення поставленої мети. Неповнолітнім особам, які мають відставання у психічному розвитку, які навіть не обумовлені психічними розладами, важко усвідомити суспільну небезпеку деяких діянь після одного застереження. Для усунення відставання у розвитку, яке не обумовлено психічними розладами, необхідний комплекс педагогічних заходів, за допомогою яких можна усунути прогалину у психічному розвитку, що зни-

жує ймовірність рецидиву скоєння злочину з боку неповнолітнього. Тому не доцільно застосовувати до осіб з віковою осудністю зазначений вид примусового заходу виховного характеру.

Крім того, науковці вважають, що під час застосування цього примусового заходу виховного характеру неповнолітній не відчуває жодних додаткових негативних наслідків, окрім впливу від судового процесу [4, с.49]. На нашу думку, застереження не спричиняє жодних право обмежень після його застосування, а отже, не здійснює ефективний вплив на неповнолітнього. Враховуючи те, що застосування зазначеного заходу виховного впливу має разовий характер, для більшої ефективності його доцільно сполучати з іншими заходами виховного характеру.

Наступним видом заходів виховного характеру є обмеження дозвілля. У п. 6 постанови № 2 від 15 травня 2006 р. Пленум Верховного Суду України роз'яснюється, що під обмеженням дозвілля і встановлення особливих вимог до поведінки неповнолітнього слід розуміти: обмеження перебування поза домівкою в певний час доби; заборону відвідувати певні місця, змінювати без згоди органу, який здійснює за ним нагляд, місце проживання, навчання чи роботи, виїжджати в іншу місцевість; покладення обов'язку продовжити навчання, пройти курс лікування (за наявності хворобливого потягу до спиртного або в разі вживання наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів); тощо [5]. Відповідно до чинного кримінального законодавства суд може обмежити дозвілля неповнолітнього правопорушника, установити особливі вимоги до його поведінки. Зокрема, що передбачається заборона на відвідування визначених місць, використання визначених форм дозвілля, у тому числі пов'язаних

з керуванням механічним транспортним засобом, обмеження перебування поза домівкою після визначеного часу доби, виїзд в інші місцевості без відповідного дозволу. Неповнолітньому також може бути висунута вимога повернутися до закладу освіти або працевлаштуватися.

Можуть бути встановлені й інші обмеження щодо поведінки неповнолітнього, не зазначені в законі, однак ці обмеження неприпустимо перетворювати із заходу виховного впливу на міру покарання, наприклад у вигляді домашнього арешту чи позбавлення неповнолітнього можливості звичайного спілкування зі своїми однолітками. У той же час додаткові, крім зазначених у законі, конкретні заходи не повинні містити таких рекомендацій, як, наприклад, вимоги не пропускати уроків у школі чи не спізнюватися на роботу, а також пройти курс лікування (за наявності хворобливого потягу до спиртного або в разі вживання наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів); тощо.

Відповідно до ч. 3 ст. 105 КК України суд у кожному випадку встановлює конкретний строк, протягом якого органи, що здійснюють контроль та нагляд за поведінкою неповнолітнього, повинні пред'являти особливі вимоги щодо неї, а неповнолітній зобов'язаний їх дотримувати. З урахуванням даних про особу неповнолітнього та характеру вчиненого ним злочину чи суспільно небезпечного діяння суд визначає, які види дозвілля слід обмежити, а які – заборонити, або які обов'язки покласти на неповнолітнього і на який саме строк. Тривалість останнього має бути достатньою для виправлення неповнолітнього. На практиці обмеження дозвілля чи інші особливі вимоги щодо поведінки неповнолітнього можуть установлюватися на декілька місяців, що пов'язано, наприклад, із

необхідністю пройти курс лікування від алкоголізму, наркоманії, токсикоманії, позбутися інших шкідливих для здоров'я звичок або закінчити навчання в школі, одержати професійні навички та працевлаштуватися (іноді – і на певний період після цього) [5].

Варто зазначити, що вказаний вище перелік є орієнтовним та не є вичерпним. При застосуванні даного заходу виховного характеру, обмежує ті різновиди дозвілля, які сприяли або створювали умови для вчинення злочину, і встановлює такі вимоги до поведінки, які можуть плинати на перевиховання неповнолітнього або ж іншим чином унеможлиблюватимуть подальше вчинення ним правопорушень.

На нашу думку, даний захід є найбільш оптимальним із запропонованих примусових заходів. Обмеження дозвілля дозволяє відгородити неповнолітнього злочинця від відвідування певних місць та спілкування з особами, які можуть схилити неповнолітнього до вчинення нових злочинів. Встановлення особливих вимог до поведінки неповнолітнього дає змогу утримати його від подальшого вживання наркотичних та психотропних речовин, повернути неповнолітню особу до нормального способу життя, сприяє позбавленню від алкогольної та ігрової залежності. Даний захід надає суду можливості в повній мірі досягти мети кримінально-правового впливу на неповнолітніх. Неповнолітня особа, яка вчинила суспільне небезпечне діяння невеликої тяжкості нестиме в певному сенсі кару, так як його поведінка буде обмежена, що сприятиме виправленню засудженого, а обмеження дозвілля і встановлення особливих вимог до поведінки допоможе правоохоронним органам у запобіганні вчиненню нових злочинів як безпосередньо засудженим, так

і іншими особами з його найближчого оточення.

Цей вид заходу застосовується, якщо є необхідність захистити неповнолітнього від негативного впливу друзів, дорослих. У цьому разі обмеження має прояв у встановленні днів і годин, протягом яких підліток повинен знаходитися дома, або коли не може відвідувати громадського місця. Встановлюються перелік дій, які не може робити неповнолітній. Наприклад, заборона використовувати певні транспортні засоби, знаходитись у певних місцях тощо. Такий захід спрямований на утримання дитини від середовища, яке сприяє девіантній та деліквідній поведінці, тобто такий захід може сприяти попередженню вчинення нового злочину, проте не може у повному обсязі допомогти неповнолітній особі подолати прогалини у психічному розвитку. Неповнолітні з ознаками вікової осудності потребують не тільки заходів з виховним впливом, але також таких, що мають освітній характер. Тому доцільно до таких неповнолітніх застосовувати обмеження дозвілля і встановлення особливих вимог до поведінки неповнолітнього, проте таке обмеження необхідно поєднувати з обов'язковим встановленням особливих вимог до поведінки, які повинні мати педагогічний вплив (наприклад, встановити обов'язок продовжити навчання). Тому, ми вважаємо, що такий примусовий захід виховного характеру є доцільним та ефективним у тому випадку, якщо над неповнолітніми буде встановлений повний контроль з боку уповноважених органів.

Вважаємо, що труднощі у практиці застосування примусових заходів виховного характеру виникають через відсутність ефективного забезпечення виконання таких заходів. Так, передача неповнолітнього під нагляд батьків

чи осіб, які їх замінюють, чи під нагляд педагогічного або трудового колективу за його згодою, а також окремих громадян на їхнє прохання, як примусовий захід виховного характеру найчастіше застосовується судом. Це зумовлено тим, що суди за можливості намагаються залишити дитину в сім'ї.

Передача неповнолітнього під нагляд батьків або осіб, які їх замінюють, допускається лише за наявності даних про їхню здатність забезпечити виховний вплив на нього та постійний контроль за його поведінкою. Під особами, які замінюють батьків, слід розуміти усиновлювачів, опікунів і піклувальників. Іншим громадянам неповнолітній може бути переданий під нагляд лише на їх прохання. Передача неповнолітнього під нагляд педагогічного чи трудового колективу можлива тільки за згодою цього колективу. Окремі громадяни, яким неповнолітній за рішенням суду переданий під нагляд, зобов'язані здійснювати виховний вплив на нього та постійний контроль за його поведінкою.

Вирішуючи питання про передачу неповнолітнього під нагляд батьків чи осіб, які їх замінюють, або окремих громадян, суд має виходити з даних, що позитивно їх характеризують. Недопустимо передавати неповнолітнього під нагляд батькові або матері, які позбавлені батьківських прав, а також батькам чи іншим особам, які через свою поведінку не здатні позитивно впливати на нього. Неповнолітній може бути переданий під нагляд педагогічного колективу навчального закладу тільки за місцем навчання, трудового колективу — за місцем роботи за умови, що цей колектив спроможний здійснювати належний контроль за поведінкою неповнолітнього та позитивно впливати на його виховання.

Однак, передача неповнолітнього під нагляд батьків чи осіб, які їх замі-

няють, чи під нагляд педагогічного або трудового колективу є малоефективним заходом виховного характеру. На сьогоднішній день, діти дедалі частіше виходять з-під контролю батьків, а роль педагогічних та трудових колективів, як суб'єктів виховного процесу, суттєво знизилась. Варто зазначити, що в Україні суттєво зросла кількість безпритульних дітей, які не відвідують навчальні заклади, рівень залучення до праці неповнолітніх осіб є низьким. На нашу думку, варто виключити батьків чи осіб, які їх замінюють із переліку тих, кому можуть передаватися неповнолітні під нагляд. Оскільки це є малоефективним заходом виховного характеру. Адже сімейним законодавством на батьків чи осіб, що їх замінюють вже покладено обов'язок здійснювати догляд і виховання своїх дітей. Передача неповнолітнього під нагляд батьків, як примусовий захід виховного характеру, видається недоцільною, оскільки зі закінченням строку застосування цього заходу батьки не позбавляються обов'язку здійснювати контроль та нагляд за своїми дітьми.

Істотним примусовим заходом виховного впливу є покладання обов'язку відшкодувати заподіяну шкоду. Цей обов'язок покладається на неповнолітнього правопорушника з урахуванням його майнового становища і наявності в нього відповідних трудових навичок. Такий захід може застосовуватись лише до неповнолітнього, який досяг 15 років, має майно або доходи і не потребує застосування іншого примусового заходу виховного характеру.

Фінансове покарання та компенсація завданої шкоди є одними з запропонованого Мінімальними стандартними правилами Організації Об'єднаних Націй, що стосуються відправлення правосуддя по відношенню до неповнолітніх («Пекінських правилах») широкого комплексу захо-

дів впливу, які пропонується застосувати з метою забезпечення більшої гнучкості і щоб уникнути, по можливості, ув'язнення неповнолітніх в виправних установах [6].

ЦК України в ст. 1179 передбачає можливість відшкодування шкоди, завданої неповнолітньою особою батьками, за умови, якщо неповнолітній немає майна, якого б вистачало для того, щоб у повному обсязі відшкодувати шкоду [7, с. 667]. Цивільне законодавство надає можливість батькам, особам які їх замінюють, або закладу, який за законом здійснює щодо неповнолітнього функції піклувальника відшкодувати завдану неповнолітнім шкоду в частці, якої не вистачає. Таким чином, залишається незрозумілим, чи передбачена така можливість кримінальним законодавством, адже у ст. 105 КК України не обумовлено, що майна, яке знаходиться у володінні неповнолітнього, повинно вистачати для відшкодування шкоди у повному обсязі.

Оскільки обов'язок відшкодувати заподіяну шкоду покладається з урахуванням не тільки майнового становища неповнолітнього, а й наявності в нього відповідних трудових навичок, суд може зобов'язати підлітка своєю працею відшкодувати заподіяні матеріальні збитки, тобто в цьому випадку неповнолітній не повинен удаватись до допомоги інших осіб. Майнове становище неповнолітнього має визначатись його заробітною платою, одержуваною за постійну чи тимчасову роботу, а також стипендією, пенсією тощо. Тому даний примусовий захід виховного характеру дієвий лише в тому випадку, якщо неповнолітня особа має особистий дохід, кошти і може самостійно відшкодувати завдані нею збитки.

Найбільш суворим заходом виховного характеру, який може бути

застосований до неповнолітнього, є направлення його до спеціальної навчально-виховної установи для дітей і підлітків до його виправлення, але на строк, що не перевищує трьох років.

На нашу думку, даний примусовий захід не в повній мірі може відповідати змісту мети, з якою неповнолітній звільняється від покарання. Суть звільнення неповнолітнього від покарання із застосуванням заходу виховного характеру полягає у наданні судом можливості виправитися власними силами, самостійно зробити висновок щодо злочинності своєї поведінки та обсягу тієї шкоди, яку було завдано неправомірними діями. Саме з цією метою неповнолітній злочинець звільняється від необхідності перебування у виправних установах. Звичайно, заклади, означені в п. 5 ч. 2 ст. 105 КК України, не відносяться до установ кримінально-виконавчої служби, а є одиницями, що входять до системи Міністерства освіти та науки України, а умови перебування в них неповнолітніх злочинців в повній мірі відповідають вимогам, викладеним у Мінімальних стандартних правилах Організації Об'єднаних Націй, хоча в п.19 зазначено, що поміщення неповнолітнього в будь-яку виправну установу завжди повинно бути крайнім заходом, що застосовується протягом мінімально необхідного строку.

До спеціальних навчально-виховних установ, передбачених п.5 ч.1 ст.105 КК, неповнолітні направляються, коли вони вийшли з-під контролю батьків чи осіб, які їх замінюють, не піддаються виховному впливу і не можуть бути виправлені шляхом застосування інших примусових заходів виховного характеру. Неповнолітній направляється до спеціальної навчально-виховної установи до його виправлення на строк, визначений судом. Цей термін не може перевищу-

вати трьох років. До загальноосвітньої школи соціальної реабілітації направляються неповнолітні віком від 11 до 14 років включно, а до професійного училища соціальної реабілітації – від 14 до 18 років.

Дотримання підлітком вимог того чи іншого примусового виховного впливу, призначеного судом, є необхідною умовою його звільнення від кримінальної відповідальності. У разі систематичного невиконання звільненим від кримінальної відповідальності неповнолітнім призначеного йому примусового заходу виховного впливу ч.3 ст.97 КК України допускає можливість скасування цього заходу і притягнення особи до кримінальної відповідальності. Цим підкреслюється фактично умовний характер застосування примусових заходів виховного впливу стосовно неповнолітніх. При цьому під невиконанням неповнолітнім примусового заходу виховного впливу варто розуміти порушення (невиконання) покладених на нього обов'язків. Враховуватися мають тільки ті порушення, що зафіксовані уповноваженим органом, на який покладено виконання примусового заходу виховного впливу.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. У всіх розглянутих випадках заходи виховного характеру застосовуються примусово. Визначаються такі вихідні положення: примусові заходи виховного характеру, які застосовуються судом безпосередньо до неповнолітніх, необхідно трактувати як заходи, що забезпечують досягнення тих же цілей, що і кримінальне покарання, але менш суворими засобами; ці заходи мають стадії призначення та виконання; у процесі виконання примусових заходів виховного характеру визначаються права й обов'язки осіб, які беруть участь у ви-

конанні цих заходів, осіб, до яких вони застосовуються і т. ін. Примусові заходи виховного характеру здійснюються в межах правовідносин, що виникають на підставі кримінально значимих юридичних фактів, тягнуть для винного певні моральні і правові наслідки, забезпечуються як суспільним впливом, так і державним примусом.

Головним фактором, що негативно впливає на практику призначення примусових заходів виховного характеру, є недосконалість відповідного кримінально-правового регулювання, що в свою чергу призводить до помилок у процесі правозастосування. Насамперед, не можна вважати достатнім, коли зміст примусових заходів виховного характеру розкривається лише в постанові Пленуму Верховного Суду України [8, с.11-16]. Потрібно щоб це було зроблено і в самому законі про кримінальну відповідальність. Тому, на нашу думку, система примусових заходів виховного характеру можна визнати недосконалою і як такою, що потребує певних змін. А також існуючу систему потрібно доповнити тими заходами, які б були ефективні для неповнолітніх осіб на сучасному розвитку суспільства.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Проць О. Гуманізація кримінально-правового впливу на неповнолітніх // Людина і закон: публічно-правовий вимір : матеріали Міжнар. наук.-практ. конфер. «VII Прибузькі юридичні читання», 25–26 листопада 2011 року / за ред. С. В. Ківалова, В. О. Тулякова, О. В. Козаченка. Миколаїв : Іліон, 2011.
2. Васильківська І.П. Кримінальне право України. Загальна частина: навч. посіб. : КНЕУ, 2013. 295 с.
3. Науково-практичний коментар кримінального кодексу України. 4-те вид.,

переробл. та доповн. / за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. К.: Юридична думка, 2007. 1184 с.

4. Бурдін В.М. Особливості кримінальної відповідальності неповнолітніх в Україні: монографія: Атіка, 2004. 240 с.

5. Про практику розгляду судами справ про застосування примусових заходів виховного характеру: Постанова Пленуму Верховного Суду Україн. URL: [http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/\(documents\)/8874CBD0F8B51AACC2257AF4005A2189](http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/(documents)/8874CBD0F8B51AACC2257AF4005A2189).

6. Мінімальні стандартні правила Організації Об'єднаних Націй, що стосуються правосуддя щодо неповнолітніх («Пекінські правила») від 29.11.1985). URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_211

7. Цивільний кодекс України: Науково-практичний коментар. / За заг. ред.. Є. О. Харитонова, О. І. Харитонів, Н.Ю. Голубевої. – 3-тє вид., перероб. та доп. К. : Алерта; КНТ; ЦУЛ, 2010. С.667.

8. Коченов М.М. Теоритичні основи судового-психологічної експертизи : автореф. дис. ... д-ра психол. наук. , 1991. С.34

REFERENCES:

1. Prots, O. (2011). Humanizatsiia kryminalno-pravovoho vplyvu na nepovno-litnikh [Humanization of criminal impact on minors]. S.V. Kivalov, V.O. Tuliakov, O.V. Kozachenko (Eds.). *Liudyna i zakon: publichno-pravovyi vymir – Man and the law: public-legal dimension* : Proceedings of International Research Practice conference “VII Prybuzky Legal Readings”. Mykolaiv: Ilion [in Ukrainian].
2. Vasylykivska, I.P. (2013). *Kryminalne pravo Ukrainy. Zahalna chastyna [Criminal law of Ukraine. Common part]*. KNEU [in Ukrainian].
3. Melnyka, M.I., Khavroniuka, M.I. (Eds.). (2007). *Naukovo-praktychnyi komentar kryminalnogo kodeksu Ukrainy [Scientific and practical commentary on the Criminal Code*

of Ukraine]. (4th ed., rew.). Kyiv: Yurydychna dumka [in Ukrainian].

4. Burdin, V.M. (2004). *Osoblyvosti kryminalnoi vidpovidalnosti nepovnlitnikh v Ukraini [Features of juvenile criminal responsibility in Ukraine]*. Kyiv: Atika [in Ukrainian].

5. Postanova Plenumu Verkhovnoho Sudu Ukrainy "Pro praktyku rozghliadu sudamy sprav pro zastosuvannia prymusovykh zakhodiv vykhovnoho kharakteru" : vid 31.05.2002, № 6 [Resolution of the Plenum of the Supreme Court of Ukraine "On the practice of court consideration of cases concerning the use of compulsory measures of educational character" from May 31, 2002, № 6]. www.scourt.gov.ua. Retrieved from [http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/\(documents\)/8874CBD0F8B51AACC2257A-F4005A2189](http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/(documents)/8874CBD0F8B51AACC2257A-F4005A2189) [in Ukrainian].

6. Minimalni standartni pravyla Orhanizatsii Obiednanykh Natsii, shcho sto-

suiutsia pravosuddia shchodo nepovnlitnikh («Pekinski pravyla») : vid 29.11.1985 [United Nations Minimum Standard Rules on Juvenile Justice ("Beijing Rules") from November 29, 1985]. zakon.rada.gov.ua. Retrieved from http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_211 [in Ukrainian].

7. Kharytonov, Ye.O., Kharytonova, O.I., Holubieva, N.Yu. (Eds.). (2010). *Tsyvilnyi kodeks Ukrainy : Naukovo-praktychnyi komentar [Civil Code of Ukraine: Scientific and Practical Commentary]*. (3rd ed., rew.). Kyiv: Alerta; KNT; TsUL [in Ukrainian].

8. Kochenov, M.M. (1991). *Teoreticheskie osnovy sudebno-psikhologicheskoy ekspertyzy [Theoretical foundations of forensic psychological examination]*. *Extended abstract of candidate's thesis*. Moscow: Akademiya MVD SSSR [in Ukrainian].

УДК: 346.2

[https://doi.org/10.32689/2617-9660-2020-3\(9\)-180-187](https://doi.org/10.32689/2617-9660-2020-3(9)-180-187)

Денисенко Анатолій Володимирович,

здобувач вищої освіти зі спеціальності «Право» Інституту післядипломної освіти Київського національного університету ім. Т. Шевченка, 03022, м. Київ, вул. Васильківська, 36, тел.: 0678496158, e-mail: anatolii.v.denysenko@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0001-9695-6688>

НОВЕЛИ В КОРПОРАТИВНОМУ ЗАКОНОДАВСТВІ: ПИТАННЯ КОРПОРАТИВНИХ ДОГОВОРІВ

Анотація. Із прийняттям у 2018 році спеціального Закону України «Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю», що регулює діяльність зазначених товариств, в корпоративному законодавстві України відбулись суттєві зміни – з'явилися нові правові інститути, а деякі норми були суттєво розширені або взагалі змінені. Серед нововведень є і інститут корпоративного договору, що покликаний врегулювати правові відносини між учасниками товариств з обмеженою та додатковою діяльністю в процесі ведення спільної господарської діяльності на їх власний розсуд.

Основна увага в статті приділялась дослідженню інституту корпоративного договору, метою заснування якого є створення ефективних та дієвих засобів впливу учасників товариств на корпоративне управління та мінімізацію зловживань корпоративними правами у даній сфері.

У статті досліджено останні законодавчі нововведення щодо визначення самого поняття корпоративного договору та його особливостей, а також проаналізовано найактуальніші механізми виходу учасників товариств з обмеженою та додатковою діяльністю із корпоративних конфліктів та патових ситуацій.

Також в статті констатовано, що основною метою укладення корпоративного договору між учасниками товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю є їх бажання врегулювати корпоративні правовідносини, не наражати товариство на можливі в майбутньому патові ситуації (deadlocks) та мінімізувати ризики недобросовісного поведіння інших учасників товариства.

Оскільки на думку деяких практикуючих юристів інститут корпоративного договору в конструкції законодавчого поля сьогодення надає можливість приховування реальних власників (учасників) товариств шляхом укладення корпоративного договору між номінальним та реальним власниками, в статті проаналізовано ймовірність застосування такого механізму на практиці.

Звернено увагу, що оскільки це нововведення носить диспозитивний характер, воно вважається досить позитивним в корпоративному законодавстві України.

Ключові слова: корпоративний договір, корпоративні права, учасник, товариство з обмеженою відповідальністю.

Denysenko Anatolii Volodymyrovych,

student in Law of the Institute of continuing education of the Taras Shevchenko national university of Kyiv, 36, Vasylkivska Str., Kyiv, 03022, e-mail: anatolii.v.denysenko@gmail.com, tel.: 0678496158, https://orcid.org/0000-0001-9695-6688

NOVELTIES IN CORPORATE LEGISLATION: ISSUES ON CORPORATE AGREEMENTS

Abstract. By adopting of the special Law of Ukraine «On limited liability and additional liability companies» in 2018 which regulates activities of these companies, corporate legislation of Ukraine has significantly changed – new legal institutions have emerged, and some rules have been substantially expanded or changed at all. Among these innovations is the institute of corporate agreement, which aims to regulate the legal relations between the owners of companies with limited and additional liability in the process of conducting joint economic activities at their own discretion.

The main focus of the article is on the research of the institute of corporate agreement, whose purpose is to create effective and efficient means of influencing of the owners of the companies on corporate governance and to minimize abuse of corporate rights in this field.

The article examines the latest legislative innovations for defining the meaning of the corporate agreement and its features, as well as it is analyzed the most current mechanisms of exit of owners of companies with limited and additional liability in corporate conflicts and deadlocks.

It is also stated in the article that the main purpose of concluding the corporate agreement between the owners of limited and additional liability companies is their desire to regulate corporate relationships, not to inflict the company on possible future deadlocks and to minimize the risks of unfair treatment of other owners of the company.

Considering the opinion of some practicing lawyers that the institute of corporate agreement in the frame of the current legislative field provides the possibility of concealing of the real owners (participants) of the companies by concluding the corporate agreement between the nominal and the real owners, the article analyzes the likelihood of applying such a mechanism in practice.

It is noted that since this innovation is dispositive, it is considered to be quite positive in the corporate legislation of Ukraine.

Key words: corporate agreement, corporate rights, owner, limited liability company.

Постановка проблеми. У будь-якої юридичної особи, в тому числі і в товаристві з обмеженою діяльністю (надалі також – товариство), де більше ніж один учасник, часто можуть виникати ситуації, коли погляди власників суттєво відрізняються. Часом, це можуть бути важливі стратегічні питання, відсутність вирішення яких зумовлює складні наслідки для товариства, які можуть перерости і до банкрутства. Інколи вихід у таких суперечливих ситуаціях знаходиться у перемовинах шляхом знаходження взаємовигідного рішення, але інколи вони можуть переходити і в корпоративний конфлікт. Часто це може супроводжуватися порушенням прав одного або іншого учасника та порушенням норм законодавства і може призводити до значних витрат товариства. Тривалі корпоративні конфлікти ще називають корпоративними війнами, де кожен з учасників намагається відстояти свою точку зору та змусити іншого учасника прийняти її. В більшості випадків такі корпоративні конфлікти породжують дедлоки (від англ. deadlock – тупикова, безвихідна ситуація) або патові ситуації, коли в жодного з учасників немає достатньої частки у статутному капіталі товариства на одноосібне ухвалення рішення. В такі ситуації можуть потрапити товариства, де двоє учасників володіють по 50 відсотків або більше учасників, але ніхто з них не володіє достатньою часткою, яка б дозволяла не зважати на позиції інших учасників. Для уникнення таких ситуацій було запроваджено корпоративний договір між учасниками товариства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженнями правової природи корпоративного договору, а також його місця в системі цивільно-правових договорів займаються такі науковці Сіщук Л., Кромченко О.,

Натрус А., Даців С., Шматов А., Ігонін В. та інші. Але через те, що практика укладання корпоративних договорів постійно розвивається, необхідне подальше дослідження даної теми

Мета статті. Досліджуючи основні новели українського законодавства щодо корпоративного договору, визначити поняття корпоративного договору, розкрити мету укладання корпоративного договору між учасниками товариства з обмеженою відповідальністю.

Виклад основного матеріалу. Багато з галузей права в Україні зазнають певних змін. Корпоративне право, як одна з таких галузей, також нещодавно зазнала значних змін. Ця галузь права донедавна регулювалася нормами, прийнятими ще у 90-х роках. Проте, розвиваючись, запити ринку змінювалися і потребували вже значно досконаліших механізмів регулювання. Недосконалість корпоративного законодавства ставала все більшою перепоною для подальшого розвитку бізнесу в Україні.

Так, можливо, з не найефективнішим, проте постійним та поступовим намаганням України вступити до Європейського Союзу, останнім часом український законодавець приймав деякі нові нормативно-правові акти та вдосконалював вже існуючі, що докорінно змінило систему та зміст корпоративного права України. Основним спонуканням українського законодавця до таких змін слугувало бажання забезпечити бізнес усіма можливостями для його подальшого розвитку та покращити інвестиційний клімат України. Так, у 2018 році українським законодавцем вперше було прийнято спеціальний закон, присвячений винятково регулюванню цієї організаційно-правової форми, а саме, Закон України «Про товариства з обмеженою

та додатковою відповідальністю» (надалі також – Закон) [1].

Саме даним Законом надана можливість укладення корпоративного договору між учасниками товариства з обмеженою відповідальністю, що стало однією з найважливіших новел в українському законодавстві. Відповідно до ст. 7 цього Закону корпоративним договором є договір, за яким учасники товариства зобов'язуються реалізувати свої права та повноваження певним чином або утримуватися від їх реалізації, він є безвідплатним і вчиняється в письмовій формі.

Інститут корпоративного договору в Україні досить молодий. Нашим законодавцем було зроблено декілька спроб врегулювати на законодавчому рівні питання щодо впровадження конструкції корпоративного договору. Так, в 2017 році 23 березня Верховна Рада України ухвалила Закон «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо корпоративних договорів», в якому поняття корпоративного договору було відсутнє, але пропонувалося врегулювати його на рівні спеціальних законів – для акціонерних товариств на рівні Закону України «Про акціонерні товариства», для товариств з обмеженою відповідальністю – на рівні Закону України «Про господарські товариства». На той час корпоративний договір називався договором про реалізацію прав учасників (засновників) товариства з обмеженою відповідальністю та визнавався договором про реалізацію своїх прав учасниками. Але незадовго після цього, 06 лютого 2018 року було прийнято Закон України «Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю», що набрав чинності 17 червня 2018 року, в результаті чого положення статей Закону України «Про господарські товариства» у частині врегулювання правового статусу това-

риств з обмеженою відповідальністю втратили свою чинність.

У своїй роботі Л. Сіщук зазначає, що наведені новели є вкрай важливими, адже мета їх прийняття спрямована на створення ефективних засобів впливу учасників товариства з обмеженою відповідальністю на корпоративне управління та зменшення зловживань корпоративними правами у цій сфері. При цьому в роботі стверджується, що ст. 7 Закону про корпоративний договір потребує детального аналізу, оскільки норми цієї статті врегульовують відносини, що виникають із корпоративного договору між учасниками товариства з обмеженою відповідальністю. У ч. 1 ст. 7 Закону визначено, що договір, за яким учасники товариства зобов'язуються реалізувати свої права та повноваження певним чином або утримуватися від їх реалізації (корпоративний договір), є безвідплатним і вчиняється в письмовій формі. Корпоративний договір, який не відповідає цим вимогам, є нікчемним. Наведена дефініція корпоративного договору викликає ряд зауважень, адже у статті предмет корпоративного договору не розкрито, а саме не передбачено конкретних способів здійснення корпоративних прав, а словосполучення «певним чином» має оціночний характер і в правозастосовній практиці може призвести до зловживань корпоративними правами учасниками товариства з обмеженою відповідальністю [2].

Варто також зазначити, що деякі практикуючі юристи вже помітили можливий механізм приховування реальних власників (учасників) товариств шляхом укладення корпоративного договору. Основа його полягає в тому, що реальний власник може укласти з «номінальним» власником корпоративний договір, який за замовчуванням є конфіденційним та за

яким реальний власник може не тільки керувати, а й викупити його частку в будь-який момент за попередньо оговореною, як вдається, зовсім незначною, ціною [3].

При цьому інші юристи не вбачають у цьому проблеми та зазначають, що корпоративні договори навряд чи стануть механізмом приховування реальних власників товариства з обмеженою відповідальністю. Вони посилаються на низку ризиків, які несе такий договір, тому використання такого механізму вважають малоімовірним. Їх прогноз ґрунтується на тому, що Законом України «Про товариства з обмеженою та додатковою діяльністю» досить розмито визначене регулювання зобов'язань перед третіми особами, які не є учасниками товариства, що створює правову невизначеність. У майбутньому це призведе до неоднозначної судової практики і законодавець, найімовірніше, буде змушений врегулювати це питання шляхом внесення до цього Закону уточнюючих формулювань [4].

Основною метою укладання корпоративного договору є бажання учасників товариства врегулювати спільні корпоративні відносини в ефективному управлінні товариством та захиститися від недобросовісних дій. Предметом регулювання корпоративного договору є права та обов'язки його учасників. Це в себе може включати:

1. здійснення права на участь в управлінні товариством (у тому числі, обов'язок сторін голосувати у певний спосіб на загальних зборах учасників, узгоджено вчиняти інші дії, пов'язані з управлінням товариством);

2. володіння переважним правом на придбання частки у статутному капіталі товариства або обов'язок утриматися від здійснення переважного права;

3. врегулювання права на відчуження частки у статутному капіталі товариства, у тому числі, визначення наперед ціни такого відчуження;

4. здійснення прав, пов'язаних із припиненням діяльності товариства або виділом із нього нової юридичної особи, а також право на участь у розподілі активів товариства у разі його ліквідації.

Таким чином, можна виокремити такі особливості корпоративного договору:

1. положення такого договору є обов'язковими лише для його сторін;

2. договір укладається у письмовій формі;

3. він є безвідплатним;

4. зміст корпоративного договору не підлягає розкриттю і є конфіденційним, якщо сторони договору не домовилися про інше (ч. 5 ст. 7 Закону);

5. кредитори товариства можуть бути стороною такого договору;

6. договір, укладений стороною корпоративного договору на порушення такого договору, є нікчемним, якщо інша сторона за договором знала або могла знати про таке порушення (ч. 6 ст. 7 Закону).

Як вже зазначалося, новий Закон надав можливість знаходити рішення у патових ситуаціях, «дедлоках» – випадках, які виникають при неможливості учасників досягти згоди з питань, які мають суттєве значення для продовження діяльності товариства.

Часто учасники корпоративного договору визначають умови «корпоративного розлучення», тобто порядку виходу когось із них з товариства. Такі умови передбачають обов'язок учасника продати свою частку, якщо він не виконує свої обов'язки або якщо виникають обставини, погоджені заздалегідь чи, мовою бізнесу, «на березі». При цьому сторони заздалегідь визначають ціну частки, яка залежно від

випадку може зменшуватися чи збільшуватися на певний коефіцієнт, або погоджують спосіб визначення ціни в майбутньому [5].

Виконання зобов'язань учасників за корпоративним договором може бути забезпечено безвідкличною довіреністю з корпоративних прав. Вона дозволяє учаснику, на користь якого інший учасник повинен виконати певні обов'язки, здійснити від імені такого зобов'язаного учасника (довірителя) всі необхідні дії. Таку довіреність не можна просто скасувати, вона припиняється у випадку припинення самого корпоративного договору [6].

Так, в ст. 8 Закону визначена можливість надання безвідкличної довіреності, яка видається з метою виконання або забезпечення виконання зобов'язань учасників як сторін корпоративного договору, предметом яких є права на частку у статутному капіталі або повноваження учасників та посвідчується нотаріально. Довіритель може зазначити у довіреності, що до закінчення її строку вона не може бути скасована без згоди представника або може бути скасована лише у випадках, передбачених у довіреності.

Щодо конкретних способів виходу із патових ситуацій, то найбільш поширеним механізмом в системі загального права є такі:

«Техаська перестрілка» (Texas shoot-out). Учасник 1 пропонує Учаснику 2 викупити належну йому частку за визначеною ціною. У свою чергу, Учасник 2 має право прийняти пропозицію або відмовитися від неї, зробивши Учаснику 1 зустрічну пропозицію з вищою ціною (крок підвищення зазвичай визначається корпоративним договором). Така «перестрілка» може мати кілька раундів, поки хтось із учасників не приймає пропозицію опонента. Якщо у товаристві більше, ніж два учасники, то механізм пра-

цює так – один учасник повідомляє інші конфліктуючі сторони корпоративного договору про намір продати свою частку. Інші учасники повинні направити в закритому вигляді незалежному посереднику пропозицію із зазначенням ціни, яку вони готові заплатити за частку. Після надходження всіх пропозицій конверти одночасно відкриваються, а учасник, який ініціював «перестрілку» зобов'язується продати свою частку тому учаснику, який запропонував найвищу ціну.

«Голландський аукціон» (Dutch Auction). Конфліктуючі учасники товариства надсилають повідомлення незалежному посереднику, у яких вказують мінімальну ціну, за яку вони готові продати свою частку. Той учасник, чия запропонована ціна продажу є найвищою, зобов'язаний придбати частку того (тих), чия запропонована ціна нижча.

«Російська рулетка» (Russian Roulette/Buy-Sell) найчастіше використовується для ситуацій, де два учасники володіють частками 50:50 та мають більш-менш однакові фінансові ресурси. Учасник 1, який має намір врегулювати «патову» ситуацію, пропонує Учаснику 2 викупити його частку за визначеною ціною. Учасник 2 має право прийняти таку пропозицію або відмовитися від неї, зробивши Учаснику 1 зустрічну пропозицію (запропонувати Учаснику 1 продати його частку за такою ж ціною). Якщо Учасник 2 робить Учаснику 1 зустрічну пропозицію, то Учасник 1 зобов'язаний продати свою частку на відповідних умовах.

Будь-який із запропонованих механізмів здатен вберегти бізнес від краху через конфлікт між учасниками, потрібно лише чітко та обачно обумовити правила гри, так би мовити «на березі» [5].

Висновки. Отже, корпоративний договір – є однією з найважливіших новел в українському законодавстві. Договір покликаний встановити можливості учасників врегулювати їх відносини на власний розсуд. Оскільки це нововведення носить диспозитивний характер надаючи можливість врегулювати відносини на власний розсуд учасників, воно вважається досить позитивним в корпоративному законодавстві України. Основною метою його укладення між учасниками товариства є їх бажання врегулювати корпоративні правовідносини, як то, розподіл дивідендів, наявність переважного права купити або обов'язку продати частку в статутному капіталі, визначення ціни такого продажу та інші, а також не наражати товариство на можливі в майбутньому патові ситуації (deadlocks) та мінімізувати ризику недобросовісного поводження іншої сторони. За умови, що конструкція корпоративного договору та безвідкличної довіреності будуть сформульовані обдуманно та далекоглядно, товариству не будуть страшні ніякі корпоративні конфлікти між його учасниками.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Закон України «Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю» від 6 лютого 2018 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2275-19>
2. Сіщук Л. Новели законодавства щодо корпоративного договору, 2018. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://pgp-journal.kiev.ua/archive/2018/10/11.pdf>
3. Кромченко О. Новий закон про ТОВ та ТДВ: що робити новим та дійсним підприємствам, 2018. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://>

www.growthow.in.ua/novyj-zakon-pro-tov-ta-tdv-shho-robyty-novym-ta-dijsnym-pidpryyemstvam/

4. Натрус А. Корпоративні договори навряд чи стануть механізмом приховування бенефіціарних власників ТОВ, 2018. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://ua.interfax.com.ua/news/general/502157.html>

5. Шматов А., Ігонін В. Конфлікти між учасниками ТОВ: виключення проти правила, 2019. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://vkr.ua/publication/konflikti-mizh-uchasnikami-tov-viklyuchennya-proti-pravila>

6. Даців С. Новий закон про ТОВ: ризикуй, стріляй, торгуйся, 2018. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.epravda.com.ua/columns/2018/07/4/638305/>

REFERENCES

1. Zakon Ukrainy «Pro tovarystva z obmezhenoyu ta dodatkovoyu vidpovidalnistyu» [The Law of Ukraine «On Limited and Additional Liability Companies»]. (2018). zakon.rada.gov.ua. Retrieved from <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2275-19> [in Ukrainian].
2. Sishchuk L. (2018). Novely zakonodavstva shchodo korporativnoho dohovoru [Novelties of legislation on corporate agreement]. *Pidpryyemstvo, hospodarstvo i pravo – Enterprise, economy and law*. Retrieved from <http://pgp-journal.kiev.ua/archive/2018/10/11.pdf> [in Ukrainian].
3. Kromchenko O. (2018). Novyy zakon pro TOV ta TDV: shcho robyty novym ta dijsnym pidpryyemstvami [New law on LLC and ALC: what to do for new and existing companies]. *growthow.in.ua*. Retrieved from <https://www.growthow.in.ua/novyj-zakon-pro-tov-ta-tdv-shho-robyty-novym-ta-dijsnym-pidpryyemstvam/> [in Ukrainian].
4. Natrus A. (2018). Korporativni dohovory navryad chy stanut mekhanizmom prykhovuvannya benefitsiarnykh vlasnykiv

TOV [Corporate agreements are unlikely to become a mechanism for hiding beneficial owners of LLC]. *Interfaks-Ukrayina – Interfax-Ukraine*. Retrieved from <https://ua.interfax.com.ua/news/general/502157.html> [in Ukrainian].

5. Shmatov A., Ihonin V. (2019). Konflikty mizh uchasnykamy TOV: vyklyuchennya proty pravyla. [Conflicts between members of LLC: exceptions against the rule]. *Vasyl Kisil i Partnery – Vasily Kisil and Partners*. Retrieved from <https://vkp.ua/>

publication/konflikty-mizh-uchasnikami-tov-vyklyuchennya-proti-pravila [in Ukrainian].

6. Datsiv S. (2018). Novyi zakon pro TOV: ryzykuy, strilyay, torhuysya [The new law on LLC: risk, shoot, bargain]. *Ekonomichna pravda – The economic truth*. Retrieved from <https://www.epravda.com.ua/columns/2018/07/4/638305/> [in Ukrainian].

Дуб Анастасія Володимирівна,

студентка 4 курсу спеціальності «Право» Університету державної фіскальної служби України, 37240, м. Заводське, Полтавська область, пров. Польової, 6, тел.: (050) 666-76-35, e-mail: nastenadub99@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-7236-1185>.

КОНЦЕСІЯ ЯК ФОРМА ДЕРЖАВНО-ПРИВАТНОГО ПАРТНЕРСТВА

Анотація: В даній статті йдеться мова про те, що незмінним лідером у вираженні реалізованих проєктів державно-приватного партнерства на європейських ринках є сфера інфраструктури. З практики в країнах ми можемо бачити найбільш розповсюджену форму реалізації проєктів державно-приватного партнерства – концесію. Викладено матеріал, стосовно фундаменту будь-якого проєкту, а саме стосовно договору концесії як форми державно-приватного партнерства.

Відмічено, що концесія — це форма здійснення державно-приватного партнерства, що передбачає надання концесієдавцем концесіонеру права на створення та/або будівництво (нове будівництво, реконструкцію, реставрацію, капітальний ремонт та технічне переоснащення), та/або управління (користування, експлуатацію, технічне обслуговування) об'єктом концесії, та/або надання суспільно значущих послуг у порядку та на умовах, визначених концесійним договором, а також передбачає передачу концесіонеру переважної частини операційного ризику, що охоплює ризик попиту або ризик пропозиції.

Обґрунтовано, що чим нижчий рівень життя в тій або іншій країні, то більш затребувані в ній приватні інвестори, які готові вкладати кошти й сили в модернізацію інфраструктури. Водночас що бідніша країна, то менше проєктів може бути реалізовано в ній без державної підтримки.

Також йдеться про розвиток та зародження концесійних відносин в Україні, та порівняння концесійного законодавства нашої держави з іншими країнами світу. Детально охарактеризовуються та розширюється поняття учасників концесійних відносин на інше коло осіб. Зазначений в цій статті Закон «Про концесію» містить норми, які потребують великої уваги з боку бізнесу, який захоче використовувати цю форму державно-приватного партнерства.

Ключові слова: концесія, державно-приватне партнерство, процес активної реалізації, спеціальний режим господарювання, концесіонер, концесієдавець, концесійний договір, концесійні відносини, конкурентний діалог, ліцензування.

Dub Anastasiia Volodumirivna,

the student of 4th year University of the State Fiscal Service of Ukraine, Zavodske, Poltava region, street Pol'ova, 6, tel.: (050) 666-76-35, e-mail: nastenadub99@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-7236-1185>.

CONCLUSION AS A FORM OF PUBLIC-PRIVATE PARTNERSHIP

Abstract: This article states that the constant leader in the implementation of implemented public-private partnership projects in European markets is the infrastructure sector. From practice in the countries we can see the most widespread form of realization of projects of public-private partnership – the concession. The material is presented in relation to the foundation of any project, namely in relation to the concession agreement as a form of public-private partnership.

It is noted that kontseciya – tse fopma zdiycnennya depzhavno-ppyvathnoho paptneptva chto pepedbachaye nadannya kontseciyedavtsem kontsecionepey ppava nA ctvopennya ta / abo bydivnytstvo (nove bydivnytstvo, pekonctpyktsiyu, pectavpatsiyu, kapitalnyy pemont ta texnichne pepeocnaschennya) ta / abo yppavlinnya (kopyctyvannya, ekpilyatatsiyu, texnichne obclyhovyvannya) ob'yektom kontseciyi, ta / abo nadannya cypilno znachyschyx pocylyh y ta popyadky nA ymovax, vyznachenyx kontseciynym dohovopom, a takozh pepedbachaye pepedachy kontsecionepey pepevazhnoyi chactyny opepatsiynoho pyzyky chto oxoplyuye pyzyk popyty abo pyzyk ppopozytsiyi.

It is substantiated that the lower the standard of living in one or another country, the more private investors are in demand, who are ready to invest funds and forces in modernization. At the same time, the poorer the country, the fewer projects can be implemented in it without state support.

It is also about the development and emergence of concession relations in Ukraine, and the comparison of concession legislation of our country with other countries. The notion of participants in concession relations to another group of persons is described in detail and expanded. The Law on Concessions mentioned in this article contains norms that require great attention on the part of business, which will require the use of this form of public-private partnership.

Key words: concession, public-private partnership, process of active realization, special mode of management, concessionaire, concessionaire, concession agreement, concession relations, competitive dialogue, licensing.

Постановка проблеми. Верховна Рада України 3 жовтня 2019 року ухвалила Закон України «Про концесію», який має удосконалити правове регулювання концесійної діяльності та гармонізувати законодавство про концесії із законодавством про державно-приватне партнерство (ДПП), та який передбачає умови залучення приватного капіталу до управління держмайн timer. За даними Міністерства економічного розвитку та торгівлі, станом на 2019 рік в Україні на засадах ДПП було укладено 186 договорів, з яких у процесі активної реалізації перебувають лише 52 договори. При цьому 134 договори взагалі не реалізуються.

Водночас, як стверджують у Проектному офісі з розвитку ДПП при Міністерстві інфраструктури України, наразі центральні та місцеві органи виконавчої влади визначили понад 300 об'єктів у різних сферах економіки, щодо яких у майбутньому планується реалізовувати проекти із застосуванням механізму ДПП.

Як вбачається із зазначеного вище, економіка нашої держави дійсно потребує залучення приватних фінансових ресурсів, що забезпечить її поступове зміцнення. Однак національний ринок ДПП наразі розбудовується дуже повільно, а потенційні приватні партнери не поспішають інвестувати свої кошти в економіку України за допомогою механізмів ДПП.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням питань концесійної діяльності в Україні займалися О. Григоров, Р. Джумагельдієва, О. Р. Зельдіна, Л. Ніколаєва, С. Сосна, Є. Сич, О. Романенко, тощо.

Серед іноземних вчених-юристів, які досліджували окремі питання застосування концесії, можна назвати

В. Варнавського, Б. Ландау, Л. Таля, В. Шретера, І. Бернштейна тощо.

Виділення невирішених раніше частин проблеми. Світовий досвід показує, що державно-приватне партнерство є ефективним методом залучення приватного капіталу у стратегічні сфери економіки, розвиток, модернізація та впровадження інноваційних технологій в які відбувається переважно завдяки державним внескам.

Беззаперечним лідером у вартісному вираженні реалізованих проєктів ДПП на європейських ринках є сфера інфраструктури, а в кількісному — сфера освіти. При цьому, як вбачається з міжнародної практики, найбільш розповсюдженою формою реалізації проєктів ДПП є концесія. Зокрема, лише в країнах Європейського Союзу на умовах концесії було побудовано та експлуатується понад 50 тис. км доріг.

Фундаментом будь-якого проєкту є договір. Звісно, проєкти ДПП не виняток. Однак перш ніж розглянути юридичні тонкощі договорів концесії як найбільш розповсюдженої форми ДПП, варто звернути увагу на системні проблеми нормативно-правової бази, що обумовлюють актуальний стан розвитку національного ринку ДПП.

Формулювання цілей статті. Метою статті є розкриття сутності та значимості концесії як спеціального режиму господарювання. З урахуванням поставленої мети основними завданнями дослідження є аналіз концесії; визначення її характерних ознак; з'ясування порядку та підстав встановлення умов такого спеціального режиму господарювання, як концесія [1].

Виклад основного матеріалу. У Великобританії концесійне законодавство з'явилося у XVII столітті, у США перші концесії були видані ще у 1691 р. У Франції першим концесій-

ним об'єктом став Південний канал, побудований у XVII столітті. Закон про концесії у сфері громадських послуг (житлово-комунальне господарство, будівництво доріг та їх експлуатація, енергетика тощо) існують ще з часів Наполеона. Зародження та розвиток концесійних відносин в Україні має власну історію й припадає на період перебування нашої держави у складі Російської імперії. Концесія розглядалась у той час як договір на передачу у тимчасову експлуатацію іноземній фірмі чи приватній особі на певних умовах ділянок землі та надр, що належать державі та муніципалітетам. Концесія регулювалась внутрішніми законами держави.

У Росії десятки тисяч кілометрів залізниць в другій половині XIX – на початку XX століття були побудовані на концесійній основі. Концесії у той період отримали розвиток і у сфері міського господарства Росії [2, с.12].

На початку XX століття в Росії концесії використовувалися для вирішення комунальних проблем міст. Таким чином, ще в XIX столітті в Росії, США, країнах Європи концесії допомагали урядам в реалізації великих, дорогих проєктів по будівництву залізничних і автомобільних доріг тощо. Вже тоді концесійні угоди і договори знаходили застосування в діяльності і місцевих органів влади [3, с.33].

Концесія — це форма здійснення державно-приватного партнерства, що передбачає надання концесіодавцем концесіонеру права на створення та/або будівництво (нове будівництво, реконструкцію, реставрацію, капітальний ремонт та технічне переоснащення), та/або управління (користування, експлуатацію, технічне обслуговування) об'єктом концесії, та/або надання суспільно значущих послуг у порядку та на умовах, визначених концесійним договором, а також передбачає

передачу концесіонеру переважної частини операційного ризику, що охоплює ризик попиту або ризик пропозиції.

Для України поняття «концесії» не є новим. Чинний до недавня Закон про концесії був ухвалений ще у далекому 1999 році і його досконалість доволі сумнівна: за 29 років в країні не був реалізований жодний масштабний проєкт на умовах концесії, тоді як в ЄС встигли побудувати понад 50 тис км доріг. В Україні реалізація такої практики була неможлива через недосконалість, застарілість та неузгодженість законодавства у сфері застосування концесії та державно-приватного партнерства (далі – ДПП).

До моменту прийняття нового Закону питання концесії регулювалися чотирма різними Законами, що протирічать один одному. Метою та завданням нового Закону є те, що застосування механізму концесії дозволить державі залучити значні приватні інвестиції для модернізації і підвищення ефективності використання інфраструктурних об'єктів (морські та річкові порти, дороги, аеропорти) [4].

Також новий Закон «Про концесію» вирішує одну з основних проблем, яку заважали реалізувати проєкти ДПП – неоднозначність і неузгодженість процедур щодо початку такої взаємодії. Так, Закон про ДПП, визнаючи концесію однією з форм ДПП, визначав свою процедуру ініціювання партнерства, проведення конкурсу з відбору приватного партнера та вирішення інших організаційних питань. Втім, Закон «Про концесії» 1999 року встановлював іншу процедуру ініціювання концесії та відбору концесіонера. Тобто для інвестора ці процеси були складними, не до кінця зрозумілими, не мали чітко прописаних правил – ну хто захоче з такого починати справу?

Новий же Закон України «Про концесію» встановлює чіткі процедури:

- ініціювання та прийняття рішення щодо здійснення ДПП, у тому числі концесії;
- процедуру проведення концесійного конкурсу;
- вибору концесіонера (приватного партнера).

Тепер їх можна обирати за конкурсом або конкурентним діалогом, процедура проведення яких відповідає кращій міжнародній практиці (зокрема, «Типовим законодавчим положенням щодо проектів у сфері інфраструктури, які фінансуються з приватних джерел», ЮНСІТРАЛ). А у випадку укладання концесії з орендарем державного майна – за результатами прямих переговорів з ним.

А учасниками концесійних відносин тепер можуть бути не тільки концесіодавець, концесіонер та претендент, як передбачало попереднє законодавство. До цього кола тепер також можуть входити користувачі (ті, хто користується об'єктом концесії), кредитори (фінансові установи, міжнародні фінансові організації, які надали або мають намір надати боргове фінансування чи видали гарантію концесіонеру для виконання ним зобов'язань за концесійним договором), незалежні експерти та радники [5-6].

Концесія є досить поширеною практикою партнерства у світі. До прикладу, у Туреччині залучаються підприємці до розбудови медичної інфраструктури: держава отримує сучасні лікарні, концесіонер має переважне право на надання послуг у цих медичних закладах. У всьому світі так будують дороги, аеропорти, навчальні заклади тощо.

Новим Законом пропонується надання негрошової державної підтримки інвесторам, передбачається

конкурсний відбір концесіонера, що повинно покращити їх якість. Новий Закон «Про концесію» містить низку інших правил, які захищають учасників ДПП і позитивно вплинуть на розвиток цієї сфери. Серед них:

1. Додаткові гарантії для концесіонерів та кредиторів (зокрема, право заміни концесіонера на іншого концесіонера).

2. Спрощення процедур виділення земельних ділянок для проектів ДПП у формі концесії.

3. Процедура трансформації оренди в концесію у разі відповідного звернення з боку орендаря.

4. Можливість передачі вирішення спорів, які виникають у зв'язку з виконанням концесійного договору, міжнародному комерційному або інвестиційному арбітражу.

Чітке виключення дії законодавства про публічні закупівлі на відносини, що виникають у зв'язку з виконанням концесійного договору. Це означає, що передбачені концесійним договором витрати концесіодавця (публічного партнера) здійснюватимуться не через механізм публічних закупівель, а відповідно до умов концесійного договору.

Новий Закон «Про концесію» має і певні прогалини, які, сподіваємось, з часом будуть вирішені. Зокрема, викликає подив виключення фізичних осіб-підприємців з кола можливих концесіонерів. Закон передбачає, що концесіонером може бути лише юридична особа – резидент України.

Крім того, концесійні проекти зовсім не дешеві й дуже ризиковані для приватного бізнесу. Основний принцип їх реалізації полягає в тому, що спочатку приватний партнер створює (модернізує) інфраструктурний об'єкт за свої й залучені ним кошти. І тільки коли цей об'єкт починають використовувати для

надання суспільно значущих послуг, концесіонер починає одержувати відшкодування за внесені ним інвестиції, включаючи прибуток. Підкреслимо, якщо це новостворюваний об'єкт, то до завершення будівництва й здачі об'єкта в експлуатацію приватний партнер (концесіонер) узагалі нічого не одержує ні від держави, ні від майбутніх споживачів його послуг. При цьому для концесійних проектів ризик попиту на послуги, надавані за договором концесії, переважно лежить на концесіонерів. В країнах із низьким плато спроможним попитом населення, до яких належить і Україна, цей ризик дуже високий. Для таких країн, щоб заманити інвестора в інфраструктуру, потрібно думати про зниження ризику попиту на послуги, надавані в рамках проекту ДПП, до прийняттого для бізнесу рівня. Тільки в цьому разі він буде готовий взяти участь у довгострокових інфраструктурних проектах [7].

Зменшити ризики приватного інвестора, а в багатьох випадках — зробити планований до реалізації проект окупним, дозволяє надання проектам ДПП державної підтримки, що позитивно зарекомендувало себе на ринках, які розвиваються. Наш Закон про державно-приватне партнерство передбачає цілий ряд форм такої підтримки. Із прийняттям нового Закону про концесії частина з них може бути застосована й для концесійних договорів. Це дасть можливість залучити бізнес до реалізації проектів, про участь у яких він раніше й не замислювався.

Міжнародний досвід свідчить: що нижчий рівень життя в тій або іншій країні, то більш затребувані в ній приватні інвестори, які готові вкладати кошти й сили в модернізацію інфраструктури. Водночас що бідніша країна, то менше проектів може бути

реалізовано в ній без державної підтримки.

Якщо ми зосередимося на реалізації тільки надприбуткових інфраструктурних проектів, що не потребують ніякої участі держави, а навпаки, передбачають високі концесійні платежі, то вирішити найгостріші проблеми в країні не вдасться ніколи. Адже в найгіршому стані у нас перебувають ті об'єкти, платити за створення (реконструкцію) яких їх користувачі не в змозі.

З огляду на це, хотілось би вірити у те, що концесія не буде латентною формою тіньової приватизації державного фонду, а стане справжнім революційним проривом у співпраці державного та приватного секторів.

За всі роки незалежності в Україні не реалізовано жодного масштабного проекту, де б приватний інвестор вклав свої кошти в розвиток інфраструктурного об'єкта на умовах концесії.

Наприклад, будівництво автомобільної дороги на умовах концесії здійснюється за рахунок концесіонера, і тільки після прийняття об'єкта концесії в експлуатацію та досягнення показників результативності, що визначені концесійним договором (кількісних та якісних показників щодо надійності та доступності об'єкта концесії), концесіонер може претендувати на компенсацію своїх витрат, зокрема, шляхом отримання плати за експлуатаційну готовність дороги.

Та все ж і цьому закону не вдалося повністю позбутися протиріч. Наприклад, закон «Про концесію» відносить до концесіодавців державні підприємства, установи, організації, господарські товариства, 100% статутного капіталу яких належить державі або іншому господарському товариству, 100% статутного капіталу якого належать державі. Це прямо

суперечить визначенню суб'єктів державно-приватного партнерства, яке міститься в ст. 1 закону «Про ДПП».

Викликає подив і виключення фізичних осіб-підприємців з кола можливих концесіонерів. Закон передбачає, що концесіонером може бути лише юридична особа – резидент України.

Втім, у цілому прийняття цього закону точно має сенс і доцільність для розвитку країни. Новий закон «Про концесію» розроблено на базі та відповідно до права ЄС. В ньому враховано кращий міжнародний досвід реалізації концесійних проектів. Він гармонізує Українське законодавство про концесії із законодавством про ДПП та вносить відповідні зміни до низки законодавчих актів з метою приведення їх у відповідність до положень закону та усунення бар'єрів для реалізації концесійних проектів.

На основі викладеного можемо зробити такі висновки:

Аналізуючи закон, варто зазначити, що він відкриває комплекс нових можливостей, яких раніше не було в Україні. Закон містить також певні норми, які несуть у собі потенційні ризики для концесіонера. Ці норми потребують як мінімум додаткової уваги з боку бізнесу, який захоче апробувати цю форму державно-приватного партнерства. Зазначений порядок утворює ризик того, що зробивши вагомий внесок у перемогу в концесійному конкурсі, концесіонер може бути фактично позбавлений можливості реалізувати проект через відсутність позитивного висновку щодо оцінки впливу на довкілля.

Другим ризиком є можливість зміни умов виконання положень концесійного договору концесіонером.

Статтею 36 закону «Гарантії прав концесіонера» визначено, що обов'язок держави застосовувати до

концесіонера законодавство, чинне на момент ухвалення угоди про концесію, не поширюється на зміни законодавства щодо питань оборони, національної безпеки, забезпечення громадського порядку й охорони довкілля, ліцензування.

Чи може інвестор розраховувати, що за ті 10–50 років, на які він підписує договір, законодавство у цих сферах не зміниться таким чином, що це призведе до збитків або просто унеможливить виконання умов договору? Питання, скоріш, риторичне. Тобто фактично законодавець залишив можливість зміни умов договору для концесіонера. Але виключно шляхом суду або арбітражу.

Також третім потенційним ризиком є положення статті 36, яким визначається, що концесіонер може бути наділений спеціальними або ексклюзивними правами, які пов'язані з реалізацією проекту, що здійснюється на умовах концесії.

Положення цікаве, проте в тексті законопроекту нема визначення, що таке спеціальні або ексклюзивні права.

Тому буде ця норма працювати та чи ні, чи може вона одночасно нести ризик для концесіонера у вигляді порушення прав інших потенційних інвесторів, сказати наразі однозначно не можливо.

На завершення слід звернути увагу на перехідні положення нового закону. У них визначено, що проведення концесійних конкурсів, розпочатих до набрання чинності закону, та укладення концесійних договорів за результатами проведення таких конкурсів здійснюються з використанням процедури, за якою їх було розпочато. Тобто за процедурами старого законодавства.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Про концесію: Закон України від 03.10.2019 р. № 157-IX, ст. 325. Відомості Верховної Ради. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/155-20>.

2. Биканова А. В. Концесія як спеціальний режим господарювання / А. В. Биканова. Форум права., № 4, с. 69–74, 2010 р. URL: <http://www.nbu.gov.ua/e-journals/FP/2010-4/10bavcrg.pdf>.

3. Зельдіна О. Р. Спеціальний режим господарювання як інститут господарського права. Право України, 2006 р., № 4, с. 57–60.

4. Варнавский В. Быть ли концессиям. Варнавский В, 2002 р., № 6, с. 11–22.

5. Зельдина Е. Р. Специальный режим хозяйствования: теоретические вопросы и направления модернизации Украины. Ин-т экономико-правовых исследований, 2007 р.

6. Грицишин В. Е. Направления и возможности использования концессий для развития экономической инфраструктуры. В. Е. Грицишин. Економіка промисловості, 2002 р., с. 16–20.

7. Вікарчук О. І. Концесія у трансформаційній економіці : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук : спеціальність 08.01.01 / О. І. Вікарчук. К, 2006 р.

REFERENCES:

1. Zakon Ukrainy «Pro kontsesiu» [The Law of Ukraine «About Concession»]. (n.d.). *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/155-20> [in Ukrainian].

2. Bykanova, A. V. (2010). Kontsepsiya yak osoblyvyvy rezhym upravlinnya [Conception as a special mode of management]. *Fopum prava – Forum law*, 4, 69-74 [in Ukrainian].

3. Zeldina, O. P. (2006). Spetsial'nyy rezhym upravlinnya yak instytut upravlinnya ekonomikoyu [Special mode of management as an institute of economic management]. *Ppavo Ukpayini – The law of Ukraine*, 4, 57-60 [in Ukrainian].

4. Vapnavs'kyy, V. (2002). *Byt` li konzecciyam* [To be concessions], 6, 11-22 [in Ukrainian].

5. Zeldina, E. P. (2007). *Spetsial'nyy rezhym upravlinnya: teoretychni pytannya ta napryamy modernizatsiyi* [Special mode of management: theoretical issues and directions of modernization]. Kyiv: Znannia [in Ukrainian].

6. Hpitsyshyn, V.YE. (2002). *Napryamky ta mozhlyvosti vykorystannya kontsesiy dlya rozvytku ekonomichnoyi infrastruktury* [Directions and possibilities of using concessions for the development of economic infrastructure]. *Ekonomika promyslovosti – Economics of industry*, 16-20 [in Ukrainian].

7. Vikapchyk, O. I. (2006). *Kontsepsiya transformatsiyanoi ekonomiky* [Conception of the Transformational Economy]. *Extended abstract of candidate's thesis*. Kiev: Kiev [in Ukrainian].

Слободянюк Вікторія Павлівна,

здобувач вищої освіти зі спеціальності «Право» Університету державної фіскальної служби України, 35680, Рівненська обл., Дубенський р-н, смт. Смига, вул. Соборна, 9, тел. 0667300345, e-mail: slobodjanjuk22@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-6938-6736>.

ОСОБЛИВОСТІ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ АГЕНТСЬКОГО ДОГОВОРУ В УКРАЇНІ

Анотація. Метою статті є перегляд існуючого правового регулювання агентської угоди та створення рекомендацій щодо вдосконалення правового регулювання агентських відносин.

Становлення України як суверенної та незалежної держави супроводжується інтенсивним розвитком ринку. Зважаючи на такий стрімкий розвиток ринкових відносин та обраний Україною напрямок європейської інтеграції, існує необхідність у належному правовому регулюванні всіх процесів, що відбуваються. Складні законодавчі процедури не завжди забезпечують своєчасне регулювання економічних та цивільних відносин у необхідній мірі, тому доцільно направляти учасників таких відносин до інституту договору.

Актуальність питання регулювання агентської угоди обумовлена тим, що таким договором користуються учасники різних видів господарської діяльності, і тому існує багато специфічних особливостей щодо таких відносин та змісту договору. В Україні цей інститут набув законодавчого закріплення відносно недавно і не є достатньо визначеним на сьогоднішній день.

У статті розглядаються основи правового регулювання агентських договорів в Україні. Автор визначає основні нормативно-правові акти, які регулюють це питання. Досліджується також законодавче визначення поняття агентського договору. У статті розглянуто роль агентського договору в різних видах підприємництва. Проводиться аналіз розвитку агентської угоди в інших країнах, і пропонується внести зміни до чинного українського законодавства для вдосконалення регулювання агентських відносин.

Автор робить висновок, що сьогодні правове регулювання агентської угоди в Україні знаходиться на відносно достатньому рівні. Однак існують певні колізії та прогалини в агентському праві. Автор підсумовує, що необхідно запровадити таке регулювання агентських відносин, яке мінімізує наявність судових спорів між сторонами агентських відносин. Для цього повинні бути враховані положення міжнародних договорів щодо агентських відносин. Національне законодавство має бути приведене у відповідність до вимог таких договорів, особливо з огляду на намір України приєднатися до Європейського Союзу, де агентські відносини є дуже поширеними.

Ключові слова: агентський договір, агент, принципал, представництво, комерційне посередництво, агентські відносини.

Slobodianiuk Viktoria Pavlivna,

student of the Educational Scientific Institutes of Law of The University of the State Fiscal Service of Ukraine, 35680, Rivne region, Dubenskyi district, Smyha, Soborna street, 9, tel.: 0667300345, e-mail: slobodjanjuk22@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-6938-6736>

FEATURES OF LEGAL REGULATION OF AGENCY AGREEMENT IN UKRAINE

Abstract. The purpose of the article is to review the existing legal regulation of the agency agreement and to create recommendations of the improvement of legal regulation of agency relations.

The emergence of Ukraine as a sovereign and independent state is accompanied by intensive market development. In view of such rapid development of market relations and the direction of European integration chosen by Ukraine, there is a need for proper legal regulation of all the processes that take place. Complex legislative procedures do not always provide timely regulation of economic and civil relations to the extent necessary, so it is advisable to refer participants to such relations to the institute of the treaty.

The relevance of the issue of regulation of the agency agreement is due to the fact that the contract is used by participants in various types of economic activities, and therefore there are many specific features about such relations and the content of the contract. This institution has been enshrined in Ukrainian law recently and is not sufficiently defined to date.

The basics of legal regulation of agency contracts in Ukraine are explored in this article. The author defines the main normative legal acts that regulate this issue. The definition of agency contract is also explored. The article deals with the role of agency contract in various types of entrepreneurship. There is also analysis of the development of the agency agreement in other countries, and it is proposed to amend the current legislation to improve the regulation of agency relations.

Thus, we can conclude that today the legal regulation of the agency agreement in Ukraine is at a relatively sufficient level. However, there are still some conflicts and gaps in agency law. So there is necessity to introduce such regulation of agency relations, which minimizes the presence of litigation between the parties of agency relationship. The provisions of international treaties on agency relations should also be taken into account and national legislation should be brought into line with the requirements of such treaties, especially in view of Ukraine's intention to join the European Union, where agency relations are very common.

Key words: agency agreement, agent, principal, representation, commercial mediation, agency relations.

Постановка питання в загальному вигляді. Становлення України як суверенної і незалежної держави супроводжується інтенсивним розвитком ринку. Враховуючи такий стрімкий розвиток ринкових відносин, закріплені законодавством України принципи про свободу договору, а також обраний Україною напрямок на європейську інтеграцію, для забезпечення ефективного господарювання виникає потреба у належному правовому регулюванні всіх процесів, що відбуваються. Складні законодавчі процедури не завжди своєчасно забезпечують в необхідному обсязі правове регулювання господарських та цивільних відносин, тому доцільним є звернення учасників таких відносин до інституту договору. Адже свобода договору дає можливість створювати нові моделі договорів, які не передбачені законодавством, таким чином не лише даючи можливість суб'єктам правовідносин встановлювати свої «правила», а й вирішувати законодавчі колізії та прогалини.

Одним із таких договорів, який останніми роками набув широкого використання, але не має достатнього законодавчого регулювання, є агентський договір. Актуальність питання щодо регулювання інституту агентського договору зумовлена і тим, що цей договір використовується учасниками різних видів господарської діяльності, а тому існує чимало специфічних особливостей щодо таких відносин і безпосередньо змісту договору.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Зважаючи на актуальність теми агентських відносин, питання, пов'язані з ними, піднімалися і юристами-науковцями. Сучасна українська правнича література щодо агентського договору представлена, здебільшого, окремими статтями (Р. В. Колосов, П. М. Крупко, М. Круг-

лова). Окремі аспекти правової природи агентського договору висвітлені в наукових працях В. К. Андреева, М. І. Брагінського, В. А. Васильєва, В. В. Вітрянського, О. В. Дзери, В. М. Коссака, Н. С. Кузнецової, В. В. Луць, Р. А. Майданик, З. В. Ромовської, В. І. Спасибо-Фатєєвої, Р. О. Стефанчука, С. О. Харитонова та інших вчених.

Метою статті є огляд існуючого правового регулювання інституту агентського договору і створення на підставі проведеного аналізу рекомендацій щодо вдосконалення господарсько-правового регулювання агентських відносин.

Викладення основного матеріалу. Регулювання агентських відносин здійснюється за допомогою правових норм, як загальнообов'язкових правил поведінки, що встановлюються і забезпечуються державою. Проте для виконання своєї регуляторної функції право повинно набути зовнішнього вираження у певній формі, якими прийнято називати джерела права. У теорії права однозначного визначення поняття «правове регулювання» відсутнє. На думку науковців, під правовим регулюванням слід розуміти юридичний вплив на суспільні відносини, що здійснюється за допомогою права та всієї сукупності правових засобів.

Таким чином, за допомогою правового регулювання через правові норми та інші правові засоби здійснюється вплив на відносини, що виникають при здійсненні агентської діяльності суб'єктами цих відносин у сфері господарювання.

Правове регулювання діяльності агентів в Україні базується на великій кількості законодавчих актів, причому як українського законодавства, так і міжнародних договорів, учасником частини яких є Україна. З одного боку, це свідчить про порівняно висо-

кий рівень урегульованості відносин, про які йдеться. Однак, деякі питання все ж потребують вдосконалення та доопрацювання.

Джерела господарського права, які є формою вираження правових норм, становлять систему нормативно-правових актів із чітко визначеною організаційною структурою, існуючим між ними взаємозв'язком та упорядкованих за встановленою ієрархією.

Дослідники виділяють такі рівні правового регулювання комерційного посередництва: 1) конституційний; 2) кодифікація нормативно-правових актів; 3) закони та інші акти, що мають силу закону; 4) підзаконні нормативно-правові акти [1, с. 122].

Серед законодавчих актів у сфері регулювання комерційного посередництва (агентських відносин) найвищу юридичну силу має Конституція України.

Вищу силу мають кодифіковані акти – Господарський кодекс України та Цивільний кодекс України.

Господарський кодекс в цілому має пріоритет над іншими законодавчими актами, що визначають особливості комерційного посередництва в окремих галузях господарювання, зважаючи на те, що такі нормативно-правові акти приймаються відповідно до нього.

Так, за чинним законодавством України, комерційне посередництво може здійснюватися у біржовій, страховій, торговій, туристичній діяльності; посередництво, пов'язане з випуском цінних паперів; морське агентування та ін. Такі відносини регулюються відповідними спеціальними нормативно-правовими актами.

Чимало джерел регулювання агентських відносин існує і на міжнародному рівні, зокрема, це стосується Європейського Союзу, де відносинам посередництва відводиться значна роль. Так, серед нормативно-право-

вих актів ЄС можна виділити Гаазьку конвенцію про право, що застосовується до агентських домовленостей, від 14 березня 1978 року, Директиву Ради ЄЕС «Про координацію країн – членів ЄЕС в питанні про незалежних торгових агентів» від 18 грудня 1986 року, Женевську Конвенцію про представництво, прийняту 17 лютого 1983 року на основі розробленого УНІДРУА проекту [2, с.9] до яких, однак, Україна так і не приєдналася. Вважаємо, що це негативно відображається на розвитку агентських відносин в Україні, особливо з урахуванням намірів вступу до ЄС, тому хотілось би, щоб національне господарське законодавство розроблялось та застосовувалось із урахуванням положень міжнародних договорів.

Для ефективного розвитку економічних відносин необхідне таке правове урегулювання інституту комерційного посередництва, яке, з одного боку, сприятиме розвитку економічної конкуренції, добросовісного підприємництва, а з іншого – буде перешкодою для монополізму, формального виконання посередницьких послуг, одержання посередником незаробленої винагороди.

Деякі вчені не визнають існуюче визначення і правове регулювання комерційного посередництва вдалим, достатнім та таким, що сприятиме ефективному розвитку економічних відносин [3, с. 10]. Так, на думку Панченко А. М., матеріальні відносини, які регулюються за допомогою агентських відносин, договорів доручення та комісії, значних відмінностей не мають. У кожному з цих договорів одна особа досягає певної економічної мети за допомогою іншої (посередника), яка діє в інтересах, під контролем та за рахунок особи, що надає відповідне доручення. А тому юридична конструкція агентського договору, запропонована в Господарському ко-

дексі, потребує подальшого наукового вдосконалення [3, с. 10].

Поняття «агентський договір», «агентська угода» визначено або лише згадується не в одному нормативно-правовому акті України. Так, наприклад, в Господарському кодексі України агентському договору присвячена окрема Глава 31, що має назву «Комерційне посередництво (агентські відносини) у сфері господарювання» [4]. Натомість чинний Цивільний кодекс України визначення цього виду договору взагалі не містить [5].

Стаття 297 Господарського кодексу України передбачає, що агентська діяльність провадиться на підставі агентського договору, за яким одна сторона (комерційний агент) зобов'язується надати іншій стороні (суб'єкту, якого представляє агент) послуги, які виражаються в укладенні договорів чи в сприянні їх укладенню (надання фактичних послуг) від імені цього суб'єкта та за рахунок останнього [4].

Законодавець ототожнює комерційне посередництво з агентською діяльністю, розглядаючи їх як рівнозначні поняття. На думку Потудінської О. В., з якою ми погоджуємося, це не є вірним, тому що в одному випадку комерційне посередництво визначається як відносини, в іншому – як діяльність. Така термінологічна неоднозначність потребує законодавчого уточнення [6, с. 162].

Так, у агентських відносинах учасниками є особлива категорія підприємців – агенти. Такими є лише суб'єкт, які зареєстровані як здійснювачі відповідних видів діяльності (обирають відповідні КВЕДи), що стосуються надання агентських послуг. Тому укладати агентські договори потрібно з дотриманням вимог Господарського кодексу щодо таких договорів.

Проблемні питання оформлення діяльності агентів не можливо розгля-

нути однозначно лише з погляду на Господарський кодекс України, адже агентські відносини нерозривно пов'язані з іншими сферами господарської діяльності. Тому вважаємо за необхідне розглядати їх комплексно, у взаємозв'язку загальних положень щодо цього виду діяльності та спеціальних – відповідно до виду діяльності.

Так, щодо законодавчої регламентації агентської діяльності у туристичній сфері, то аналіз договірної практики свідчить про неоднозначне розуміння характеру посередницької діяльності суб'єктами туристичної діяльності. Дядюк А. Л. робить висновок у своєму дослідженні про необхідність визначення в Законі України «Про туризм» поняття «посередницька діяльність туристичних агентів», яке б відповідало нормам ГК України [7, с. 13].

У правовому регулюванні агентської діяльності на валютному ринку України науковцями відзначається негативна тенденція до збільшення кількості порушень пунктами обміну валют вимог законодавства, яка може бути попереджена, якщо у агентському договорі передбачити санкції за порушення агентом вимог валютного законодавства, що призвели до притягнення банку до відповідальності. У праці Дядюк А. Л. обґрунтовано, що на відміну від інших видів агентських відносин, єдиною підставою виникнення агентських відносин у сфері купівлі-продажу валют є юридичний факт укладення агентського договору. Для спрощення процедур реєстрації пунктів обміну валют пропонуємо регулятору валютних відносин затвердити типовий агентський договір між банками (фінансовими установами) та суб'єктами господарювання [7, с. 14].

Щодо комерційного посередництва у транспортній галузі, то необхідно зазначити відсутність визначення морського агентування у нормах Ко-

дексу торгового мореплавства України [8]. Заслугує на увагу визначення морського агентування Дядюк А. Л., за яким морське агентування є підприємницькою діяльністю, що полягає в наданні суб'єктом господарювання (морським агентом) посередницьких послуг (юридичних та фактичних) в галузі торговельного мореплавства судновласнику від імені, за рахунок, під контролем та в інтересах останнього [7, с. 14].

На нашу думку, необхідно розглянути вирішення і ще однієї проблеми, що виникає при здійсненні комерційного посередництва, та пов'язана із питанням оподаткування. Так, агентські договори, а також подібні до них договори доручення та комісії, нерідко використовуються як удавані, за якими насправді стоїть інша домовленість сторін і інша господарська операція. Так, у посередника (комісіонера, агента, повіреного) є важлива перевага: він може отримувати на банківський рахунок або в касу грошові кошти і не враховувати їх в загальному обсязі доходу з податку на прибуток, а також не враховувати як дохід платника єдиного податку. Йдеться про так звані транзитні кошти. Прикладом удаваного посередництва є укладення між оптовим постачальником та його покупцем (роздрібним постачальником) договору комісії, тоді як фактична домовленість сторін відповідає договору поставки. Таким чином, обидві сторони приховують операції, з яких, відповідно до Податкового кодексу України [9], сплачується загальнодержавний податок.

З метою виявлення такого «удаваного» посередництва, також слід розглянути питання вдосконалення агентських договорів. Так, найчастіше приховані інші відносини, ніж агентські, можна виявити при наявності

таких помилок в оформленні посередницьких договорів:

- відсутність однозначних умов договору про винагороду «посередника»;
- обов'язок «посередника» оплатити товар постачальнику незалежно від факту реалізації товару третій особі і отримання оплати за такий товар;
- відсутність в договорі конкретного переліку юридичних дій, які повинен вчинити «посередник».

Недоопрацювання оформлення агентського договору, зокрема, відсутність у ньому всіх істотних умов відповідно до чинного законодавства, може призвести до визнання агентського договору недійсним, що має наслідком понесення збитків усіма сторонами агентських відносин.

Саме тому, ми вважаємо доцільним, зауважити на необхідності дотримання істотних умов агентського договору. А також, розгляду запровадження більш суворого механізму дотримання сторонами цих умов при укладенні договору з використанням механізмів посилення санкцій за їх невиконання, наприклад: визнання договору нікчемним у разі відсутності в ньому таких умов, які вирізняють агентські відносини від інших господарських правовідносин.

Агентський договір виступає єдиним регулятором суспільних відносин, що породжуються ним. Це означає, що тільки сторони визначають зміст договору і суд чи інший орган, який розглядає спори, що виникають внаслідок порушення такого договору, може і зобов'язаний вирішити їх з посиленням виключно на умови договору [10, с. 30-31].

Крім того, важливо передбачати як істотну умову у агентському договорі положення про відповідальність сторін за невиконання або порушення умов такого договору. Запропонований розподіл відповідальності між

сторонами сприятиме підвищенню рівня довіри між агентом та принципалом. Погоджуємось також з думкою Казарян Г. Г. та Скакун Л. С. про те, що серед питань відповідальності суб'єктів агентських відносин потребують дослідження та доопрацювання види відповідальності та підстави її виникнення [11, с. 316].

Орієнтація України на світові стандарти правового регулювання та її прагнення адаптувати національне законодавство до законодавства ЄС зумовлює доцільність розгляду відповідних міжнародно-правових актів, що регулюють міжнародні агентські відносини (міжнародне торгове представництво). Система правового регулювання цих відносин містить міжнародні універсальні конвенції, акти ЄС та Міжнародної торгової палати (МТП).

В деяких країнах ЄС агентський договір часто ототожнюють із договором доручення та застосовують щодо нього положення, аналогічні до тих, що регулюють договір доручення. Схожість цих договорів полягає в тому, що вони належать до представницьких договорів і передбачають діяльність однієї сторони за рахунок іншої. Змінюється лише характер представництва у відносинах між агентом і третіми особами (прямий або непрямий).

У розвинутих країнах Європейського Союзу близько половини зовнішньоторгового обігу товарів та послуг здійснюється із залученням посередників. Цим, зокрема, пояснюється прийняття в рамках ЄС ряду нормативних актів, що спрямовані на встановлення одноманітного правового регулювання та призвані сприяти розвитку економічних зв'язків між країнами ЄС.

Вирішенню колізійних проблем у договірних відносинах присвячена прийнята в рамках ЄС в Римі 19 червня 1980 р. Конвенція про закон, що

застосовується до договірних зобов'язань. Конвенція регламентує питання колізій у виборі належного права при укладенні, зміні чи виконанні договорів та застосовується в тому числі й до посередницьких відносин [12, с. 40].

Інший документ, спрямований на уніфікацію права про комерційне посередництво на території держав-членів ЄС, є перш за все Директива ЄС від 18 грудня 1986 р. № 86/653 «Про координацію законодавства країн-членів ЄС відносно самостійних торгових агентів», на підставі якої було встановлено відповідне одноманітне регулювання торгового представництва в законодавстві всіх країн-членів ЄС. Директива спрямована на регулювання основних принципів у відносинах принципала й агента.

Одним із найважливіших міжнародних договорів, що регулює агентські відносини в ЄС, є Гаазька конвенція 1978 р. про право, що може бути застосоване до агентських угод. Гаазька конвенція закріплює принцип пріоритету погодженого сторонами права, що застосовується в міжнародних агентських відносинах, а у разі відсутності такого погодження – правила визначення національного застосовуваного права [13].

Враховуючи законодавчу практику інших країн, агентський договір має стати універсальною юридичною конструкцією, за допомогою якої регулюється ціла низка посередницьких відносин. Агент повинен мати право надавати не тільки послуги як фактичного, так і юридичного характеру, а й мати право залежно від ситуації виступати в цивільному і господарському оборотах як від власного імені, так і від імені принципала. Лише в такому випадку можна буде говорити про агентський договір як самостійний договірний тип [3, с. 10]. На підставі проведеного аналізу інституту комер-

ційного посередництва у зарубіжних державах слід зробити висновок про те, що агентський договір повинен існувати в праві України не тільки як самостійний господарсько-правовий інститут, а й містити розвинену, досконалішу модель агентського договору.

Висновки та перспективи подальших розробок. Таким чином, ми можемо підсумувати, що на сьогоднішнє правове регулювання інституту агентського договору в Україні перебуває на відносно достатньому рівні. Однак, все ж існують деякі колізії та прогалини у законодавстві щодо агентських відносин. Крім того, наявність судової практики щодо різноманітних спорів між учасниками агентських правовідносин, та збільшення судових справ, пов'язаних з ними безпосередньо чи опосередковано, свідчить про необхідність запровадження такого регулювання агентських відносин, що зведе наявність судових спорів між сторонами комерційного посередництва до мінімуму. Слід також врахувати положення міжнародних договорів про агентські відносини та привести національне законодавство у відповідність до вимог положень таких договорів, особливо зважаючи на наміри України приєднатися до Європейського Союзу, де агентські відносини є дуже поширеними.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Починок К. Б. Правове регулювання комерційного посередництва (агентських відносин) в Україні. [Електронний ресурс] / К. Б. Починок, В. С. Пахолка // Матеріали міжнародної науково-практичної конференції, м. Ужгород, 19-20 лютого 2016 р. Ужгород: Ужгородський національний університет. С. 121-125. Режим доступу: http://ir.nusta.edu.ua/jspui/bitstream/doc/689/1/642_IR.pdf

2. Трояновський О.В. Відповідальність сторін за міжнародним договором комерційного посередництва: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.03. / О. В. Трояновський. – Одеса: Нац. ун.-т «Одеська юридична академія», 2009.

3. Панченко А. М. Вдосконалення господарсько-правового регулювання інституту комерційного посередництва: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.04 / А. М. Панченко. – Наук. Міжрегіон. акад. упр. персоналом. К., 2011. 18 с.

4. Господарський кодекс України: за станом на 11.04.2020 р. // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – Офіц. вид. – К. : Парлам. вид-во, 2003. – 192 с.

5. Цивільний кодекс України: за станом на 11.04.2020 р. // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – Офіц. вид. – К. : Парлам. вид-во, 2003. – 192 с.

6. Потудінська О. В. Правове регулювання комерційного посередництва. [Електронний ресурс] / О. В. Потудінська. // Порівняльно-аналітичне право. № 3-1/2013. Режим доступу: [Http://www.par.in.ua/3-1_2013/4/potudinska%20o.v..pdf](http://www.par.in.ua/3-1_2013/4/potudinska%20o.v..pdf)

7. Дядюк А. Л. Правове регулювання комерційного посередництва (агентських відносин) у сфері господарювання: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.04 / А. Л. Дядюк. – Київ, 2010. – 24 с.

8. Кодекс торговельного мореплавства України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/176/95-%D0%B2%D1%80>

9. Податковий кодекс України: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17>

10. Прилуцький Р. Б. Щодо джерел господарського права України. [Електронний ресурс] / Р. Б. Прилуцький. // Юридична наука № 1/2012. Режим доступу: http://VictoriyaS/Downloads/jnn_2012_1_4.pdf http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.

exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/jnn_2012_1_4.pdf

11. Казарян Г.Г. Економіко-правові засади розподілу відповідальності при застосуванні комерційного посередництва (агентських відносин). [Електронний ресурс] / Г.Г. Казарян, Л.С. Скакун // Вісник соціально-економічних досліджень. 2012. Вип. 4. С. 309-316. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vsed_2012_4_48

12. Кирпа Ю. В. Співвідношення представництва та агентського договору за законодавством України та країн ЄС. [Електронний ресурс] / Ю. В. Кирпа // IV Міжнародна науково-практична конференція. м. Харків, 22-23 лютого 2018 р. Режим доступу: <Http://molodyvcheny.in.ua/files/conf/law/28feb2018/11.pdf>

13. Гаазька конвенція 1978 р. Про право, що може бути застосоване до агентських угод [Електронний ресурс]. – Режим доступу: Https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/998_189

REFERENCES:

1. Pochynok K. B., & Pakholka V. S. (2016). Pravove rehuliuвання komertsiihnoho poserednytstva (ahentskykh vidnosyn) v Ukraini [Legal regulation of commercial mediation (agency relations) in Ukraine]. *Proceedings from Materialy mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii – The International Scientific and Practical Conference. Uzhhorod: Uzhhorod National University.* 121-125. Retrieved from: http://ir.nusta.edu.ua/jspui/bitstream/doc/689/1/642_IR.pdf [in Ukrainian].

2. Troianovskiy O.V. (2009). Vidpovidalnist storin za mizhnarodnym dohovorum komertsiihnoho poserednytstva [Liability of the parties under the international agreement of commercial mediation]. *Extended abstract of candidate's thesis.* Nats. un.-t «Odeska yurydychna akademiia» [in Ukrainian].

3. Panchenko A. M. (2011). Vdoskonalennia hospodarsko-pravovoho rehuliu-

vannia instytutu komertsiihnoho poserednytstva [Improving the economic and legal regulation of the institution of commercial intermediation]. *Extended abstract of candidate's thesis.* Mizhrehion. akad. upr. Personalom [in Ukrainian].

4. Hospodarskyi kodeks Ukrainy [Commercial Code Ukraine]. (2003, January 16). *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy – Bulletin of Verkhovna Rada of Ukraine.* Kyiv: Parlam. vydvo [in Ukrainian].

5. Tsyvilnyi kodeks Ukrainy [Civil Code Ukraine]. (2003, January 16). *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy – Bulletin of Verkhovna Rada of Ukraine.* Kyiv: Parlam. vydvo [in Ukrainian].

6. Potudinska O. V. (2013). Pravove rehuliuвання komertsiihnoho poserednytstva [Legal regulation of commercial intermediation]. *Porivnialno-analitychne pravo – Comparative and analytical law.* № 3-1/2013. Retrieved from: http://www.pap.in.ua/3-1_2013/4/potudinska%20o.v..pdf [in Ukrainian].

7. Diadiuk A. L. (2010). Pravove rehuliuвання komertsiihnoho poserednytstva (ahentskykh vidnosyn) u sferi hospodariuvannia [Legal regulation of commercial mediation (agency relations) in the field of management]. *Extended abstract of candidate's thesis.* Kyiv [in Ukrainian].

8. Kodeks torhovelnoho moreplavstva Ukrainy [Code of Merchant Shipping of Ukraine]. (n.d.). zakon.rada.gov.ua. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/176/95-%D0%B2%D1%80> [in Ukrainian].

9. Podatkovyi kodeks Ukrainy [Tax Code of Ukraine]. (n.d.). zakon.rada.gov.ua. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17> [in Ukrainian].

10. Prylutskiy R. B. (2012). Shchodo dzherel hospodarskoho prava Ukrainy [Regarding the sources of economic law of Ukraine]. *Yurydychna nauka – Legal science.* №1/2012. Retrieved from: http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=U-

JRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1 &Image_file_name=PDF/jnn_2012_1_4.pdf [in Ukrainian].

11. Kazarian H.H., & Skakun L.S. (2012). Ekonomiko-pravovi zasady rozpodilu vidpovidalnosti pry zastosuvanni komertsiiinoho poserednytstva (ahentskykh vidnosyn) [Economic and legal principles of division of responsibilities in the application of commercial mediation (agency relations)]. *Visnyk sotsialno-ekonomichnykh doslidzhen – Bulletin of socio-economic research*. №4. Retrieved from: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vsed_2012_4_48 [in Ukrainian].

12. Kyrpa Yu. V. (2018). Spivvidnoshennia predstavnytstva ta ahentskoho dohovoru za zakonodavstvom Ukrainy ta krain Yes [The ratio of representation and agency agreement

under the laws of Ukraine and EU countries]. *Proceedings from IV Mizhnarodna nauko-vo-praktychna konferentsiia – IV International scientific-practical conference*. Kharkiv. Retrieved from: <Http://molodyvcheny.in.ua/files/conf/law/28feb2018/11.pdf> [in Ukrainian].

13. Haazka konventsiiia Pro pravo, shcho mozhe buty zastosovane do ahentskykh uhod (1978) [The Hague Convention of 1978 on the Law Applicable to Agency Agreements] (*n.d.*). *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from: Https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/998_189 [in Ukrainian].

УДК 343.97:528.185(477)

[https://doi.org/10.32689/2617-9660-2020-3\(9\)206-215](https://doi.org/10.32689/2617-9660-2020-3(9)206-215)

Коваленко Валентин Васильович,

доктор юридичних наук, професор, заслужений юрист України, провідний науковий співробітник сектору авторського права та суміжних прав лабораторії авторського права та інформаційних технологій Науково-дослідного центру судової експертизи з питань інтелектуальної власності Міністерства юстиції України, 01133, м. Київ, бульвар Лесі Українки, буд. 26, оф. 501, +380968014850, e-mail: 1505@icloud.com, <https://orcid.org/0000-0002-2041-250X>.

КРИМІНОЛОГІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА КОРУПЦІЙНОЇ ЗЛОЧИННОСТІ В УКРАЇНІ ТА ЗАПОБІГАННЯ ЇЇ

Анотація. Ефективна боротьба з корупцією вимагає наукової концепції її запобігання. Однією з головних засад такої концепції має бути розуміння корупції як соціально обумовленого явища.

Запобігання корупційній злочинності потребує вивчення умов, в яких формується і реалізується антикорупційна стратегія в Україні в сучасний період, оцінки політики держави в цьому напрямі, а також виокремлення кримінологічно значимих проблем застосування конкретних механізмів такого запобігання.

У нормативних актах з формування антикорупційної культури слід закріпити такі принципи: у системі «чиновник – громадянин» – додержання позиції «не брати – не давати»; дотримання політичної культури; закріплення в суспільній свідомості (моральних й етичних нормах) антикорупційної поведінки; здійснення подарунків у межах правил і норм; активне залучення суспільної уваги до корупційних проявів і фактів протидії корупції.

Перезавантаження системи запобігання корупції, що триває в нормотворчій площині, потребує якнайшвидшого впровадження вже законодавчо закріплених положень у сфері правозастосування, зокрема в діяльності правоохоронних та інших державних інституцій з досвідом фінансових розслідувань

З усіх проблем, пов'язаних із запобіганням корупції в Україні, найбільше шкодить державі корупційна злочинність у правоохоронних органах, зокрема тому, що збитки, яких вона завдає суспільству, неможливо виміряти загальноприйнятною статистикою.

Сучасний стан розслідування кримінальних правопорушень та адміністративного провадження у справах про адміністративні правопорушення свідчить про те, що через низьку якість наданих судам матеріалів кінцеві рішення у цих справах не завжди приймаються своєчасно.

Ключові слова: корупція, корупційне правопорушення, корупційний злочин, корупційна злочинність, кримінологічна характеристика, запобігання корупційній злочинності, антикорупційна стратегія.

Kovalenko Valentyn Vasyliovych,

Doctor of Law, Professor, Honored Lawyer of Ukraine, Leading Researcher of the Copyright and Related Rights Sector of the Laboratory of Copyright and Information Technologies of the Research Center for Forensic Intellectual Property of the Ministry of Justice of Ukraine, 01133, Kyiv, boulevard Lesya Ukrainka, bldg. 26, of. 501, tel. +38096 801 48 50, e-mail: 1505@icloud.com, doi: <https://orcid.org/0000-0002-2041-250X>.

CRIMINOLOGICAL CHARACTERISTICS OF CORRUPTION IN UKRAINE AND ITS PREVENTION

Abstract. Effective fight against corruption requires a scientific concept of its prevention. One of the main principles of such a concept should be the understanding of corruption as a socially conditioned phenomenon.

Prevention of corruption requires the study of the conditions in which the anti-corruption strategy in Ukraine is formed and implemented in the modern period, the assessment of state policy in this direction, as well as the identification of criminologically significant problems of specific mechanisms for such prevention..

The following principles should be enshrined in the regulations on the formation of anti-corruption culture: in the system «official – citizen» – adherence to the position «do not take – do not give»; adherence to political culture; consolidation in the public consciousness (moral and ethical norms) of anti-corruption behavior; making gifts within the rules and regulations; active involvement of public attention in corruption and anti-corruption facts.

The reset of the anti-corruption system, which continues in the rule-making plane, requires the implementation of the already established legal provisions in the field of law enforcement, in particular in the activities of law enforcement and other state institutions with experience in financial investigations.

Of all the problems related to the prevention of corruption in Ukraine, the most harmful to the state is corruption crime in law enforcement agencies, in particular because the damage it causes to society cannot be measured by generally accepted statistics..

The current state of investigation of criminal offenses and administrative proceedings in cases of administrative offenses indicates that due to the low quality of materials provided to the courts, final decisions in these cases are not always made in a timely manner.

Keywords: corruption, corruption offense, corruption crime, criminological characteristics, prevention of corruption crime, anti-corruption strategy.

Постановка проблеми. Кримінологічне дослідження корупційної злочинності полягає у виявленні закономірностей формування і розвитку такого соціально-правового явища, як корупційна злочинність, визначенні характеру впливу зовнішніх кримінологічних факторів на протиправну поведінку, а також встановленні ознак і властивостей осіб, які вчиняють корупційні злочини. Водночас вказаний перелік напрямів кримінологічного дослідження корупційної злочинності був би не повним і безрезультатним, якби не включав наукове обґрунтування та розроблення комплексу заходів запобігання корупційній злочинності. Саме запобігання корупційній злочинності виступає квінтесенцією кримінологічної характеристики корупційної злочинності, що покликана мінімізувати прояви корупції, забезпечити усунення її детермінантної складової та створити умови для нормального розвитку суспільства.

Тому ефективна боротьба з корупцією вимагає наукової концепції її запобігання. Однією з головних засад такої концепції має бути розуміння корупції як соціально обумовленого явища. У зв'язку з цим, необхідно розробити стратегію і тактику боротьби з нею, поставити відповідні цілі, визначити засоби їх досягнення, рівень матеріального, фінансового, організаційного та правового забезпечення.

Запобігання корупційній злочинності являє собою комплексний організований і науково обґрунтований процес впливу держави та інших спеціально уповноважених суб'єктів на формування негативних факторів корупційної злочинності та корупції в суспільстві. Одним із ключових напрямів такого запобігання є запобігання корупційній злочинності, попереджувальний зміст якого якраз і зосереджується на усуненні та ней-

тралізації причин і умов корупційної злочинності, а також інших кримінологічних чинників, що позначаються на формуванні особи, яка вчиняє корупційні злочини. Теоретико-методологічне забезпечення запобігання корупційній злочинності є важливим аспектом у протидії цьому соціально-правовому явищу поряд з іншими формами боротьби [1, с. 129].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вирішенню різних аспектів проблем корупційної злочинності та вдосконаленню вітчизняного антикорупційного законодавства, зокрема кримінального, присвячено праці вчених у галузі кримінології та кримінального права: Ю. В. Бауліна, О. Ю. Бусол, В. О. Глушкова, В. В. Голіни, О. М. Джуґі, А. П. Закалюка, О. Г. Кальмана, О. М. Костенка, О. Г. Кулика, О. М. Литвинова, А. В. Савченка, В. І. Шакуна та ін. Водночас, зважаючи на сучасні тенденції реформування правоохоронних органів, потребують кримінологічного аналізу питання розроблення сучасної антикорупційної стратегії.

Метою статті є комплексний аналіз корупційної злочинності, визначення особливостей запобігання їй. Розгляд корупційної злочинності як об'єкта кримінологічної характеристики та аналіз кримінологічно значущих ознак її.

Виклад основного матеріалу. В Україні сьогодні на низькому рівні перебуває стан запобігання кримінальній та адміністративній корупції. У 2019 році закінчено розслідуванням 1093 кримінальні провадження, пов'язані з фактами корупції, що виявили працівники органів поліції, з яких лише три учинено у складі організованих груп і злочинних організацій. Порівняно з першим півріччям 2018 року, значно знижено ефективність розслідування вказаних правопорушень у Чернівецькій (на 93 %, з 121 до 8), Рів-

ненській (на 87 %, з 38 до 5), Запорізькій (на 83 %, з 30 до 5), Волинській (на 82 %, з 89 до 16), Тернопільській (на 78 %, з 28 до 6), Житомирській (на 74 %, з 27 до 7) областях [2, с. 11].

На недостатньому рівні організовано роботу з розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із зловживанням владою або службовим становищем (– 41 %). Жодного такого корупційного діяння не розслідувано в семи регіонах – у Житомирській, Закарпатській, Запорізькій, Кіровоградській, Тернопільській, Чернігівській, Чернівецькій областях.

На 51 % (з 347 до 170) зменшилася кількість розслідуваних фактів отримання неправомірної вигоди, зокрема у Волинській (на 90 %, з 42 до 4), Кіровоградській (на 90 %, з 31 до 3), Сумській (на 85 %, з 7 до 1), Рівненській (на 78 %, з 9 до 2), Київській (на 75 %, з 12 до 3), Запорізькій та Миколаївській (на 71 %, з 14 до 4) областях.

Направлено до суду з обвинувальним актом 541 (шість місяців 2018 року – 1065) кримінальне провадження по корупції. Значно погіршилися результати роботи за цим напрямом у Чернівецькій (на 93 %, з 121 до 8), Рівненській (на 87 %, з 31 до 4), Волинській (на 83 %, з 89 до 15), Запорізькій (на 83 %, з 30 до 5), Тернопільській (на 78 %, з 28 до 6), Житомирській (на 69 %, з 16 до 5) областях.

Понад 70 % українців переконані, що рівень корупції в країні не знизився, а уряд не хоче викривати хабарників. Рейтинги корупції в Україні високі, оскільки про неї почали говорити і протидіяти їй. Найбільше хабарників, на думку українців, серед держслужбовців (65 %), народних депутатів (64 %), податківців (62 %), суддів (61 %), поліцейських (54 %). Останнє місце в рейтингу посідають релігійні лідери (32 %) [3].

Як зазначається в дослідженні, українці в повсякденному житті звикли до корупції. За останній рік вони найчастіше платили хабарі в дитсадочках та школах (38 %), у медичних закладах (33 %), представникам дорожньої поліції (33 %), а також у сфері соціального захисту. І хоча майже третина українців готова відмовити хабарнику, але 42 % опитаних вважають, що повідомляти відповідні органи про факт корупції не варто. Одні вважають, що від цього нічого не зміниться, інші ж бояться наслідків такого викриття [3].

Привертає увагу той факт, що боротьба з корупцією здійснюється переважно серед державних службовців нижчої ланки, суб'єктів корупційних діянь вищих категорій викривають незначну кількість. Так, за звітний період оштрафовано лише чотири (шість місяців 2018 року – 5) державних службовця 3–4 категорій (м. Київ – 2, Кіровоградська, Чернігівська області по одному) [2, с. 12].

Такі сенсаційно високі показники, які свідчать про критичне ставлення українців до антикорупційних зусиль уряду, значною мірою зумовлені тим, що тема боротьби з корупцією останніми роками набула широкої популярності. Значна увага людей до корупційних скандалів, якими нині багата Україна, створює враження, наче корупція побільшало, але насправді корупція багатьох років нині лише стала очевидною, про неї почали говорити вголос [4, с. 25–26].

Україна посіла 130 зі 168 позицій у світовому Індексі сприйняття корупції (CPI), оприлюдненому Transparency International (TI). Країна отримала 27 балів зі 100 можливих, заробивши за рік один бал, та опинилася на одному рівні з Іраном, Камеруном, Непалом, Нікарагуа та Парагваєм. Водночас Росія посіла в рейтингу 119 місце, Біло-

русь – 107, Польща – 30, Грузія – 48. Німеччина посідає 10-ту позицію [5].

Як показує міжнародний досвід, жодна із соціально-економічних систем не мала і не має повного імунітету від корупції – змінюються лише її обсяги та прояви. Відтак корупційні злочини неможливо ліквідувати в якійсь конкретній державі чи на якомусь етапі історичного розвитку. Максимум, чого можна досягти, це зменшити їх рівень та локалізувати сфери розповсюдження, пом'якшити небезпеку корупційних проявів та їх вплив на різні соціальні процеси. У країнах Заходу це йменують контролем над корупцією [6, с. 72].

Стратегічним напрямом боротьби з корупцією є її запобігання. Комплексні запобіжні заходи – це шлях, який може зменшити обсяг корупційних проявів та їх негативний вплив на суспільство. Головними антикорупційними заходами в Україні є:

1) *визначення стратегії соціально-економічного розвитку та здійснення адміністративної реформи.* Будівництво правової держави і громадянського суспільства – основа запобігання корупційній злочинності. Косметичні зміни в системі державного управління, навіть за умови їх зовнішньої привабливості не здатні поліпшити ситуацію боротьби з корупцією. Запобігання корупційній злочинності потребує вивчення умов, в яких формується і реалізовується антикорупційна стратегія в Україні в сучасний період, оцінки політики держави в цьому напрямі, а також виокремлення кримінологічно-значущих проблем застосування конкретних механізмів такого запобігання. До того ж деякі вчені не вкладають у поняття «запобігання корупції» заходи, які здійснюють фізичні особи з власної ініціативи. Основні антикорупційні доктрини, прийняті в Україні

в сучасний період, не дають однозначної відповіді на питання, яким чином мінімізувати корупційну злочинність у державі. Тож ключовим у розроблені стратегічних підходів до запобігання корупції є встановлення кола суб'єктів, які повинні відігравати провідну роль у цьому процесі – спеціалізовані органи щодо боротьби з корупцією, правоохоронні органи, інші інститути громадянського суспільства або окремі громадяни [7, с. 4];

2) *формування ідеології державної служби, тобто її моральних принципів і цінностей.* Адже комуністичні постулати відійшли в минуле, а ідеали української державності ще не розроблені, та не впроваджені у практичну діяльність. Пануючий серед чиновництва дух невизначеності й непевності в завтрашньому дні – один із важливих чинників корупційної злочинності. У нормативних актах з формування антикорупційної культури слід закріпити такі принципи: у системі «чиновник – громадянин» додержання позиції «не брати – не давати»; дотримання політичної культури; закріплення в суспільній свідомості (моральних і етичних нормах) антикорупційної поведінки; здійснення подарунків у межах правил і норм; активне залучення суспільної уваги до корупційних проявів і фактів протидії корупції. Важливу роль відіграє просвітництво, чому можуть допомогти еліти, щоб сформувати культуру в більшості. Для цього потрібна політична воля, яка спрямована на формування ідеології нетерпимості до корупції і яка, на нашу думку, і буде вищим проявом культури [7, с. 373];

3) *забезпечення прозорості державної влади, що вирішує такі завдання:* повертає віру людей до державних структур; створює несприятливі умови для вчинення корупційних злочинів; реалізовує конституційні права

громадян на достовірну інформацію у цій сфері;

4) *удосконалення антикорупційного законодавства*. З огляду на запровадження Комплексу спеціальних заходів щодо протидії корупції (2016), згідно з Планом дій Європейського Союзу з реалізації антикорупційної ініціативи в Україні, останніми роками вдалося прийняти низку важливих законів, спрямованих на посилення відповідальності за правопорушення цієї категорії. Приведення національного законодавства відповідно до визнаних європейських стандартів сприяє його гармонізації з нормами міжнародного права, уніфікації та реалізації на внутрішньодержавному рівні. Водночас, за оцінками провідних вітчизняних та зарубіжних експертів, навіть за наявності помітних позитивних тенденцій Україна залишається державою з досить високими корупційними ризиками [7].

Хоча й прийняті відповідні законодавчі акти, що загалом надають правоохоронним органам можливість реагувати на різні корупційні прояви, починаючи з неетичної поведінки державного службовця і закінчуючи його участю у хабарництві чи діяльності організованих злочинних угруповань, проте нормативно-правова база потребує подальшого вдосконалення. Це стосується як регулювання порядку державної служби, так і юридичної відповідальності за корупційні правопорушення. Потреба відокремлення корупційної злочинності у самостійний вид підтверджується використанням у міжнародних нормативно-правових актах поняття «корупційний злочин»; широкими масштабами ураження корупційною злочинністю майже усіх сфер суспільного життя; потребами уніфікованого підходу до розуміння поняття «корупційна злочинність». Складність процесу вдосконалення національного законодавства

у напрямі розширення змісту корупційної злочинності, з одного боку, є результатом браку політичної волі модернізації антикорупційного законодавства, а з іншого – недостатньою науковою розробленістю означеної проблематики.

Перезавантаження системи запобігання корупції, що триває в нормотворчій площині, потребує якнайшвидшого впровадження вже законодавчо закріплених положень у сфері правозастосування, зокрема в діяльності правоохоронних та інших державних інституцій з досвідом фінансових розслідувань;

5) *реальний вияв політичної волі*. Політична воля у будь-якій державі, насамперед з недостатньо розвинутими демократичними інститутами, є дієвим засобом запобігання корупції. За відсутності такої волі найдосконаліше законодавство має декларативний характер, а діяльність правоохоронних органів лише імітує боротьбу з корупційною злочинністю.

Ще один, мабуть найефективніший засіб – *зробити корупцію ризикованою та невигідною*. До тих пір, поки державному службовцю буде вигідно брати хабарі й зловживати владою, а ризик понести покарання буде мінімальним, ніякі репресивні заходи не дадуть позитивного результату [1, с. 131].

Збільшення соціальної ціни державної служби (престиж, матеріальна забезпеченість) та ризик корупційних злочинів – основа антикорупційної політики.

Ефективність і результативність запобігання злочинності прямо залежить від рівня її організації, забезпечення критерію комплексності та послідовності, а також збалансованості здійснюваних кримінологічних заходів (загальносоціального, спеціально-кримінологічного характеру).

Усе це вказує на потребу попереднього розроблення концептуальних основ такої запобіжної діяльності щодо корупційної злочинності, а також кримінологічного дослідження і розроблення прийнятних заходів запобігання корупції на основі кримінологічної характеристики корупційної злочинності, її детермінант й осіб, які вчиняють корупційні злочини.

Таким чином, запобігання вчиненню посадових злочинів становить узгоджену систему заходів політичного, економічного, соціального, організаційно-правового характеру, що спрямовано на випередження появи передумов таких злочинів, їх послаблення, нейтралізацію та усунення. Здійснення цих заходів сприятиме реалізації антикриміногенного потенціалу суспільства, його окремих інститутів. Головні з них необхідно передбачити в *Концепції боротьби з корупцією*. Тільки таким шляхом буде закладено підґрунтя успішної роботи із зменшення кількості посадових злочинів до мінімального рівня.

Попри всю важливість заходів запобігання через об'єктивні та суб'єктивні обставини вони не завжди досягають своєї мети. Тому особливо гострою залишається проблема оптимізації шляхів виявлення та розслідування конкретних фактів злочинів у сфері службової діяльності і притягнення винних службових осіб до передбаченої законом відповідальності [8, с. 128]. Як правильно зазначає В. В. Василевич, на сьогодні спроби держави подолати цей всеохоплюючий різновид злочинності не досягли бажаних результатів. Тому для справжніх антикорупційних змін в Україні необхідно вжити таких заходів:

- невідкладно забезпечити роботу незалежних антикорупційних органів. Здійснити запуск Національного агентства з питань запобігання

корупції та ініціювати роботу системи електронного декларування. Передбачити належне фінансування цього органу в бюджеті. Забезпечити прозоре функціонування Національного антикорупційного бюро і Спеціалізованої антикорупційної прокуратури;

- імплементувати закон про прозоре фінансування політичних партій;

- здійснити реальну судову реформу. Припинити суддівську практику звільнення високопосадовців-хабарників від ув'язнення;

- забезпечити принцип невідворотного покарання для посадовців, які вчинили корупційний злочин, у тому числі за подання неправдивої інформації в декларації;

- імплементувати закон про публічні закупівлі. Знизити корупційні ризики при закупівлях за державні кошти [4, с. 27].

З усіх проблем, пов'язаних із запобіганням корупції в Україні, найбільше шкодить державі корупційна злочинність у правоохоронних органах, зокрема тому, що збитки, яких вона завдає суспільству, неможливо виміряти загальноприйнятою статистикою. Найбільша шкода полягає в тому, що вона паралізує довіру суспільства до правоохоронних органів і спроможність керівника правоохоронного органу контролювати та спрямовувати діяльність своїх кадрів. Незалежно від того, які корупційні діяння можуть бути поза сферою діяльності органів державної виконавчої влади, певною мірою можна стверджувати, що чистота діяльності організацій і установ з питань забезпечення законності та правопорядку є винятковою, оскільки саме працівникам цих органів влади доручено захищати безпеку і права всіх громадян. Для забезпечення такого захисту працівникам правоохоронних органів надано спеціальні

повноваження і виняткові права: від одержання інформації, зокрема таємної, до застосування сили (згідно із Законом України «Про Національну поліцію» [9]). Але нині організована злочинність активно вишукує корумпованих відповідальних посадових осіб, у тому числі й серед співробітників правоохоронних, митних, фіскальних, інших контролюючих органів, які б захищали її інтереси щодо функціонування тіньової економіки та «відмивання» незаконно здобутих коштів, створювали б для неї захисний бар'єр [10, с. 70–71]

З метою удосконалення діяльності правоохоронних органів, що здійснюють виявлення злочинів у сфері службової діяльності, необхідно:

- переорієнтувати їх з виявлення незначних фактів корупції на виявлення найбільш небезпечних злочинів, а також проявів у найбільш важливих сферах життя держави та у сферах, у яких ця злочинність набула найбільшого розповсюдження;

- розробити і запровадити в діяльність правоохоронних органів необхідні методики виявлення та збору інформації про факти корупції на різних рівнях державного управління, у тому числі на найвищих, у сферах розпорядження державними коштами, приватизації, охорони здоров'я, освіти;

- розв'язати колізію, що існує у чинному законодавстві, щодо порядку надання інформації правоохоронним органам стосовно коштів та майна окремих юридичних і фізичних осіб; уніфікувати та конкретизувати в єдиному законодавчому акті умови та порядок надання такої інформації правоохоронним органам.

Практичний досвід засвідчує, що на виконання базових положень вітчизняного законодавства у сфері боротьби з корупцією в державних органах та правоохоронних структурах

схвалюються відповідні річні програми, проте їх прийняття, на жаль, не є обов'язковим.

У Національній поліції України антикорупційна програма, затверджена наказом від 22 березня 2016 року № 231, має на меті продовжити реалізацію започаткованих антикорупційних заходів; удосконалити систему запобігання і протидії корупції в апараті Національної поліції, територіальних (у тому числі міжрегіональних) органах; зменшити кількість корупційних та пов'язаних з корупцією правопорушень працівниками Національної поліції України; підвищити рівень довіри громадян до діяльності Національної поліції України.

Пріоритетами реалізації антикорупційної політики визначено такі: створення ефективного механізму запобігання і протидії корупції; реалізація антикорупційної політики в кадровому менеджменті, забезпечення доброчесності працівників Національної поліції; виявлення та усунення корупційних ризиків у діяльності Національної поліції; мінімізація рівня корупції у сфері державних закупівель; взаємодія з громадськістю з питань реалізації антикорупційних заходів [11].

Водночас, ураховуючи зазначені позитивні здобутки, значна кількість державних органів та правоохоронних структур не мають розроблених антикорупційних програм, положення яких передбачають заходи з виконання Державної програми щодо реалізації засад державної антикорупційної політики в Україні (Антикорупційної стратегії) на 2018–2020 роки.

Висновки. Сучасний стан розслідування кримінальних правопорушень та адміністративного провадження у справах про адміністративні правопорушення свідчить про те, що через низьку якість наданих судам ма-

теріалів кінцеві рішення у цих справах не завжди приймаються своєчасно. Тому ефективність заходів запобігання корупційній злочинності не може бути результатом разових і короткочасних акцій будь-якого ступеня активності та суворості на різних рівнях, а потребує довгострокових соціально-економічних, політичних і правових перетворень. Ця діяльність має ґрунтуватися на поєднанні запобіжних та репресивних заходів. Водночас пріоритетну роль мають відігравати запобіжні заходи на загальносоціальному та спеціально-кримінологічному рівнях.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Шевченко О. В. Основні принципи протидії корупції. *Вісник Вищої ради юстиції*. 2011. № 1 (5). С. 129–133.
2. Аналітична довідка про стан і основні тенденції криміногенної та безпекової ситуації в Україні у 2019 році. *Департамент аналітичної роботи та організації управління МВС України*. Київ: МВС України 2019, 52 с.
3. Українці вкрай невдоволені рівнем боротьби з корупцією / *ansparency International Україна*. 2019. URL: <http://ti-ukraine.org/news/media-about-us/6477.html>.
4. Василевич В. В. Тенденції корупційної злочинності в Україні. *Реалізація державної антикорупційної політики в міжнародному вимірі* : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (м. Київ, 9 груд. 2016 р.). Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2016. С. 25–28.
5. Transparency International: Україна за рік здобула лише один бал у Індексі сприйняття корупції. *Deutsche Welle*. 2019. URL: <http://www.dw.com/uk/transparency-international>.
6. Ільенок Т. В. Боротьба з корупцією: міжнародний досвід. *Юридична наука*. 2013. № 2. С. 71–77.

7. Бусол О. Ю. Протидія корупційній злочинності в Україні у сучасний період: монографія. Київ: Ін Юре, 2014. 564 с.

8. Гаращук В. М., Мухатаєв А. О. Актуальні проблеми боротьби з корупцією в Україні: монографія. Харків: Право, 2010. 144 с.

9. Про Національну поліцію: Закон України від 2 лип. 2015 р. № 580-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2015. № 40–41. Ст. 379.

10. Шостко О. Ю. Кримінологічна характеристика корупційної злочинності в Україні. *Питання боротьби зі злочинністю*: зб. наук. пр. 2014. Вип. 28. С. 69–78.

11. Антикорупційна програма Національної поліції України на 2016 рік : наказ Національної поліції України від 22 берез. 2016 р. № 231. URL: <https://www.npu.gov.ua/mvs>.

REFERENCES:

1. Shevchenko O. V. Osnovni printsiipi protidii koruptsiï. *Visnik Vishchoï radi yustitsiï*. 2011. № 1 (5). S. 129–133. [in Ukrainian].
2. Analitichna dovidka pro stan i osnovni tendentsii kriminogennoi ta bezpekovoï situatsiï v Ukraïni u 2019 rotsi. *Departament analitichnoi roboti ta organizatsiï upravlinnya MVS Ukraini*. Kiïv: MVS Ukraini 2019, 52 s. [in Ukrainian].
3. Ukraintsi vkrâi nevdovaleni rivnem borotbi z koruptsiyeu / *ansparency International Ukraina*. 2019. URL: <http://ti-ukraine.org/news/media-about-us/6477.html>. [in Ukrainian].
4. Vasilevich V. V. Tendentsii koruptsiinoï zlochinnosti v Ukraïni. *Realizatsiya derzhavnoi antikoruptsiinoï politiki v mizhnarodnomu vimiri* : materialy mizhnar. nauk.-prakt. konf. (m. Kiïv, 9 grud. 2016 r.). Kiïv: Nats. akad. vnutr. sprav, 2016. S. 25–28. [in Ukrainian].
5. Transparency International: Ukraina za rik zdobula lische odin bal u Indeksî

sprinyattya koruptsii. Deutsche Welle. 2019. URL: <http://www.dw.com/uk/transparency-international>. [in Deutschland].

6. Ilenok T. V. Borotba z koruptsieyu: mizhnarodnii dosvid. Yuridichna nauka. 2013. № 2. S. 71–77. [in Ukrainian].

7. Busol O. Yu. Protidiya koruptsiinii zlochinnosti v Ukraini u suchasni period: monografiya. Kiiv: In Yure, 2014. 564 s. [in Ukrainian].

8. Garashchuk V. M., Mukhataev A. O. Aktualni problemi borotbi z koruptsieyu v Ukraini: monografiya. Kharkiv: Pravo, 2010. 144 s. [in Ukrainian].

9. Pro Natsionalnu politsiyu: Zakon Ukraini vid 2 lip. 2015 r. № 580-VIII. Vidomosti Verkhovnoi Radi Ukraini. 2015. № 40–41. St. 379. [in Ukrainian].

10. Shostko O. Yu. Kriminologichna kharakteristika koruptsiinoi zlochinnosti v Ukraini. Pitannya borotbi zi zlochinnistyu: zb. nauk. pr. 2014. Vip. 28. S. 69–78. [in Ukrainian].

11. Antikoruptsiina programa Natsionalnoi politsii Ukraini na 2016 rik : nakaz Natsionalnoi politsii Ukraini vid 22 berez. 2016 r. № 231. URL: <https://www.npu.gov.ua/mvs>. [in Ukrainian].

Смірнова Анна Олександрівна,

здобувач вищої освіти зі спеціальності «Право» факультету підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації працівників податкової міліції, Університет державної фіскальної служби України, 08205, м. Ірпінь, вул. Університетська, 31, тел.: (04597) 60-294, e-mail smirnovanna1999@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0003-0427-0094>.

Туровська Анастасія Сергіївна,

здобувач вищої освіти зі спеціальності «Право» факультету підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації працівників податкової міліції, Університет державної фіскальної служби України, 08205, м. Ірпінь, вул. Університетська, 31, тел.: (04597) 60-294, e-mail sergeevna_99@ukr.net, <https://orcid.org/0000-0001-5497-4562>

Полуніна Лілія Валентинівна,

старший викладач кафедри фінансових розслідувань факультету підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації працівників податкової міліції, Університет державної фіскальної служби України, 08205, м. Ірпінь, вул. Університетська, 31, тел.: (04597) 60-294, e-mail Lpolumina1979@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-8898-2162>.

СПРОБИ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ДЕТЕКЦІЇ БРЕХНІ ПІД ЧАС ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ

Анотація. У статті аналізується одна із актуальних проблем застосування поліграфа під час досудового розслідування кримінальних правопорушень, а саме правове регулювання та законодавче закріплення детекції брехні під час досудового розслідування кримінальних правопорушень. Ефективність використання поліграфа під час досудового розслідування добре доведена дослідницькою практикою у багатьох країнах світу. У той же час, застосування поліграфічних прийомів не передбачено в кримінальному судочинстві в Україні через низку факторів, серед яких, по-перше – юридична відсутність регулювання в законодавчих актах, по-друге – це відсутність напрацювань з розвитку та забезпечення необхідної інструментальної та методичної бази.

Багато вчених і практиків не сумніваються в ефективності використання поліграфів у боротьбі зі злочинністю. У той же час процес його застосування вимагає збалансованого підходу до питання правового регулювання, який базується не лише на світовому досвіді використання «детектора брехні», а й на традиційних особливостях сучасного кримінального судочинства.

Аналізуючи діюче законодавство України, ми можемо зробити висновок, що поліграф в нашій країні – це «перевірка бажаних людей на їх чесність». У той же час, як показує практика, людина, якій немає чого приховувати, добровільно висловлює бажання пройти таке дослідження.

Слід зазначити, що використання поліграфів практикується у багатьох країнах світу, результати яких розглядаються як докази. Протягом багатьох років пристрої виявлення брехні використовувались у боротьбі зі злочинністю в понад 20 країнах, включаючи США, Швейцарію, Японію, Туреччину та інші. Там побудовані спеціальні лабораторії, які обслуговуються кваліфікованими фахівцями. Деякі з останніх поліграфів можуть реєструвати безконтактно більше десятка різних психіатричних параметрів людини, динаміка яких аналізується вбудованим комп'ютером. Точність діагностики причетності осіб, підозрюваних у скоєнні злочину, забезпечується у межах 75–100%.

Ключові слова: детекція брехні, правове регулювання, поліграф, поліграфічні прийоми, досудове розслідування, кримінальне правопорушення.

Smirnova Anna Oleksandrivna,

graduate of the Faculty for tax police officers training, retraining and professional development at the University of the State Fiscal Service of Ukraine, 08205, Irpin, st. University, 31, tel. : (04597) 60-294, e-mail smirnovanna1999@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0003-0427-0094>.

Turovskaya Anastasia Sergeevna,

graduate of the Faculty for tax police officers training, retraining and professional development at the University of the State Fiscal Service of Ukraine, 08205, Irpin, st. University, 31, tel. : (04597) 60-294, e-mail e-mail Lpolunina1979@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-8898-2162>.

Polunina Liliya Valentinovna,

senior lecturer of the department of financial investigations at the Faculty for tax police officers training, retraining and professional development at the University of the State Fiscal Service of Ukraine, 08205, Irpin, street University, 31, tel. : (04597) 60-294, e-mail Lpolunina1979@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-8898-2162>.

ATTEMPTS TO LEGAL REGULATION OF LIE DETECTION DURING THE PRE-TRIAL INVESTIGATION OF CRIMINAL OFFENSES

Abstract. The article analyzes one of the pressing problems of the use of polygraph in the pre-trial investigation of criminal offenses, namely, the legal regulation and legalization of the detection of lies during the pre-trial investigation of criminal offenses. The effectiveness of using polygraph in the course of pre-trial investigation is well proved by research practice in many countries of the world. At the same time, the use of polygraph methods is not provided for in criminal proceedings in Ukraine due to a number of factors, among which, firstly, the legal lack of regulation in legislative acts, and secondly, the lack of developments in the development and provision of necessary instrumental and methodological basis.

Many scientists and practitioners have no doubts about the effectiveness of the use of polygraphs in combating crime. At the same time, the process of its application requires a balanced approach to the issue of legal regulation, based not only on the world experience of using «lie detector», but also on traditional features of modern criminal proceedings.

Analyzing the current legislation of Ukraine, we can conclude that the polygraph in our country is a «test of people who want to be honest». At the same time, as practice shows, a person who has nothing to hide voluntarily expresses his desire to undergo such a study.

It should be noted that the use of polygraphs is practiced in many countries of the world, the results of which are considered as evidence. For many years, lie detection devices have been used in the fight against crime in more than 20 countries, including the United States,

Постановка проблеми. На сьогодні можливість впровадження поліграфічної технології в Україні повністю залежить від прийняття відповідних правових інструментаріїв на державному рівні. Слід зазначити, що діючий Кримінальний процесуальний кодекс України (далі – КПК України) не має прямого посилання на можливість використання поліграфів у кримінальних провадженнях. Так само жодних намагань врегулювати це питання не має і в Законі України «Про оперативно-розшукову діяльність». Разом з тим, згадані нормативно-правові акти не забороняють використання поліграфа при отриманні показань від учасників кримінального провадження за їх добровільною письмовою згодою. Такі дослідження проводяться з дотриманням ч. 2 ст. 28 Конституції України, тобто жодна особа не може піддаватися медичним, науковим або іншим експериментам без її незалежної згоди.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика правового регулювання детекції брехні розглядалася у працях: В. Ю. Шепітьком, С. М. Злепком, І. П. Усіковим, В. В. Чернейем, В. І. Василичуком, В. П. Захаровим, О. І. Козаченком, С. К. Делікатним,

Switzerland, Japan, Turkey and others. Special laboratories have been built there and are maintained by qualified professionals. Some of the latest polygraphs can record contactlessly more than a dozen different psychiatric parameters, the dynamics of which are analyzed by a built-in computer. The accuracy of diagnosing the involvement of persons suspected of committing a crime is ensured within the range of 75-100%.

Keywords: lying detection, legal regulation, polygraph, printing techniques, pre-trial investigation, criminal offence.

Ж.Ю.Половніковою, В.В.Матвійчуком, Д. Й. Никифорчуком, , Ю. Ю. Орловим та іншими науковцями. Однак, єдиного висновку щодо правового регулювання та законодавчого закріплення такого дослідження вони не дійшли, що потребує додаткового розгляду та аналізу даного питання.

Метою статті є дослідження та виявлення проблем правового регулювання детекції брехні під час досудового розслідування кримінальних правопорушень.

Виклад основного матеріалу. Поліграф – це багатоцільовий пристрій, призначений для одночасного запису дихання, артеріального тиску, біотоків мозку, серця, м'язів та інших фізіологічних процесів [1]. Інструменти цього класу широко застосовуються в клінічній медицині, біомедичних та психологічних дослідженнях, прикладній психофізіології, одним з розділів якої є визначення брехні. Спеціальні психофізіологічні дослідження – складний багатоетапний процес, під час якого поліграф виконує єдину функцію – відповідає на питання, задані ефемерністю людського тіла (протягом декількох секунд). Коло фізіологічних процесів, що підлягають апаратному контролю в процесі

помилкового виявлення, включає: дихання людини, активність його серцево-судинної системи та зміну електричного опору шкіри [2].

У рамках оперативно-розшукової діяльності поліграфи можуть бути законно використані для перевірки правдивості свідчень очевидців щодо інциденту на громадських засадах [3].

Сьогодні існує багато можливостей використовувати науково-технічні засоби для виявлення та розкриття брехні у розслідуванні злочинів. Однак ні чинний КПК України, ні законодавство України не визначають порядок їх застосування та можливість використання отриманих результатів як доказів. Зараз розроблено кілька приладів виявлення брехні. До них належать: ЖК, фоноскоп, аналітичні комплекси аналізу магнітного сигналу та аналізатори напруги, але найефективніший та найпростіший у використанні є поліграф.

Певне коло вчених та практиків мають різні думки щодо позиції та підходу поліграфістів, які ґрунтуються на об'єктивних принципах та суб'єктивних підходах до цього науково-технічного інструменту. Наприклад, деякі вчені прямо відкидають використання поліграфів, закликаючи не порушувати конституційні норми, що гарантують права та свободи людини. Наприклад, В. О. Коновалов вважає неможливим використання поліграфа через практичну відсутність розумної експериментальної бази [4, с. 180–181]. У той же час, цей парадокс підтримує Т. Р. Морозов, який підкреслює, що вітчизняна наукова література не лише не враховує практику широкого використання поліграфів у поліції, державних органах та кримінальному судочинстві розвинених країн, але й практику та досягнення відомих вітчизняних поліграфологів [5, с. 229]. Інші ж підтримують подальше впрова-

дження цього науково-технологічного інструменту у діяльність правоохоронних органів, маючи на увазі конкретні нормативно-правові документи.

Обґрунтованість впровадження психофізіологічних обстежень і, відповідно, висновків поліграфа на досудовому розслідуванні та під час тестування вже доведені досвідом зарубіжних країн, таких як США, Японія, Канада, Ізраїль тощо. Нещодавно до списку цих країн приєдналася Росія, де за останні 20 років успішно використовується поліграфна експертиза. Тобто можна стверджувати, що психофізіологічний метод виявлення брехні став популярним і застосовується у багатьох країнах світу. У деяких країнах результат поліграфа вважається достатнім для притягнення до відповідальності. В Україні, хоча окремі фірми також надають такі послуги, вони не є всеосяжними через відсутність законодавчого визначення стандартів таких досліджень, що, звичайно, призводить до неякісного розгляду результатів, досягнутих за допомогою поліграфів.

Однак питання нормативно-правового закріплення процедур проведення поліграфічних досліджень залишається відкритим, як і методологія його функціонування, кваліфікація та дотримання організаційних умов, по-перше, можливі помилки та по-друге, неможливість перевірити результати, що є необхідною умовою для визнання дослідження у кримінальному судочинстві [6, с.13]. У наукових статтях на цю тему часто згадується, що використання висновків поліграфа як доказів під час досудового розслідування або судового розгляду іноді є останнім шансом людини довести свою невинність. Досудове розслідування не завжди може гарантувати повний аналіз та виявлення всіх доказів, тому в деяких випадках

послуги поліграфолога просто необхідні [5, с. 63].

В Україні використання поліграфа (детектора брехні) на сьогодні чітко не передбачено законодавством. Незважаючи на це, він використовується вітчизняними експертами для перевірки деяких працівників, їх родичів тощо. У той же час спеціалізовані державні установи не проводять психофізіологічні обстеження з використанням поліграфів. Загалом для такої експертизи не існує єдиної назви через відсутність законодавства щодо використання поліграфів. Так, у процедурних документах та на різних сайтах фахівців, які проводять такі іспити, використовуються різні назви: судово-психіатрична експертиза з використанням поліграфа, судово-психофізіологічна експертиза, судова психолого-фізична експертиза.

Світова практика використання поліграфів також свідчить про відсутність стійкого підходу до оцінювання результатів поліграфічних досліджень. У більшості країн результати психофізіологічного дослідження та опитування за допомогою детектора брехні не є прямими доказами і не можуть бути основою звинувачення. Це пов'язано із сумнівами щодо точності отриманої інформації. Так, США, Канада, Ізраїль, Японія, які є світовими лідерами у використанні поліграфів спецслужбами та іншими державними установами для перевірки певного кола осіб, включаючи цивільні та адміністративні справи перед судами, велику увагу приділяють наслідкам використання поліграфів у кримінальних провадженнях. Наприклад, у Сполученому Королівстві у 2007 році було прийнято Закон про контроль за правопорушниками, в якому закріплено, що засуджені за сексуальні правопорушення та, які підлягають умовно-достроковому звільненню, підлягають поліграфіч-

ному тестуванню. У випадку відкриття кримінального провадження в Англії, дані, зібрані за допомогою поліграфа, можуть розглядатися лише як докази, якщо вони не підтверджені іншими дійсними даними. На сьогодні в США не існує єдиної думки щодо можливої цінності використання детектора брехні. Можна стверджувати, що різноманітність правових рамок у більшості країн світу щодо використання поліграфів пов'язана з сумнівом у надійності результатів таких тестів.

Рівень нормативно-правового регулювання використання поліграфічних технологій у правозастосовній діяльності у світі можна розділити на чотири групи:

1) країни, де використання поліграфів регулюється окремим законом (США, Литва та Молдова);

2) країни, де використання поліграфа регулюється певними правовими нормами, включаючи широке коло соціальних відносин (Індія, Македонія, Польща, Туреччина, Сербія, Словенія, Канада, Угорщина, Чорногорія);

3) країни, де використання поліграфа регулюється підзаконними нормативно-правовими актами (Англія, Бельгія, Болгарія, Білорусь, Ізраїль, Південна Корея, Чехія, Росія);

4) країни, де використання поліграфа не регулюється (Латвія, Сінгапур, Японія) [6].

У той же час, можливість подальшого використання поліграфічних технологій в Україні певною мірою залежить від розробки відповідних правових інструментів на державному рівні [7].

Експерти вважають, що поліграф може бути законно використаний у процесі оперативно-розшукової діяльності для перевірки правдивості свідчень очевидців, заснованих на добровільних показаннях, але чинний Закон України «Про оперативно-роз-

шукову діяльність» не містить жодних відомостей щодо цього. Разом з тим, згадані нормативно-правові акти не забороняють брати показання учасників кримінального провадження із застосуванням поліграфів. Такі дослідження проводяться з дотриманням вимог ч. 2 ст. 28 Конституції України (жодна людина не може піддаватися медичним, науковим чи іншим експериментам без його згоди) [8]. Тобто, опитування з використанням поліграфічної методики повинно проводитися лише на добровільній основі, що відповідає загальній світовій практиці використання таких пристроїв. Процес перевірки на поліграфах повинен базуватися на принципах справедливості, неупередженості, професіоналізму. Певним кроком до регулювання використання поліграфів є запровадження у ст. 50 Закону України «Про Національну поліцію», згідно з яким громадяни України, які виявили бажання вступити на службу в міліцію, проходять перевірку на поліграфі за їх згодою [9].

Нині у правоохоронних органах України розроблено та затверджено декілька відомчих Інструкцій, які слугують правовою основою для проведення експертних досліджень з використанням поліграфа. Так, згідно з тимчасовою Інструкцією про порядок та умови проведення опитування осіб з використання технічних засобів одержання інформації в оперативно-розшуковій діяльності спеціалізованих підрозділів по боротьбі з організованою злочинністю МВС України, [7] дане опитування осіб відноситься до різновиду оперативно-розшукової діяльності.

Висновки. Питання нормативного регулювання використання поліграфічних технологій у правоохоронній діяльності потребують вирішення на законодавчому рівні. Питання ж ви-

користання поліграфічних досліджень на досудовому розслідуванні кримінальних правопорушень необхідно вирішити найближчим часом з метою більш ефективної та всебічної реалізації його результатів з метою реалізації такого принципу кримінального процесу, як невідворотність покарання.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Шепітько В. Ю., Коновалова В.О., Журавель В.А. Криміналістика : підручник. Київ: Ін Юре, 2016. 640 с.
2. Злепко С. М., Павлов С. В., Коваль Л. Г., І. С. Тимчик І. С. Основи біомедичного радіоелектронного апаратубудування. URL: http://posibnyky.vntu.edu.ua /b_ap/index.html.
3. Шепітько В. Ю. Довідник слідчого. Київ: Юрінком Інтер, 2008. 480 с.
4. Свободный Ф.К. Полиграф в деятельности правоохранительных органов: проблемы и аспекты применения. *Вестник Томского государственного университета*. 2008. 119-124 с.
5. Усіков І. П. Криміналістичні особливості формування висновків психофізіологічного дослідження на поліграфі як одного із процесуальних джерел доказів. Перша Всеукраїнська конференція поліграфологів, 2009. 130 с.
6. Семенов В. В. Психологические возможности распознавания ложности показаний. *Российский следователь*, 2009. 96 с.
7. Черней В. В. Напрями нормативного врегулювання та тактичного впровадження використання поліграфічних технологій у правоохоронній сфері. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2015. С. 5–12.
8. Конституція України: Закон від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>

9. Про Національну поліцію: Закон України від 2 липня 2015 р. № 580-VIII. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19>

REFERENCES:

1. Shepitko, V.Yu., Konovalova, V.O., Zhuravel, V.A. (2016). *Kryminalistyka : pidruchnyk [Criminology : a textbook]*. Kyiv: In Yure [in Ukrainian].

2. Zlepko, S.M., & Pavlov, S.V., & Koval, L.H., & Tymchyk, I.S. (n.d.). *Osnovy biomedychnoho radioelektronnoho aparatobuduvannia [Fundamentals of biomedical electronic equipment]*. Retrieved from http://posibnyky.vntu.edu.ua/b_ap/index.html [in Ukrainian].

3. Shepitko, V.Yu. (2008). *Dovidnyk slidchoho [Investigator's Handbook]*. Kyiv: Yurinkom Inter [in Ukrainian].

4. Svobodnyi, F.K. (2008). Poligraf v deiatel'nosti pravoohranitel'nyh organov: problemy i aspekty primeneniia [Polygraph in the activities of law enforcement agencies: problems and aspects of application]. *Vestnik Tomskogo gosudarstvennogo universiteta – Bulletin of Tomsk State University* [in Russian].

5. Usikov, I.P. (2009). Kryminalistychni osoblyvosti formuvannia vysnovkiv psykhoфизиологического дослідження на поліграфі як одного із протсесуальних джерел дока-

ziv [Forensic features of forming the conclusions of psychophysiological research on the polygraph as one of the procedural sources of evidence]. *Persha Vseukrainska konferentsiia polihrafolohiv – The first All-Ukrainian conference of polygraph examiners* [in Ukrainian].

6. Semenov, V. V. (2009). *Psihologicheskie vozmozhnosti raspoznavaniia lozhnosti pokazanii [Psychological possibilities of recognition of false testimony]*. Rossiiskii sledovatel' [in Russia].

7. Cherniei, V. V. (2015). Napriamy normatyvnoho vrehuliuvannia ta taktychnoho vprovadzhennia vykorystannia polihrafnykh tekhnolohii u pravookhoronni sferi [Directions of normative regulation and tactical implementation of the use of printing technologies in law enforcement]. *Naukovyi visnyk Natsionalnoi akademii vnutrishnikh sprav – Scientific Bulletin of the National Academy of Internal Affairs* [in Ukrainian].

8. Konstytutsiia Ukrainy [Constitution of Ukraine]. (n.d.). [zakon.rada.gov.ua](https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80) Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80> [in Ukrainian].

9. Zakon Ukrainy «Pro Natsionalnu politsiiu» [The Law of Ukraine «On the National Police»]. (n.d.). [zakon.rada.gov.ua](https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19) Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19> [in Ukrainian].

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ

УДК. 32:323.3

[https://doi.org/10.32689/2617-9660-2020-3\(9\)-223-230](https://doi.org/10.32689/2617-9660-2020-3(9)-223-230)

Кальниш Юрій Григорович,

доктор наук з державного управління, професор, професор кафедри соціології, Дніпровський національний університет імені Олеса Гончара, 49000, м. Дніпро, проспект Гагаріна, 72, тел.: +38 050 993 87 77, e-mail: ukalnish@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0001-9185-1094>

ОСНОВНЕ ПИТАННЯ СОЦІАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ СУЧАСНОЇ УКРАЇНИ: ПІЛЬГИ ТА ПРИВІЛЕЇ

Анотація. Мета дослідження, результати якого викладено в цій статті, полягала в тому, щоб достатньо чітко розмежувати такі категорії соціальної допомоги як «пільга» і «привілей» і на цій основі внести практичні рекомендації щодо удосконалення системи публічного управління в сфері соціальної політики України. Під пільгами соціального забезпечення автор пропонує розуміти юридичний засіб створення режиму сприяння для громадян, які перебувають у важкій життєвій ситуації, що виражається в повному або частковому звільненні від виконання певних обов'язків. Необхідним є розмежування співвідношення пільг з іншими правовими категоріями соціальної політики (привілеї, гарантії, імунітети) тощо. Основна відмінність пільг полягає в тому, що пільга – це полегшення становища суб'єкта, яке досягається шляхом зниження певного навантаження, звільнення від виконання обов'язків, а не за допомогою додаткових надань.

Для приведення в систему численних нормативних актів, що регламентують надання пільг, автор пропонує прийняти єдиний комплексний акт на рівні закону, в якому повинно бути сформульовано поняття та види пільг, підстави їх надання, коло суб'єктів, які мають право на пільги, порядок їх фінансування, підстави зміни пільгового статусу або його впорядкування, порядок скасування пільг. Такий комплексний нормативний акт забезпечить більш чітке закріплення місця пільг в системі соціального забезпечення та законодавства. Чинне законодавство має передбачати можливість та умови отримання соціальних пільг окремими громадянами, а не встановлювати ці пільги. Всякі привілеї в соціальній сфері мають бути повністю ліквідовані. Всякі відшкодування громадянам, які мають особливі, та (що дуже важливо) особисті заслуги перед суспільством і державою мають проявлятися переважно у вигляді суспільної пошани, а у виключних випадках можуть бути здійснені у формі одноразових грошових виплат (в межах чинного законодавства, за окремим рішенням уряду, в індивідуальному порядку та за рахунок спеціально передбачених для цього коштів). Більшість пільг, які потребують соціально незахищені групи населення мають бути монетаризовані та індивідуалізовані з урахуванням особистого матеріального стану осіб, які на них претендують.

Ключові слова: публічне управління, соціальна політика, пільга, привілей.

Kalnysh Yuri Grigorovich,

Doctor of Science in Public Administration, Professor, Professor of the Department of Sociology, Dniprovsky National University. Oles Gonchar, 49000, Dnipro, Gagarin Avenue, 72, tel. : +38 050 993 87 77, e-mail: ukalnish@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0001-9185-1094>

MAIN ISSUES OF SOCIAL POLICY IN MODERN UKRAINE: BENEFITS AND PRIVILEGES

Abstract. The aim of the study, outlined in this article, was to clearly distinguish between such categories of social assistance as «privileges» and «privileges» and, on this basis, to make practical recommendations for improving public administration in the field of social policy in Ukraine. Under social security benefits, the author proposes to understand the legal means of creating a regime of assistance for citizens who are in a difficult life situation, resulting in complete or partial release from certain duties. It is necessary to differentiate the ratio of benefits with other legal categories of social policy (privileges, guarantees, immunities), etc. The main difference between privileges is that the privilege is the relief of the subject's position, which is achieved by reducing a certain workload, being relieved of his duties, and not by additional allowances.

In order to bring into the system numerous normative acts regulating the granting of privileges, the author proposes to adopt a single complex act at the level of the law, which should formulate the concepts and types of privileges, the grounds for granting them, the range of entities entitled to benefits, their procedure. financing, grounds for changing or ordering the privileged status, the procedure for canceling privileges. Such a comprehensive regulatory act will provide a clearer fixing of the place of benefits in the social security system and legislation. The current legislation should provide for the possibility and conditions of obtaining social benefits for individual citizens, and not for granting these benefits. Any privileges in the social sphere must be completely eliminated. Any compensation to citizens who have special, and (very importantly) personal services to society and the state should be manifested mainly in the form of public honor, and in exceptional cases can be made in the form of lump sum payments (within the current legislation, at the discretion of the government, individually and at the expense of funds earmarked for this purpose). Most benefits that need socially disadvantaged groups must be monetized and individualized, taking into account the personal financial status of the applicants.

Keywords: public administration, social policy, benefits, privilege.

Постановка проблеми. Вже більше чверті століття «Україна є суверенна і незалежна, демократична, соціальна, правова держава» [1], але деякі елементи пострадянського спадку у вітчизняній державній політиці домінують й дотепер. Зокрема це стосується концепції «соціального патерналізму», яка може бути цілком притаманна соціалістичному ладу, але зовсім не є природною в умовах ринкової економіки. Серед основних питань сучасної соціальної політики особливе місце займає проблема пільг, яка має юридичний, політичний, моральний, соціологічний, економічний та інші аспекти. Відсутність гнучкої і цілеспрямованої публічної політики в сфері встановлення і реалізації пільг – одна з основних поточних проблем в Україні. Колишня система соціальних виплат і пільг, побудована на зрівняльних принципах, довела свою неефективність. Однак і діюча система соціальних виплат і пільг також не дозволяє справедливо перерозподіляти ресурси на користь громадян які найбільш потребують допомоги держави. Пільги надаються найчастіше за категоріальним принципом, незалежно від матеріального становища і потреб їх одержувачів. Відсутнє чітке розмежування повноважень і джерел фінансування надання пільг між різними рівнями бюджетної системи країни, що призводить до розмивання відповідальності і дисбалансу між обов'язковими соціальними витратами і можливостями їх фінансування. Зокрема, місцеві бюджети переважані встановленими національним законодавством соціальними зобов'язаннями, на погашення яких хронічно не вистачає коштів. Нестабільність і суперечливість соціально-політичного життя в Україні, без сумніву позначається і на системі пільг, які багато в чому не впорядковані, суперечливі, не узгоджені між собою.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В першій половині XXI ст. актуальні проблеми пільгового забезпечення нужденних верств населення знайшли відображення у фундаментальних працях з питань соціальної політики низки зарубіжних науковців [2 – 7 та ін.]. В межах вітчизняних суспільствознавчих наук особливої інтерес до проблем соціальних пільг проявляли фахівці з державного управління, юристи й політологи [8 – 11 та ін.]. Разом з тим, процес наукового визначення відмінностей та особливостей розмежування базових категорій соціальної допомоги в Україні триває й лишається актуальним.

Мета дослідження, результати якого викладено в цій статті, полягала в тому, щоб достатньо чітко розмежувати такі категорії соціальної допомоги як «пільга» і «привілей» і на цій основі внести практичні рекомендації щодо удосконалення системи публічного управління в сфері соціальної політики України.

Виклад основного матеріалу. Розвинена система пільг в Україні створює враження про підвищену увагу суспільства та держави до тих громадян, які в силу ряду об'єктивних причин потребують особливої турботи. Однак це не зовсім так насправді тому, що система пільг насправді компенсує (хоча далеко не в повній мірі) вкрай низький реальний рівень пенсій, соціальних допомог, оплати праці. Приміром, набагато дешевше для держави надати право на безкоштовний проїзд на міському транспорті всім пенсіонерам, ніж підвищити пенсію до рівня, що дозволяє їм безболісно оплачувати проїзд за рахунок пенсії.

Найбільш соціально вразливі верстви населення стали заручниками економічних реформ в країні у зв'язку з низьким рівнем пенсійного забезпечення, який не гарантує навіть необхідного фізіологічного мінімуму для виживання, нікчемним розміром багатьох

допомог та компенсаційних виплат, убогим рівнем соціального обслуговування. Становище ускладнюється ще й тим, що на тлі зuboжіння населення існують різноманітні привілеї для представників структур влади незалежно від рівня доходу, що реалізуються через систему соціального забезпечення, що робить цю систему занадто дорогою для держави (наприклад, безкоштовний проїзд, пільгове лікування, пільги по оплаті житла і комунальних послуг, що надаються за професійною ознакою). У різних правових актах пільги іменуються по-різному: пільга, субсидія, компенсація, соціальна виплата, гарантія, соціальна допомога. Але в жодному випадку ми не зустрічаємо згадки про соціальні привілеї, якими насправді стають пільги, коли їх призначення відбувається виключно за категоріальним підходом.

Існуюча неоднорідність правової бази, яка встановлює право на отримання пільг, також є однією з проблем права соціального забезпечення, так як нормативні акти багато в чому суперечать один одному. Немає єдиних критеріїв в наданні пільг: вони надаються за принципом формальної приналежності до тієї чи іншої соціальної групи і професії, деякими пільгами користуються і члени сімей, часто працездатні, що призводить до неефективного витрачання коштів. Крім того, і всередині однієї соціальної групи простежується нерівність з надання пільг.

Згідно статті 24 Конституції України: «Громадяни мають рівні конституційні права і свободи та є рівними перед законом. Не може бути привілеїв чи обмежень за ознаками ... майнового стану, ... або іншими ознаками» [1]. Разом з тим (ст. 48): «Кожен має право на достатній життєвий рівень для себе і своєї сім'ї, що включає достатнє харчування, одяг, житло» [1]. З цією метою та у відповідності до Конституції України, Українська держава у своїх нормативно-правових актах закріпила і де-юре гарантує громадянам

силу-силенну різноманітних пільг. За різними підрахунками цих пільг близько 150 [12], але сьогодні жоден державний орган України не в змозі чітко назвати ані кількість пільговиків, ані реальну вартість цих пільг для державного бюджету. Тому всі оцінки загальної вартості цих пільг дуже приблизні. Хоча твердження, що Україна є світовим лідером за кількістю передбачених законами й підзаконними актами пільг, виглядає правдоподібним. А той факт, що державні фінанси не можуть забезпечити відшкодування всіх пільг, які «добра» держава наобіцяла пільговикам, – безсумнівний.

Проблема полягає ще у тім, що, за відсутності чітких критеріїв, подекуди важко розрізнити де йдеться про реальну пільгу з метою забезпечення гарантованого Конституцією України «достатнього життєвого рівня», а де приховано прямо заборонені Конституцією привілеї. Саме поняття «пільга» і «привілеї» у вітчизняному політико-правовому лексиконі не має чіткого розмежування. Отже, насамперед варто розібратися у чому ж може полягати відмінність між «пільгою» та «привілеєм».

Найдоступніші Інтернет джерела пропонують наступні визначення: Пільга – певні переваги, додаткові права, повне або часткове звільнення від виконання встановлених правил, обов'язків, або полегшення умов їх виконання [13]. Привілеї (соціальний) – системна перевага, що отримується індивідом в силу його приналежності до тієї чи іншої домінуючої соціальної групи і дає йому непропорційно великий, в порівнянні з іншими індивідами, доступ до суспільних ресурсів [14].

З перших років свого існування радянська влада в колишньому СРСР почала вибудовувати потужну систему пільг і привілеїв. Вони надавалися цілим соціальним групам, що за умов соціалістичного способу ведення господарства, відсутності ринкової економіки й тотального зuboжіння

населення було цілком виправдано. А враховуючи саму ідеологію комуністичного ставлення до грошей, надання цих преференцій у вигляді додаткових прав, а не в їх грошовому еквіваленті також було зрозумілим. Крім всього іншого, комуністичний режим використовував систему пільг і привілеїв з метою забезпечення політичної лояльності великих соціальних груп. Особливе місце в преференційній соціальній системі відігравали саме привілеї. Насамперед їх отримували партійні й радянські функціонери, службовці силових структур та військові. Пізніше – окремі верстви пролетаріату, політично лояльні до радянської влади, а після Другої світової війни – ще й ветерани і, в подальшому, всі учасники бойових дій та постраждали від війни особи. До кінця існування в СРСР сформувалася потужна система перерозподілу ресурсів суспільного споживання через пільги та привілеї, яка (в умовах соціалістичної власності та «зрівнялівки» у зарплатній системі) значною мірою замінила ринковий механізм.

Звичайно, у буржуазно-демократичних та навіть соціал-демократичних країнах з ринковою економікою також розвивалася система соціального вирівнювання з використанням пільг. Однак, вона мала, як і має дотепер, переважно монетарний та здебільшого адресний характер.

Втім, суто політичний зміст соціально-преференційних систем, на нашу думку, в обох випадках мало відрізнявся. В кінцевому підсумку їх метою для держави було забезпечення лояльності більшості населення.

Для усвідомлення значення преференційної системи у сучасних вітчизняних реаліях, насамперед доцільно виокремити саме її соціальний зміст. У соціальному сенсі пільгу можна розуміти як: обґрунтований і встановлений законодавством дозвіл на повне або часткове звільнення певної

особи від виконання певних обов'язків, які встановлені для інших, або надання особі додаткових прав у визначеній сфері, порівнюючи з правами інших осіб у такій сфері. При цьому, на нашу думку, надання державою особі прямої матеріальної допомоги, з метою забезпечення для неї достатнього життєвого рівня та рівних з іншими особами можливостей для розвитку і самореалізації, варто розглядати не як пільгу – це є окремий вид соціальної допомоги.

Привілеї – фактично те саме, що пільга. Тільки його встановлення не може бути обґрунтовано метою забезпечення привілейованій особі достатнього життєвого рівня та рівних з іншими особами можливостей для розвитку і самореалізації.

Також слід усвідомлювати, що:

- пільги – це нерівність у правах, за допомогою пільг здійснюється диференціація категорій осіб, яким надається особливий статус;
- пільги – це завжди поліпшення становища особи порівняно з іншими особами, що мають права у певній сфері;
- надання пільг одній категорії осіб тягне скорочення обсягу прав у інших категорій осіб.

Отже, існування соціальних пільг – складна проблема. Світова практика свідчить, що пільги можуть застосовуватися, але обсяги таких пільг мають бути оптимальними, їх критерії мають бути встановлені у законі, і при цьому має бути додержано принципу соціальної справедливості щодо забезпечення прав у цілому для населення або його частини.

За сферою суспільного життя пільги поділяють на трудові, податкові, транспортні, житлові, у сфері охорони здоров'я, освіти тощо. Залежно від характеру підстави, з якої пільги надаються певним категоріям осіб, пільги поділяють на професійні й соціальні.

Одразу зазначимо, що наявність пільг за професійним статусом у сучасній соціальній політиці розвинених

демократичних країн вважається нон-сенсом, оскільки передбачається, що заробітна плата працівника будь-якої категорії має забезпечувати гідний рівень життя йому та членам його сім'ї, й надавати можливість самостійно оплачувати усі необхідні житлові, побутові, медичні та інші послуги. Щодо пільг за соціальним статусом, то такі пільги передбачаються у законодавстві зарубіжних країн. Водночас такі пільги:

- по-перше, існують, переважно як державна соціальна допомога, що надається після перевірки ступеня нужденності особи;

- по-друге, надаються у формі грошової допомоги (житлова допомога, допомога на оплату освітніх послуг, гранти на навчання, допомога на батьків-одиноків тощо), натуральної допомоги (забезпечення молоком та вітамінами дітей до п'яти років і вагітних жінок, забезпечення необхідними предметами домашнього вжитку і паливом), субсидії (на проїзд у громадському транспорті, на житло) або відшкодування необхідних витрат (на медичне обслуговування, опалення житла для пенсіонерів) тощо.

В Україні досі практикуються «пільги» встановлені для певних категорій працівників у зв'язку з їх професійним статусом (народні депутати, військовослужбовці, працівники поліції, судді, прокурори тощо), та у зв'язку з особливим соціальним статусом окремих категорій населення (ветерани війни, ветерани праці, ветерани органів внутрішніх справ та військової служби тощо). Однак, більшість зазначених категорій громадян і баз додаткових соціальних преференцій, як правило, мають доходи вище прожиткового рівня. Таким чином, їх де-юре «пільги», де-факто стають привілеями. Також, «пільги» за соціальним статусом надаються особам, які зазнали значних соціальних ризиків, наприклад інвалідності, були учасниками бойових дій, були піддані репресіям з політичних

мотивів і реабілітовані, зазнали техногенного або екологічного лиха тощо. Однак і тут, без урахування особистого майнового стану цих осіб, при всій повазі або співчутті до них, ці пільги часто виявляються соціально необґрунтованими. В останньому випадку варто зробити висновок, що сама практика надання пільг цілим соціальним категоріям є застарілою.

Висновки.

1. Під пільгами соціального забезпечення пропонується розуміти юридичний засіб створення режиму сприяння для громадян, які перебувають у важкій життєвій ситуації, що виражається в повному або частковому звільненні від виконання певних обов'язків.

2. Необхідним є розмежування співвідношення пільг з іншими правовими категоріями соціальної політики (привілеї, гарантії, імунітети) тощо. Основна відмінність пільг полягає в тому, що пільга – це полегшення становища суб'єкта, яке досягається шляхом зниження певного навантаження, звільнення від виконання обов'язків, а не за допомогою додаткових надань.

3. Визначальною характеристикою для суб'єктів – одержувачів пільг є перебування їх у важкій життєвій ситуації, яка викликає необхідність в наданні державою підтримки для життєзабезпечення. При реформуванні системи пільг необхідно враховувати ту обставину, що повністю відмовитися від пільг в даний час неможливо, оскільки рівень соціального забезпечення, що встановлюється за допомогою його основних видів (пенсій, допомог), не створює умов для нормального існування нужденних громадян і в якийсь мірі підвищується за допомогою надання пільг.

4. Для приведення в систему численних нормативних актів, що регламентують надання пільг, пропонується прийняти єдиний комплексний акт на рівні закону, в якому повинно бути сформу-

льовано поняття та види пільг, підстави їх надання, коло суб'єктів, які мають право на пільги, порядок їх фінансування, підстави зміни пільгового статусу або його впорядкування, порядок скасування пільг. Такий комплексний нормативний акт забезпечить більш чітке закріплення місця пільг в системі соціального забезпечення та законодавства.

5. Чинне законодавство має передбачати можливість та умови отримання соціальних пільг окремими громадянами, а не встановлювати ці пільги. Всякі привілеї в соціальній сфері мають бути повністю ліквідовані. Всякі відшкодування громадянам, які мають особливі, та (що дуже важливо) особисті заслуги перед суспільством і державою мають проявлятися переважно у вигляді суспільної пошани, а у виключних випадках можуть бути здійснені у формі одноразових грошових виплат (в межах чинного законодавства, за окремим рішенням уряду, в індивідуальному порядку та за рахунок спеціально передбачених для цього коштів). Більшість пільг, які потребують соціально незахищені групи населення мають бути монетаризовані та індивідуалізовані з урахуванням особистого матеріального стану осіб, які на них претендують.

І все це має відбутися в Україні якнайшвидше не тому, що цього вимагає МВФ, а тому, що цього вимагає Конституція України, соціальна справедливість і здоровий глузд.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Конституція України (2016). <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-вр>.
2. *Багмет М. О., Дерега В. В.* Шляхи вдосконалення системи соціального захисту в Україні: політологічний аналіз. *Сучасна українська політика*. Київ. 2009. Вип. 17. С. 250–258.
3. *Кириченко Ю.* Право людини на соціальне забезпечення в конституційних нормах України та зарубіжних держав: порівняльно-правовий аналіз. *Jurnalul juridic national: teorie și practică*. 2014. № 4 (10). С. 51–55.
4. *Лаврухін В. В.* Державне управління у сфері соціального захисту населення: теоретичні аспекти. *Аспекти публічного управління*. 2015. № 1–2 (15–16). С. 66–72.
5. *Підлипна Р. П.* Система соціального захисту населення в Україні в сучасних умовах: сутність і основні складові. *Науковий вісник Полтавського університету економіки і торгівлі*. 2015. № 1 (69), ч. 1. С. 16–22.
6. *Чудик-Білоусова Н. І.* Нові соціальні ризики як підстава соціального забезпечення в Україні. *Університетські наукові записки*. 2015. № 1 (53). С. 82–108.
7. *Pogribna V. L., Sakhan O. M.* Resources and risks of personal autonomy in the modern Ukrainian society: sociological aspects of the analysis. *Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого»*. Серія: Соціологія. 2017. № 3. С. 118–131.
8. *García A. B., Gruat J.-V.* Social protection: a life cycle continuum investment for social justice, poverty reduction and sustainable development. Geneva: International Labour Office, 2003. 57 p.
9. *Fitzpatrick, Tony, Huck-ju Kwon, Manning, Nick, Midgley, James, Pascall, Gillian.* 2010. *International encyclopedia of social policy*. 3 vols. Abingdon, UK, and New York: Routledge.
10. *Kennett, Patricia, ed.* 2013. *A handbook of comparative social policy*. 2d ed. Cheltenham, UK: Edward Elgar.
11. *Greve, Bent, ed.* 2019. *Routledge handbook of the welfare state*. 2d ed. Abingdon, UK, and New York: Routledge.
12. *Куценко Т. Ф., Бондар М. Ю.* Соціальні пільги в Україні: аналітичний огляд. *Соціально-трудова відносина: теорія та практика*. 2014. 1. 96 – 102.

13. Benefits. <https://melodict.com/benefits>.

14. Social privilege. <https://Social20privilege>.

REFERENCES:

1. Konstytutsiya Ukrayiny (2016) [The Constitution of Ukraine]. <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-%D0%BC>. [in Ukrainian].

2. Bahmet, M. O., Dereha, V. V. (2009). *Shliakhy vdoskonalennia systemy sotsialnoho zakhystu v Ukraini: politolohichniy analiz [Ways to improve the social protection system in Ukraine: a political analysis]. Suchasna ukrainska polityka – Modern Ukrainian politics, issue 17, 250–258 [in Ukrainian].*

3. Kyrychenko, Yu. (2014). *Pravo liudyny na sotsialne zabezpechennia v konstytutsiinykh normakh Ukrainy ta zarubizhnykh derzhav: porivnialno-pravoviy analiz [Human right to social security in the constitutional norms of Ukraine and foreign countries: a comparative legal analysis]. Jurnalul juridic national: teorie și practica. National Law Journal: Theory and Practice, 4 (10), 51–55 [in Ukrainian].*

4. Lavrukhin, V. V. (2015). *Derzhavne upravlinnia u sferi sotsialnoho zakhystu naselennia: teoretychni aspekty [Public administration in the field of social protection of the population: theoretical aspects]. Aspekty publichnoho upravlinnia – Public Administration Aspects, 1–2 (15–16), 66–72 [in Ukrainian].*

5. Pidlypna, R. P. (2015). *Systema sotsialnoho zakhystu naselennia v Ukraini v suchasnykh umovakh: sutnist i osnovni skladovi [The system of social protection of the population in Ukraine in modern conditions: essence and main components]. Naukovyi visnyk Poltavskoho universytetu ekonomiky i torhivli – Scientific*

Bulletin of Poltava University of Economics and Trade, 1 (69), part 1, 16–22 [in Ukrainian].

6. Chudyk-Bilousova, N. I. (2015). *Novi sotsialni ryzyky yak pidstava sotsialnoho zabezpechennia v Ukraini [New social risks as a basis for social security in Ukraine]. Universytetski naukovi zapysky – University scientific notes, 1 (53), 82–108 [in Ukrainian].*

7. Pogribna, V. L., Sakhan, O. M. (2017). *Resources and risks of personal autonomy in the modern Ukrainian society: sociological aspects of the analysis. Visnyk Natsionalnoho universytetu «Iurydychna akademiia Ukrainy imeni Yaroslava Mudroho». Serii: Sotsiologhiia – Bulletin of the National University «Yaroslav the Wise Law Academy of Ukraine». Series: Sociology, 3, 118–131. [in Ukrainian].*

8. García, A. B, Gruat, J.-V. (2003). *Social protection: a life cycle continuum investment for social justice, poverty reduction and sustainable development.* Geneva: International Labour Office.

9. Fitzpatrick, Tony, Huck-ju Kwon, Manning, Nick, Midgley, James, Pascall, Gillian. (2010). *International encyclopedia of social policy.* 3 vols. Abingdon, UK, and New York: Routledge.

10. Kennett, Patricia, ed. (2013). *A handbook of comparative social policy.* 2d ed. Cheltenham, UK: Edward Elgar.

11. Greve, Bent, ed. (2019). *Routledge handbook of the welfare state.* 2d ed. Abingdon, UK, and New York: Routledge.

12. Kutsenko T.F., Bondar M.YU. *Sotsialni pilhy v Ukraini: analitychnyy ohlyad [Social benefits in Ukraine: an analytical review]. Sotsialno-trudovi vidnosyny: teoriya ta praktyka – Social-labor relations: theory and practice.* 2014. 1. 96 – 102. [in Ukrainian].

13. Benefits. <https://melodict.com/benefits>.

14. Social privilege. <https://Social-20privilege>.

Кропивницький Віталій Станіславович,

кандидат технічних наук, генерал-майор служби цивільного захисту, Начальник, Український науково-дослідний інститут цивільного захисту, вулиця Рибальська, 18, Київ, 01011, +38 (044) 280-18-01, e-mail: undicz@dsns.gov.ua, <https://orcid.org/0000-0002-3527-7283>

ЕВОЛЮЦІЯ МЕХАНІЗМІВ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ ФОРМУВАННЯМ ПІДРОЗДІЛІВ БОРОТЬБИ З НАДЗВИЧАЙНИМИ СИТУАЦІЯМИ В УКРАЇНІ

Анотація: У статті проведено аналіз створення та становлення механізмів державного управління формуванням підрозділів боротьби з надзвичайними ситуаціями в Україні. Установлено, що на теренах України підрозділи боротьби з надзвичайними ситуаціями пройшла окремий розвиток і безпосередньо пов'язаний із необхідністю запровадження заходів державного регулювання відповідному до існуючого, у кожний історичний період, рівня суспільної небезпеки, пов'язаного із загрозою пожеж, а також громадсько-політичного та соціально-економічного розвитку суспільства.

Зазначено, що діяльність вогнеборців не обмежується лише рятувальними діями та гасінням пожеж, їхня праця здебільшого полягає в регулярних навчаннях з підвищення професійної майстерності, чергування, під час яких їм належить бути у постійній готовності брати участь в рятувальних акціях.

Проаналізовані нормативно-правові акти, що дали змогу визначити, що з розвитком людства розвивалась промисловість, розростались міста і поселення, а з їх розвитком, збільшувалась пожежна небезпека населених пунктів, об'єктів та продукції. Виникали нові і нові вимоги щодо забезпечення їх надійними засобами пожежної безпеки, створення технічних засобів боротьби з пожежею, збільшення особового складу пожежної охорони, організацією їх професійної підготовки та ін. На кожному етапі розвитку суспільства удосконалювались і нормативно-правові акти щодо забезпечення механізмів державного управління пожежною безпекою суспільства та держави, в цілому.

Визначено, що застосування в бойових діях авіації, здатної нанести удари в тилу супротивника, викликали необхідність організації захисту великих міст від ударів з повітря. Поряд з активними мірами протиповітряної оборони, здійснюваної військовими, до участі в заходах, покликаних забезпечити захист населення і промислових об'єктів від нападу з повітря і ліквідації їх наслідків, стало залучатися само населення. Це привело до створення системи місцевої протиповітряної оборони, яка спиралась, у виконанні своїх завдань, на цивільне населення. Перші заходи місцевої протиповітряної оборони були здійснені у часи Першої світової війни після повітряного бомбардування міст німецькою авіацією.

Ключові слова: державне управління, історія створення та становлення підрозділів боротьби з надзвичайними ситуаціями в Україні, пожежна охорона, аварійно-рятувальні формування, цивільна оборона, цивільний захист.

Kropivnitsky Vitaliy Stanislavovich,

Candidate of Science in Technology, Major General of the Civil Protection Service, Head, Ukrainian Research Institute of Civil Protection, 18 Rybalska St., Kyiv, 01011 Kyivs'ka, +38 (044) 280-18-01, e-mail: undicz@dsns.gov.ua, <https://orcid.org/0000-0002-3527-7283>

EVOLUTION OF MECHANISMS OF PUBLIC ADMINISTRATION OF FORMATION OF UNITS FOR COMBATING EMERGENCY SITUATIONS IN UKRAINE

Abstract: The article analyzes the creation and establishment of mechanisms of public administration of the formation of units for dealing with emergencies in Ukraine. It has been established that in the territory of Ukraine, the units of emergency management have undergone a separate development and are directly connected with the need to introduce measures of state regulation in accordance with the existing, in each historical period, the level of public danger connected with the threat of fires, as well as socio-political and socio-economic development of society.

It is noted that the activity of firefighters is not limited only to rescue operations and firefighting, their work is mostly regular training to improve their professional skills, alternation, during which they should be in constant readiness to participate in rescue operations.

Regulatory acts were analyzed, which made it possible to determine that with the development of mankind industry was developing, cities and settlements were growing, and with their development, the fire risk of settlements, objects and products increased. There were new and new requirements for providing them with reliable fire safety, creation of technical means of fire fighting, increase of personnel of fire protection, organization of their professional training, etc. At each stage of society's development, the normative-legal acts on providing the mechanisms of state management of fire safety of society and the state as a whole were improved.

It has been determined that the use of aircraft capable of striking the rear of the enemy in combat operations caused the need to protect large cities from air strikes. Along with the active measures of air defense carried out by the military, the population itself became involved in the activities aimed at protecting the population and industrial objects from air attack and eliminating their consequences. This led to the creation of a local air defense system that relied, in the performance of its tasks, on the civilian population. The first local air defense measures were taken during World War I after aerial bombardment of cities by German aviation.

Key words: state control, history of development and development of Ukraine in Ukraine, fire protection, emergency protection, civil defense, civil defense.

Постановка проблеми. Сучасні дії пожежно-рятувальних підрозділів – це самовіддана праця, постійний ризик. Заступаючи на чергування, вони не знають, що для них приготувала доля. На протязі всієї доби чергування, рятувальники знаходяться в постійному режимі очікування, завжди готові за сигналом тривоги негайно зібратися і виїхати на виклик. А якісний прийом та швидка обробка виклику найважливіша складова успішного вирішення поставленої задачі. Адже рахунок іде на секунди. Швидкість та злагодженість дій пожежно-рятувальних підрозділів досягається постійними тренуваннями на заняттях з професійної підготовки, у тому числі з розумінням того, що тільки ретельним виконанням кожним своєї частки роботи може призвести до загального успіху в боротьбі з пожежами, аваріями та іншими НС, їх наслідками.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Питання теорії та практики механізмів державного управління формуванням підрозділів боротьби з надзвичайними ситуаціями досліджувались у роботах багатьох учених у сфері публічного управління. Разом із тим, питання щодо утвердження перших механізмів державного управління формуванням підрозділів боротьби з надзвичайними ситуаціями в Україні залишається малодослідженим. Для всебічного вивчення цієї проблематики нами були проаналізовані роботи Борисова А., Гошка Т., Крижанівського І., Поповича С., Романенка Є. й ін.

Мета статті – виявлення передумов утвердження та особливостей здійснення механізмів державного управління формуванням підрозділів боротьби з надзвичайними ситуаціями в Україні.

Виклад основного матеріалу. Професія пожежника в Україні у свідомо-

сті суспільства піднесена до високого рангу. Адже вони приходять на допомогу під час пожеж, аварій, стихійного лиха, катастроф тощо. Пожежників-рятувальників залучають і тоді, коли потрібно організувати пошуки дитини, що зникла, усунути з дороги дерево, що заважає рухові. Вони допомагають витягнути з урвища коня, усунути гніздо шершнів, не відмовляються допомогти й тоді, коли виникне потреба зняти kota з високого дерева.

Надання допомоги жертвам автотрагедій для пожежників є порівняно новим завданням. Тому вони змушені були розширити обсяг своїх можливостей щодо виконання подібних робіт. Це особливо важливе завдання з огляду на дедалі зростаючу кількість дорожньо-транспортних пригод. А ще висотні новобудови, будівельні матеріали, різноманітність широко використовуваних синтетичних та хімічних засобів, вимагають від пожежників глибоких знань про їхні властивості та реакцію під час горіння, а також досконалого знайомства із засобами їх гасіння, нейтралізації, дезінфекції, дезактивації тощо [1].

Діяльність вогнеборців не обмежується лише рятувальними діями та гасінням пожеж, їхня праця здебільшого полягає в регулярних навчаннях з підвищення професійної майстерності, чергування, під час яких їм належить бути у постійній готовності брати участь в рятувальних акціях.

Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 25 січня 2017 р. № 61-р уряд схвалив Стратегію реформування системи Державної служби України з надзвичайних ситуацій. Мета – підвищення рівня захисту населення і територій від надзвичайних ситуацій у мирний час та в особливий період [2]. Становлення державності будь-якої країни безпосередньо пов'язане з прагненням громадян ко-

лективно протистояти надзвичайним ситуаціям різного характеру: природних катаклізмів, стихійних лих і катастроф, небезпеки при військових конфліктах. Українська держава протягом усієї своєї історії часто стикалася з різного роду НС, що зумовило прийняття заходів по створенню сил щодо захисту населення від тієї чи іншої небезпеки. Про це свідчать збережені документи, які регламентували даний вид діяльності.

Пожежна охорона. Пожежна охорона зародилася в той момент, коли *«Прометей дарував людині вогонь»*, який, як відомо, має дві сторони – творчу і руйнівну. Мирне хатнє вогнище дає нам тепло, затишок і смачну їжу, руйнівна ж сила вогню пробуджується, коли ми втрачаємо над ним контроль, що призводить до пожежі. Історичні джерела оповідають про явища вогняної стихії на українських землях, що налічує 1000 років. За часів Київської Русі через поселення побудованих з дерева, їхньої скупченості, необережного поводження з вогнем – створювали умови для виникнення пожеж, причому вони носили спустошливий характер.

Природні явища доповнювали цю картину. Самий перший wspomин про сезон аномальної спеки на Русі датується 1092 роком. По всій території від сильної спеки без дощів висохли поля. Як свідчить *«Повість временних літ»*, самозаймання виникали по лісах та болотах. Такі кліматичні явища, судячи з літописів, траплялися приблизно раз на півстоліття. Вони часто супроводжувалися буревіями. Літопис 1472 року оповідав, що дим на вулицях міст був настільки густий, що перехожі не впізнавали один одного [3]. Гинули птахи й звірі в лесах, і навіть риба у річках. Населення спіткали різні лиха, що помітно відбивалися на зростанні населення і торгівлі: війни, повені, неврожаї, чума, холера тощо.

На українських землях страх перед розгулом полум'я та його наслідками ніколи не полишав людей у спокої, бо споконвіку житла та місця праці зводилися з матеріалів, котрі піддавалися знищенню вогнем. Найчастіше пожежі виникали через недотримання правил пожежної безпеки: необережне поводження з вогнем, неправильне влаштування пічного опалення, скупченість дерев'яних будівель тощо. На ґрунті особистих та майнових непорозумінь часто коїлися підпали. Напади чужинських племен, міжусобна боротьба за владу князів, військові дії – доповнювала цю загрозливу картину.

Ті часи характеризуються зміною свідомості людей про природу вогняної стихії. З божественної дії, з якою не можна боротися, пожежа в їхньому уявленні стає стихійним лихом, нещадною силою, що руйнує усе, явищем, якому можна і навіть необхідно протистояти. Усвідомлена протидія вогню пасивного захисту починається з розвитком розумного містобудування. Будівництво стін навколо поселень багато в чому забезпечило захист населення від вторгнення ворога, дало поштовх до профілактичних заходів. Забезпечення захисту від вогню стало можливим при зацікавленості в цьому міської громади особливо у часи отримання самоврядування за Магдебурзьким правом, яке поширилося на українські міста. Згідно з яким передбачалися заходи громадського протистояння у разі пожежі: насамперед зводити споруди з вогнетривкого матеріалу і якомога менше накопичувати горючого матеріалу, наказами щодо обережного поводження з вогнем, своєчасне чищення димарів, функціонування пожежно-сторожової охорони з запровадженням пожежної повинності для населення тощо [4].

В містах пожежно-сторожова охорона здійснювалася постійно і ціло-

добово, вона «берегла місто від вогню та всіляких крадіжок». Для цього міста поділялися на дільниці, а в кінці головних вулиць встановлювалася варта. Біля воріт цілодобово ніс службу сторож з жителів міста із розрахунку, по одному представнику з кожного десятка дворів, для утримання якого стягувався податок.

Магдебурзьке право передбачало наступні завдання щодо запобігання пожежам: міська рада затверджувала «вогневий порядок» і вимагала суворого його дотримання; на вежі ратуші (будівля міської ради) запроваджувалося цілодобове чергування сторожі, яка у випадку пожежі повинна була сповіщати про лихо і вказувати місце, де вона трапилася; кожне місто, залежно від величини, поділялося на окремі дільниці, контрольовані урядовцями магістрату; мешканці кожної дільниці повинні були знати обов'язки на випадок пожежі і мати відповідні знаряддя для її гасіння; кожен будинок повинен був утримувати засоби гасіння вогню в постійній готовності; аналогічно, необхідно було зберігати знаряддя у ратуші; у містах створювалися комісії з перевірки стану коминів і для покарання тих, хто недбало ставився до пожежної безпеки, а до підпалювачів, які спричинили пожежу з метою пограбування майна, передбачалося застосування найсуворішого покарання, включаючи і смертну кару.

У XVIII-XIX століттях відмічається зростання суспільної свідомості щодо пожежної безпеки, використовується увесь досвід накопичений у боротьбі з стихією, який створив новий виток у розвитку пожежної справи. Основою стало утворення пожежних команд, що дало змогу перейти від громадського протистояння пожежам на засади професійні. Чисельність та структура пожежних команд в країні залишалися не впорядкованими різноманітними,

без врахувань економічних можливостей на місцях. Після оприлюднення, у березні 1853 року, «Нормальної табелі складу пожежної частини у містах», коли стала до ладу структура пожежної охорони і всі міста поділялися на сім розрядів за кількістю жителів, для кожного розряду міст було об'явлено штатний розклад пожежних команд. Для них встановлювалася кількість пожежного оснащення й кошти на ремонт та придбання.

Рис. 1. Візді пожежної команди (друга половина XIX ст.)

Згодом, прийнято цілий ряд важливих основоположних нормативно-правових актів з питань забезпечення пожежної безпеки в містах і населених пунктах. Деякі з них – це Будівельний і Пожежний статути -1832 рік, Лісовий статут – 1876 рік, Тимчасові правила про заходи обережності від пожеж в поселеннях – 1878 рік. І радянського походження: постанова РНК УСРР «Про зосередження пожежної справи в Наркоматі внутрішніх справ» – 1920 року, Постанова РНК СРСР «Про державний пожежний нагляд» – 1936 року, Постанова РМ СРСР «Про заходи щодо підвищення пожежної безпеки у населених пунктах і на об'єктах народного господарства» – 1977 року, якою запропоновано мати єдиний вид пожежної охорони.

Аналізуючи дані нормативно-правові акти, можна прийти до висновку, що з розвитком людства розвивалась промисловість, розростались міста і поселення, а з їх розвитком, збільшувалась пожежна небезпека населених пунктів, об'єктів та продукції. Виникали нові і нові вимоги щодо забезпечення їх надійними засобами пожежної безпеки, створення технічних засобів боротьби з пожежею, збільшення особового складу пожежної охорони, організацією їх професійної підготовки та ін. На кожному етапі розвитку суспільства удосконалювались і нормативно-правові акти щодо забезпечення пожежної безпеки суспільства та держави в цілому [5].

Зі здобуттям України незалежності, виникла чергова потреба законодавчого оформлення статусу пожежної охорони, уже новоствореної держави. Першим кроком було прийняття Закону України «Про пожежну безпеку» (1993р.), який введено в дію 29 січня 1994 року. 26 лютого 2003 року міністри Юрій Смирнов і Григорій Рева підписали акт передання-приймання пожежної охорони зі складу МВС у підпорядкування МНС. Відповідний указ підписав Президент України Леонід Кучма наприкінці січня 2003 року з метою *«вдосконалення державного управління у сфері пожежної безпеки, захисту населення та території від наслідків надзвичайних ситуацій техногенного і природного характеру, об'єднання сил і засобів для ліквідації пожеж, аварій, катастроф»*. Юрій Смирнов наголосив, що пожежна охорона проіснувала у складі МВС 82 роки. Тобто, тоді відбулося злиття МНС України з Державним Департаментом пожежної безпеки МВС України та військами Цивільної оборони в єдину структуру мобільного реагування на надзвичайні ситуації.

Аварійно-рятувальні формування. Аварійно-рятувальна служба, яка

була створена на професійному рівні більше 100 років тому, пов'язана із профілактикою та ліквідацією наслідків пожеж та аварій на вугільних шахтах, рудниках, копальнях та ін.

Відомо, що добування корисних копалин підземним способом вимагає виконання широкого кола заходів, які б забезпечували безперебійну подачу в гірничі виробки свіжого повітря для дихання людей, зниження вибухопожежонебезпеки шахт і рудників, тривалого періоду проведення виробки та ряду інших заходів, направлених на зниження потенційної небезпеки гірничих робіт. Невжиття цих заходів призводило до складних аварійних ситуацій, які, в ряді випадків, переросли в тяжкі катастрофи – вибухи метанопилоповітряної суміші.

Тільки на шахті «Джейкс» (Великобританія) через вибух метанопилоповітряної суміші, яка виникла 1866 року, загинуло 361 людина. На шахті «Кур'єр» (Франція) через вибух вугільного пилу в 1906 році загинуло 1230 шахтарів. За цих же причин на шахтах «Йоленд», «Іермонткоупкомпані» (США) в 1907 році загинуло 900 робітників. В тому ж році на шахті «Риковський рудник» (Юзівка, нині Донецьк) через вибух метанопилоповітряної суміші і розвитку після цього підземної пожежі загинуло 373 людини. До початку ХХ століття у вугільних державах мали місце десятки різних катастроф, які закінчувались масовою загибеллю людей [6].

В ті часи десятки, сотні людей гинули із-за нехтування правил безпеки господарюючих підприємств в погоні за наживою. Ці керівники «не бачили» в яких каторжних, важких умовах працювали люди за шматок хліба, постійно ризикуючи бути похованим під обломками породи або загинути від вибуху газу чи підземної пожежі.

Вражаючі катастрофи, які мали місце на шахтах Донбасу, глибоко схвилювали передову громадськість. Для рятування людей в боротьбі з катастрофами на шахтах стихійно створювались рятувальні станції, які хоча і не були забезпечені належною апаратурою, все ж таки, показували зразки мужності, самовідданості, дисципліни і згуртованості при рятуванні своїх колег, які попадали в бідую.

Науковці оцінювали важливу роль гірничорятувальної справи в розвитку гірничодобувної промисловості, все наполегливіше закликали за створення гірничорятувальної служби на Донбасі. Гірничим інженером І.Крижанівським були опубліковані перші дві статті, пов'язані із підземними пожежами. В 1896 році – «Про підземні пожежі», а в 1903-у – «Короткий нарис рудничних пожеж сумісно з викладенням раціональної системи рудничної протипожежної оборони». 1907 року вийшла із друку книга гірничого інженера, професора А.М. Терпигорева «Рудничні пожежі і боротьба с ними» – навчальний посібник для студентів Катеринославського вищого гірничого училища.

Початком організації гірничорятувальної служби на Донбасі було покладено 1902 року, коли під впливом громадської думки це питання було розглянуто на XXVII з'їзді гірничих промисловців півдня Донецького басейну. Постановою даного з'їзду була встановлена необхідність організації в Донецькому басейні декількох рятувальних станцій в найбільш небезпечних рудниках. З'їзд вибрав комісію, якій було доручено зібрати необхідні дані щодо боротьби з аваріями та пожежами в шахтах та про діяльність зарубіжних гірничорятувальних станцій. Дана комісія на чолі з іноземцем А.Фрезе на протязі декількох років «вивчала і збирала» матеріали, з кож-

ного приводу гальмуючи рішення цього важливого питання. Аж до 1905 року, це питання знаходилося на обговоренні в районних комісіях, до того часу, поки комісіями не були прийняті підхожі типи станцій, встановила вартість їх обладнання та утримання.

І тільки на XXXII з'їзді гірничопромисловців Донецького басейну було прийнято рішення про організацію спочатку однієї рятувальної станції за кошти з'їзду та відкриття в подальшому семи центральних гірничорятувальних станцій (ГРС) на найбільш небезпечних шахтах. Перша на українських землях ГРС почала своє функціонування в листопаді 1907 року в місті Макіївка на Україні.

Одним із головних завдань Центральної Макіївської гірничорятувальної станції було навчання рятувальної служби персоналу станції і артілей, робочих та інженерно технічних робітників шахт, організація команди із робітників-рятувальників, утримання в робочому стані та випробування всіх типів приладів, виробництво аналізаторів рудничного повітря і газу, добування кисню, рідкого повітря та інших необхідних препаратів для забезпечення ними рудників та рятувальних станцій. Вказана станція була розміщена в будівлі, де було обладнано навчальний штрек у відвалі пустої породи шахти «Капітальна». Штат станції складався з 12 членів команди та декількох різноробочих. До 1913 року на Донбасі працювали 4 центральні, 4 групові і 20 рудничових станцій.

У радянські часи всі шахти і рудники Донецького басейну були націоналізовані. З 1919 року Центральну Макіївську станцію очолив гірський інженер Болеслав Гріндлер (народився у Полтаві), який приклав багато зусиль для відновлення роботи зруйнованих ГРС. З 1922 – всі ГРС передаються

до відання ВРНГ, на них покладалися завдання з «... ліквідації стихійних лих на усіх без винятку гірничопромислових підприємствах (боротьба з газами, обвалами, вибухами, пожежами і затопленнями)». ГРС організовувалися не тільки на вугільних шахтах, а й на рудниках з видобутку залізних і поліметалічних руд й створювалися чотирьох типів: центральні, районні, групові і рудникові. В 1924 році функціювали на Донбасі – 22, а у Кривому Розі – 1 ГРС. 19 травня 1927 року Центральна Макіївська ГРС реорганізується у Макіївський науково-дослідний інститут безпеки робіт в гірничій промисловості та гірничорятувальній справі (МакНДІ). Наступним етапом розвитку гірничорятувальної справи слід вважати горлівсько-макіївський період (1934-1955рр.), коли було організовано Центральну науково-дослідну лабораторію (ЦНДЛ), на базі якої в 1968 – створено Всесоюзний науково-дослідний інститут гірничорятувальної справи (ВНДІГС).

Рис. 2. Виїзд Макіївської ГРС

На початок 2010-х в Україні нараховувалося 18 аварійно-рятувальних загонів у тому числі 7 гірничорятувальних та один спеціалізований, а також штаби воєнізованих гірничорятувальних частин Західного, Центрального та Південного регіонів яких об'єднував Головний штаб Держав-

ної воєнізованої гірничорятувальної служби МНС України [7]. Вони забезпечені технічним оснащенням для ліквідації надзвичайних ситуацій при ДТП, вибоках СДОР, надання допомоги постраждалим на висотних спорудах, виконання пошуку та транспортування у загазованому середовищі тощо.

Цивільна оборона. Війна була і залишається вкрай насильницьким засобом вирішення політичних та економічних конфліктів між державами. Вона потребує великої напруги, матеріальних і духовних сил держави. Хід війни, форми та способи її ведення залежать від рівня розвитку науки і техніки, економічного потенціалу конфліктуючих держав.

Застосування в бойових діях авіації, здатної нанести удари в тилу супротивника, викликали необхідність організації захисту великих міст від ударів з повітря. Поряд з активними мірами протиповітряної оборони, здійснюваної військовими, до участі в заходах, покликаних забезпечити захист населення і промислових об'єктів від нападу з повітря і ліквідації їх наслідків, стало залучатися само населення. Це привело до створення системи місцевої протиповітряної оборони, яка спиралась, у виконанні своїх завдань, на цивільне населення. Перші заходи місцевої протиповітряної оборони були здійснені у часи Першої світової війни після повітряного бомбардування міст німецькою авіацією.

З 1925 року починається етап завчасного впровадження заходів із захисту населення і територій від уражених факторів засобів нападу противника. За рішенням уряду СРСР для нового будівництва вводяться норми проектування інженерно-технічних заходів щодо протиповітряної оборони. В 1927 році територія країни розділяється на прикордонну зону та тил. Загальне керівництво заходами

протиповітряної оборони було покладено на Наркомат по військових і морських справах. В цьому ж році були створені спеціальні курси, з підготовки керівних кадрів повітряно-хімічної оборони для потреб цивільних наркомів.

Рис. 3. Парад в Києві на Хрещатику. 1930-е

Масова підготовка населення по протиповітряній обороні і протихімічному захисту дозволила створити до 1932 року понад 3 тис. добровільних формувань місцевої протиповітряної оборони. Більше 3,5 млн. осіб було забезпечено протигазами, для укриття населення в зонах загрози було підготовлено кілька тисяч бомбосховищ і газосховищ. Проводилися заходи щодо світломаскування міст та створення швидкодіючої системи оповіщення населення про загрозу нападу. Таким чином, необхідні організаційні і матеріальні передумови для створення загальнодержавної системи місцевої протиповітряної оборони в країні до 1932 року були створені.

4 жовтня 1932 року РНК СРСР затвердила «Положення про протиповітряну оборону СРСР», відповідно

до якої місцева протиповітряна оборона (МППО) була виділена в самостійну складову частину всієї системи протиповітряної оборони Радянської держави. З цієї дати прийнято відраховувати початок існування загальносоюзної місцевої протиповітряної оборони, спадкоємицею якої стала Цивільна оборона СРСР (в тому числі і України) [8].

Організаційна структура місцевої протиповітряної оборони визначалася її завданнями, загальне керівництво нею в країні здійснювалося з 1934 року Наркоматом оборони СРСР, а в межах військових округів – їхнім командуванням. Для вирішення завдань місцевої протиповітряної оборони створювались відповідні сили – військові частини в округах та добровільні формування (у міських районах – дільничні команди, на підприємствах – об'єктові команди, при домоуправліннях – групи самозахисту). Дільничні команди склалися зі спеціальних формувань, а групи самозахисту, як правило, з підрозділів: протипожежного захисту, охорони порядку і застереження, медичного, аварійно-рятувального, дегазаційного и обслуговування сховищ. Дільничні команди і групи самозахисту підпорядковувались начальникам міліції.

Важливою віхою на шляху зміцнення місцевої протиповітряної оборони стала постанова уряду від 20 червня 1937 року «Про місцеву (цивільну) протиповітряну оборону», що запровадила низку заходів для посилення МППО в цих містах, зокрема, безпосереднє керівництво місцевою протиповітряною обороною було покладено на місцеві органи влади. Таким чином, до початку війни була проведена велика робота з підготовки населення і місій прикордонної та загрозової зон до протиповітряної оборони і протихімічного захисту.

В липні 1961 року МППО була реорганізована в загальнодержавну систему Цивільної оборони (ЦО), було прийнято «Положення про Цивільну оборону СРСР», в якому підкреслювалось, що Цивільна оборона є системою загальнодержавних оборонних заходів, що здійснюються завчасно. Основним засобом захисту населення передбачалось його зосередження і евакуація з категорійних міст.

У 1980 році за всю історію існування системи ЦО Радюю Оборони СРСР було затверджено «План Цивільної оборони СРСР». У ньому передбачались заходи, що проводились в інтересах як республіки, так і військових округів. У липні 1987 року постановою ЦК КПРС і РМ СРСР було передбачено більш широке використання можливостей ЦО при виникненні надзвичайних ситуацій мирного часу.

Безперечно, ЦО СРСР була однією з кращих подібних систем у світі, хоча і була інструментом політики, але завжди служила людям, створюючи умови для їх фізичного захисту, утримуючи певні мобілізаційні резерви, недоторкані запаси, здійснюючи підготовку населення країни та народного господарства до захисту і сталого функціонування під час війни. Зростання витрат та збитків від стихійного лиха і катастроф змушувало шукати нові форми управління даною системою та способи реагування на надзвичайні ситуації, створювати нові механізми підтримки заходів, спрямованих на поліпшення ситуації.

З набуттям Україною незалежності, враховуючи досвід економічного розвитку країни, було розпочато законодавче оформлення Цивільної оборони України як державної системи органів управління, сил і засобів, що створюються для організації і забезпечення захисту населення від наслідків надзвичайних ситуацій техногенного,

екологічного, природного та воєнного характеру.

Кардинальним кроком на шляху розбудови нової системи став Указ Президента України від 28 жовтня 1996 року «Про утворення Міністерства України з питань надзвичайних ситуацій та у справах захисту населення від наслідків Чорнобильської катастрофи» та затвердження відповідного Положення «Про МНС України». При цьому МНС успадкувало функції штабу Цивільної оборони України та Мінчорнобилю і в короткий термін провело свою розбудову. За Цивільною обороною зберігалось її основне мобілізаційне призначення, загальна підготовка до переведення органів управління, сил і засобів з мирного на військовий час, утримання мобілізаційних резервів та забезпечення системою функціонування об'єктів господарювання в умовах війни, оповіщення населення про загрозу та організація його захисту від наслідків застосування сучасних засобів ураження, при обов'язковому використанні її окремих складових в інтересах захисту населення і територій від надзвичайних ситуацій техногенного та природного характеру.

В наслідок реформування починаючи з 1998 року система втратила свої робочі органи – штаби цивільної оборони. Ні в структурі центрального апарату МНС, ні в територіальних управліннях не залишалось спеціально призначених постійно діючих органів управління у справах Цивільної оборони. Згодом, дотримуючись міжнародних стандартів, Цивільну оборону України перейменовано у Цивільний захист України.

Цивільний захист. На початку 1990-х питаннями цивільного захисту та оборони, ліквідації наслідків та попередження надзвичайних ситуацій займалися три окремих відомства:

Штаб Цивільної оборони, Міністерство у справах захисту населення від наслідків аварії на Чорнобильській АЕС та Головне управління державної пожежної охорони МВС України. У 1996 році президент Леонід Кучма на базі Штабу Цивільної оборони та Мінчорнобилію створює єдине відомство – Міністерство з питань надзвичайних ситуацій та у справах захисту населення від наслідків Чорнобильської катастрофи (МНС України). У підпорядкуванні у МНС на той час були угруповання військ Цивільної оборони чисельністю 10 218 осіб, призначені для захисту населення і територій у разі виникнення надзвичайних ситуацій. Їх задіяли, зокрема, для ліквідації наслідків масштабної повені в Закарпатській області в 1998 році.

Територіальні органи МНС України до 2003 року були представлені Головними управліннями (Управліннями) з питань надзвичайних ситуацій (у складі обласних державних адміністрацій). 28 жовтня 1996 року Указом Президента України затверджується положення про Міністерство України з питань надзвичайних ситуацій та у справах захисту населення від наслідків Чорнобильської катастрофи. У підпорядкуванні МНС України перебували угруповання військ Цивільної оборони чисельністю 10 218 осіб (9550 – військовослужбовці). Війська ЦО були призначені для захисту населення і територій у разі виникнення надзвичайних ситуацій [9; 10].

На початку 2003 року був узятий курс на демілітаризацію МНС: органи і підрозділи Державної пожежної охорони вивели зі складу МВС і передали до складу МНС. У 2006 році війська цивільної оборони повністю розформували, їх особовий склад влився в ряди єдиної оперативної-рятувальної служби цивільного захисту. Пост глави відомства протягом 3 місяців залишався

вакантним, а в грудні тодішній прем'єр Віктор Янукович вніс до парламенту подання про призначення міністром з НС Нестора Шуфрича. На посту міністра Шуфричу довелося вирішувати численні надзвичайні ситуації, що «навалилися» на Україну, як з рогу достатку: аварія на шахті ім. Засядька з сотнею загиблих, аварія вантажного потягу з фосфором у Львівській області, вибух газу в житловому будинку Дніпропетровська, який забрав життя 23 осіб.

Рис. 4. Робота пожежного АН-32

Шуфрич залишив свою посаду після позачергових парламентських виборів. 18 грудня 2007-го, незабаром після створення парламентської коаліції у складі БЮТ і блоку «Наша Україна – Народна самооборона», його змінив Володимир Шандра. При його каденції, в 2008 році, була введена контрактна служба, проведена перекваліфікація в спеціальні звання служби цивільного захисту. Шандра стояв біля витоків створення єдиного номера виклику екстрених служб «112», тендер на технічне виконання якого виграв Інститут проблем математичних машин і систем НАН України (раніше розробив парламентську систему голосування «Рада»). На його долю випа-

ла боротьба з паводками на Західній Україні, вибух в житловому будинку в Євпаторії, серія аварій на шахтах Донецької області, сильні снігопади 2009 року, вибух кисневого балона в лікарні Луганська на початку 2010 року.

Шандра втратив пост в уряді у зв'язку з відставкою Кабміну після перемоги на президентських виборах Віктора Януковича. 11 березня 2010 року на пост глави МНС в уряді Миколи Азарова повернувся Нестор Шуфрич, але протримався лише 4 місяці. У грудні 2010 р Міністерство з питань надзвичайних ситуацій та у справах захисту населення від наслідків Чорнобильської катастрофи було реорганізовано в Міністерство надзвичайних ситуацій України. Державний пожежний та техногенний нагляд, управління зоною відчуження і ЧАЕС, Держгіртехнагляд центральними органами виконавчої влади. На той момент на чолі відомства вже стояв Віктор Балоба, якому судилося стати останнім міністром з НС. У 2011 році відбувся поділ МНС на 4 окремих відомства – Міністерство надзвичайних ситуацій України (як головний орган), Державну інспекцію техногенної безпеки, Державне агентство зони відчуження і Державну службу гірничого нагляду та промислової безпеки. Особовий склад залишився на службі цивільного захисту.

24 грудня 2012 року президент Віктор Янукович реорганізував Міністерство надзвичайних ситуацій та Державну інспекцію техногенної безпеки в єдину Державну службу України з надзвичайних ситуацій (ДСНС України), як центральний орган виконавчої влади, що координується Міністерством оборони. Першим головою Служби став Михайло Болотських, якого два роки по тому перекинули в охоплену сепаратистськими настроями Луганську область, на пост

губернатора. Його місце в ДСНС зайняв Сергій Бочковський. Затверджується «Положення про Державну службу України з надзвичайних ситуацій», формуються управління ДСНС.

З 1 липня 2013 року набув чинності «Кодекс цивільного захисту України», який визначив відносини, пов'язані із захистом населення, територій, навколишнього природного середовища та майна від надзвичайних ситуацій, регуванням на них, функціонуванням єдиної державної системи цивільного захисту, та визначає повноваження органів державної влади, Ради міністрів Автономної Республіки Крим, органів місцевого самоврядування, права та обов'язки громадян України, іноземців та осіб без громадянства, підприємств, установ та організацій незалежно від форми власності. У жовтні 2013 року президентським Указом встановлено професійне свято – «День пожежної охорони», який щорічно відзначається 17 квітня.

Висновки. У квітні 2014 року Державну службу з надзвичайних ситуацій «забрали» з Міністерства оборони і знову підпорядкували Міністерству внутрішніх справ. Рішення підписав прем'єр-міністр України Арсеній Яценюк. Це пояснили тим, що в умовах російської агресії в Криму і на Донбасі так можна буде оперативніше приймати рішення з врегулювання надзвичайних ситуацій. 25 березня Бочковського і його заступника Стоєцького затримали прямо на засіданні уряду України за корупцію. Виконуючим обов'язки керівника став Зорян Шкіряк, який повернувся до роботи в МВС після операції по евакуації українців із зруйнованого землетрусом Непалу. 14 травня 2015 року розпорядженням Кабінету Міністрів України №469-р Головою Державної служби України з надзвичайних ситуацій призначений Микола Чечоткін.

Новий виток реформи ДСНС анонсували на початку 2016 року. В першу чергу планували позбутися від пожежних інспекцій, де існує корупція. «Пожежна інспекція – орган, корупційна емність якого настільки велика, що важко уявити. Орган, який дискредитує реальну роботу і реальний подвиг справжніх хлопців-вогнеборців. Коли ми бачимо представника цього органу, у кожного підприємця псується настрій. Ми пропонуємо змінити систему і перейти до тих методів, які отримали розвиток в світі, де це комфортно для суспільства. Ми пропонуємо абсолютно нову систему профілактики запобігання надзвичайним ситуаціям, пов'язану з поділом на зони ризику. Підприємства високої зони ризику будуть контролюватися. Державні підприємства будуть контролюватися. Підприємствам середньої і малої зони ризику – ми пропонуємо недержавне добровільне страхування», – пояснив міністр внутрішніх справ Арсен Аваков.

На початку 2017 року уряд України схвалив Стратегію реформування системи ДСНС. Прийняття акта дозволить реалізувати заходи і завдання у сфері цивільного захисту, спрямовані на підвищення рівня захисту населення і територій від надзвичайних ситуацій у мирний час та в особливий період. Реалізацію Стратегії передбачається здійснювати трьома етапами протягом 2017-2020 років. На першому етапі, зокрема, планувалося передача майнових комплексів державних пожежно-рятувальних підрозділів та іншого майна ДСНС з державної в комунальну власність, покладення на органи місцевого самоврядування повноважень із забезпечення пожежної безпеки населених пунктів і територій, стимулювання участі громадян у місцевій і добровільній пожежній охороні. Крім того, планується поси-

лення відповідальності керівників суб'єктів господарювання за порушення вимог щодо пожежної та техногенної безпеки шляхом запровадження дієвих адміністративних санкцій.

Стратегією передбачено визначення необхідної кількості пожежно-рятувальних підрозділів (пожежних частин) місцевої і добровільної пожежної охорони в об'єднаних територіальних громадах, їх чисельності, місць дислокації з урахуванням часу прибуття до місця виклику (10 хвилин у місті та 20 хвилин у сільській місцевості). Також буде підвищена спроможність підрозділів ДСНС, які виконують піротехнічні роботи, здійснювати гуманітарне розмінування території від вибухонебезпечних предметів. На другому етапі, (2018р.), проводилася реорганізація сил цивільного захисту ДСНС. До їх складу входять: аварійно-рятувальні, спеціальні та спеціалізовані підрозділи, які безпосередньо підпорядковуються апарату ДСНС, регіональні аварійно-рятувальні підрозділи, державні пожежно-рятувальні підрозділи ДСНС, об'єктові пожежно-рятувальні підрозділи. На третьому етапі, протягом 2019-2020 років, проходить оптимізація організаційної структури ДСНС. Фінансування заходів, передбачених Стратегією, здійснюватиметься в межах бюджетних коштів, передбачених у державному та місцевих бюджетах, у межах видатків, передбачених головним розпорядником коштів на відповідний рік.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Вогнеборці. Історія пожежництва на теренах сучасної України. Науково-популярне видання. К. 2018.
2. Гошко Т. Нариси з історії Магдебурзького права в Україні XIV – початку XVI століття Л. 2002.

3. Збірник законів та розпоряджень робітничо-селянського уряду України // Юридична енциклопедія : [у 6 т.] / ред. кол. Ю. С. Шемшученко (відп. ред.) [та ін.] — К. : Українська енциклопедія ім. М. П. Бажана, 1998. — Т. 2 : Д — Й. — 744 с.

4. Історія гірничорятувальної справи [Електронний ресурс] — Режим доступу: <http://miningwiki.ru/wiki/>

5. Історія цивільної оборони [Електронний ресурс] — Режим доступу:

6. http://cdn.sbor.ru/Files/file/istoriya_go.pdf

7. Крижанівський І.О. Про рудничні пожежі. Гірничий журнал т. II, 1896.

8. Повість врем'яних літ: Літопис (За Іпатським списком) / Пер. з давньоруської, післяслово, комент. В. В. Яременка.— К.: Рад. письменник, 1990.—558 с.

9. В. С. Шандра. Полное собрание законов Российской империи // Энциклопедія історії України : у 10 т. / редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. ; Інститут історії України НАН України. — К. : Наук. думка, 2011. — Т. 8 : Па — Прик. — С. 347. — 520 с.

10. Попович С. Пожежництво в історії Галицького краю (1772-1939) Л. 2006.

11. Romanenko E. Chaplai I. ANALYSIS OF THE MAIN DIRECTIONS OF PRESERVATION AND DEVELOPMENT OF THE TERRITORIES OF KYIV REGION / I. Chaplay // Публічне урядування. — 2017. — №1 (6) — березень 2017. — С.162-170

REFERENCES:

1. Vogneborci. Istorija pozhezhnictva na terenah suchasnoї Ukraїni. [Fire fighters. History of firefighting in the territory of modern Ukraine]. Popular science publication. Kiev [in Ukrainian].

2. Goshko, T. (2002) Narisi z istoriї Magdeburz'kogo prava v Ukraїni XIV – pochatku XVI stolittja L. [Essays on the History of Magdeburg Law in Ukraine in the Fourteenth and Early Sixteenth Centuries]. Lviv [in Ukrainian].

3. Shemshuchenko, Yu. S. (1998). Zbirnik zakoniv ta rozporjadzhen' robitnicho-seljans'kogo urjadu Ukraїni [Collection of Laws and Orders of the Workers' and Peasants' Government of Ukraine]. (Vols. 1-6). Donetsk: YuhoVostok [in Ukrainian].

4. Istorija gornichorjatuval'noї spravi [History of mining and rescue]. (n.d.). https://uk.wikipedia.org/wiki/Головна_сторінка. Retrieved from <http://miningwiki.ru/wiki/> [in Ukrainian].

5. Istorija civil'noї oboroni [History of Civil Defense]. (n.d.). Retrieved from http://cdn.sbor.ru/Files/file/istoriya_go.pdf [in Ukrainian].

6. Krizhanovsky, I.O. (1896). Pro rudnichni pozhezhi [About mine fires]. Kyiv: Znannia [in Ukrainian].

7. Povist' vrem'janih lit: Litopis (Za Ipats'kim spiskom) (1990) [Tale of the Seasons: Chronicle (According to Ipatich List)]. Kyiv: Rad. pis'mennik [in Ukrainian].

8. Shandra, V. S. (2011) Polnoe sobranie zakonov Rossijskoj imperii [The Complete Collection of Laws of the Russian Empire]. (Vols. 1-6). Kiev: Naukova dumka [in Ukrainian].

9. Popovich, S. (2006) Pozhezhnictvo v istoriї Galic'kogo kraju (1772-1939) [Firefighting in the History of the Halych Region] (1772-1939) Lviv [in Ukrainian].

10. Romanenko E. Chaplai I. ANALYSIS OF THE MAIN DIRECTIONS OF PRESERVATION AND DEVELOPMENT OF THE TERRITORIES OF KYIV REGION / I. Chaplay // Публічне урядування. — 2017. — №1 (6) — березень 2017. — С.162-170

Воропай Любов Анатоліївна,

аспірантка кафедри політології та філософії Харківського регіонального інституту державного управління Національної академії державного управління при Президентові України, 61001, м. Харків, просп. Московський 78, тел. (057) 732 30 42, e-mail: Liubov.Voropai@ukr.net, <https://orcid.org/0000-0002-0677-8513>

СОЦІАЛЬНІ СТАНДАРТИ У СФЕРІ ЗАХИСТУ УЧАСНИКІВ АТО: ТЕОРЕТИКО-ПРИКЛАДНИЙ АСПЕКТ

Анотація. Наукова стаття присвячена комплексному дослідженню та визначенню соціальних стандартів у сфері захисту учасників АТО.

Авторкою визначено, що соціально-економічна ситуація в Україні тісно пов'язана із переходом до ринкових відносин, що обумовлює необхідність реалізації принципово іншої державної політики у даній сфері. У сучасних ринкових умовах соціальна політика будь-якої держави представлена у вигляді єдності п'яти її основних елементів: забезпечення зайнятості, регулювання доходів населення, соціальні гарантії, соціальний захист, охорона здоров'я та екологічна безпека населення. Внаслідок чого, найважливішою ланкою соціальної політики повинна бути система державних соціальних стандартів, яка передбачає цілеспрямовану діяльність держави в питаннях гарантованого і більше справедливого задоволення матеріальних і духовних потреб громадян.

З урахуванням представлених висновків доведено, що соціальні стандарти може бути визначено в якості сукупності правил та характеристик, встановлених на законодавчому рівні з метою прямого та опосередкованого обґрунтування соціальних прав та гарантій по відношенню до учасників АТО.

Визначено, що не дивлячись на широкий спектр досить різноманітних соціальних стандартів учасників АТО, найбільш важливими та життєвонеобхідними є лише дві групи: соціальні стандарти направлені на забезпечення мінімальних соціальних гарантій (прожитковий мінімум, мінімальний розмір пенсійного забезпечення та соціальної допомоги, норми забезпечення освітніми та медичними послугами тощо); а також – раціональні, тобто середні стандарти, які є індикаторами соціальної ситуації в державі та соціального благополуччя учасників АТО (пільги щодо забезпеченості житлом, показники якості їх життя тощо).

Доктринальний аналіз положень нормативних актів, а також соціальних пільг передбачених для учасників АТО дозволив зробити висновок, що ключовим індикатором кожного соціального стандарту є соціальні норми і нормативи, під якими необхідно розуміти показники необхідного споживання продуктів харчування, непродовольчих товарів і послуг та забезпечення освітніми, медичними, житлово-комунальними, соціально-культурними послугами.

Констатовано, що перспективи подальших досліджень мають полягати у поглибленому вивченні та виробленні конкретних пропозицій щодо соціальних стандартів учасників АТО з метою забезпечення оптимального розвитку соціальних відносин та задоволення їхніх життєвонеобхідних потреб.

Ключові слова: державне управління, соціальний захист учасників АТО, законодавство у сфері соціального захисту, нормативно-правове забезпечення, соціальний захист, державне регулювання соціального захисту, стандарти соціального захисту.

Voropay Lyubov Anatolyevna,

Graduate student of department of political science and philosophy Kharkiv Regional Institute of Public Administration of the National Academy of Public Administration attached to the Office of the President of Ukraine, 61001, Kharkiv, Moskovsky Ave 78, tel. (057) 732 30 42, e-mail: Liubov.Voropai@ukr.net, <https://orcid.org/0000-0002-0677-8513>

SOCIAL STANDARDS IN THE SPHERE OF PROTECTION OF PARTICIPANTS OF ATO: THEORETICAL-APPLIED ANALYSIS

Abstract. The scientific article is devoted to a complex research and definition of social standards in the sphere of protection of participants of ATO.

By the author, it defined that a social and economic situation in Ukraine connected with transition to the market relations what causes need of realization essentially of other state policy in this sphere. In modern market conditions, social policy of any state presented in the form of unity of five of its basic elements: employment, regulation of income of the population, social guarantees, social protection, health care and environmental safety of the population. Owing to what, the system of the state social standards, which provides purposeful activity of the state in questions of the guaranteed and fairer satisfaction of material and spiritual needs of citizens, has to be the major a link of social policy.

Taking into account the presented conclusions it proved what social standards defined as set of the rules and characteristics established at the legislative level for the purpose of direct and mediated justification of the social rights and guarantees in relation to participants of ATO.

It defined that despite a wide range enough various social standards of participants of ATO, the most important and are necessary only two groups are: social standards are aimed at providing the minimum social guarantees (a living wage, the minimum amount of provision of pensions and social help, norm of providing with educational and medical services, etc.); and also – rational, that is average standards which are indicators of a social situation in the state and social wellbeing of participants of ATO (privileges on security with housing, indicators of quality of their life, etc.).

Doctrinal the analysis of provisions of regulations and also social privileges of the ATO provided for participants allowed to draw a conclusion that social norms and standards as which it is necessary to understand indicators of necessary consumption of food, nonfoods and services and providing with educational, medical, housing-and-municipal, welfare services are the key indicator of each social standard.

It noted that prospects of further researches have to consist in profound studying and elaboration of specific proposals of rather social standards of participants of ATO for ensuring optimum development of the social relations and satisfaction them vitally needs.

Keywords: public administration, social protection of participants of ATO, the legislation in the sphere of social protection, standard legal support, social protection, state regulation of social protection, standards of social protection.

Постановка проблеми. На сучасному етапі становлення й розвитку української державності все частіше набуває актуальності питання функціонування й забезпечення концептуальних принципів соціальної держави. Переважна більшість досліджень присвячена етимологічному визначенню сутності соціальної держави, її функцій та особливостей. Разом з тим більшість фахівців сходяться в тому, що соціальною можна назвати таку державу, яку будує свою політику з урахуванням інтересів усіх без винятку соціальних верств і груп, що складають сучасне українське суспільство.

У Конституції закріплено, що Україна є соціальною, правовою державою [1]. Але, вказуючи про належність нашої країни до соціальної, слід пам'ятати не лише про її якісні характеристики, але й про кількісні індикатори, що прямо та опосередковано відображають її соціальний зміст та спрямованість. Соціальні стандарти відносяться саме до таких кількісних індикаторів, які визначають нормативи соціальної політики і дозволяють проводити порівняльний аналіз, в тому числі і з іншими країнами.

При чому, зазначені положення набувають ще більшого значення по відношенню до окремих структурних елементів українського суспільства, які є найбільш вразливими у зв'язку із особливим правовим та соціальним статусом, що яскраво простежується на прикладі учасників АТО.

Огляд останніх досліджень і публікацій. Дослідження теоретико-правових проблем соціального захисту, в цілому, у різні часи привалювали з наукової точки зору різних вчених: правників, соціологів, педагогів, а також фахівців в сфері державного управління. Безпосередньо інститут соціального захисту населення знайшов своє закріплення та аналіз

у наукових працях таких вчених як: М. Білинська, Н. Волгіна, М. Кравченко, В. Лаврухін, О. Морозова, Б. Ракитський, Н. Рімашевська, О. Холостова, Л. Якушев, С. Янова.

Безпосередньо державному регулюванню соціального захисту в Україні присвячені наукові розробки В. Бідак, В. Гайдуцького, В. Скуратівського, а окремі особливості соціального забезпечення учасників АТО та їхніх сімей були предметом дослідження П. Ворони, Л. Сіньова, І. Грабчук, О. Кондратенка та ін.

Але, попри сталий науковий інтерес до інституту соціального захисту, визначення його стандартів на прикладі особливо важливої соціальної групи – учасників АТО залишається малодослідженою проблематикою, що й зумовило науковий інтерес авторки.

Внаслідок чого **метою** даної статті є повне, всебічне та доктринальне дослідження стандартів соціального захисту учасників АТО з урахуванням положень вітчизняного законодавства, державної політики та міжнародного досвіду.

Виклад основного матеріалу. Соціально-економічна ситуація в Україні тісно пов'язана із переходом до ринкових відносин, що обумовлює необхідність реалізації принципово іншої державної політики у даній сфері. У сучасних ринкових умовах соціальна політика будь-якої держави представлена у вигляді єдності п'яти її основних елементів: забезпечення зайнятості, регулювання доходів населення, соціальні гарантії, соціальний захист, охорона здоров'я та екологічна безпека населення.

Найважливішою ланкою соціальної політики повинна бути система державних соціальних стандартів, яка передбачає цілеспрямовану діяльність держави в питаннях гарантованого і більше справедливого задоволення

матеріальних і духовних потреб громадян. Для вирішення зазначених питань 05 жовтня 2000 року було прийнято Закон України «Про державні соціальні стандарти та державні соціальні гарантії» № 2017-III, а також з метою визначення пріоритетів державної соціальної політики щодо забезпечення потреб людини в матеріальних благах і послугах та фінансових ресурсів для їх реалізації [2].

Природньо, що цілком очевидним постає питання щодо етимологічного змісту поняття «стандарт», яке законодавцем визначається досить по-різному.

Зокрема, відповідно до п. 20 ч. 1 ст. 1 Закону України «Про стандартизацію» від 05 червня 2014 року № 1315-VII стандарт – це нормативний документ, заснований на консенсусі, прийнятий визнаним органом, що встановлює для загального і неодноразового використання правила, настанови або характеристики щодо діяльності чи її результатів, та спрямований на досягнення оптимального ступеня впорядкованості в певній сфері [3]. А у відповідності до ч. 1 ст. 1 Закону України державні соціальні стандарти – встановлені законами, іншими нормативно-правовими актами соціальні норми і нормативи або їх комплекс, на базі яких визначаються рівні основних державних соціальних гарантій [2].

Таким чином, в контексті даного дослідження соціальний стандарт може бути визначено в якості сукупності правил та характеристик, встановлених на законодавчому рівні з метою прямого та опосередкованого обґрунтування соціальних прав та гарантій по відношенню до учасників АТО.

В цілому, формування і застосування державних мінімальних соціальних стандартів здійснюються виходячи з таких принципів: дотримання гарантій достатнього життєвого рів-

ня для кожного; законодавчого встановлення найважливіших державних соціальних стандартів і нормативів; диференційованого за соціально-демографічними ознаками підходу до визначення нормативів; наукової обґрунтованості норм споживання та забезпечення; соціального партнерства; гласності та громадського контролю при їх визначенні та застосуванні; урахування вимог норм міжнародних договорів України у сфері соціального захисту та трудових відносин.

Державні соціальні стандарти і нормативи формуються, встановлюються та затверджуються у порядку, визначеному Кабінетом Міністрів України за участю та погодженням з іншими сторонами соціального партнерства, наприклад органами державної влади та місцевого самоврядування, громадськими організаціями, незалежними експертами залучених на засадах гласності, а в окремих випадках об'єднаннями профспілок.

Незалежно від категорії громадян чи прошарку суспільства ключовим, тобто базовим державним соціальним стандартом є прожитковий мінімум, встановлений законом, на основі якого визначаються державні соціальні гарантії та стандарти у сферах доходів населення, житлово-комунального, побутового, соціально-культурного обслуговування, охорони здоров'я та освіти тощо.

У зв'язку з проведенням на сході України антитерористичної операції питання захисту прав учасників АТО, членів їх сімей, внутрішньо переміщених осіб та постраждалих внаслідок зазначеної операції на сьогоднішній день є одним із найважливіших напрямків діяльності держави. На сьогоднішній день чинним законодавством передбачено чимало актів, які в різній мірі передбачають захист прав та інтересів, надання матеріальної до-

помоги, пільг та інше соціальне забезпечення учасникам АТО та членам їх сімей [4].

Затверджена указом Президента України від 25 серпня 2015 року №501/2015 Національна стратегія у сфері прав людини, зосереджена на вирішенні основних системних проблем у сфері захисту прав і свобод людини та нових викликах суспільства, але не вичерпує повністю проблематику у зазначеній сфері [5]. Удосконалення системи захисту прав і свобод людини має здійснюватися з урахуванням як вітчизняного досвіду, так і напрацьованих та апробованих міжнародною спільнотою засад і принципів. У цьому зв'язку доцільно апробувати досвід Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, правозахисних організацій України, Організації Об'єднаних Націй, Ради Європи, Організації з безпеки і співробітництва в Європі, інших міжнародних організацій, а також практики Європейського суду з прав людини.

Серед основних та ключових нормативно-правових актів в сфері соціального захисту й стандартів є Закон України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту» від 22 жовтня 1993 року №3551-ХІІ, за результатами внесення змін до якого, учасників АТО було ототожнено із учасниками бойових дій. Відповідно до ст. 12 даного Закону України учасникам бойових дій надаються такі соціальні пільги як:

1) безплатне одержання ліків, лікарських засобів, імунобіологічних препаратів та виробів медичного призначення за рецептами лікарів;

2) першочергове безплатне зубопротезування (за винятком протезування з дорогоцінних металів);

3) безоплатне забезпечення санаторно-курортним лікуванням або одержання компенсації вартості само-

стійного санаторно-курортного лікування. Порядок надання путівок, розмір та порядок виплати компенсації вартості самостійного санаторно-курортного лікування визначаються Кабінетом Міністрів України;

4) 75-процентна знижка плати за користування житлом (квартирна плата) в межах норм, передбачених чинним законодавством;

5) 75-процентна знижка плати за користування комунальними послугами (газом, електроенергією та іншими послугами) та скрапленням балонним газом для побутових потреб в межах середніх норм споживання;

6) 75-процентна знижка вартості палива, в тому числі рідкого, в межах норм, встановлених для продажу населенню, для осіб, які проживають у будинках, що не мають центрального опалення;

7) безплатний проїзд усіма видами міського пасажирського транспорту, автомобільним транспортом загального користування в сільській місцевості, а також залізничним і водним транспортом приміського сполучення та автобусами приміських і міжміських маршрутів тощо;

8) користування при виході на пенсію (незалежно від часу виходу на пенсію) чи зміні місця роботи поліклініками та госпіталями, до яких вони були прикріплені за попереднім місцем роботи;

9) щорічне медичне обстеження і диспансеризація із залученням необхідних спеціалістів;

10) першочергове обслуговування в лікувально-профілактичних закладах, аптеках та першочергова госпіталізація;

11) виплата допомоги по тимчасовій непрацездатності в розмірі 100 процентів середньої заробітної плати незалежно від стажу роботи;

12) використання чергової щорічної відпустки у зручний для них час, а також одержання додаткової відпустки із збереженням заробітної плати строком 14 календарних днів на рік;

13) переважне право на залишення на роботі при скороченні чисельності чи штату працівників у зв'язку із змінами в організації виробництва і праці та на працевлаштування у разі ліквідації підприємства, установи, організації;

14) першочергове забезпечення жилою площею осіб, які потребують поліпшення житлових умов, та першочергове відведення земельних ділянок для індивідуального житлового будівництва, садівництва і городництва, першочерговий ремонт жилих будинків і квартир цих осіб та забезпечення їх паливом;

15) одержання позики на будівництво, реконструкцію або капітальний ремонт жилих будинків і подвірних будівель, приєднання їх до інженерних мереж, комунікацій, а також позики на будівництво або придбання дачних будинків і благоустрій садових ділянок з погашенням її протягом 10 років починаючи з п'ятого року після закінчення будівництва. Зазначені позики надаються у порядку, який визначається Кабінетом Міністрів України;

16) першочергове право на вступ до житлово-будівельних (житлових) кооперативів, кооперативів по будівництву та експлуатації колективних гаражів, стоянок для транспортних засобів та їх технічне обслуговування, до садівницьких товариств, на придбання матеріалів для індивідуального будівництва і садових будинків;

17) безплатний проїзд один раз на два роки (туди і назад) залізничним, водним, повітряним або міжміським автомобільним транспортом, незалежно від наявності залізничного спо-

лучення, або проїзд один раз на рік (туди і назад) вказаними видами транспорту з 50-процентною знижкою;

18) зі сплати податків, зборів, мита та інших платежів до бюджету відповідно до податкового та митного законодавства;

19) позачергове користування всіма послугами зв'язку та позачергове встановлення на пільгових умовах квартирних телефонів;

20) першочергове обслуговування підприємствами, установами та організаціями служби побуту, громадського харчування, житлово-комунального господарства, міжміського транспорту;

21) позачергове обслуговування закладами та установами, що надають соціальні послуги з догляду;

22) учасникам бойових дій на території інших держав надається переважне право на вступ до закладів вищої, фахової передвищої освіти, право на позаконкурсний вступ до закладів професійної (професійно-технічної) освіти і на курси для одержання відповідних професій.

Учасникам бойових дій пенсії або щомісячне довічне грошове утримання чи державна соціальна допомога, що виплачується замість пенсії, підвищуються в розмірі 25 процентів прожиткового мінімуму для осіб, які втратили працездатність.

Щорічно до 5 травня учасникам бойових дій виплачується разова грошова допомога у розмірі, який визначається Кабінетом Міністрів України в межах бюджетних призначень, встановлених законом про Державний бюджет України.

Держава забезпечує учасникам бойових дій та їх дітям, у тому числі дітям, які навчаються за денною формою навчання у закладах професійної (професійно-технічної), фахової передвищої та вищої освіти, – до закінчення такими дітьми закладів освіти,

але не довше ніж до досягнення ними 23 років, державну цільову підтримку для здобуття професійної (професійно-технічної), фахової передвищої та вищої освіти у державних та комунальних закладах освіти.

Державна цільова підтримка для здобуття професійної (професійно-технічної), фахової передвищої та вищої освіти надається у вигляді: повної або часткової оплати навчання за рахунок коштів державного та місцевих бюджетів; пільгових довгострокових кредитів для здобуття освіти; соціальної стипендії; безоплатного забезпечення підручниками; безоплатного доступу до мережі Інтернет, систем баз даних в закладах освіти; безоплатного проживання в гуртожитку; інших заходів, затверджених Кабінетом Міністрів України [6].

Питання соціального захисту учасників антитерористичної операції регулюються також Указом Президента України «Про додаткові заходи щодо соціального захисту учасників антитерористичної операції», Кодексом законів про працю України, законами України «Про встановлення державної допомоги постраждалим учасникам масових акцій громадського протесту та членам їх сімей», «Про статус ветеранів військової служби, ветеранів органів внутрішніх справ, ветеранів Національної поліції і деяких інших осіб та їх соціальний захист», «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування», «Про пенсійне забезпечення осіб, звільнених з військової служби, та деяких інших осіб», «Про реабілітацію інвалідів в Україні», «Про відпустки» та іншими нормативними актами.

Доктринальний аналіз положень зазначених нормативних актів, а також соціальних пільг передбачених для учасників АТО дозволяє зробити висновок, що ключовим індикатором

кожного соціального стандарту є соціальні норми і нормативи, під якими необхідно розуміти показники необхідного споживання продуктів харчування, непродовольчих товарів і послуг та забезпечення освітніми, медичними, житлово-комунальними, соціально-культурними послугами.

А отже, всю сукупність структурних елементів та напрямків соціального захисту учасників АТО можна об'єднати у такі соціальні стандарти як:

- в залежності від сфери застосування: у сфері доходів; у сфері соціальних послуг; у сфері житлово-комунального обслуговування; у сфері транспортного обслуговування та зв'язку; у сфері охорони здоров'я; у сфері забезпечення навчальними закладами; у сфері обслуговування закладами культури; у сфері обслуговування закладами фізичної культури та спорту; у сфері побутового обслуговування, торгівлі та громадського харчування;

- в залежності від суб'єктного складу: ті, які безпосередньо стосуються учасників АТО; ті, які стосуються учасників АТО та членів їхніх сімей; ті, які стосуються учасників АТО, але можуть реалізуватися лише членами їхніх сімей;

- за ступенем визначеності: стандарти, які стосуються прав та гарантій, які є абсолютними та не потребують вчинення жодних дій з боку учасників АТО; стандарти, які стосуються прав та гарантій, які є відносними та потребують вчинення певних юридично-значимих дій з боку учасників АТО (наприклад, отримання окремих витягів, довідок, заповнення декларацій з метою отримання тієї чи іншої соціальної пільги) [7, с. 32; 8, с. 86];

- за терміном дії: строкові; безстрокові; разові [9, с. 26].

Варто зазначити, що не дивлячись на широкий спектр досить різноманітних соціальних стандартів учасників

АТО, вважаємо, що найбільш важливими та життєвонеобхідними є лише дві групи: соціальні стандарти направлені на забезпечення мінімальних соціальних гарантій (прожитковий мінімум, мінімальний розмір пенсійного забезпечення та соціальної допомоги, норми забезпечення освітніми та медичними послугами тощо); а також друга група – раціональні, тобто середні стандарти, які є індикаторами соціальної ситуації в державі та соціального благополуччя учасників АТО (пільги щодо забезпеченості житлом, показники якості їх життя тощо).

З метою впровадження соціальних стандартів учасників АТО в межах окремих адміністративно-територіальних одиниць у досить різноманітних сферах суспільного та державного життя місцевою владою додатково розробляються допоміжні заходи й гарантій із залученням необхідних грошових коштів, наприклад за результатами підбиття підсумків щодо реалізації соціальних стандартів учасникам АТО в межах Сумської області констатовано, що з обласного бюджету у 2019 році надано матеріальну допомогу 16 сім'ям загиблих та 142 постраждалим військовослужбовцям, які брали участь в АТО/ООС на загальну суму 4,8 млн гривень, 16 сім'ям загиблих – на поліпшення матеріально-побутових умов на загальну суму 433,5 тис. гривень; забезпечено твердим паливом 1494 сім'ї військовослужбовців, або надано компенсацію замість нього – на загальну суму 4 млн гривень; виплачено компенсацію за проходження обстеження методом магнітно-резонансної томографії 29 військовослужбовцю на загальну суму 36,2 тис. гривень; відшкодовано вартість робіт із встановлення пам'ятників та облаштування місць поховання загиблих (померлих) воїнів 13 роди-

нам на загальну суму 142,9 тис. гривень [10].

За станом на перший квартал 2020 року на території Харківської області виплачено пільг та житлових субсидій учасникам АТО на оплату житлово-комунальних послуг, придбання твердого та рідкого пічного побутового палива і скрапленого газу на суму 20, 949 тис. гривень, що на 23% більше у порівнянні із аналогічним періодом минулого року, а також вжито заходи із психологічної реабілітації, соціальної та професійної адаптації, забезпечення санаторно-курортним лікуванням постраждалих на суму в 280, 77 тис. гривень, що також більше у порівнянні із минулим роком на 33% [11].

В той же час, аналіз виконання та дотримання соціальних стандартів по відношенню до учасників АТО на інших територіях України, свідчить про відсутність чітких та дієвих механізмів впровадження соціальної допомоги зазначеній категорії громадян, що пов'язано й з відсутністю дієвого контролю з боку окремих наглядових державних органів. Вважаємо, що зазначені недоліки можуть бути усунуті за прикладом інших держав, наприклад Канади, у якій функціонує управління омбудсмена у справах ветеранів до функціональних обов'язків якого належить забезпечення соціальних стандартів та вільний доступ до державних програм [12].

Висновки. Виходячи з вищевикладеного можна зробити висновок про те, що соціальні стандарти мають бути визначені в якості сукупності правил та характеристик, встановлених на законодавчому рівні з метою прямого та опосередкованого обґрунтування соціальних прав та гарантій по відношенню до учасників АТО. Серед численної кількості різноманітних соціальних стандартів найбільш важливими та життєвонеобхідними

є лише дві групи: соціальні стандарти направлені на забезпечення мінімальних соціальних гарантій та раціональні соціальні стандарти, тобто середні стандарти, які є індикаторами соціальної ситуації в державі загалом й соціального благополуччя учасників АТО.

Перспективи подальших досліджень полягають у поглибленому вивченні та виробленні конкретних пропозицій щодо соціальних стандартів учасників АТО з метою забезпечення оптимального розвитку соціальних відносин та задоволення їхніх життєвонеобхідних потреб.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Конституція України: прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 року. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.

2. Закон України Про державні соціальні стандарти та державні соціальні гарантії : прийнятий 05.10.2000 року №2017-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2000. № 48. Ст. 409.

3. Закон України Про стандартизацію : прийнятий 05.06.2014 року № 1315-VII. *Відомості Верховної Ради України*. 2014. № 31. Ст. 1058.

4. Захисту прав учасників АТО, членів їх сімей, внутрішньо переміщених осіб найважливіших напрямків діяльності держави. *Головне управління Державної фіскальної служби у Рівненській області*. URL: <http://rv.sfs.gov.ua/diialnist/ya-mayu-pravo!/360019.html> (дата звернення 12.III.2020).

5. Указ Президента України Про затвердження Національної стратегії у сфері прав людини : прийнятий 25.08.2015 року №501/2015. *Офіційний вісник України*. 2015. №69. Стр. 12. Ст. 2257.

6. Закон України Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту:

прийнятий 22.10.1993 року №3551-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1993. №45. Ст. 425.

7. Миронова Т. К. Право и социальная защита. Москва : Права человека, 2006. 336 с.

8. Гансова Е. А. Методологічні засади соціальної політики. *Актуальні проблеми політики*, 1997. Вип. 12. С. 84–91.

9. Горностаєва Л. Проблеми соціально-культурної реабілітації інвалідів. *Соціально-культурна реабілітація інвалідів*, 2003. № 3. С. 26–27.

10. Підсумки роботи соціальної сфери в регіоні підбили на Сумщині. *Міністерство соціальної політики України*. URL: <https://www.msp.gov.ua/news/18211.html> (дата звернення 21.III.2020).

11. Основні показники діяльності Управління праці та соціального захисту населення Харківської міської ради станом на 01.03.2020 року. *Департамент праці та соціальної політики Харківської міської ради*. URL: <https://soczahist.kharkov.ua/2020/03/%d0%be%d1%81%d0%bd%d0%be%d0%b2%d0%bd%d1%96-%d0%bf%d0%be%d0%ba%d0%b0%d0%b7%d0%bd%d0%b8%d0%ba%d0%b8-%d0%b4%d1%96%d1%8f%d0%bb%d1%8c%d0%bd-%d0%be%d1%81%d1%82%d1%96-%d1%83%d0%bf%d1%80%d0%b0%d0%b2%d0%bb-16/> (дата звернення 19.III.2020).

12. Veterans Affairs Canada. URL: <http://www.veterans.gc.ca/eng/about-us/veterans-billof-rights> (дата звернення 30.III.2020).

REFERENCES:

1. Konstytutsiya Ukrayiny: pryynyata na p'yatyi sesiyi Verkhovnoyi Rady Ukrayiny 28 chervnya 1996 roku [The Constitution of Ukraine: adopted at the fifth session of the Verkhovna Rada of Ukraine on June 28, 1996]. (1996, June 28). *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrayiny – Bulletin of Verkhovna Rada of Ukraine*. Kyiv: Parlam. vyd-vo [in Ukrainian].

2. Zakon Ukrayini Pro derzhavni socialni standarti ta derzhavni socialni

garantiyi : priinyatij 05.10.2000 roku №2017-III [Law of Ukraine, on the state social standards and state social guarantees from Oct. 5, 2000, № 2017-III] (2000, October 5). *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy – Bulletin of Verkhovna Rada of Ukraine*. Kyiv : Parlam. vyd-vo [in Ukrainian].

3. Zakon Ukrainy Pro standartizaciyu : priinyatij 05.06.2014 roku № 1315-VII. [Law of Ukraine, on standardization from Jun. 5, 2014, № 1315-VII] (2014, June 5). *Vidomosti Verkhovnoi Radi Ukrainy. – Bulletin of Verkhovna Rada of Ukraine*. Kyiv : Parlam. vyd-vo [in Ukrainian].

4. Golovne upravlinnya Derzhavnoyi fiskalnoyi sluzhbi u Rivnenskiy oblasti «Zahistu prav uchashchikiv ATO, chleniv yih simej, vnutrishno peremishenih osib najvazhlivishih napryamkiv diyalnosti derzhavi» [Head department of the public fiscal service in the Rivne region. «Protection of the rights of participants of ATO, members of their families, internally displaced persons of the major activities of the state».]. Retrieved from <http://rv.sfs.gov.ua/diialnist/ya-mayu-pravo!/360019.html/> [in Ukrainian].

5. Ukaz Prezidenta Ukrainy Pro zatverdzhennya Nacionalnoyi strategiyi u sferi prav lyudini : priinyatij 25.08.2015 roku №501/2015. [Decree of the President of Ukraine, on the adoption of national strategy in human rights from Aug. 25, 2015, №501/2015]. (2015, August 25). *Oficijnij visnik Ukrainy. – Official bulletin of Ukraine. 2015*. [in Ukrainian].

6. Zakon Ukrainy Pro status veteraniv vijni, garantiyi yih socialnogo zahistu: priinyatij 22.10.1993 roku №3551-XII. [Law of Ukraine, on the status of veterans of war, guarantees of their social protection from Oct. 22, 1993, № 3551-XII] (1993, October 22). *Vidomosti Verkhovnoi Radi Ukrainy – Bulletin of Verkhovna Rada of Ukraine*. Kyiv : Parlam. vyd-vo [in Ukrainian].

7. Mironova, T.K. (2006). *Pravo i socialnaya zashita [Right, number protection]*. Moscow: Human rights [in Russian].

8. Gansova, E.A. (1997). Metodologichni zasadi socialnoyi politiki [Methodological principles of social policy]. *Aktualni problemi politiki. – Current problems of political*, 12, 84-91.

9. Gornostayeva, L. (2003). Problemi socialno-kulturnoyi reabilitaciyi invalidiv [Problem of welfare rehabilitation of disabled people]. *Socialnij zahist. – Social protection*, 3, 26–27.

10. Ministerstvo socialnoyi politiki Ukrainy. «Pidsumki roboti socialnoyi sferi v regioni pidbili na Sumshini» [Ministry of social policy of Ukraine «The results of work of the social sphere in the region were summed up in Sumshchina»]. *m.sp.gov.ua/news/18211.html*. Retrieved from <https://www.m.sp.gov.ua/news/18211.html/> [in Ukrainian].

11. Departament praci ta socialnoyi politiki Harkivskoyi miskoyi radi «Osnovni pokazniki diyalnosti Upravlinnya praci ta socialnogo zahistu naseleण्या Harkivskoyi miskoyi radi stanom na 01.03.2020 roku» [Department of work and social policy of the Kharkiv city council «Key performance indicators of management of work and social protection of the population of the Kharkiv city council as of 01.03.2020»]. *soczhahist.kharkov.ua* Retrieved from <https://soczhahist.kharkov.ua/2020/03/%d0%be%d1%81%d0%bd%d0%be%d0%b2%d0%bd%d1%96-%d0%bf%d0%be%d0%ba%d0%b0%d0%b7%d0%bd%d0%b8%d0%ba%d0%b8-%d0%b4%d1%96%d1%8f%d0%bb%d1%8c%d0%bd-%d0%be%d1%81%d1%82%d1%96-%d1%83%d0%bf%d1%80%d0%b0%d0%b2%d0%bb-16/> [in Ukrainian].

12. Veterans Affairs Canada. Retrieved from <http://www.veterans.gc.ca/eng/about-us/veterans-billof-rights/> [in English].

ФУНКЦІОНУВАННЯ І РОЗВИТОК МЕХАНІЗМІВ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ

УДК 351.077:004

[https://doi.org/10.32689/2617-9660-2020-3\(9\)-255-262](https://doi.org/10.32689/2617-9660-2020-3(9)-255-262)

Статівка Наталія Валеріївна,

доктор наук з державного управління, професор, завідувач кафедри управління персоналом та економіки праці Харківського регіонального інституту державного управління Національної академії державного управління при Президентіві України, 61099, м. Харків, Маршала Рибалко, 51, кв 13, тел. +380500433850, E-mail: mbubliy@gmail.com <https://orcid.org/0000-0003-0903-6256>

Бублій Максим Петрович,

кандидат наук з державного управління, доцент, доцент управління персоналом та економіки праці, Харківського регіонального інституту державного управління Національної академії державного управління при Президентіві України, 61099, м. Харків, Маршала Рибалко, 51, кв 13, тел. +380500433850, E-mail: mbubliy@gmail.com <https://orcid.org/0000-0003-1060-6404>

ФУНКЦІОНАЛЬНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ СУЧАСНИХ ІНФОРМАЦІЙНО-ТЕХНОЛОГІЧНИХ ФАКТОРІВ ЯК ІМПЕРАТИВУ ПЕРЕХОДУ ДО МОДЕЛІ ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ

Анотація: У статті узагальнено функціональні характеристики сучасних інформаційно-технологічних факторів як імперативу переходу до моделі публічного управління. Визначено, що інформаційно-технологічні фактори відіграють ключову роль в побудові самої системи публічного управління. Нові засоби і технології інформаційної взаємодії повністю змінюють принципи організації системи публічного управління. Поява таких технологій дає можливість: оперативно створювати робочі групи, центри, штаби для вирішення актуальних проблем суспільства з можливістю підключення всього суспільного потенціалу; повсюдно проводити громадські слухання та експертизу найважливіших проектів суспільства, населення, держави. Це дозволить значно зменшити ступінь помилок і прорахунків. Крім цього, здійснення державного, муніципального та громадського контролю (нагляду) у різних сферах буде носити характер прозорого і ефективного; система публічного управління наповниться реальним, фактичним змістом в повному сенсі цього слова, так як не буде формальної причини для вирішення головного протиріччя сучасної системи управління – відриву об'єкта управління від процесу самого управління. Напрямки такого механізму – прозорість влади, її стану, її ефективності та результативності.

Досліджено наступні характерні риси суспільних комунікацій на основі інформаційно-технологічних факторів: активізація потенціалу суспільства в особі його ак-

тивних громадян, груп, верств і цілих територій; трансформація процесу публічного управління з хаотичних прикладів і напрямків, в процеси динамічні, стійкі і повсюдні.

Доведено, що режим суспільної комунікації, як основа відкритого інформаційного суспільства, сприяє ефекту синергетики на основі підвищення довіри громадян, інститутів громадянського суспільства до держави, до її органів влади з одного боку, а з іншого – дає можливість багаторазового збільшення ресурсів влади за рахунок участі самого населення.

Ключові слова: державне управління, публічне управління, інформаційно-технологічні фактори, інформаційне суспільство, суспільні комунікації, громадянське суспільство.

Stativka Nataliia Valeriivna,

Doctor of Public Administration, Professor, Head of Department of Labor Economics and Personnel Management, Kharkiv Regional Institute of Public Administration, <https://orcid.org/0000-0003-0903-6256>

Bubliy Maxim Petrovich,

PhD in Public Administration, Associate Professor, Associate Professor, Department of Labor Economics and Personnel Management, Kharkiv Regional Institute of Public Administration, <https://orcid.org/0000-0003-1060-6404>

FUNCTIONAL CHARACTERISTICS OF MODERN INFORMATION AND TECHNOLOGICAL FACTORS AS AN IMPERATIVE FOR THE TRANSITION TO A PUBLIC MANAGEMENT MODEL

Annotation: The article summarizes the functional characteristics of modern information technology factors as an imperative for the transition to a public management model. It is determined that information and technological factors play a key role in the construction of the public administration system itself. New means and technologies of information interaction completely change the principles of organization of the public administration system. The emergence of such technologies makes it possible: to quickly create working groups, centers, headquarters for solving urgent problems of society, with the ability to connect the entire public potential; conduct public hearings and expertise of the most important projects of the society, the population, and the state everywhere. This will significantly reduce the degree of errors and miscalculations. In addition, the implementation of state, municipal and public control (supervision) in various areas will be transparent and effective; the system of public administration will be filled with real, actual content in the full sense of the word, since there will be no formal reason to resolve the main contradiction of the modern management system – the separation of the object of management from the process of management itself. The directions of such a mechanism are transparency of the government, its state, its efficiency and effectiveness.

The following characteristic features of public communications based on information and technological factors are studied: activation of the potential of society in the face of its active citizens, groups, strata and entire territories; transformation of the process of

public management of chaotic processes and directions into dynamic, stable and widespread processes.

It is proved that the mode of public communication, as the basis of an open information society, contributes to the synergy effect by increasing the confidence of citizens and civil society institutions in the state and its authorities on the one hand, and on the other – makes it possible to repeatedly increase the resources of power through the participation of the population itself.

Key words: public administration, public administration, information technology factors, information society, public communications, civil society.

Постановка проблеми. Рівень публічності систем державного управління безпосередньо залежить від обміну інформацією між різними органами державного управління, так і між державними структурами, бізнесом і населенням. Це визначає можливість реагування на їх запити, забезпечуючи тим самим діалог між різними учасниками системи публічного управління, швидкість та якість надання державних послуг, що в цілому збільшує ефективність діяльності самих органів влади. У зв'язку з цим одним з основних факторів розвитку інструментарію сучасного публічного управління стає розвиток інформаційних технологій, впровадження новітніх засобів передачі, збору, обробки, аналізу та розповсюдження інформації в практичну діяльність державних органів влади.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Наявні в науковій літературі публікації з проблем вдосконалення системи публічного управління за рахунок використання інформаційно-технологічних факторів представлені роботами таких відомих зарубіжних та вітчизняних дослідників, як І. Грицяк [1], В. Воронкової [2], С. Чернова [3], В. Воронкової [3], В. Банаха [3], О. Сосніна [3], А. Барікова [4], Р. Гасимов [5], І.Р. Боднар [6], М. Ільницький [7], В. Іщенко [8] та ін. Незважаючи на те, що проблеми розвитку і становлення нових моделей публічного управління

в цілому досить докладно висвітлено в науковій літературі, варто відзначити, що темам, присвяченим підвищенню публічності державного управління за рахунок більш ефективного використання інформаційно-технологічних факторів, не приділяється достатньої уваги.

Метою статті є дослідження зростаючої ролі інформаційно-технологічних факторів підвищення публічності системи державного управління та вироблення практичних рекомендацій щодо вдосконалення діяльності органів виконавчої влади за рахунок їх більш ефективного використання.

Виклад основного матеріалу. В останні десятиріччя однією з найбільш динамічних сфер є розвиток інформаційних і комунікаційних технологій, які проникають і пронизують усі сфери життя суспільства і кожної людини. Вже стало зрозуміло, що інформація є стратегічним ресурсом розвитку, яка визначає розвиток не тільки економіки, бізнесу та окремих особистостей, але і самої держави. Весь світ вступив в новий етап свого розвитку-інформаційний [1, с. 61].

Щоб ввести в обіг поняття «інформаційно-технологічний фактор» та здійснити якісний аналіз, нам необхідно розглянути складові його аспекти: технологічний і інформаційний, а також дати визначення: що ж таке фактор.

У нашому розумінні технологія – це заснований на науковому знанні і адекватній їм техніці процес перетворення інформації в готовий конкурентоспроможний продукт, вироблений з заданими властивостями при найменших витратах часу і вихідних ресурсів.

В процесі управління люди вступають технологічні відносини. У них є і те спільне, що притаманне їх змісту завжди: вони складаються як відносини між людьми в ході управління технологічними процесами. Для сучасного етапу технологічних і структурних змін характерні досягнення в області, нано-технології, інформаційних технологій і т. д. [2, с. 67].

Інформаційні технології формують інформаційний ринок, або ринок інформації. Ринок як комунікативна система отримує в інформаційному суспільстві адекватну його сутності технічну базу – електронні засоби обробки і передачі інформації, завдяки яким ринковий механізм стає більш гнучким, швидкодіючим, здатним переробити величезний обсяг інформації. В інформаційному суспільстві змінюється саме уявлення про ринок: ринок раніше являв собою певне місце, де можна щось купити або продати. Тепер же ринок – це просто комп'ютеризована мережа комунікацій, так як за допомогою телексу або факсу можна купити що завгодно, де завгодно, як завгодно, не сходячи з місця [3, с. 39]. Змінюються не тільки просторові, але і тимчасові межі ринку. Феномен інформаційного поля дозволяє в будь-який час доби отримати інформацію з будь-якої точки планети, таке поняття як «бізнес поза часом і кордонів стає реальністю.

Ринок інформаційних продуктів і послуг в Україні представляє собою невід'ємну частину єдиного ринку, об'єктами якого є товари у вигляді ін-

формаційних продуктів, інформаційних послуг, науково-технічної, проектно-конструкторської і технологічної продукції, а суб'єктами – контрагенти ринку, диференційовані за обсягом свого виробничого, наукового, інформаційного і фінансового потенціалу, формі власності.

В сучасних умовах незмірно зростає роль високо освіченою людської особистості, здатної не тільки сприймати раніше накопичене наукове знання, але й узагальнювати, аналізувати, створювати нове у вигляді передових наукових ідей, інформаційних технологій, послуг і продуктів.

Використання інформації і знань в якості головного ресурсу призводить до індукування знань, самозростання інформації.

Видається, що в рамках такого підходу потрібно не розділяти фактори, а об'єднувати, інтегрувати їх і виділяти те нове, що виникає в результаті їх взаємовпливу і взаємодоповнення. Такий новий елемент – це інформаційно-технологічний фактор, що поєднує в собі інформаційний ресурс і технологічні можливості по його реалізації. Інформаційно-технологічний фактор повинен виглядати як приріст потенціалу факторів управління за рахунок інформаційних і технологічних можливостей суспільства.

В нашому розумінні, в контексті проведеного дослідження, інформаційно-технологічні фактори – це інформаційно-технологічна група інструментарію системи публічного управління, до них відносяться:

- сукупність інструментів і технологій, що дозволяють забезпечувати процес транспарентності публічного управління;
- інструменти ефективного зворотного зв'язку суспільства, населення з органами публічної влади всіх рівнів;

- інструменти залучення населення, громадян, інститутів громадянського суспільства в публічні слухання і вироблення рішень з різних питань;
- повсюдне поширення інститутів електронного уряду;
- створення інформаційних порталів органів влади;
- формування інноваційної інфраструктури з використанням можливостей державно-приватного партнерства;
- адаптація інструментів маркетингу, орієнтованого на формування позитивного іміджу проведеної державної політики;
- впровадження технологій форсайта, краудсорсингу та публічного аудиту і т. д. [4, с. 1].

В цілому, можна сказати, настає епоха інформаційного суспільства, яка охоплює і сферу державного управління.

Розглянемо більш детально, яким чином інформаційно-технологічні фактори сприяють удосконаленню процесу публічного управління і чим пояснюється позиція дослідників у тому, що в умовах інформаційного суспільства система органів державної влади та місцевого самоврядування повинна перетворюватися в процес постійної розробки управлінських рішень на основі збору, аналізу, обміну інформацією та забезпечення постійно діючого моніторингу [5, с. 6]. Всі ці завдання повинні реалізовуватися в державній інформаційній політиці.

Наш теза полягає в тому, що державна інформаційна політика, спрямована на забезпечення взаєморозуміння і партнерської взаємодії між суспільством і владою, формує систему взаємовідносин громадянського суспільства та держави в інформаційно відкриті відносини і є в даний час одним з ключових інструментів роз-

витку системи публічного управління [6, с. 12].

Не вдаючись у дискусії про сутність сучасної інформаційної політики, дамо загальне визначення інформаційної політики як багатофункціональної комплексної задачі з питань ефективного державного регулювання інформаційною сферою за рахунок створення єдиних загальнодержавних систем і структур, стягуючих інформаційний простір держави в єдине ціле і спираються на системоутворюючі фактори, сучасних інформаційних і комунікаційних технологій.

Для реалізації цих завдань інформаційно-комунікаційна інфраструктура повинна містити ряд елементів, інститутів, механізмів, що забезпечують її функціонування. В цілому, можна сказати, що інформаційно-комунікаційна інфраструктура складається з організаційних і технологічних комплексів пошуку, зберігання, обробки, розповсюдження та аналізу інформаційних потоків у всіх сферах держави і суспільства, «включають територіально-розподілені депозитарії інформаційних ресурсів, державні і корпоративні комп'ютерні мережі, телекомунікаційні мережі і системи спеціального призначення і загального користування, лінії зв'язку, мережі і канали передачі даних, засоби комутації та управління інформаційними потоками, організаційні структури управління та контролю [7, с. 9].

Можна припустити, що інформаційно-комунікаційна інфраструктура служить основною платформою, на якій реалізується інформаційна політика держави і ця платформа створює єдність і цілісність інформаційного поля і простору країни, і здійснює можливість для інтеграційних процесів інформаційного обміну зі світовим інформаційним простором.

У системи програмного забезпечення необхідно включати програмне забезпечення загального характеру, тобто програми ліцензійного характеру, для вирішення завдань загального характеру, таких як групування баз даних, офіс пакетів, фінансової аналітики і т. д. Важливим елементом до цього списку слід додати створення системи інформаційних сайтів і порталів державних організацій, твітерів окремих керівників, і т. д.

У системи програм спеціального забезпечення слід відносити програми, що вирішують специфічні завдання організацій: аналітичного характеру, комунікаційних цілей і т. д.

Система навчання сучасним комунікаційним технологіям повинна спиратися на можливості учнів щодо доступу до необхідних баз даних, наявність технологій проведення дистанційних семінарів, використання навчального програмного забезпечення та подібні інструменти.

Розкривши загальне уявлення про систему інформаційно-комунікаційної інфраструктури, як платформи з проведення державної інформаційної політики, зупинимося на функціональних характеристиках самих інформаційно-технологічних факторів, які визначають безпосередньо сутність механізму функціонування як самої інформаційно-комунікаційної інфраструктури, так і є імперативом її вдосконалення [8, с. 34].

У науковій літературі існує безліч підходів до систематизації та класифікації факторів, наприклад, за сферами: забезпечення, освіти, культури; з ступенем впливу на технологічні процеси, за наявністю загроз і перешкод і т. д.

На основі аналізу ряду робіт, нами видається спроба систематизувати і класифікувати дані фактори, виходячи з їх значимості і рівня впливу на

механізм розвитку системи публічного управління. У нашому поданні, система факторів даного контексту може виражатися в наступних рівнях:

- «внутрішні фактори, що характеризують вплив на публічне управління всередині системи державного управління;

- зовнішні фактори, що визначають вплив на публічне управління у зовнішньому середовищі держави (інтереси громадських інститутів, окремих громадян, суспільства в цілому);

- загальні фактори інформаційно-технологічного характеру, що впливають на систему управління як всередині державної ієрархічної драбини, так і на систему інформаційних комунікацій між державою і суспільством.

Висновки. По-перше інформаційно-технологічні фактори відіграють ключову роль в побудові самої системи публічного управління. На етапі, коли цифрові технології тільки впроваджувалися в реалії нашого життя, технологічно були відсутні можливості побудови стійкої інформаційного зв'язку між органами державної влади і суспільством та його представниками.

Введення режиму суспільної комунікації, як основи відкритого інформаційного суспільства, сприяє ефекту синергетики на основі підвищення довіри громадян, інститутів громадянського суспільства до держави, до її органів влади з одного боку, а з іншого – дасть можливість багаторазового збільшення ресурсів влади за рахунок участі самого населення.

По-друге поширення комунікацій в управлінні, впровадження інформаційних технологій, комп'ютерних мереж, телекомунікацій в перспективі будуть наростати. Виходячи з цього впливає два висновки: перший – роль і значення інформаційно-технологічних факторів для вдосконалення

системи публічного управління буде зростати, так як вони є головним резервом розвитку інформаційно-комунікаційної інфраструктури, і другий висновок – виникнуть і з'являться нові технології, нові засоби і події, відкриття та фактори, які дозволять діючу систему постійно вдосконалювати у напрямку пошуку оптимального співвідношення в системі публічного управління між державою і його громадянами.

По-третє застосування інформаційно-комунікативних технологій у системі публічного управління сприятиме підвищенню легітимності управління, узгодженості суспільних інтересів і створенню постійно діючих представницької та дискусійної майданчиків.

Сучасні інформаційно-комунікативні технології характеризуються дуалістичної значимістю в побудові системи публічного управління і капіталізована частина інформаційно-телекомунікаційних технологій з інструменту управління перетворюється в матеріальний базис її розвитку, забезпечуючи інтенсивне вдосконалення відносин між державою і його громадянами.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Грицяк І.А. Реформа публічного управління в Україні: виклики, стратегії, майбутнє: монографія / відп. ред. І.А. Грицяк. Київ: К.І.С., 2009. – 240 с.
2. Інформаційне суспільство в світі та Україні: проблеми становлення та закономірності розвитку: колективна монографія / За ред. д.філософ.н., проф. В.Г. Воронкової; Запоріж. держ. інж. акад. Запоріжжя: ЗДІА, 2017. – 282 с.
3. Публічне управління та адміністрування в умовах інформаційного суспільства: вітчизняний і зарубіжний дос-

від: монографія / За заг. ред. С. Чернова, В. Воронкової, В. Банаха, О. Сосніна; Запоріж. держ. інж. акад. Запоріжжя: ЗДІА, 2016. – 606 с.

4. Барікова А.А. Електронна держава: нова ефективність урядування: монографія. / А.А. Барікова. К. : Юрінком Інтер, 2016. – 135 с.

5. Гасимов Р.А. Електронне урядування як механізм публічного управління та адміністрування: автореф. дис. ... канд. наук з держ. упр. : 25.00.02 / Р.А. Гасимов. – Ін-т законодавства Верховної Ради України. – Київ, 2018. – 20 с.

6. Боднар І.Р. Сучасні реалії інформаційного суспільства: проблеми становлення та перспективи розвитку: монографія / І.Р. Боднар. – Львів: Видавництво Львівської комерційної академії, 2013. – 310 с.

7. Ільницький М.П. Адміністративно-правове регулювання електронного урядування у сфері публічного управління в Україні: автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. / М.П. Ільницький Держ. ВНЗ «Ужгород. нац. ун-т» М-ва освіти і науки України. Ужгород, 2017. – 15 с.

8. Іщенко В.М. Міжнародний досвід упровадження електронного урядування. // В. М. Іщенко / Держава та регіони. 2018. – № 4. – С. 26–30.

REFERENCES:

1. Hrytsiak, I.A., (2009), *Reforma publicznego upravlinnia v Ukraini: vyklyky, stratehii, maibutnie [Reform of public administration in Ukraine: challenges, strategies, future]*. Kyiv: K.I.S., [in Ukrainian].
2. Voronkova, V.H., (2017), *Informatsiine suspilstvo v sviti ta Ukraini: problemy stanovlennia ta zakonmirnosti rozvytku [Information society in the world and Ukraine: problems of formation and regularities of development]*. Zaporizhzhia: ZDIA, [in Ukrainian].

3. Chernova, S., Voronkovi, V., Banakha, V., Sosnina. O., (2016), *Publichne upravlinnia ta administruvannia v umovakh informatsiinoho suspilstva: vitchyzniani i zarubizhnyi dosvid [Public administration and administration in the conditions of information society: domestic and foreign experience]*. Zaporizhzhia: ZDIA, [in Ukrainian].
4. Barikova, A.A. (2016), *Elektronna derzhava: nova efektyvnist uriaduvannia [Electronic state: New management efficiency]*. Kyiv: Yurinkom Inter, [in Ukrainian].
5. Hasymov, R.A. (2018), *Elektronne uriaduvannia yak mekhanizm publichnoho upravlinnia ta administruvannia [E-government as a mechanism of public administration and administration]*. *Extended abstract of candidate's thesis*. Kyiv: In-t zakonodavstva Verkhovnoi Rady Ukrain [in Ukrainian]
6. Bodnar, I.R. (2013), *Suchasni realii informatsiinoho suspilstva: problemy stanov-*
- lennia ta perspektyvy rozvytku [Modern realities of information society: problems of formation and prospects of development]*. Lviv: Vydavnytstvo Lvivskoi komertsiinoi akademii, [in Ukrainian].
7. Ilnytskyi, M.P. (2017), *Administratyvno-pravove rehuliuвання elektronnoho uriaduvannia u sferi publichnoho upravlinnia v Ukraini [Administrative and legal regulation of electronic management in the sphere of public administration in Ukraine]*. *Extended abstract of candidate's thesis*. Uzhhorod: Uzhhorod. nats. un-t [in Ukrainian].
8. Ishchenko, V.M. (2018), *Mizhnarodnyi dosvid uprovadzhennia elektronnoho uriaduvannia [International experience in implementing e-government]*. *Derzhava ta rehiony – The state and the regions*, 4, 26–30 [in Ukrainian].

Полякова Юлія Володимирівна,

доктор економічних наук, доцент, професор кафедри міжнародних економічних відносин, Львівський торговельно-економічний університет, 79005, м. Львів, вул. Туган-Барановського, 10, тел.: (097) 981-87-29, e-mail: polyakova0909@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-8073-6186>.

Котуха Олександр Степанович,

кандидат юридичних наук, професор, професор кафедри цивільного права та процесу, Львівський торговельно-економічний університет, 79005, м. Львів, вул. Туган-Барановського, 10, тел.: (098) 255-48-33, e-mail: kotuha1@ukr.net, <https://orcid.org/0000-0002-1198-8849>

Олашин Марина Миколаївна,

кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри кримінального права та процесу, Львівський торговельно-економічний університет, 79005, м. Львів, вул. Туган-Барановського, 10, тел.: (098) 575-82-25, e-mail: olashynm@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-9077-4805>.

ІНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ МІЖНАРОДНОГО МИТНОГО СПІВРОБІТНИЦТВА УКРАЇНИ

Анотація. Стаття присвячена розгляду процесів інституційно-правового забезпечення міжнародного митного співробітництва України. У світовій практиці сформовано відповідні норми та правила, що визначають підходи до митного регулювання і митної справи та одночасно сприяють інтенсивному розвитку міжнародного співробітництва. Міжнародне митне право складається з міжнародних договорів, міжнародних звичаїв, законодавства у галузі митної справи, практики у сфері міжнародних митних відносин та рішень, прийнятих міжнародними організаціями.

Формування митної політики України відбувалося в умовах становлення митних органів, розвитку національної системи митного регулювання, приєднання до міжнародних організацій та конвенцій. На формування державної митної політики також справляють вплив економічні, міжнародні, політичні та ідеологічні фактори. Сьогодні трансформація митної політики України відбувається з урахуванням глобальних тенденцій та існуючих норм і правил, діючих у міжнародному співтоваристві. Україна має зобов'язання перед ВМО (Всесвітня митна організація), що розкриваються у роботі, спрямованій на реалізацію стандартів організації, зокрема автоматизація митних технологій, боротьба з контрабандою та порушеннями митних правил, виконання умов чинних конвенцій ВМО. Усі зазначені заходи відбуваються у правовому полі, що визначається міжнародним митним правом, яке регулює міждержавні зв'язки у галузі митних правовідносин. Сформоване законодавство з питань митної справи в Україні складається з Конституції України, Митного кодексу та інших нормативно-правових актів України. Вагомого значення набувають двосторонні угоди з митними адміністраціями інших держав.

Процес євроінтеграції України передбачає уніфікацію та наближення до Європейських норм та стандартів, зокрема і у митній політиці, які передбачено чинною Асоціацією між Україною та ЄС, розділом IV "Торгівля і питання, пов'язані з торгів-

лею”, главою 5 “Митні питання та сприяння торгівлі”. На виконання вимог зазначеного документа створено Підкомітет митного співробітництва для консультацій та моніторингу виконання і адміністрування питань митного співробітництва. Пріоритети інституціалізації міжнародного митного співробітництва передбачають подальші заходи у напрямі європейської інтеграції; активну участь у міжнародних організаціях; удосконалення договірно-правової бази митного співробітництва; взаємодію з митними установами інших держав; уніфікацію митних процедур і стандартів.

Ключові слова: міжнародне митне співробітництво, Митний кодекс, митна політика, митне регулювання, митне право, митна територія, Всесвітня митна організація (ВМО), Асоціація між Україною та ЄС.

Poliakova Juliia Volodymyrivna,

Doctor of Science in Economics, Associate Professor, Associate Professor of International Economic Relations Department, Lviv University of Trade and Economics, 79005, Lviv, Str. Tuhan-Baranovskogo, 10, tel. (097) 981-87-29, e-mail: polyakova0909@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-8073-6186>.

Kotukha Oleksandr Stepanovych,

PhD in Laws, Professor, Professor of Civil Law and Procedure Department, Lviv University of Trade and Economics, 79005, Lviv, Str. Tuhan-Baranovskogo, 10, tel. (098) 255-48-33, e-mail: kotuha1@ukr.net, <https://orcid.org/0000-0002-1198-8849>

Olashyn Maryna Mykolaivna,

PhD in Laws, Associate Professor of Criminal Law and Procedure Department, Lviv University of Trade and Economics, 79005, Lviv, Str. Tuhan-Baranovskogo, 10, tel. (098) 575-82-25, e-mail: olashynm@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-9077-4805>

INSTITUTIONAL AND LEGAL SUPPORT OF INTERNATIONAL CUSTOMS COOPERATION OF UKRAINE

Abstract. The article considers the processes of institutional and legal support of international customs cooperation of Ukraine. In the world practice, relevant rules and regulations have been formed, defining approaches to customs affairs and procedures and at the same time contributing to an intensive development of international cooperation. International customs law consists of international treaties, international customs, customs legislation, practices in the field of international customs relations and decisions made by international organizations.

The Ukrainian customs policy was formed under the conditions of establishment of customs authorities, development of the national system of customs regulation, accession to international organizations and conventions. Economic, international, political and ideological factors also influence the formation of the state customs policy. Today, the transformation of Ukraine’s customs policy is taking into account global trends and existing rules and regulations in force in the international community. Ukraine’s obligations to the World Customs Organization (WCO) are revealed in the activities aimed at implementing the Organization’s Standards, including the automation of customs technologies,

combating smuggling and violations of customs rules, compliance with the conditions of current WCO conventions. All these measures take place in the legal field defined by international customs law, which regulates interstate relations in the area of customs relations. The existing customs legislation in Ukraine consists of the Constitution of Ukraine, the Customs Code and other normative legal acts of Ukraine. Bilateral agreements with customs administrations of other countries are getting of great importance.

The process of European integration of Ukraine provides for unification and approximation to European norms and standards, in particular in the customs policy, which is stipulated by the current Association Agreement between the EU and Ukraine, Title IV "Trade and Trade-related Matters", Chapter 5 "Customs and trade facilitation". To fulfil the requirements of the above mentioned document, a Customs Cooperation Subcommittee was established to consult and monitor the implementation and administration of customs cooperation issues. The areas of institutionalization of international customs cooperation include further measures in European integration; active participation in international organizations; improvement of the contractual and legal base of customs cooperation; interaction with the customs administrations of other countries; unification of customs procedures and standards.

Keywords: international customs cooperation, Customs Code, customs policy, customs regulation, customs law, customs territory, World Customs Organization (WCO), Association Agreement between the EU and Ukraine.

Постановка проблеми. Розвиток митної справи та системи митного регулювання у країнах світу передбачає прийняття та дотримання ними національних нормативно-правових актів та врахування міжнародних норм і стандартів, що сприяє уніфікації митних процедур, удосконаленню митного регулювання, розвитку міжнародного митного співробітництва, забезпеченню економічної безпеки держави. Митна політика є складовою внутрішньої та зовнішньої політики, яка визначає зміст діяльності держави та її уповноважених інституцій у напрямі регулювання зовнішньоекономічних відносин та організації митної системи, одночасно має на меті захист національних інтересів, національної безпеки і економічного суверенітету держави. Важливими інструментами митної політики виступають встановлені національним законодавством і міжнародними угодами митні тарифи і система заходів нетарифного регулювання, що форму-

ється, як правило, з урахуванням міжнародних стандартів.

Міжнародне митне співробітництво відбувається в умовах глобалізації світових економічних та політичних процесів. Інтернаціоналізація митних відносин проявляються у наступному: укладення союзів та багатосторонніх угод; вироблення єдиних тарифів; узгодження системи опису і кодування товарів; створення міжнародних організацій, які встановлюють норми і процедури регулювання зовнішньоекономічної діяльності. Сучасний розвиток міжнародного співробітництва у митній справі з метою регулювання міжнародної торгівлі та уніфікації норм зовнішньоекономічної співпраці потребує інституціалізації, під якою розуміємо формування інформаційного та інституційно-правового забезпечення – обмін інформацією, укладання багато- та двосторонніх угод про співробітництво, участь у міжнародних організаціях, гармонізацію митних правил та процедур,

створення спеціалізованих інституцій, інтегрування до загальносвітових процесів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання, що стосуються міжнародного співробітництва України у митній сфері, набувають актуальності у різні періоди формування митної політики країни. Вони, передусім, були пов'язані із інтеграцією України до міжнародного середовища, приєднання до міжнародних митних конвенцій або міжнародних організацій (Світової організації торгівлі, Всесвітньої митної організації тощо). Пріоритетним завданням на сучасному етапі інтернаціоналізації митної політики виступає реалізація положень Угоди “Про Асоціацію між Україною та ЄС”, зокрема регламентованих розділом IV “Торгівля і питання, пов'язані з торгівлею”, главою 5 “Митні питання та сприяння торгівлі”. Різноманітні аспекти митної політики, митного регулювання та митного права детально вивчаються у наукових публікаціях вітчизняних вчених. Так, систему митного регулювання розглядають у своїх працях В. Дудчак та О. Мартинюк, митне регулювання зовнішньоекономічної діяльності є предметом наукового пошуку О. Гребельника. Міжнародно-правові стандарти досліджують В. Денисенко, К. Сандровський. Формування та засади митного права вивчають А. Годяк та Р. Шишка. Митну політику в умовах глобалізації висвітлює П. Пашко, економічні аспекти митної політики – О. Єгоров. Проте, на сучасному етапі додаткової уваги потребує аналіз пріоритетів та напрямів наближення митної політики України до світового простору, що обумовлено активізацією процесів глобалізації та інтеграції.

Мета статті – аналіз пріоритетів та напрямів інституційно-правового забезпечення міжнародного митного

співробітництва України як процесу інституціоналізації.

Виклад основного матеріалу.

Митна політика за своєю сутністю – явище неоднозначне, в якій виділяють два аспекти: внутрішній (захист національного товаровиробника, нових галузей та економіки загалом) і зовнішній (створення найбільш сприятливих умов для участі у торговельно-економічному співробітництві). Зовнішній аспект означає, що держава, встановлюючи певні вимоги та застосовуючи інструменти митного регулювання, адаптує загальновизнані принципи і норми, що формувалися у міжнародному митному праві.

Від розвитку митних відносин залежать напрями розвитку міжнародної торгівлі та міжнародних економічних відносин. За допомогою інструментів тарифного і нетарифного регулювання держава може стимулювати ввезення або вивезення відповідних товарів, провадити економічну, науково-технічну, валютно-фінансову політику у сфері зовнішньоекономічної діяльності.

З цього випливає, що митна політика не зводиться лише до технічних аспектів проведення митної справи. Це поняття більш широке, оскільки охоплює різноманітні параметри діяльності держави в галузі зовнішньоекономічної діяльності та світового господарства. Митна політика і митна справа відносяться до важливих проявів суверенітету держави і тому вимагають посиленої уваги з боку держави при формуванні міжнародно-правової позиції. На різних етапах розвитку держави, залежно від цілої низки причин (економічних, політичних), домінує та чи інша стратегічна або тактична функція, яку виконують митні органи.

Митно-тарифне регулювання розглядають як механізм захисту вітчизняного товаровиробника в умовах по-

силеної міжнародної конкуренції. У зв'язку з цим виникає поняття митної безпеки, яке пов'язує із вирішенням низки питань інституційного, кадрового, функціонального і тарифного характеру [1, с. 97].

Митна політика у сфері зовнішньоекономічних зв'язків загалом відбивається у двох моделях, які втілюють загальні підходи до міжнародної торгівлі, – це протекціонізм і вільна торгівля. Загалом практична політика є поєднанням елементів протекціонізму та вільної торгівлі. При цьому важливо відмітити, що протекціонізм завжди має національний характер, тоді як політика лібералізації торгівлі переважно є результатом взаємних домовленостей держав на двосторонній або багатосторонній основі. Відмітимо, що політика вільної торгівлі більше відповідає задачі найбільш ефективного використання сприятливих умов для розвитку економіки в цілому, а політика протекціонізму використовується для розв'язання конкретних завдань, які найчастіше пов'язані з вирішенням тих чи інших економічних проблем. Проте, незважаючи на всі відмінності, кінцева мета і тієї, і іншої політики однакова – формування найбільш сприятливих умов для участі країни у міжнародному поділі праці.

Сучасний етап розвитку митної політики передбачає інтеграцію митних відносин України і ЄС, яка повинна проявлятися в укладанні договорів і угод з різних питань, виробленні єдиних тарифів, погоджених систем опису і кодування товарів, у створенні загальної системи управління, яка буде запроваджувати митні правила, норми і процедури регулювання зовнішньоекономічної діяльності [2].

Фактори, що впливають на формування державної митної політики [3, с. 162-163]:

- економічні: однією з головних засад правової держави має бути ефек-

тивна митна політика, яка є економічно доцільною, обґрунтованою з точки зору активного стимулювання та розвитку окремих галузей економіки, правового регулювання напрямків і обсягів товарообігу з іншими державами та якісне забезпечення економічної безпеки України у правовому полі;

- міжнародні: участь країни у міжнародних митних і торговельних об'єднаннях та організаціях покладає на неї обов'язки щодо проведення власної державної митної політики, уніфікації тарифних ставок відповідно до міжнародних стандартів, гармонізації вітчизняного митного законодавства зі світовими стандартами та міжнародним законодавством;

- політичні: державна митна політика є вагомою складовою зовнішньополітичної діяльності держави; надання окремим державам або групам держав певних митних преференцій є засобом налагодження тісної співпраці та отримання взаємовигідних результатів;

- ідеологічні: створення стримуючих факторів і заборон, відповідного митного та кримінального законодавства для попередження і відвернення потрапляння на митну територію України товарів, що можуть бути потенційно небезпечні для суспільної моралі, громадської та екологічної безпеки тощо.

Протягом формування митної політики Україна використовувала механізми митного регулювання і міжнародний досвід його застосування. На першому етапі (1991–1993 рр.) зовнішньоекономічна система характеризувалася практично повною відсутністю митно-тарифного регулювання. Для другого етапу (1994–1995 рр.) розвитку національної системи митно-тарифного регулювання характерне оподаткування експортно-імпортних операцій здебільшого

з фіскальних міркувань. На третьому (1996–1998 рр.) запроваджуються механізми, спрямовані на захист вітчизняної промисловості від іноземної конкуренції. На четвертому (1999–2005 рр.) приділялася увага вдосконаленню митно-тарифного регулювання відповідно до міжнародних стандартів митного регулювання та вимог ГАТТ/СОТ. На п'ятому етапі (2006–2010 рр.) активізувалася співпраця України із СОТ, відбувалася поступова лібералізація імпортного та експортного тарифів. Шостий період (з 2010 р.) характеризується посиленням контролю за правильністю визначення митної вартості, класифікації і країни походження товарів. Сьогодні відбувається трансформація митної політики відповідно до існуючих норм та правил у міжнародному співтоваристві, реалізація зобов'язань України згідно укладених міжнародних угод, налагодження ефективної співпраці з міжнародними митними і торговельними організаціями.

Протягом всіх періодів відбувалися процеси інституціалізації, зокрема змінювалось та удосконалювалось вітчизняне законодавство, що регулює митну політику в Україні, зокрема, Закон України “Про участь України у Митній конвенції про міжнародне перевезення вантажів із застосуванням книжки МДП (Конвенції МДП 1975 року)” (1994р.), Закон України “Про захист національного товаровиробника від демпінгового імпорту” (1998 р.), Закон України “Про приєднання України до конвенції про тимчасове ввезення” (2004 р.), Митний кодекс України (2012р.), Закон України “Про митний тариф” (2013 р.) та інші.

Усі зазначені заходи відбуваються у правову полі, що регулюється митним правом. Під митним правом розуміють комплексну галузь, систему встановлених державою правових

норм різної галузевої приналежності, які покликані регулювати відносини у сфері митної справи і митної політики [4, с. 37]. Міжнародне митне право регулює міждержавні зв'язки у галузі митних відносин, які виникають під час переміщення через митний кордон товарів, фізичних осіб, предметів, послуг і капіталів.

Відповідно основними завданнями митного права визначено [5, с. 47]:

- забезпечення міжнародної економічної безпеки і неухильного дотримання суверенного права держави щодо вибору власної митної системи та митної політики;
- свобода міждержавного спілкування, що передбачає уникнення незаконних ембарго, торговельних, митних, кредитних та технологічних блокад;
- спрямування міжнародних відносин на співіснування країн з різним рівнем розвитку і недопущення дискримінації, запобігання політичного тиску;
- розбудова міжнародних економічних відносин, що базуються на принципах поваги до державного й економічного суверенітету, рівноправності і взаємовигоди, створення сприятливих умов для розвитку співробітництва між державами у сфері митного регулювання і взаємодопомоги.

У міжнародному митному праві використовуються такі джерела [5, с. 48]: міжнародний договір; міжнародний звичай, який визначений державами як правова норма; внутрішнє законодавство у галузі митної справи; прецеденти міжнародних відносин; практика у сфері міжнародних митних відносин; рішення, прийняті міжнародними організаціями з питань міжнародного митного співробітництва і взаємодопомоги держав.

Митне право ЄС визначається як фундаментальні засади існування ЄС

в цілому. Відповідно до ч. 1 ст. 28 Договору про ЄС, Співтовариство базується на існуючому митному союзи (охоплює торгівлю товарами та включає заборону застосування мит між країнами-учасницями) та на ухваленні єдиного митного тарифу, що використовується у відносинах з іншими країнами. Митне право ЄС визначають як сукупність регіональних правових норм, які регулюють: 1) відносини щодо функціонування митного союзу ЄС; 2) відносини щодо торгівлі товарами між ЄС та іншими країнами; 3) відносини в митній сфері між ЄС в цілому і державами-членами та іншими країнами і міжнародними міжурядовими організаціями [3, с. 14-15].

У процесі формування митного права як системи сформувалася та активно використовується низка понять – митний простір, митний кордон, митний сервітут, митна територія. Відповідно до Митного кодексу України, територія України, зайнята сушею, територіальне море, внутрішні води і повітряний простір, а також території вільних митних зон, штучні острови, установки і споруди, створені у виключній (морській) економічній зоні України, на які поширюється виключна юрисдикція України, становлять митну територію України.

Межі митної території України є митним кордоном України. Митний кордон України збігається з державним кордоном України, крім меж штучних островів, установок і споруд, створених у виключній (морській) економічній зоні України, на які поширюється виключна юрисдикція України. Межі території зазначених островів, установок і споруд становлять митний кордон України [6].

Таким чином, у світовій практиці склалися відповідні норми та правила, що визначають загальні засади митного регулювання і митної справи та

сприяють інтенсивному розвитку міжнародного співробітництва. Зазначені підходи використовуються у практиці формування митної політики України.

Згідно з Постановою Верховної Ради України від 19 червня 1992 року та Постанови Кабінету Міністрів України від 1 червня 1992 року Україна приєдналася до Конвенції про створення Ради Митного Співробітництва, відповідно з 1992 року є повноправним членом Всесвітньої митної організації. У 2011 році прийнято Закон України “Про внесення змін до Закону України “Про приєднання України до Протоколу про внесення змін до Міжнародної конвенції про спрощення та гармонізацію митних процедур”.

Україна є учасницею міжнародних конвенцій та угод, серед яких: Міжнародна конвенція про Гармонізовану систему опису та кодування товарів (ГС); Міжнародна конвенція про взаємну адміністративну допомогу у відверненні, розслідуванні та припиненні порушень митного законодавства; Конвенція про тимчасове ввезення та ін.

У зв'язку з цим Україна має фінансові зобов'язання перед ВМО, які передбачають сплату періодичних внесків, та бере активну участь у спільних операціях під егідою ВМО у сферах боротьби з контрабандою та порушеннями митних правил, захисту прав інтелектуальної власності та інших подібних заходах. У межах діяльності, спрямованої на реалізацію Рамкових стандартів ВМО, втілюються заходи з автоматизації інформаційних митних технологій та впровадження сучасної системи електронного декларування. Також здійснюються підготовчі роботи із запровадження системи інтегрованого контролю на основі міжвідомчої взаємодії у пунктах пропуску через державний кордон і створення єдиної міжвідомчої автоматизованої інформаційної системи

стосовно контролю за зовнішньоторговельною діяльністю суб'єктів господарювання [7].

Ефективним засобом розвитку міжнародної торгівлі та протидії митним правопорушенням і контрабанді визнано уніфікацію митних процедур на міжнародному рівні. Це дозволяє практично застосовувати делегування повноважень між митними службами інших держав з урахуванням наявності відповідних технічних засобів та можливостей здійснення процедур митного контролю та митного оформлення. У подальшому це передбачає взаємний обмін інформацією щодо результатів здійснення цих процедур між митними органами інших держав і визнання результатів такого контролю. Враховуючи наведене, участь України в міжнародних угодах у сфері митної справи, повноцінна робота у межах міжнародних організацій є основою запровадження цивілізованих митних процедур у професійній діяльності митних органів України [8].

Під державною митною політикою розуміють частину державної економічної політики як систему напрямів і принципів діяльності держави у сфері забезпечення митної безпеки України та захисту митних інтересів, регулювання зовнішньої торгівлі, внутрішнього ринку, розвитку економіки України та інтеграції до світової економіки. Вагоме значення для формування засад митної політики і визначення засобів та інструментів митного регулювання має базовий документ – Митний кодекс, який ухвалений у березні 2012 року. Він визначає загальні засади митної справи та діяльності митних органів, регулює різноманітні аспекти митної політики. Митний кодекс розкриває визначення низки термінів, а також правила визначення країни походження, застосування Української класифікації товарів зов-

нішньоекономічної діяльності, митну вартість та методи її визначення, митні режими, порядок переміщення і пропуску через митний кордон, митні формальності, митний контроль та митне оформлення, митні платежі, митну статистику та функціонування митних органів тощо. У Митному кодексі також висвітлено митну політику, митні інтереси, митну безпеку, митну справу та зазначено принципи митного регулювання. Окрім Митного кодексу, законодавство з питань митної справи складається з Конституції України та інших законів України [9].

Процес євроінтеграції України передбачає уніфікацію та наближення до Європейських норм та стандартів, зокрема і у митній політиці. Чинною Асоціацією між Україною та ЄС розділом IV “Торгівля і питання, пов’язані з торгівлею”, главою 5 “Митні питання та сприяння торгівлі” визначено цілі; законодавство та процедури; відносини з бізнес-спільнотою, збори та платежі, митну оцінку, митне співробітництво, взаємну адміністративну допомогу в митних справах, технічну допомогу і розвиток потенціалу; діяльність Підкомітету з питань митного співробітництва; наближення законодавства у митній сфері [10].

На виконання вимог зазначеного документа створено Підкомітет митного співробітництва, функції якого охоплюють проведення постійних консультацій та моніторинг стану виконання і адміністрування питань митного співробітництва, транскордонного митного співробітництва та управління, технічної допомоги, правил походження товарів, сприяння торгівлі, а також взаємної адміністративної допомоги в митних справах. До складу Підкомітету з питань митного співробітництва входять представники Європейської Комісії та України, відповідальні за митні та пов’язані

з митницею питання. Засідання Підкомітету проводиться один раз на рік, станом на 2019 рік відбулося три засідання.

Реалізація Угоди відбувається у наступних напрямках: розпочато процес технічної модернізації митних установ; відкрито новий міжнародний пункт пропуску; запроваджено оформлення за принципом єдиного вікна, обслуговування через єдиний рахунок та статус уповноваженого експортера. Має місце залучення до боротьби з транснаціональною злочинністю та приєднання до Конвенції про правила походження. Одночасно наближення митного законодавства до стандартів ЄС передбачає адаптацію програми автоматизованого економічного оператора, регулювання захисту прав інтелектуальної власності, реалізацію проектів допомоги ЄС в митній сфері, розробку стратегії інтегрованого управління кордонами.

Пріоритетами реформування вітчизняної митної системи стають зменшення часу для проведення митного оформлення та формування інноваційної форми митного контролю, що притаманна високорозвиненим країнам. Серед ключових інновацій митної діяльності визначають впровадження системи електронного декларування, побудову автоматизованої системи аналізу та управління ризиками, запровадження інституту уповноваженого економічного оператора. В рамках інтернаціоналізації митного співробітництва налагоджується активна співпраця з низкою митних органів країн-членів Всесвітньої митної організації [11]. Двостороннє співробітництво з митними адміністраціями іноземних держав базується на визначених пріоритетах, які сприяють максимальній прагматичності таких контактів з погляду їх впливу на діяльність митних установ загалом [8].

Стосовно української економіки визначено такі ключові тенденції й ризики, які в найближчій перспективі визначатимуть пріоритети застосування й спрямованість поширених інструментів митного регулювання: застосування торгово-економічних санкцій, інтернаціоналізація торговельного обміну, структурні зрушення у світовій торгівлі, посилення ролі міжнародних торгово-економічних об'єднань [12].

Зазначене вище свідчить про поступове та продумане формування інституційно-правового базису функціонування митного регулювання відповідно до міжнародних стандартів, адаптацію провідної європейської практики митного регулювання, інтеграцію національної економіки в глобальне економічне середовище. Також митна політика має спрямовуватися на зближення країн шляхом спрощення та уніфікації митних процедур відповідно до світових стандартів та захист економічних інтересів України. Серед пріоритетних напрямів слід назвати наступні:

- активна діяльність у міжнародних організаціях з митних питань, що дасть можливість Україні бути повноправним учасником міжнародного співтовариства та сприятиме її закріпленню на міжнародному рівні як правової держави;
- залучення правової та міжнародної технічної допомоги з боку іноземних фахівців для гармонізації вітчизняного законодавства із чинними міжнародними нормами і стандартами;
- удосконалення договірно-правової бази митного співробітництва шляхом внесення змін до нормативно-правових актів на вітчизняному законодавчому рівні та укладення міжнародних договорів про співпрацю;
- взаємодія з митними адміністраціями інших держав, що дозво-

лить перейняти досвід провідних країн, налагодити співпрацю з митними адміністраціями у сфері регулювання зовнішньоекономічної діяльності;

- інформаційне забезпечення для своєчасного отримання необхідної інформації, ознайомлення з міжнародними нормативно-правовими актами, що формують міжнародну митну політику та імплементація їх норм у вітчизняне законодавство.

Висновки. Невід'ємною частиною розвитку сучасного світового господарства є активізація зовнішньоекономічної діяльності, що передбачає налагодження міжнародного співробітництва та вихід на зовнішні ринки підприємств, вироблення державної політики у сфері зовнішньої торгівлі, яка безпосередньо пов'язана з митною складовою.

Протягом формування митної політики України перед державою поставили такі завдання, як контроль за зовнішньоторговельною діяльністю, наповнення державного бюджету за рахунок оподаткування зовнішньоекономічної діяльності, захист національного товаровиробника від іноземної конкуренції. Одночасно відбувалися процеси інституціалізації, що розкриваються у приєднанні до СОТ та ВМО, формуванні структури митної служби, прийнятті нормативно-правових актів, укладанні угод про співробітництво з митних питань тощо. Проте на даному етапі домінуючим є вдосконалення системи митного регулювання відповідно до міжнародних стандартів, реалізація положень Угоди про Асоціацію між Україною та ЄС, діяльність Підкомітету митного співробітництва.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Сторожук О. В., Свириденко Г. М. Митно-тарифне регулювання як фактор

забезпечення зовнішньоекономічної безпеки держави в умовах інтеграції. Глобальні та національні проблеми економіки. 2017. Вип. 17. С. 94–98.

2. Зайцев В. Митна політика України в контексті євроінтеграційних відносин. Вісник економічної науки України. 2017. №2. С. 43–47.

3. Денисенко В. В. Правове забезпечення митної політики : міжнародно-правові стандарти та українське законодавство : навчальний посібник. Запоріжжя : ЗНТУ, 2018. 326 с.

4. Шишка Р. Б., Сергієнко В. В. Митне право України : навчальний посібник. Харків : Еспада, 2002. 296 с.

5. Гребельник О. П. Основи митної справи : навчальний посібник. К. : Центр навчальної літератури, 2003. С. 9–47.

6. Митний кодекс України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4495-17>.

7. Сайт Державної фіскальної служби України. URL: <http://sfs.gov.ua/diyalnist-mijnarodne-vsvesitna-mitna-organizatsiya>.

8. Острікова Т. Двобій з митними проблемами: що робити у міжнародному напрямі. URL: <https://www.epravda.com.ua/columns/2019/08/22/650815>.

9. Сайт Юрист-UA.net. URL: <https://urist-ua.net>.

10. Угода “Про Асоціацію між Україною та ЄС”. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011.

11. Гуменюк О. Еволюція системи митно-тарифного регулювання. Науковий вісник Мукачівського державного університету. 2018. Вип. 14. С. 784–791.

12. Сабадаш В., Казбан А. Орієнтири національної митної політики в умовах торгово-економічної інтеграції. Механізм регулювання економіки. 2014. № 2. С. 123–133.

REFERENCES:

1. Storozhuk, O. V., & Svyrydenko, H. M. (2017) Mytno-taryfne rehulivannia yak faktor

zabezpechennia zovnishnoekonomichnoi bezpeky derzhavy v umovakh intehratsii [Customs tariff regulation as a factor of ensuring the foreign economic security of the state in the conditions of integration]. *Hlobalni ta natsionalni problemy ekonomiky – Global and national problems of economy*, 17, 43-47 [in Ukrainian].

2. Zaitsev, V. (2017) Mytna polityka Ukrainy v konteksti yevrointehratsiinykh vidnosyn [Customs policy of Ukraine in the context of European integration relations]. *Visnyk ekonomichnoi nauky Ukrainy – Bulletin of economic science of Ukraine*, 2, 43-47 [in Ukrainian].

3. Denysenko, V. V. (2018) *Pravove zabezpechennia mytnoi polityky: mizhnarodno-pravovi standarty ta ukrainske zakonodavstvo [Legal support for customs policy: international legal standards and Ukrainian legislation]*. Zaporizhzhia: ZNTU [in Ukrainian].

4. Shyshka, R. B., & Serhienko, V. V. (2002) *Mytne pravo Ukrainy [Customs law of Ukraine]*. Kharkiv : Espada [in Ukrainian].

5. Hrebelnyk, O. P. (2003) *Osnovy mytnoi spravy [Basics of customs]*. Kyiv: TsNL [in Ukrainian].

6. Mytnyi kodeks Ukrainy [Customs Code of Ukraine]. *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4495-17> [in Ukrainian].

7. Sait Derzhavnoi fiskalnoi sluzhby Ukrainy [Website of the State Fiscal Service

of Ukraine]. *sfs.gov.ua* Retrieved from <http://sfs.gov.ua/diyalnist-/mijnarodne-/vsesvitna-mitna-organizatsiya> [in Ukrainian].

8. Ostriкова, T. (2019) Dvobii z mytnymy problemamy: shcho robyty u mizhnarodnomu napriami [Dueling with Customs Problems: What to Do Internationally]. *www.epravda.com.ua* Retrieved from <https://www.epravda.com.ua/columns> [in Ukrainian].

9. Sait Yuryst-UA.net. [Lawyer-UA.net website]. *urist-ua.net* Retrieved from <https://urist-ua.net> [in Ukrainian].

10. Uhoda “Pro Asotsatsiiu mizh Ukrainoiu ta YeS” [Agreement on the Association between Ukraine and EU]. *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011 [in Ukrainian].

11. Humeniuk, O. (2018) Evoliutsiia systemy mytno-taryfnoho rehuliuвання [Evolution of the Customs Tariff Regulation System]. *Naukovi visnyk Mukachivskoho derzhavnogo universytetu – Scientific Bulletin of Mukachevo State University*, 14, 784-791 [in Ukrainian].

12. Sabadash, V., & Kazban, A. (2014) Oriientyry natsionalnoi mytnoi polityky v umovakh torhovo-ekonomichnoi intehratsii [Landmarks of national customs policy in terms of trade and economic integration]. *Mekhanizm rehuliuвання ekonomiky – The mechanism of regulation of the economy*, 2, 123-133.

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ ПУБЛІЧНОЇ СЛУЖБИ

УДК 352.075:35.08

[https://doi.org/10.32689/2617-9660-2020-3\(9\)-274-281](https://doi.org/10.32689/2617-9660-2020-3(9)-274-281)

Гавкалова Наталія Леонідівна,

доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри державного управління, публічного адміністрування та регіональної економіки, Харківський національний економічний університет імені Семена Кузнеця, 61000, м. Харків, пр. Науки, 9А, тел.: (050) 622-61-48, e-mail: gavkalova@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0003-1208-9607>.

Мосумова Айнура Кярам Кізі,

аспірант кафедри державного управління, публічного адміністрування та регіональної економіки, Харківський національний економічний університет імені Семена Кузнеця, 61000, м. Харків, пр. Науки, 9А, тел.: (097) 697-17-68, e-mail: nauka.zas@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0003-1028-1339>

ІНСТРУМЕНТАРІЙ ПІДВИЩЕННЯ ЯКОСТІ КАДРОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ОРГАНІВ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ

Анотація. Уточнено сутність кадрового забезпечення органів місцевого самоврядування. Обґрунтовано, що це система принципів, форм і методів формування необхідного якісного та кількісного складу органів місцевого самоврядування, що спрямована на вдосконалення кадрового потенціалу і ефективне його використання. Визначено, що ефективність органів місцевого самоврядування залежить від професійної та компетентної кадрової укомплектованості, що особливо проявляється у виконанні кадровим складом поставлених перед ним завдань і покладених на нього функцій. Обґрунтовано, що важливим критерієм підвищення ефективності функціонування органів місцевого самоврядування є показник громадянської активності громадян, збільшення якого сприятиме соціальному включенню громадян в місцеві процеси.

Проаналізовано чинники підвищення ефективності роботи органів ОТГ, серед яких найбільш впливовими визначено: підвищення рівня компетентності працівників виконавчих органів; підвищення рівня оплати праці працівників виконавчих органів; запровадження системи оцінювання результатів службової діяльності працівників; запровадження нових інструментів нової управлінської культури; проведення змін в організаційній структурі; зміна системи мотивації працівників. Визначено ключові характеристики ефективного органу місцевого самоврядування, а саме: забезпечення розвитку громади; прийняття зважених та обґрунтованих рішень; забезпечення доступу до якісних послуг; забезпечення раціонального використання всіх наявних ресурсів; забезпечення лідерства в громаді тощо. Запропоновано практичний інструментарій впровадження управлінських інновацій в кадровому

забезпеченні, серед яких: практика застосування сервісів групового спілкування; практика переміщення співробітників в структурних підрозділах; практика проведення обов'язкової атестації, практика публічного підбору кадрів.

Ключові слова: органи місцевого самоврядування, кадрове забезпечення, кадрова політика, інструменти та методи, територіальна громада, ефективність роботи органів місцевого самоврядування.

Gavkalova Nataliia Leonidivna,

Doctor of Economics, Professor, Head of Public Administration and Regional Economy Department, Simon Kuznets Kharkov National University of Economics, 61000, Kharkiv, Nauky Ave., 9A, tel.: (050) 622-61-48,, e-mail: gavkalova@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0003-1208-9607>.

Mosumova Ainura Kiaram Kizi,

Postgraduate Student of Public Administration and Regional Economy Department, Simon Kuznets Kharkov National University of Economics, 61000, Kharkiv, Nauky Ave., 9A, tel.: (097) 697-17-68, e-mail: nauka.zas@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0003-1028-1339>

TOOLS FOR IMPROVING THE QUALITY OF PERSONNEL PROVISION OF LOCAL AUTHORITIES

Abstract. The essence of personnel provision of local authorities is clarified. It is justified, that it is a system of principles, forms and methods of forming the necessary of local authorities' qualitative and quantitative composition, which is aimed at improving the human resources potential and its efficient use. It is determined that the effectiveness of local authorities depends on professional and competent staffing, which is manifested in the performance of tasks and functions assigned to the staff. It is justified that an important criterion for increasing the efficiency of local authorities functioning is the indicator of citizens' civic activity, the increase of which contributes to the social inclusion of citizens in local processes.

The factors of increasing the territorial communities efficiency are analyzed, among which the most influential are determined: increasing of competence level of executive bodies employees; raising the remuneration level of executive bodies employees; introduction a system of employee performance evaluation; introduction of new management culture tools; making changes in the organizational structure; change of employee motivation system. The key characteristics of an effective local government are identified, namely: ensuring community development; making informed decisions; ensuring access to quality services; ensuring the rational use of all available resources; providing community leadership and more. Practical tools for introducing managerial innovations in human resources are offered, including: practice of using group communication services; practice of employees' relocation by structural units; practice of compulsory certification, practice of public recruitment.

Keywords: local authorities, human resources, personnel policy, tools and methods, territorial community, efficiency of local authorities work.

Постановка проблеми. Умови сучасного розвиненого суспільства, а також процес становлення та розвитку правової держави, висувають свої вимоги до організації діяльності державних органів влади в цілому, та органів місцевого самоврядування зокрема. На сьогодні ефективне формування кадрової політики є пріоритетним напрямком будь-якої діяльності. Тому від грамотної організації системи кадрового забезпечення органів місцевого самоврядування залежить успіх і розвиток об'єднаних територіальних громад, сільських та міських рад, районних та обласних рад.

З іншого боку, за період від започаткування реформи децентралізації в Україні значно змінились акценти у напрямках роботи органів місцевого самоврядування щодо виконання ними функціональних обов'язків. Просто мати знання в економічній, соціальній та правовій сферах та володіти комунікативними навичками сьогодні вже не достатньо, актуальності набувають питання ефективного лідерства та проектного управління змінами в місцевому самоврядуванні. Тож основні зміни пов'язані із спроможністю місцевих громад ефективно функціонувати з метою надання більш якісних і доступних послуг громадянам. У цьому контексті своєчасним є дослідження пріоритетних напрямів розвитку органів місцевого самоврядування та визначення відповідного інструментарію підвищення якості кадрового забезпечення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню аспектів кадрового забезпечення органів місцевого самоврядування, в тому числі управління витратами на персонал присвячені праці вчених, таких як: О. Бабінова [1], О. Васильєва [2], Я. Жовнірчик [1], Т. Кагановська [3], І. Козюра [1], В. Куйбіда [2], А. Лелеченко [2], Ю.

Сурмін [1], В. Ткачук [4] та інші. Враховуючи наявність різноманітних підходів до класифікації стратегій кадрової політики в органах самоврядування, які переважно ґрунтуються на загальнотеоретичних уявленнях про сутність стратегій управління персоналом, важливим науково-практичним завданням стає аналіз існуючих чинників підвищення ефективності кадрового забезпечення органів місцевого самоврядування та уточнення інструментів задля визначення критеріїв вибору найбільш відповідних.

Метою статті є обґрунтування інструментів підвищення якості кадрового забезпечення органів місцевого самоврядування.

Виклад основного матеріалу. Розглядаючи кадрове забезпечення в аспекті активної свідомо реалізованої діяльності, необхідно відзначити, що остання включає в себе реалізацію заходів організаційного, освітнього, економічного, управлінського характеру, спрямованих на задоволення потреб органів місцевого самоврядування в кадрах певної спеціалізації і кваліфікації. Тобто, це ціла система цілеспрямованих кадрових процесів з планування підготовки кадрів, оновлення і збереження наступності посадових осіб місцевого самоврядування, їх професійного розвитку, стимулювання якості праці та службового просування. Кадрове забезпечення органів місцевого самоврядування є складовою частиною системи державної кадрової політики та реалізується через створення цілісної системи формування і ефективного використання трудових ресурсів, розвитку кадрового потенціалу.

Слід зазначити, що процес забезпечення будь-якої державної установи кадрами, здійснюється за допомогою певних способів, які слід іменувати формами здійснення кадрового забез-

печення. Так, під формами кадрового забезпечення розуміється процес реалізації політики, що включає в себе планування, відбір, найм, розподіл трудових кадрів, навчання і підготовку персоналу, просування по службі, методи стимулювання праці, умови праці, формальні і неформальні зв'язки, консультування та переговори, подолання конфліктних ситуацій в колективі. У цьому контексті актуальність необхідного підвищення якості кадрового забезпечення органів місцевого самоврядування обумовлена ефективністю і важливістю реалізованих відповідних повноважень, що, в свою чергу, можливо тільки при наявності професійного і компетентного кадрового складу.

Проблеми ефективності функціонування органів місцевого самоврядування сьогодні знаходяться в центрі уваги сучасної науки і практики державного управління. Побудова державного управління вимагає перш за все встановлення відносин довіри, взаєморозуміння, чесності між державою і громадянами, між державними органами і всіма громадськими структурами. Необхідним є досягнення відповідності між державно-правовим регулюванням і природністю життя суспільства, її досвідом і традиціями, стійкістю і адаптивністю [2].

Необхідно акцентувати увагу, що для вдосконалення якості кадрового забезпечення органів місцевого самоврядування потрібно впроваджувати нові технології в роботу державних міністерств і регіональних відомств, підвищувати їх відкритість і рівень довіри між громадянами і державою. А використання інструментів кадрового забезпечення органів місцевого самоврядування повинно реалізовуватися відповідно до нормативно-правових актів. Це означає наступне:

- право на застосування інструментів кадрового забезпечення повинні мати лише ті особи, які наділені відповідними державними повноваженнями;
- дії керівника і фахівців кадрових служб щодо застосування результатів кадрового забезпечення строго регламентуються;
- зміст інструментів кадрового забезпечення має бути доступним і зрозумілим тим особам, по відношенню до кого вони застосовуються;
- інструменти кадрового забезпечення не повинні порушувати права людини, обмежувати особисту гідність, приводити до отримання і розголошення інформації, що не має відношення до виконання його обов'язків тощо.

Отже, за рахунок застосування доступних інструментів можна досягти не тільки підвищення ефективності функціонування органів місцевого самоврядування, але й істотного зростання економічних показників в регіоні. Тобто, слід резюмувати, що нова якість кадрового забезпечення органів місцевого самоврядування – це ефективне функціонування органів місцевого самоврядування – а це чинник економічного зростання. У свою чергу, слід розуміти, що на застосуванні нових технологій повинно базуватися і підвищення якості управління головними ресурсами – це люди, час і фінанси. Органам місцевого самоврядування важливо зробити управління компактним, зосередженим виключно на головних пріоритетах, в основі яких можна виділити три складові: 1) стратегічне планування і координація ресурсів навколо пріоритетів; 2) ефективні комунікації, що передбачає залучення всіх зацікавлених сторін (ключових учасників, на кого це рішення може впливати) до розробки управлінських рішень;

3) персональна відповідальність (для повноцінного впровадження змін та реформи керівникам надається можливість використання відповідних інструментів). А для цього важливим є підвищення своєї компетентності та бажання змінюватися.

Однією із загальних проблем, характерних для багатьох структур управління є багатозадачність та багатоступінчатість. У цьому випадку повноваження розподілені досить широко, а відповідальність за це «розмита», оскільки прив'язана до виконання функцій, а не до досягнення результату, що в свою чергу послаблює відповідальність за функціонал, покладений на нижчі рівні управління. Через це втрачаються орієнтири для розрахунку об'єктивної потреби в ресурсах, в першу чергу кадрових – як за кількістю, так і за кваліфікацією.

Ще одним викликом, який стоїть перед системою місцевого самоуправління є зростання обсягу інформації. Ключовим напрямком по даному питанню є розвиток цифрової економіки. Слід зазначити, що сьогодні успішно впроваджуються сучасні технології в процеси взаємодії з підприємницьким співтовариством. Адже держава повинна бути відкритим не тільки по відношенню до своїх громадян, а й до бізнесу. Саме електронна форма закупівель є обов'язковим елементом цифрової економіки. Окрім цього, в контексті впровадження «технологічних платформ» створюються електронні торговельні площадки, інвестиційно-інноваційні портали.

Важливими практичними заходами впровадження управлінських інновацій в кадровому забезпеченні є:

практика застосування сервісів групового спілкування з використанням месенджерів замість проведення тривалих нарад, що дозволяє швидше здійснювати комунікації один з од-

ним і ефективно вирішувати поточні питання в оперативному режимі;

практика переміщення співробітників в структурних підрозділах, що сприяє формуванню цілісної картини про діяльність в цілому, а також підвищенню адаптаційних можливостей і універсальності працівників;

практика проведення обов'язкової атестації, що дозволяє своєчасно виявити необхідність в підвищенні кваліфікації, професійної підготовки або перепідготовки працівника, а також визначити перспективи використання потенційних здібностей працівника;

практика публічного підбору кадрів, що дозволяє знаходити перспективних і талановитих фахівців шляхом проведення конкурсів;

Отже, перед кожним керівником (міською головою чи головою ОТГ) стоїть завдання формування кадрового фундаменту, на базі якого можна впевнено рухатися вперед. У свою чергу, ефективне функціонування органів місцевого самоврядування повинно бути спрямоване на створення умов для максимально можливої реалізації потенціалу кожної людини та підвищення економічного зростання регіону.

Слід акцентувати увагу, що в сучасному світі органи державної влади та органи місцевого самоврядування все більше зацікавлені в активності суспільства і взаємодії з громадянами. Для органів самоврядування важливу роль відіграє суспільство, від того наскільки воно є активним, залежить його поступальний розвиток. Тому необхідно приділяти увагу питанням здійснення громадської активності і враховувати інтереси громадян, сприяти розкриттю потенціалу, надавати підтримку в становленні оптимальної соціальної структури суспільства. Тому важливим критерієм підвищення ефективності функціону-

вання органів місцевого самоврядування є показник громадянської активності громадян, збільшення якого свідчитиме про створення і реалізацію відповідних механізмів і програм соціального включення громадян в усі сфери життєдіяльності.

Завдяки проведеному соціологічному дослідженню серед об'єднаних територіальних громад Харківської області, було визначено чинники, які впливають на підвищення ефективності їх діяльності (рис. 1). Так, біль-

ша частина опитуваних вважають, що найголовнішим чинником підвищення ефективності роботи ОТГ є підвищення рівня компетентності працівників виконавчих органів (30,72%). Хоча недостатня компетентність не сприймається представниками ОТГ як головна складність у діяльності органу самоврядування, На другому та третьому місцях – підвищення рівня оплати праці (16,9%) та запровадження системи оцінювання результатів діяльності (14,31%) відповідно.

Рис. 1. Чинники підвищення ефективності роботи органів ОТГ в Харківській області (%)

Аналіз результатів аналітичного звіту [5], який було проведено з метою дослідження навчальних потреб представників органів місцевого самоврядування України, дозволив також виділити ключові характеристики ефективного органу місцевого самоврядування. Серед яких:

- забезпечує розвиток громад, тобто покращує добробут їхніх мешканців, пріоритетом завжди виступають інтереси громад і їхній добробут,

а не внутрішньополітичні інтереси чи інтереси окремих груп;

- приймає зважені, доцільні, обґрунтовані рішення, завдяки яким розвивається відповідна територіальна громада міста, села, селища, району чи області;
- забезпечує доступ до якісних послуг (адміністративних, соціальних і інших) визначеного зразка (стандарту) для жителів громад;
- використовує в своїй роботі принципи доброго врядування, тобто

це прозорий і відкритий орган, який ухвалює рішення, базуючись на принципі участі;

- забезпечує раціональне використання всіх наявних ресурсів – природних, фінансових, людських;
- вміє визначати пріоритети, оцінювати можливості та встановлювати цілі;
- забезпечує лідерство в громаді;
- здійснює діяльність в межах законодавчого поля;
- має достатній апарат належної спроможності і професіоналізму, який здатен забезпечити якість різних послуг;
- здатний досягати політичного компромісу з різними групами інтересів;
- витрачає раціонально кошти місцевого бюджету на утримання закладів.

Окрім цього, в результаті дослідження було виявлено рівень змін в організаційній структурі виконавчих органів місцевого самоврядування та ступінь їх здійснення. Найбільші зміни в організаційній структурі виконавчих органів місцевого самоврядування відбуваються в об'єднаних громадах, і, за словами опитаних голів ОТГ, надалі потреба в таких змінах буде важливою. Зміни в основному зумовлені прийняттям нових повноважень і потребою формування нових управлінських структур для їх виконання. Другим важливим чинником організаційних змін є прагнення до постійного вдосконалення певних послуг та підвищення ефективності використання бюджетних коштів, що зумовлює відповідне підлаштування організаційної структури виконавчих органів. Так, завдяки створенню ЦНАПів (центрів надання адміністративних послуг) об'єднані громади отримали нові повноваження і забезпечили надання відповідних послуг – реєстрацію нерухомості, місця проживання тощо. Третім чинником змін організа-

ційної структури деякі голови ОТГ визначили відсутність рекомендованої чи типової організаційної структури для ОТГ. Але на думку інших голів ОТГ, розробляти певну типову організаційну структуру для всіх ОТГ не доцільно, оскільки «вони досить різняться між собою і тому не може бути однакової організаційної структури». Новими для ОТГ стали також посади старост, які мають відігравати важливу роль у забезпеченні комунікації з жителями об'єднаної громади.

Отже, як показала практика функціонування створених ОТГ, для виконання деяких повноважень і створення систем управління в певних сферах повноважень актуальним є співробітництво територіальних громад, що може забезпечити якість послуг та суттєво підвищити ефективність витрачання бюджетних коштів.

В цьому контексті, для успішного застосування будь-якого інструменту підвищення якості кадрового забезпечення необхідна наявність наступних умов:

- чітко сформульована мета навчання, з описом необхідної моделі поведінки, умов її застосування і стандартів;
- структурований план досягнення поставленої мети, що має на увазі відповідальності за проведення навчання, встановлює терміни, основні етапи процесу, форму контролю і що включає узгоджений з усіма учасниками підсумковий результат;
- професійний розвиток повинен відображатися в практичній діяльності працівників і отже вести до кар'єрного зростання.

Висновки та рекомендації. Таким чином, кадровими процесами і кадровими відносинами пронизані всі сфери діяльності органів місцевого самоврядування. Від обраної стратегії і тактики кадрової політики, її пріоритетів, підходів, і набору інструментів,

що застосовується, залежить якості функціонування, як окремої посадової особи місцевого самоврядування, так і всієї системи державного управління. Визначено, що кадрове забезпечення органів місцевого самоврядування реалізується за допомогою цілого комплексу заходів, пов'язаних з підбором і розстановкою кадрів, їх підготовкою, перепідготовкою, підвищенням кваліфікації, формуванням необхідного кадрового резерву і створенням умов, які забезпечують найбільш ефективне використання кадрового потенціалу органів місцевого самоврядування.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Науково-методологічне забезпечення формування кадрового потенціалу місцевого самоврядування в Україні : наук. розробка / авт. кол. : І. В. Козюра, О. О. Бабінова, Я. Ф. Жовнірчик та ін. ; за заг. ред. Ю. П. Сурміна, І. В. Козюри. – К. : НАДУ, 2010. – 40 с.
2. Лелеченко А. П. Місцеве самоврядування в умовах децентралізації повноважень / А. П. Лелеченко, О. І. Васильєва, В. С. Куйбіда, А. Ф. Ткачук – К. : – 2017. – 110 с.
3. Кагановська Т. Є. Кадрове забезпечення державного управління в Україні: монографія / Т. Є. Кагановська. – Х. : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2010. – 330 с.
4. Ткачук В. А. Проблеми оцінювання якості та ефективності діяльності органів місцевої влади (зарубіжний досвід) / В. А. Ткачук // Проблеми інноваційно-інвестиційного розвитку. – 2013. – № 5. – С. 50 – 54.
5. Балдич Н. Дослідження навчальних потреб представників органів місцевого самоврядування України : аналітичний звіт / Н. Балдич, Н. Гнидюк, Ц. Трутковські. – 2019. – [Електронний ресурс]: Режим доступу: <https://nads.gov.ua/storage/app/sites/5/DIYALNIST/PROFF%20NAVCHANJA/PIDVISCH%20KVALIFICACII/>

analiichnii-zvit-tna-ukraine-2018-2019-final-report-ukr-f-1.pdf

REFERENCES:

1. Kozjura, I. V., Babinova, O. O., Zhovnirchuk, Ja. F., Surmin, Ju. P. (2010). *Naukovo-metodologichne zabezpechennja formuvannja kadrovogho potencialu miscevogho samovrjaduvannja v Ukraini [Scientific and methodological support of formation of personnel potential of local self-government in Ukraine]*. Kiev : NADU [in Ukrainian].
2. Lelechenko, A. P., Vasylyjeva, O. I., Kujbida, V. S., Tkachuk, A. F. (2017). *Misceve samovrjaduvannja v umovakh decentralizaciji povnovazhenj [Local self-government in the conditions of decentralization of powers]*. Kiev [in Ukrainian].
3. Kaghanovs'jka, T. Je. (2010). *Kadrove zabezpechennja derzhavnogho upravlinnja v Ukraini [Personnel support of public administration in Ukraine]*. Kharkiv: KhNU imeni V. N. Karazina [in Ukrainian].
4. Tkachuk, V. A. (2013). Problemy ocinjuvannja yakosti ta efektyvnosti dijajnosti orghaniv miscevoji vlady (zarubizhnyj dosvid) [Problems of assessing the quality and efficiency of local authorities (foreign experience)]. *Problemy innovacijno-investyijnogho rozvytku*, 5, 50–54 [in Ukrainian].
5. Baldych, N., Hnidyuk, N., Trutkovski, Ts. (2019). *Doslidzhennja navchalnykh potreb predstavnykiv orghaniv miscevogho samovrjaduvannja Ukrainy : analitychnyj zvit [Research of educational needs of representatives of local self-government bodies in Ukraine: analytical report]*. www.nads.gov.ua. Retrieved from <https://nads.gov.ua/storage/app/sites/5/DIYALNIST/PROFF%20NAVCHANJA/PIDVISCH%20KVALIFICACII/analiichnii-zvit-tna-ukraine-2018-2019-final-report-ukr-f-1.pdf> [in Ukrainian].

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ ПУБЛІЧНОЇ СЛУЖБИ

УДК:35

[https://doi.org/10.32689/2617-9660-2020-3\(9\)-282-297](https://doi.org/10.32689/2617-9660-2020-3(9)-282-297)

Радкевич Валентина Олександрівна,

доктор педагогічних наук, професор, дійсний член (академік) Національної академії педагогічних наук України, директор Інституту професійно-технічної освіти Національної академії педагогічних наук України, Заслужений працівник освіти України, 03045, м.Київ, пров. Віто-Літовський, 98-а, тел.: (044) 252-71-75, e-mail: mrs.radkevich@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-9233-5718>

Бородієнко Олександра Володимирівна,

доктор педагогічних наук, доцент, член-кореспондент Національної академії педагогічних наук України, завідувач лабораторії зарубіжних систем професійної освіти і навчання Інституту професійно-технічної освіти Національної академії педагогічних наук України, 03045, м.Київ, пров. Віто-Літовський, 98-а, тел.: (044) 252-71-75, e-mail: oborodienko@ukr.net, <https://orcid.org/0000-0001-9133-0344>

Романенко Євген Олександрович,

доктор наук з державного управління, професор, Заслужений юрист України, Президент Всеукраїнської асамблеї докторів наук з державного управління, Проректор, Міжрегіональна Академія управління персоналом, 03039, м. Київ, вул. Фрометівська, 2, тел.: (044) 264-52-54, e-mail: roboss1978@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0003-2285-0543>

Дацій Олександр Іванович,

доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри фінансів, банківської та страхової справи Міжрегіональної академії управління персоналом, 03039, м. Київ, вул. Фрометівська, 2, тел.: (044) 264-52-54, e-mail: rvps@ukr.net, <https://orcid.org/0000-0002-7436-3264>

Щокін Ростислав Георгійович,

доктор юридичних наук, доцент, Заслужений працівник фізкультури та спорту України, Президент Міжрегіональної академії управління персоналом, 03039, м. Київ, вул. Фрометівська, 2, тел.: (044) 264-52-54, e-mail: rgtaur@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-0836-8315>

Мірошниченко Олексій Валентинович,

кандидат економічних наук, Заслужений економіст України, виконавчий Віце-президент Конфедерації роботодавців України, Президент Інституту професійних кваліфікацій, 04080, м.Київ, вул. Турівська, 31, тел.: (044) 428-75-21, e-mail: oleksiivm@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0001-7184-9560>

Колишко Родіон Анатолійович,

кандидат юридичних наук, директор Інституту професійних кваліфікацій, 04080, м.Київ, вул. Турівська, 31, тел.: (044) 428-75-21, e-mail: rkolyshko@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0003-3981-3888>

Придуманов Сергій Олексійович,

кандидат фізико-математичних наук, доцент, Віце-Президент Інституту професійних кваліфікацій, 04080, м.Київ, вул. Турівська, 31, тел.: (044) 428-75-21, <https://orcid.org/0000-0003-2628-4788>

Короткова Ліна Ігорівна,

кандидат педагогічних наук, директор Державного навчального закладу «Запорізьке вище професійне училище моди і стилю», 69000, м.Запоріжжя, вул. Шкільна, 3, тел.: (061) 289-55-18, e-mail: lina.korotkova@ukr.net, <https://orcid.org/0000-0002-6635-2063>

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ ПУБЛІЧНО-ПРИВАТНОГО ПАРТНЕРСТВА В СИСТЕМІ ПРОФЕСІЙНОЇ ОСВІТИ

Анотація: Встановлено, що у розвитку професійної освіти набувають важливого значення ринкові принципи, згідно з якими передбачається зниження рівня державного фінансування професійної освіти, розширення можливостей для приватизації закладів професійної освіти, децентралізація управління системою професійної освіти тощо.

Доведено, що механізм публічно-приватного партнерства передбачає включення третього суб'єкта даних відносин, а саме публічний сектор з його потенціалом економічного регулювання та захисту публічних інтересів. Таким чином, використання публічно-приватного партнерства дозволяє уряду країни, з одного боку, вирішувати нагальні проблеми з фінансуванням інфраструктурних об'єктів і соціальних програм, з іншого, – дає можливість приватному бізнесу вкладати гроші і отримувати потрібний йому прибуток.

Обґрунтовано, що конкурентоспроможну економіку можуть створити тільки професійні, кваліфіковані кадри, які не лише мають якісну первинну підготовку, але й постійно вдосконалюють свою професійну кваліфікацію та здібності за допомогою механізмів перенавчання, підвищення кваліфікацій працівників протягом життя (в середньому за період трудового життя людина змінює до 7-ми професій).

Визначено, що концептуальні засади публічно-приватного партнерства в системі професійної освіти полягають, перш за все, у застосуванні системного підходу до педагогічного проектування структури і змісту професійної підготовки. Наступним концептуальним положенням є орієнтація на справжню відкритість системи публічно-приватного партнерства закладів професійної освіти з підприємствами. Концептуальним положенням є і забезпечення інноваційного характеру професійної освіти в межах публічно-приватного партнерства з підприємствами, а також програмно-цільове забезпечення умов для здійснення взаємозв'язків професійної підготовки здобувачів освіти закладу професійної освіти з виробничими підрозділами підприємств в системі публічно-приватного партнерства.

Ключові слова: концептуальні засади, поняття, проекти, професійна освіта, публічно-приватне партнерство.

Radkevych Valentyna Oleksandrivna,

Doctor of Sciences in Education, Professor, Academician of the National academy of educational science of Ukraine, Director of the Institute of Vocational Education and Training of National academy of educational science of Ukraine, 03045, Kyiv, lane Vito-Litovskiy, 98-a, tel. : (044) 252-71-75, e-mail: mrs.radkevich@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-9233-5718>

Borodiyenko Oleksandra Volodymyrivna,

Doctor of Sciences in Education, Associate Professor, Corresponding member of the National academy of educational science of Ukraine, Head of the Foreign VET Systems Laboratory of the Institute of Vocational Education and Training of National academy of educational science of Ukraine, 03045, Kyiv, lane Vito-Litovsky, 98-a, tel. : (044) 252-71-75, e-mail: oborodienko@ukr.net, <https://orcid.org/0000-0001-9133-0344>

Romanenko Yevhen Oleksandrovych,

Doctor of Science in Public Administration, Professor, Honored Lawyer of Ukraine, President of the Ukrainian Assembly of Doctors of Science in public administration, vice-rector, Interregional Academy of Personnel Management, 03039, Kyiv, str. Frometivska, 2, tel.: (044) 264-52-54, e-mail: poboss1978@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0003-2285-0543>

Datsii Oleksandr Ivanovych,

Doctor of Economic Sciences, Professor, Head of the Department of Finance, Banking and Insurance, Interregional Academy of Personnel Management, , 03039, Kyiv, str. Frometivska, 2, tel. : (044) 264-52-54, e-mail: rvps@ukr.net, <https://orcid.org/0000-0002-7436-3264>

Schokin Rostislav Heorhiyovych,

Doctor of Law, Associate Professor, Honored worker of physical culture and sports of Ukraine, President of the Interregional Academy of Personnel Management 03039, Kyiv, str. Frometivska, 2, tel. : (044) 264-52-54, e-mail: rgmaup@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-0836-8315>

Miroshnychenko Oleksii Valentynovych,

PhD in Economics, Honored Economist of Ukraine, Executive Vice President of the Confederation of employers of Ukraine, President of Institute of Professional Qualifications, 04080, Kyiv, str. Turivska, 31, tel. : (044) 428-75-21, e-mail: oleksiivm@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0001-7184-9560>

Kolyshko Rodion Anatoliyovych,

PhD in Law, Director of Institute of Professional Qualifications 04080, Kyiv, str. Turivska, 31, tel. : (044) 428-75-21, e-mail: rkolyshko@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0003-3981-3888>

Prytomanov Sergii Oleksiyovych,

PhD in Physics and Mathematics on specialty “Theoretical and Mathematical Physics”, Associate Professor , Vice-President of Institute of Professional Qualifications 04080, Kyiv, str. Turivska, 31, tel. : (044) 428-75-21, <https://orcid.org/0000-0003-2628-4788>

Korotkova Lina Ihorivna,

PhD of Sciences in Education, Director of the Zaporizhzhya higher vocational school of fashion and style, 69000, Zaporizhia, str. Shkilna, 3, tel. : (061) 289-55-18, e-mail: lina.korotkova@ukr.net, <https://orcid.org/0000-0002-6635-2063>

CONCEPTUAL PRINCIPLES OF PUBLIC-PRIVATE PARTNERSHIP IN THE SYSTEM OF VOCATIONAL EDUCATION

Annotation: It is established that market principles are important in the development of vocational education, according to which it is envisaged to reduce the level of state funding for vocational education, expand opportunities for privatization of vocational education institutions, decentralize management of vocational education and more.

It is proved that the mechanism of public-private partnership involves the inclusion of a third subject of these relations, namely the public sector with its potential for economic regulation and protection of public interests. Thus, the use of public-private partnerships allows the government, on the one hand, to solve pressing problems with the financing of infrastructure and social programs, on the other – allows private businesses to invest money and get the profit they need.

It is substantiated that a competitive economy can be created only by professional, qualified personnel who not only have quality initial training, but also constantly improve their professional qualifications and abilities through retraining mechanisms, professional development of workers during life (on average during working life a person changes to 7 professions).

It is determined that the conceptual principles of public-private partnership in the system of vocational education are, first of all, in the application of a systematic approach to the pedagogical design of the structure and content of vocational training. The next conceptual position is the focus on the true openness of the system of public-private partnership of vocational education institutions with enterprises. The conceptual provision is to ensure the innovative nature of vocational education within public-private partnerships with enterprises, as well as program-targeted provision of conditions for the implementation of relationships of vocational training of vocational education institutions with production units of enterprises in public-private partnership.

Key words: conceptual principles, concepts, projects, professional education, public-private partnership.

Постановка проблеми. Система професійної освіти в умовах розвитку ринкових відносин в Україні має бути орієнтована на сучасні соціально-економічні відносини та наступні рівні технологічних укладів, які стосуються підвищеного компетентнісного рівня робітників та удосконалення системи їх підготовки та підвищення кваліфікації для усіх видів економічної діяльності.

Існує також проблема децентралізації у системі управління професійною освітою в Україні. Так, зокрема, система державного замовлення не відповідає реальним запитам регіо-

нальних ринків праці щодо задоволення потреб у робітничих кадрах. Це свідчить про необхідність заміни такої системи. Адже тільки органи місцевої влади та соціальні партнери на місцях можуть нести відповідальність за цей процес. Це потребує формування концептуальних засад публічно-приватного партнерства в системі професійної освіти в сучасних умовах розвитку соціально-економічних відносин в Україні та її регіонах.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Засади публічно-приватного партнерства, зокрема його моделі та взаємозв'язки у внутрішній струк-

турі визначені у працях А. Андрущенко, Н. Балабанової, В. Жернакова, О. Заржицького, Х. Йонга, А. Колота, О. Садової, В. Скуратівського, А. Федуліна та інших. Нормативні та правові механізми, організаційно-економічні засади функціонування публічно-приватного партнерства досліджені у працях В. Бакуменка, Д. Белла, В. Бурегі, Л. Вітковської, Д. Гелбрейта, В. Горника, Г. Губерної, А. Дегтяра, О. Дація, В. Ємельянова, Є. Романенка, С. Сімака та ін. Принципи та методичні підходи до модернізації професійної освіти досліджували О.Бородієнко, О.Радкевич та ін.

Незважаючи на різноплановість підходів до висвітлення цієї тематики, у наукових виданнях недостатньо вивченою залишається проблема розробки концептуальних засад публічно-приватного партнерства в системі професійної освіти.

Мета статті – формування теоретичних підходів та практичних напрямів до розроблення концептуальних засад публічно-приватного партнерства в системі професійної освіти в контексті побудови конкурентоспроможної економіки та економіки знань.

Основні результати дослідження. Одним з найважливіших завдань сьогодення в Україні є побудова конкурентоспроможної економіки, «економіки знань та інновацій», для чого система освіти має наблизитися до вимог ринку праці. Конкурентоспроможну економіку можуть створити тільки професійні, кваліфіковані кадри, які не лише мають якісну первинну підготовку, але й постійно вдосконалюють свою професійну кваліфікацію та здібності за допомогою механізмів перенавчання, підвищення кваліфікацій працівників протягом життя (в середньому за період трудового життя людина змінює до 7-ми професій).

«Економіка знань та інновацій» не можлива без:

- чітких державних пріоритетів економічного розвитку, держави;
- орієнтованої на ринок праці системи підготовки кваліфікованих кадрів;
- впровадження системи навчання протягом життя, в якому насамперед повинен бути зацікавлений працівник, а не тільки роботодавець;
- сучасної методології та прозорої процедури розробки професійних стандартів;
- визнання результатів неформального та спонтанного (інформального) навчання (навчання, що відбувається на робочому місці, поза системи навчальних закладів).

Чому саме роботодавці піднімають ці питання?

Тому є низка причин:

- невідповідність кваліфікації робітників вимогам ринку праці;
- відсутність мотивації до навчання у самій людині, включаючи й незрозумілий економічний ефект від навчання;
- велика кількість спеціалістів з гуманітарних, а не з технічних спеціальностей на ринку праці;
- бюджетне фінансування, орієнтоване на підтримку процесу навчання, а не забезпечення його якісного результату;
- виклики глобалізації, які пов'язані з рухом капіталу, підвищеною мобільністю працівників.

В Україні спостерігається дефіцит трудових кадрів, зокрема, технічних, здатних працювати на сучасному обладнанні. І цей фактор має європейський вимір. Прогнозується, що у ЄС до 2060 року на кожну літню особу буде приходиться дві людини працездатного віку, в той час як зараз таке співвідношення становить 1 до 4 [1].

Сучасний характер глобалізації, стан соціально-економічних перетворень в Україні зумовлюють необхідність пошуку оптимальних шляхів удосконалення різних сторін життя суспільства і, зокрема, професійної освіти і навчання. Її роль на даному історичному етапі полягає: в трансляції і втіленні базових цінностей і цілей у розвиток українського суспільства; відтворенні соціального досвіду; зростанні інтелектуального і професійного потенціалу національної економіки, підготовці громадян країни до розв'язання проблем сталого розвитку.

Глобалізаційні виклики, політичні та економічні перетворення, зміна ціннісних систем роблять професійну освіту і навчання відкритими та орієнтованими на потреби динамічно змінного і взаємозалежного світу.

У розвитку сучасного інформаційного суспільства особлива роль у підвищенні якості життя кожної особистості надається Стратегії сталого розвитку – важливому проекту виживання людства в ХХІ столітті. Відповідно, зумовлюється необхідність забезпечення балансу трьох компонентів: довкілля- природи, суспільства, економіки з пріоритетами розумного, сталого та всеохоплюючого зростання [2]. При цьому професійна освіта і навчання є одними з ключових передумов досягнення сталого розвитку суспільства, інструментом підвищення конкурентоспроможності та мобільності трудового потенціалу країни.

Європейські пріоритети відображені в національній Стратегії за напрямками: модернізація ринку праці та розширення можливостей людей завдяки розвитку їхніх навичок упродовж життя, у тому числі, шляхом підвищення рівня мобільності трудових ресурсів; зменшення залежності економічного зростання від природних ресурсів, збільшення використання

відновлювальних джерел енергії, підвищення енергоефективності; покращення економічного середовища, особливо для малих і середніх підприємств; підвищення ефективності систем освіти для сприяння молоді у виході на ринок праці; розширення доступу до швидкісного Інтернету, з тим, щоб компанії та домогосподарства мали доступ до єдиного ринку трудових послуг тощо [3].

У контексті сталого розвитку актуалізується новий тип економіки, що ґрунтується на знаннях та інноваціях. Йдеться про інформаційну економіку, в якій дієвим механізмом є інвестиції в освіту, і, зокрема, професійну, котра забезпечує підготовку майбутніх фахівців до професійної діяльності, формування навичок оцінювання і вирішення проблем, що стоять перед ними, а також цінностей, узгоджених зі сталим розвитком.

За цих умов професійна освіта все більше набуває ознак безперервності, фундаментальності, диверсифікаційності, відкритості, інформаційності, віртуальності, автономності в управлінні. Відповідно, зумовлюється необхідність врахування суб'єктного, культурологічного, компетентнісного, інтегративного, маркетингового підходів у формуванні змісту професійної освіти, проектуванні особистісно-розвивального, інформаційно-освітнього середовища. Відтак, професійна освіта і навчання в інтересах сталого розвитку насамперед уможливує здійснення навчання упродовж життя, використовуючи можливості формальної, неформальної та інформальної освіти. Це дає змогу озброювати людей професійними знаннями і спеціальними навичками у контексті сталого розвитку суспільства впродовж життя, підвищувати рівень їхньої професійної компетентності, впевненості в собі, відповідального

ставлення до природи, піклування про соціальні цінності тощо.

Підвищення якості професійної освіти і навчання на засадах фундаменталізації дає змогу здійснювати підготовку професійно мобільних і конкурентоспроможних фахівців з високим рівнем інтелектуального і творчого потенціалу, наукової культури мислення і професійної діяльності на основі посилення загальноосвітньої і наукової компоненти змісту навчального матеріалу, забезпечення дослідницького характеру знань, їх практичної спрямованості. На засадах діяльнісного оволодіння фундаментальними знаннями у майбутніх фахівців підвищується здатність до інтегративного розв'язання проблем виробничого характеру. Це особливо актуально у тому разі, коли метою праці є виконання не окремих операцій, а цілісних технологічних процесів, що, в свою чергу, потребує від кваліфікованих фахівців розуміння очікуваного результату, а також, коли зміст праці ґрунтується не на емпірично накопичених навичках, а на відповідному обсязі теоретичних, у тому числі спеціальних знань, умінь, котрі дають можливість творчого осмислення виробничої ситуації, що склалася на даний момент.

У контексті сталого розвитку диверсифікація професійної освіти передбачає використання нових видів освітніх структур, систем і програм професійного навчання, спрямованих на розширення різних за рівнями і змістом освітніх послуг. Саме тому диверсифікаційні процеси спрямовуються на підвищення соціального попиту на більш високий рівень професійної кваліфікації і задоволення потреб різних верств населення; розробку професійними навчальними закладами альтернативних програм і систем навчання; підготовку фа-

хівців з нових професійних профілів з урахуванням реструктуризації і регіоналізації економіки [4, с. 74].

З метою задоволення потреб національного та регіональних ринків праці кваліфікованими фахівцями з актуальних на даний час професій, є необхідність у створенні багаторівневих і багатопрофільних закладів професійної освіти. Ними мають стати професійні коледжі та центри професійної освіти. Зокрема, професійні коледжі, створені на базі вищих професійних училищ і технікумів, забезпечуватимуть підготовку висококваліфікованих робітників з укрупнених (інтегрованих) професій, а також молодших спеціалістів – майбутніх фахівців середньої ланки (техніків), а центри професійної освіти реалізовуватимуть різні за профілем і термінами навчальні програми з метою підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації фахівців для промисловості й сфери обслуговування. Такий підхід сприятиме: оптимізації мережі та інфраструктури робітничих кадрів на загальнодержавному і регіональному рівнях; задоволенню потреб особистості, суспільства та галузей економіки в освітніх послугах; створенню умов для безперервного професійного вдосконалення особистості згідно з власними освітніми траєкторіями; випереджувальному оновленню змісту навчального матеріалу.

В інтересах сталого розвитку особливо розширюється зміст екологічної компоненти професійного навчання, що сприяє розвитку критичного мислення майбутніх фахівців, підвищенню рівня їхньої поінформованості про екологічно орієнтовані виробничі технології, можливості їх творчого використання у процесі трудової діяльності.

До ключових характеристик професійної освіти і навчання для сталого розвитку віднесено широке використання інформаційних технологій

і нових засобів комунікації. Це, на-самперед, інформаційно-комунікаційні технології, Інтернет, віртуальні та хмарні освітні середовища, що охоплюють мультимедійні підручники, флеш-анімації, відеоконференції, контент-бібліотеки, дистанційні курси, системи комп'ютерного тестування, автоматизованого програмування технологічних процесів, віртуальні мультимедійні музеї, клуби тощо. Завдяки їм відбувається перехід на програмно підтримуючий принцип ігрового навчання (геймезації), створення симуляцій реального середовища для організації професійного навчання через Інтернет-портали. Йдеться про те, що в майбутньому людина буде сама себе «збирати» із пропонованих їй ринком праці деталей професійно-освітнього конструктора. У кожного фахівця буде свій цифровий профіль, фіксуючий засвоєні компетенції, на основі якого організації, підприємства інвестуватимуть гроші у продовження навчання особливо успішних [5, с. 28].

Сучасні програмні засоби, а також методи роботи з інформацією, розміщеною в Інтернеті, дають можливість розв'язувати педагогічні задачі повному, що сприяє формуванню в учнівської молоді умінь самостійно працювати з інформаційними потоками, аналізувати техніко-технологічні ситуації на виробництві. Використання їх істотно впливає на традиційне когнітивно орієнтоване навчання, адже комп'ютеризація і технологізація професійної освіти значно розширюють інтелектуальну діяльність майбутніх фахівців.

Виходячи з положень неоліберальної філософії, у розвитку професійної освіти набувають важливого значення ринкові принципи, згідно з якими передбачається зниження рівня державного фінансування професійної освіти, розширення можливостей для

приватизації закладів професійної освіти, децентралізація управління системою професійної освіти тощо. Це сприятиме розширенню академічних свобод та автономності професійних навчальних закладів, забезпеченню перерозподілу повноважень між центральними і місцевими органами виконавчої влади, органами місцевого самоврядування та закладами професійної освіти з одночасним підвищенням ефективності контролю за результатами їхньої діяльності.

Зазначимо, що децентралізація управління професійною освітою є ефективною за умови готовності суб'єктів управління сприймати нові ідеї, передавати та довіряти виконання завдань іншим, здійснювати контроль лише кінцевих результатів, швидко розробляти і приймати ефективні управлінські рішення, відмовлятися від нормативних інструкцій, що відповідає пріоритетам сталого розвитку. У реалізації цих завдань важлива роль надається інформаційно-аналітичному супроводу управлінської діяльності на різних рівнях управління: загальнодержавному, регіональному та на рівні професійного навчального закладу [6].

Використання інформаційно-аналітичної системи на засадах доступності й відкритості інформації сприяє розширенню участі суспільства і соціальних партнерів у модернізації усіх підсистем професійної освіти і навчання, забезпеченню системного аналізу результатів професійної підготовки фахівців, створенню банків даних щодо потреб ринку праці у кваліфікованих фахівцях, сучасних виробничих технологій, інноваційного педагогічного досвіду. Крім того, інформаційно-аналітична система дає змогу відстежувати професійну траєкторію випускників закладів професійної освіти, стан їх закріплення на ви-

робництві, і на цій основі планувати й успішно реалізовувати освітньо- професійні проекти.

У контексті сталого розвитку суспільства, професійна освіта зміцнює зв'язки з бізнесом і виробництвом на засадах партнерства і взаємодії. Зокрема, бізнес-компанії з метою просування на ринку товарів своєї продукції відкривають на базі закладів професійної освіти навчально-виробничі центри, в яких учнівська молодь і педагогічні працівники ознайомлюються зі специфікою нових матеріалів, обладнання, інструментів, оволодівають сучасними виробничими технологіями. У свою чергу, заклади професійної освіти як суб'єкти ринкових відносин мають швидко реагувати на виклики ринку праці, орієнтуватися на потреби конкретних замовників робітничих кадрів, а отже, вчасно і якісно трансформувати сигнали щодо техніко-технологічних змін у галузях виробництва, виникнення нових кваліфікацій у формат нових компетенцій, а в подальшому – враховувати їх у розробленні освітніх стандартів. З цією метою заклади професійної освіти все частіше об'єднуються у різні кластери із бізнесом і виробництвом.

В умовах кластерів зацікавлені учасники процесу формування трудового потенціалу на основі принципу співпраці й пошуку компромісів мають змогу узгоджено діяти задля реалізації своїх інтересів, домовлятися на демократичних засадах про оптимальні параметри такої взаємодії. Це сприяє вирівнюванню балансу між попитом і пропозицією робочої сили, підвищенню якості професійної освіти і навчання, модернізації матеріально-технічної бази закладів професійної освіти, удосконаленню професіоналізму педагогічних працівників тощо. Об'єднання в кластери уможливорює координацію освітньої

діяльності закладів професійної освіти регіону, сприяє раціональному використанню засобів, призначених для підготовки кадрів, залученню додаткових інвестицій для навчання майбутніх фахівців та створення нових робочих місць, запобігає недопущенню фінансування неефективних навчальних програм, або тих, що дублюються. Така взаємодія суб'єктів ринку праці, освітніх послуг та соціального діалогу в умовах освітньо-науково-виробничих кластерів відповідає характеру сучасної конкуренції, оскільки дає змогу оптимальніше визначати специфічні вимоги до якості продукції, послуг, кваліфікації працівників, результативніше впроваджувати сучасні виробничі технології, маркетингові служби та багато іншого, що впливає на підвищення продуктивності праці, економічної ефективності підприємств і професійної підготовки кваліфікованих фахівців.

Отже, професійна освіта і навчання є значним потенціалом сталого розвитку суспільства. Її роль полягає в прогнозуванні, формуванні та розвитку впродовж життя професійної компетентності майбутніх фахівців, їхніх особистісних і професійно важливих якостей; вихованні громадянської і соціально-правової активності, виробленні енергоєфективного стилю професійної діяльності. У забезпеченні якісної професійної освіти актуалізується значущість компетентнісного підходу, інноваційних технологій навчання, цінностей екологічної етики, критичного мислення, налагодження взаємодії освітніх, культурних, суспільних, природоохоронних, виробничих тощо організацій.

Ключовою характеристикою професійної освіти і навчання для сталого розвитку суспільства є її відкритість, що дає змогу створювати кластери та освітні комплекси на основі наступно-

сті й взаємозв'язку освітніх програм як інноваційний і перспективний вид гнучкої підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації фахівців. Відкритості й прозорості в майбутньому набуватимуть і системи оцінювання якості професійної освіти, й, зокрема, рівня набутої випускниками закладів професійної освіти кваліфікації, що сприятиме підвищенню їхньої мобільності та конкурентоспроможності на ринку праці.

Відтак, підвищення якості професійної освіти і навчання є необхідною умовою забезпечення сталого розвитку суспільства, гендерної рівності, розвитку людського потенціалу в інтересах досягнення узгоджених на міжнародному і національному рівнях стратегічних цілей розвитку. Саме тому важливо розширювати доступ усіх до якісної професійної освіти, збільшувати можливість освітніх систем в плані підготовки інноваційного типу фахівців до розв'язання завдань сталого розвитку, більш ефективного використання у цих процесах інформаційно-комунікаційних та енергоефективних технологій.

Відсутність науково-обґрунтованої моделі розвитку системи соціального партнерства та методів її взаємодії з ринком праці є причиною того, що структура професій, за якими ведеться підготовка в закладах професійної освіти найчастіше, здійснюється в пропорціях, що склалися в регіоні без урахування реальної потреби в кадрах. Заклади професійної освіти, їх керівники та педагогічні кадри залишаються без орієнтирів і чітких рекомендацій, виявляються вимушеними самостійно, часто емпірично, методом проб і помилок, пристосовуватися до поточних запитів ринку праці та засобів розрахунків його перспективних потреб. Наслідком цього стає все більш впроваджувана в практику

професійної (професійно-технічної) освіти підготовка фахівців за новими професіями ажіотажного попиту, що не вирішує проблеми регіону в задоволенні регіонального ринку праці необхідними робітничими кадрами у достатній кількості.

Потреба запуску механізму ринкової конкуренції заради підвищення віддачі від використання бюджетних грошей, що спрямовуються в систему професійної освіти, інфраструктурна та технологічна її відсталість, гостра затребуваність кваліфікованих кадрів даного рівня для економічного розвитку регіону, потреба в залученні зовнішніх інвестицій диктують актуалізацію впровадження в регіонах нових організаційно-економічних механізмів управління і фінансування закладів професійної освіти з урахуванням специфічних форматів локальних публічно-приватних партнерств. Значений процес передбачає: позиціонування закладів професійної освіти всередині виробничо – освітніх кластерів по спільному виявленню і реалізації механізмів підвищення якості професійної освіти; спільна участь роботодавців і закладів професійної освіти в конкурсах з розвитку системи освіти, що проводяться державою; спільне створення багаторівневих ресурсних центрів професійної підготовки та перепідготовки; розробка і впровадження в професійну підготовку студентів ключових бізнес-процесів, пов'язаних з маркетингом навчальних закладів.

Поняття «публічно-приватне партнерство» увійшло в практичне використання не так давно. Його ще ототожнюють з визначеним у Законі України «Про державно-приватне партнерство» (Ст. 1) терміном «державно-приватне партнерство», спираючись на недостатню розвиненість інститутів громадянського суспільства [7]. Однак

це не в повній мірі відповідає дійсності. Механізм публічно-приватного партнерства передбачає включення третього суб'єкта даних відносин а саме публічний сектор з його потенціалом економічного регулювання та захисту публічних інтересів.

Об'єктивною передумовою виникнення феномена «публічно-приватне партнерство» виступає постійно зростаюча в світі потреба в соціальних послугах, тягар забезпечення яких традиційно лежить на державі. Як наслідок, зростають фінансові зобов'язання держави перед населенням з надання цих послуг. І в умовах, коли держава виявляється не в змозі забезпечити адекватне і своєчасне фінансування з держбюджету, вона може знайти спосіб успішно залучати інших зацікавлених суб'єктів для вирішення соціальних завдань. Держава, як правило, не може повністю відмовитися від своєї присутності в цих сферах і змушена зберігати контроль або над певним майном, або над певним видом діяльності. Таким чином, використання публічно-приватного партнерства дозволяє уряду країни, з одного боку, вирішувати нагальні проблеми з фінансуванням інфраструктурних об'єктів і соціальних програм, з іншого, – дає можливість приватному бізнесу вкладати гроші і отримувати потрібний йому прибуток.

За нашого підходу державні інституції та структури приватного бізнесу визначаються в якості рівних партнерів, що більш точно відображає сутність цього типу міжсуб'єктних відносин. У даному випадку держава розглядається як публічний суб'єкт, що покликаний забезпечувати надання суспільно необхідних послуг.

Різноманітність видів, форм і сфер застосування публічно-приватного партнерства роблять його універсальним механізмом для вирішення ціло-

го ряду довгострокових завдань – від створення і розвитку інфраструктури галузей до розробки та адаптації нових перспективних технологій. У зв'язку з цим безумовної сферою взаємодії держави, і бізнесу є наукоємні виробництва. Сьогодні бізнес випереджає державу, оскільки володіє передовими технологіями в галузі управління, маркетингу, експертизи, логістики та зв'язку. У той же час держава залишається основним правласником наукових розробок, нових матеріалів і продуктів. У таких умовах професійна освіта постає довгостроковим проектом наукоємного виробництва кадрової бази економіки, що реалізує публічно-приватне партнерство, оскільки забезпечує механізм залучення приватних інвестицій та інституційний розвиток організацій, не даючи при цьому здійснити перепрофілювання об'єктів і установ.

Найбільш перспективними з точки зору розвитку різних моделей публічно-приватних партнерств в сфері професійної освіти є сфери економічної діяльності, що безпосередньо виробляють матеріальні блага (промисловість тощо) та спеціальності, що здійснюють їх кадрове забезпечення. Сервіс та обслуговуючі сфери та спеціальності в набагато меншому ступені залучені до процесів розвитку публічно-приватних партнерств. Цей факт пояснюється розподілом великих, середніх і малих підприємств у зазначених сферах. Всі великі підприємства відчують гостру потребу в робітниках і фахівцях середньої ланки і тому характеризуються порівняно високою готовністю до альянсів з системою професійної (професійно-технічної) освіти. Крім того, малий і, частково, середній бізнес в Україні, як правило, не має сильних об'єднань і асоціацій, здатних представляти і захищати їх інтереси в процесах створення публіч-

но-приватних партнерств. Участь підприємств у підготовці кадрів на рівні закладів професійної освіти становить важливий елемент взаємодії в межах публічно-приватного партнерства. Його зміст регламентується угодою навчального закладу та підприємства на цільову підготовку кадрів, де фіксуються зобов'язання обох сторін. Угодою визначаються кількісні та якісні параметри певних професійних і загальних компетенцій випускників, які замовляє роботодавець. Зобов'язання роботодавця в межах угоди передбачають: передачу обладнання у тимчасове користування; участь фахівців підприємства в навчальному процесі; надання виробничих площ для професійного навчання, стажування та практики; можливо, додаткове матеріальне забезпечення студентів.

Розвиток матеріально-технічної бази навчальних закладів передбачає пряму участь роботодавців в експертизі, оцінці потреб модернізації та сприяння в оновленні та заміні навчально-виробничого обладнання освітніх установ. Розвиток кадрового потенціалу закладів професійної освіти також вимагає спільної системи дій з роботодавцями, а саме: розробки і реалізації тренінгових програм для адміністрації і викладачів закладів з питань актуальних виробничих технологій; розробки нових курсів, програм, навчальних і методичних посібників, тематики курсового і дипломного проектування, максимально наближують підготовку робітників і фахівців до реальної виробничої та експлуатаційної практики; впровадження технологій модульного навчання на основі запланованих результатів навчання, сформованих роботодавцями.

Участь підприємств у підготовці кадрів на рівні закладів професійної освіти в межах публічно-приватного партнерства дозволяє: підвищити ін-

вестиційну привабливість освітньої структури; зорієнтувати освітні ресурси на потреби цільової групи підприємств; виробити обґрунтовані науково-педагогічні підходи, що дозволяють визначити ефективні організаційно-економічні механізми управління і фінансування закладів професійної освіти, відповідно до характеру праці в певній сфері економічної діяльності.

Концептуальні засади публічно-приватного партнерства в системі професійної освіти полягають, перш за все, у застосуванні системного підходу до педагогічного проектування структури і змісту професійної підготовки. Передові досягнення сучасної педагогічної науки показують, що проектування навчального процесу стає ефективним інструментом підготовки майбутніх фахівців, якщо воно є системним і охоплює всі сторони процесу навчання. У зв'язку з цим вирішальною умовою оптимізації процесу навчання є застосування системного підходу до педагогічного проектування структури і змісту професійної підготовки. Проектовану систему реалізації взаємозв'язків закладів професійної освіти з виробництвом в межах публічно-приватного партнерства необхідно розглядати як самостійну педагогічну систему з властивими будь-якій системі взаємопов'язаними структурними компонентами: мета, зміст, методи, діяльність викладача і студентів.

Системне проектування кожного з компонентів ґрунтується на наступних методологічних підходах і принципах:

- інтеграційний підхід, що дозволяє на рівні цільового та керуючого компонентів узгоджувати досягнення різних цілей в рамках єдиного навчального процесу, а на рівні змістовного і контролюючого компонентів – формувати систему трансдисци-

плінарних знань, умінь і навичок, які забезпечують високий рівень професійної компетенції фахівців у сфері наукоємного виробництва;

- студентоцентризований підхід, спрямований на розвиток конкретних особистісних якостей майбутнього фахівця, що визначають готовність до творчої професійної діяльності;

- диференційований підхід, що враховує вихідний рівень підготовленості, особистісну мотивацію і сформованість креативних якостей на кожному окремому етапі освітнього процесу;

- принцип розвиваючої освіти, що дозволяє тому, хто навчається на кожному етапі освітнього процесу досягти максимального рівня свого розвитку.

Наступним концептуальним положенням є орієнтація на справжню відкритість системи публічно-приватного партнерства закладів професійної освіти з підприємствами.

Дана система є відкритою, орієнтованою на формування її мережевої взаємодії з підприємствами. Заклад професійної освіти стає частиною інноваційної системи, входить в управління знаннями, підтримуючи виробництво і трансфер знань і технологій у сфері сучасного наукоємного виробництва, формує мотивацію інноваційної поведінки в межах публічно-приватного партнерства з підприємствами.

Публічно-приватне партнерство не тільки забезпечує надходження додаткових коштів в освіту, а й стає запорукою її високої гнучкості та адекватності вимогам інноваційної економіки. Відбувається відкриття освітньої системи для роботодавця, який реально залучений до розробки і реалізації державної освітньої політики, формування переліків напрямів підготовки фахівців, розробки державних

стандартів у сфері професійної освіти, формування значної частини сукупної пропозиції освітніх програм, участь в процедурах контролю якості професійної освіти.

Принцип відкритості вимагає і нової ролі держави в системі публічно-приватного партнерства – від явного домінування до забезпечення безперервної ефективної взаємодії різноманітних суб'єктів попиту та пропозиції освітніх послуг.

Скорочення активності держави в уніфікованому детальному адмініструванні освітнього процесу на всіх рівнях поєднується не тільки зі збереженням, але і зі значним посиленням її функцій як регулятора взаємодій між учасниками в системі публічно-приватного партнерства і як джерела коштів, якими вони наділяються з метою стимулювання попиту та вирівнювання фінансових можливостей. При цьому виникають інституційні механізми діалогу зі споживачами освітніх послуг, що включають рівень задоволення замовника як найважливіший індикатор успішності і результативності який призводить до: підвищення інвестиційної привабливості регіональної системи професійної освіти за рахунок прозорості та відкритості публічно-приватних партнерств для всіх зацікавлених суб'єктів і структур; орієнтації освітніх результатів на вимоги роботодавців; підвищення рівня гарантованості якості професійної освіти, що відповідає вимогам роботодавців як замовників і споживачів кадрів; зниження витрат регіональної системи професійної освіти в зв'язку з гарантованим і узгодженим позабюджетним фінансуванням.

Концептуальним положенням є і забезпечення інноваційного характеру професійної освіти в межах публічно-приватного партнерства з підприємствами. З огляду на прагнення

продовжувати зростання зі збереженням високої ефективності бізнесу, освоювати нові можливості виробництва і поставок продукції, розширювати і зміцнювати співпрацю з партнерами та споживачами підприємствам необхідні висококваліфіковані робітники і фахівці, що активно здійснюють технічне переозброєння підприємств і впровадження нових технологій.

У зв'язку з цим одним з напрямків при проектуванні змісту професійної підготовки фахівців є забезпечення інноваційного характеру професійної підготовки фахівців. Інноваційний характер професійної підготовки відбувається шляхом інтеграції ряду освітніх програм з реальним виробництвом, в тому числі за допомогою надання освітніх послуг підприємствам.

На забезпечення інноваційного характеру професійної освіти в межах публічно-приватного партнерства з підприємствами направлено створення системи незалежних професійних стандартів, які забезпечують постійний відбір освітніх програм, формування переліків спеціальностей з урахуванням вимог сучасного наукоємного виробництва, участь у процедурах контролю якості професійної освіти, створення освітньо-виробничих полігонів.

Забезпечення сучасної трансляції динамічних характеристик актуального змісту професійної освіти за рахунок присутності роботодавців у всіх ланках освітнього процесу призводить до посилення практико-орієнтованості професійної підготовки за допомогою її зближення з конкретними інноваційними виробничими процесами, модернізації виробничої бази навчальних закладів з урахуванням сучасних вимог сучасного наукоємного виробництва за рахунок обміну ресурсами з учасниками публічно-приватного партнерства.

Наступним концептуальним положенням є програмно-цільове забезпечення умов для здійснення взаємозв'язків професійної підготовки здобувачів освіти закладу професійної освіти з виробничими підрозділами підприємств в системі публічно-приватного партнерства. Програмно-цільове забезпечення умов щодо реалізації взаємозв'язків професійної освіти і виробництва складають: проектування професійно важливих особистісних якостей майбутнього фахівця і різноманітних видів діяльності; розроблення професійного стандарту; навчальний план; структура навчального процесу з чітким відображенням у часі поєднання теоретичної підготовки студентів та їх виробничої практики; угода навчального закладу з базовим підприємством про основні напрями та форми взаємовигідного співробітництва; методичні вказівки і рекомендації на допомогу здобувачам освіти і викладачам по здійсненню багатосторонніх зв'язків професійної підготовки молоді з виробництвом.

Окремо слід зупинитися на підготовці фахівців для роботи на конкретному робочому місці, що за своєю суттю є функціонально орієнтованою спеціалізацією. Впровадження функціональної спеціалізації забезпечує: придбання досить міцних знань, умінь, навичок, оволодіння професійними компетенціями; скорочення термінів донавчання на виробництві; введення індивідуального навчання за допомогою індивідуальних освітніх траєкторій; спільне навчання педагогічного колективу закладу професійної освіти та фахівців виробництва на основі комплексного підходу до навчання; навчання на складному діючому обладнанні з застосуванням передових прогресивних технологій; дозволяє вести коригування та уз-

годження педагогічних і виробничих процесів.

При підготовці фахівців в системі публічно-приватного партнерства закладу професійної освіти з підприємствами, орієнтованих на цільову підготовку фахівців, дуже важливою є розробка гнучких навчальних планів.

Програмно-цільове забезпечення умов для здійснення взаємозв'язків професійної підготовки в системі публічно-приватного партнерства складають також угоди та програми закладу професійної освіти з базовим підприємством про основні напрями та форми взаємовигідного співробітництва.

Відсутність системного та повноцінного взаємозв'язку між професійною освітою та ринком праці породжує суттєвий дисбаланс між вимогами до фахівців з боку роботодавців і якістю підготовки випускників закладів професійної освіти. На перший план висувається проблема актуалізації змісту професійної освіти.

На рівні держави реакція на принципово нові соціально-економічні реалії, при яких освіта має стати дієвим інструментом забезпечення соціально-економічного розвитку країни, призводить до зміни нормативно-правової бази з урахуванням інтересів системи професійної освіти.

Проектування моделі розвитку публічно-приватного партнерства, адаптованої до сучасних вимог підприємств, освітнім і навчально-виробничим можливостям закладів професійної освіти диктує також необхідність розробки механізмів узгодження освітніх і професійних стандартів. При цьому в межах публічно-приватного партнерства державний стандарт професійної (професійно-технічної) освіти повинен бути узгоджений не тільки з професійним стандартом, а й відповідати сучасним інноваційним вимогам

підприємств. Одним із шляхів в розробці механізмів узгодження освітніх і професійних стандартів є застосування модульно-компетентнісного підходу при управлінні якістю процесу навчання фахівців середньої ланки та розробці на цій основі професійних стандартів і модулів професійних компетенцій [8].

Висновки. Концептуальні засади публічно-приватного партнерства в системі професійної освіти полягають, перш за все, у застосуванні системного підходу до педагогічного проектування структури і змісту професійної підготовки. Тим самим, концептуальною основою проектування системи публічно-приватного партнерства закладу освіти з підприємствами стає ідеологія системного підходу до проектування всіх компонентів: цільового, керуючого, процесуального, змістовного та контролюючого.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. The EESC conference in Zagreb: tackling demographic issues will be crucial for the EU's survival. European Economic and Social Committee. 15/11/2019. URL: <https://www.eesc.europa.eu/en/news-media/press-releases/eesc-conference-zagreb-tackling-demographic-issues-will-be-crucial-eu-survival> (Дата звернення 14.04.2020).

2. Europe 2020: A strategy for smart, sustainable and inclusive growth. Communication from the Commission. – Brussels, 3.3.2020. URL: <http://ec.europa.eu/eu2020/pdf/COMPLETE%20EN%20BARROS%20%20%20007%20-%20Europe%202020%20-%20EN%20version.pdf> (Дата звернення 08.04.2020).

3. Стратегія сталого розвитку «Україна – 2020». URL:

4. Ломакина Т.Ю. Современный принцип непрерывного образования. М. : Наука, 2006. 221 с.

5. Кудашов В.І. Альтернативні державні професійній освіті : можливості і перспективи. Професійна освіта в сучасному світі. 2012. № 4. С. 24-32.

6. Радкевич В.О. Принципи модернізації професійно-технічної освіти. Проблеми підготовки сучасного вчителя: зб. наук. пр.. Уманського державного педагогічного ун-ту ім. Павла Тичини. Умань: ПП Жовтий, 2011. Вип. 3. С. 331-337.

7. Закон України «Про державно-приватне партнерство» від 1 липня 2010 року № 2404-VI зі змінами. Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2010, № 40, ст.524.

8. Романенко Є.О. Чаплай І.В. СУТНІСТЬ ТА ОСОБЛИВОСТІ СИСТЕМИ МАРКЕТИНГУ ПОСЛУГ У МЕХАНІЗМАХ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ/ Є. О. Романенко, І. В. Чаплай //Актуальні проблеми економіки. – 2016. – №12(186) 2016 – С. 81-89.

REFERENCES:

1. The EESC conference in Zagreb: tackling demographic issues will be crucial for the EU's survival. European Economic and Social Committee. 15/11/2019. URL: <https://www.eesc.europa.eu/en/news-media/press-releases/eesc-conference-zagreb-tackling-demographic-issues-will-be-crucial-eus-survival> (Date of application 14.04.2020).

2. Europe 2020: A strategy for smart, sustainable and inclusive growth. Communication from the Commission. – Brussels, 3.3.2020. URL: <http://ec.europa>

[eu/eu2020/pdf/COMPLETE%20EN%20BARROSO%20%20%20007%20-%20Europe%202020%20-%20EN%20version.pdf](http://ec.europa.eu/eu2020/pdf/COMPLETE%20EN%20BARROSO%20%20%20007%20-%20Europe%202020%20-%20EN%20version.pdf) (Date of application 08.04.2020).

3. Stratehiya staloho rozvytku «Ukrayina – 2020» (2020) [Strategy of sustainable development «Ukraine – 2020»]. URL: <http://zakon5.work.gov.ua/laws/show/5/2015> (Date of application 23.03.2020).

4. Lomakina, T., Yu. (2006) Sovremennyy printsyp nepreryvnoho obrazovannya [The modern principle of continuing education], Nauka, Moscow, Russian Federation.

5. Kudashov, V., I. (2012) Al'ternatyvni derzhavniy profesiynyi osviti : mozhlyvosti i perspektyvy [Alternatives to public vocational education: opportunities and prospects], Profesiynna osvita v suchasnomu sviti, vol. 4. pp. 24–32.

6. Radkevich, V., O. (2011) Pryntsypy modernizatsiyi profesiyno-tekhnichnoyi osvity [Principles of modernization of vocational education], Problemy pidhotovky suchasnoho vchytelya: zb. nauk. pr.. Umans'koho derzhavnoho pedahohichnoho un-tu im. Pavla Tychyny. Issue. 3. pp. 331-337.

7. Zakon Ukrayiny «Pro derzhavno-pryvatne partnerstvo» vid 1 lypnya 2010 roku № 2404-VI zi zminamy [Law of Ukraine “On Public-Private Partnership”], Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrayiny (VVR), 2010, № 40, st. 524.

8. Romanenko Є.О. Chaplaj I.V. SUTNIST' TA OSOBLIVOSTI SISTEMI MARKETINGU POSLUG U MEHANIZMAH DERZHAVNOGO UPRAVLINNA/ Є. О. Романенко, І. В. Чаплай //Aktual'ni problemi ekonomiki. – 2016. – №12(186) 2016 – S. 81-89.

Серкова Надія Анатоліївна,

здобувач кафедри соціальної і гуманітарної політики, Харківський регіональний інститут державного управління Національної академії державного управління при Президентові України, 61099, м. Харків, Маршала Рибалко, 51, кв 13, тел. +380500433850, E-mail: mbubliy@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0001-8537-915X>

ОСОБЛИВОСТІ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ СИСТЕМАМИ ВИЩОЇ ОСВІТИ В ЄВРОПЕЙСЬКИХ КРАЇНАХ

Анотація: У статті узагальнено особливості державного управління системами вищої освіти в європейських країнах. Визначено, що в умовах світового освітнього ринку дієвими формами впливу держави на заклади вищої освіти є: фінансування вищої освіти в основному з бюджетних джерел; державна система забезпечення якості вищої освіти. Все це дозволяє в умовах жорсткої конкурентної боротьби на світовому ринку вищої освіти зберігати високий престиж вищої освіти.

З'ясовано, що однією з найкращих у світі визнають систему вищої професійної освіти в Німеччині. За останні 50 років кількість студентів, які вступають до вузів Німеччини, включаючи іноземців, збільшилася в три рази. Навчання в університетах Німеччини є частиною державної системи безкоштовної освіти. Компетенції у сфері освіти строго розподілені між федеральним урядом і урядами земель. Федеральний уряд бере участь у загальному плануванні освіти для створення єдиних ринкових умов і рівноцінності вищої освіти. Уряд земель відповідає за планування і практичне здійснення освіти на своїй території.

Поряд з особливостями, характерними для кожної країни, зміни в державному регулюванні діяльності в галузі вищої освіти в умовах світового освітнього ринку мають яскраво виражені спільні риси. До них можна віднести: зростаючу роль державного управління та нових сучасних форм адміністративно-правового регулювання в галузі вищої освіти; законодавче закріплення таких адміністративних функцій, як прогнозування і планування, в управлінні вищою освітою; розширення автономії закладів вищої освіти та академічних свобод; поява нових типів закладів вищої освіти, що відповідають інноваційним вимогам світового ринку праці; перерозподіл управлінських функцій у галузі вищої освіти між центром і регіонами; багатоканальне фінансування діяльності закладів вищої освіти; забезпечення єдності та послідовності освітніх програм та якості навчання через всі рівні вищої освіти; нормативне регулювання діяльності закладів вищої освіти.

Ключові слова: державне регулювання, ринкове регулювання, система освіти, вища освіта, ринок освітніх послуг, інвестиції в освіту.

Sierkova Nadiia Anatoliivna,

Applicant for a degree of Department of Social and Humanitarian Policy, Kharkiv regional institute of Public Administration of National academy for Public administration under the President of Ukraine, 61099, Kharkiv, Marshala Rybalko, tel.:+380500433850, E-mail: mbubliy@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0001-8537-915X>

PECULIARITIES OF PUBLIC ADMINISTRATION IN HIGHER EDUCATION SYSTEMS IN EUROPEAN COUNTRIES

Annotation: The article summarizes the features of public administration of higher education systems in European countries. It is determined that in the conditions of the world educational market, the effective forms of state influence on higher education institutions are: financing of higher education mainly from budgetary sources; the state system for ensuring the quality of higher education. All this makes it possible to maintain the high prestige of higher education in the conditions of severe competition in the global higher education market.

It was found out that the system of higher professional education in Germany is recognized as one of the best in the world. Over the past 50 years, the number of students entering German universities, including foreigners, has tripled. Education at universities in Germany is part of the state system of free education. Competence in education is strictly divided between the Federal and state governments. The Federal government participates in the overall planning of education in order to create a common market environment and the equivalence of higher education. The land government is responsible for planning and implementing education on its territory.

Along with the specific features of each country, changes in the state regulation of activities in the field of higher education in the conditions of the world educational market have pronounced common features. These include: the growing role of public administration and new modern forms of administrative and legal regulation in the field of higher education; the legislative consolidation of such administrative functions as forecasting and planning in the management of higher education; the expansion of the autonomy of higher education institutions and academic freedoms; the emergence of new types of higher education institutions that meet the innovative requirements of the world labor market; the redistribution of managerial functions in the field of higher education between the center and the regions; multi-channel financing of higher education institutions; ensuring the unity and consistency of educational programs and quality of training across all levels of higher education; regulatory regulation of higher education institutions.

Key words: state regulation, market regulation, education system, higher education, educational services market, investment in education.

Постановка проблеми. Світовий освітній ринок в даний час оцінюється в 1,5 трлн. дол. [1, с. 28]. Глобальний попит на вищу освіту становить 97 млн. місць, а попит на міжнародну вищу освіту 1,8 млн. місць. За прогнозами до 2025 р. попит на міжнародну освіту збільшиться і складе 262 млн. місць, причому частка вищої освіти складе не менше 7,2 млн. місць. Виходячи з цих даних, експорт послуг у сфері навчання стане одним з найбільш прибуткових галузей економіки, як у фінансовому, так і стратегічному плані. Працевлаштування після закінчення вузу і можлива натуралізація в країні навчання – не менш важливі фактори, що впливають на отримання вищої освіти за кордоном. Для забезпечення цивілізованого рівня прогресу і встановлення економічної і політичної незалежності в кожній країні необхідно мати налагоджену освітню державну політику в системі вищої освіти. Тому всі країни прагнуть до побудови адекватних національних систем вищої освіти.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Особливості державного управління системами вищої освіти в європейських країнах було розглянуто у працях багатьох зарубіжних та вітчизняних вчених. Вагомий внесок у дослідження особливостей впливу держави на систему вищої освіти зробили такі вчені, Н. Борецька [6], С. Вавренюк [5], Ф. Ващук [1], О. Грішнова [7], С. Домбровська [3], Г. Лопушняк [8], Н. Мельник [2], А. Прокопенко [10], Х. Рибчанська [8], В. Садковий [5], Г. Хоружий [4], В. Шведун [5], С. Шевченко [9] та ін. Однак, незважаючи на численні дослідження, недостатньо висвітленими залишаються основні адміністративно-регулятивні заходи держави на систему вищої освіти.

Метою статті є визначення особливостей державного управління сис-

темами вищої освіти в європейських країнах, та надання пропозицій з удосконалення даного процесу в Україні.

Виклад основного матеріалу. ч

Розглянемо систему і принципи державного регулювання в галузі вищої освіти в Німеччині. Конституцією Німеччини встановлено розмежування повноважень в галузі державного управління вищою освітою між федерацією і землями. При цьому відповідальність за поточну діяльність закладів вищої професійної освіти несуть уряди земель. Таким чином, в Німеччині існує дворівнева система управління освітою: функції управління розподілені між федеральним органом – Міністерством освіти Німеччини, і урядами земель. Федеральний орган управління освітою розробляє концепцію освітньої політики, визначає загальнонаціональні юридичні рамки функціонування системи освіти, виділяє кошти на розширення установ вищої професійної освіти і створення сучасної інфраструктури для їх ефективної діяльності.

Для координації політики в галузі вищої освіти, розробки єдиних стандартів її адміністративно-правового регулювання діяльності в цій галузі, узгодження взаємного визнання дипломів та навчальних програм утворені керівні органи системи освіти: Постійна Конференція міністрів освіти і культури земель Німеччини; Конференція ректорів навчальних закладів Німеччини; Федеральна земельна комісія з планування освіти та розвитку досліджень; Рада по науці [2, с. 34].

На рівні земель юридичний статус закладів вищої освіти прирівнюється до статусу державних організацій, бюджетну і кадрову політику яких регулюють уряди земель, включаючи подібним чином заклади вищої освіти в систему державного управління. Річні бюджети закладів вищої освіти

є частиною бюджетів земель, які приймаються відповідними парламентами земель. Поточні витрати на наукові дослідження та навчальний процес (виплата заробітної плати, поточні матеріальні витрати) покриваються насамперед з бюджетів земель [3, с. 17]. У питаннях навчальної та дослідницької роботи заклади вищої освіти мають функціональну автономію, використовуючи при цьому різні механізми самоврядування. Земельні влади передають установам вищої освіти вирішення багатьох фінансових і адміністративних питань, залишаючи за собою загальну стратегічну відповідальність за галузь вищої освіти [4, с. 58]. З урахуванням вищенаведеного в умовах, освітнього ринку державне управління в Німеччині полягає у визначенні юридичних рамкових умов, наданні установам вищої освіти необхідного фінансового забезпечення та задоволенні їх потреб у розвиненій інфраструктурі.

Одночасно Рада з науки визначає завдання, виконання яких вимагає спільного фінансування з боку федерального центру і земель: створення і розширення установ вищої освіти, вдосконалення їх інфраструктури, підтримка університетських клінік і дослідницьких робіт.

У конкурентній боротьбі на світовому ринку вищої освіти за залучення іноземних студентів до навчання в німецьких закладах вищої освіти інтереси Німеччини представляє Німецька служба академічних обмінів – самоврядна організація закладів вищої освіти Німеччини., Ради з науки НАТО, Фонду підтримки німецької науки і ряду інших.

Таким чином, особливості державного управління системою вищої освіти у Німеччині такі:

- розмежування повноважень в галузі управління вищою освітою

між федерацією і землями встановлено на найвищому законодавчому рівні – Конституцією Німеччини;

- адміністративно-правове регулювання діяльності в галузі вищої освіти здійснюється кількома спеціально створеними органами;

- введення нової системи освітніх програм і кваліфікацій відповідно до Болонської декларації у Німеччині проводиться без шкоди національній системі вищої освіти, що сприяє більшій конкурентоспроможності німецьких закладів вищої освіти на освітньому ринку;

- установи вищої освіти Німеччини володіють функціональною автономією, використовуючи при цьому різні механізми самоврядування.

На відміну від Німеччини, французька система управління вищою освітою залишається високоцентралізованою, зберігається переважна роль держави і висока централізація управління.

Французька система освіти – користується світовим визнанням. В даний час функціонує близько 3000 державних і приватних навчальних і освітніх установ, з яких 90 університетів (де представлені практично всі спеціальності), 240 інженерних шкіл, 230 комерційних шкіл і 2000 спеціалізованих шкіл – профліцею з навчанням за такими напрямками: сфера послуг, дизайн і мода, живопис і архітектура. [5, с. 24].

Якість викладання у вищих навчальних закладах гарантується державою, яка контролює і фінансує державні навчальні освітні установи. Державні структури здійснюють ретельний контроль організації та якості навчального процесу в приватних навчальних закладах. Державна система контролю є гарантом якості освіти та дипломів, що користуються міжнародним визнанням. Звертає на

себе увагу, що французька держава бере на себе більшу частину витрат по бюджету державних навчальних та освітніх закладів (як, наприклад, всіх університетів), витрачаючи близько 10000 євро на рік на кожного. Студенти оплачують лише невелику частину від вартості навчання – університетський реєстраційний збір, який також встановлюється державою (від 130 до 700 євро на рік) [6, с. 59].

Французька система освіти – зразок якості, – французькі дипломи користуються міжнародним визнанням. Державна вища освіта котирується вище приватної. Наймачі цінують диплом державного навчального закладу більше, ніж приватного. По-перше, навчальні плани державного університету регламентовані і стандартизовані Міністерством національної освіти. По-друге, претенденти на викладацьке місце в державних університетах проходять довгий і суворий відбір: треба захистити дисертацію і пройти конкурс, який триває близько року. Викладачі університету мають особливий статус: їх стабільний дохід і кваліфікація гарантовані Урядом.

На загальнонаціональному рівні центральна роль в управлінні вищою освітою належить Міністерству у національному навчання, вищої освіти і науки, яке виконує більшість функцій управління закладами вищої освіти, у тому числі: затверджує навчальні програми, дипломи державного зразка та здійснює основне фінансування, проводить кадрову політику, зокрема призначає генеральних секретарів (адміністративне керівництво) установами вищої освіти, виділяє ставки викладацького та адміністративного персоналу, визначає правовий статус і внутрішній регламент роботи закладів вищої освіти, оцінює якість науково-дослідних програм у вузах і, що особливо важливо для роботи в умовах

освітнього ринку, встановлює принципи організації навчального процесу, механізми і межі реалізації установами вищої освіти наданої їм автономії.

Особливо відзначимо, що навіть в умовах різко збільшеної конкуренції на освітньому ринку децентралізація управління вищою освітою у Франції не зачіпає пріоритетної складової системи вищої освіти – кадрової підсистеми. Всі викладачі отримують призначення за підсумками проходження Національного конкурсу і стають державними службовцями на підставі наказу Міністра [7, с. 29]. На нашу думку, така стабільність у проведенні кадрової політики лише заохочує викладачів до покращення якості навчання, що, безумовно, сприяє підвищенню конкурентоспроможності французьких закладів вищої освіти на світовому освітньому ринку.

Найбільш значне розширення автономії закладів вищої освіти внаслідок посилення конкуренції на освітньому ринку останнім часом виразилося в укладенні між ними і урядом чотирирічних контрактів на ведення освітньої діяльності, у тому числі часткової фінансової автономії закладів вищого професійної освіти, а також у можливості організації та реалізації різноманітних програм додаткової освіти та підвищення кваліфікації. Ректори, тим не менш, продовжують грати роль виконавців урядової політики, а не самостійних топ-менеджерів.

З 1989 р. адміністративно-правове регулювання діяльності закладів вищої освіти у вигляді їх щорічної акредитації як форми державного управління було замінено іншою формою державного управління – підписанням адміністративних договорів, а саме чотирирічних контрактів між закладами вищої освіти і державою, що дозволяють установам вищої освіти більшою мірою проявити

свою самостійність [8, с. 36]. При підписанні адміністративного договору державне управління в галузі вищої освіти здійснюється через взаємодію керуючої та керованої сторін – Міністерства та установи вищої освіти, що викликається:

1) необхідністю вироблення обома сторонами державного управління спільної позиції з будь-якого питання; 2) обов'язком керуючої сторони (Міністерства з Національного навчання, вищої освіти і науки) процесу державного управління в галузі вищої освіти з'ясувати відносини до, під час або після прийняття відповідного рішення. Предметом контрактів стають проекти розвитку, що враховують загальнонаціональні цілі та регіональні потреби вищої освіти. Ці проекти розробляються закладами вищої освіти та обговорюються спільно з представниками Міністерства з Національного навчання, вищої освіти та науки. Контракти виконують потрібну функцію: вони дозволяють враховувати інтереси представників різних підрозділів установ вищої освіти, є ефективним інструментом діалогу між ними та державою, а також досить гнучким механізмом середньострокового планування їх розвитку, що дозволяє враховувати потреби системи вищої освіти в цілому та окремих установ вищої освіти, гарантуючи при цьому їх фінансову стабільність на чотирирічний період, що особливо важливо в умовах гострої конкурентної боротьби за сегменти на світовому ринку вищої освіти.

Адміністративний договір, що забезпечує адміністративну автономність закладів вищої освіти, є, на погляд автора, найбільш оптимальною формою державно-суспільного характеру управління системою вищої освіти, встановлюючи формальну рівноправність сторін адміністративних правовідносин і здійснення владних

повноважень однією зі сторін адміністративного договору. Адміністративний договір, що укладається в системі вищої освіти – спосіб індивідуалізації дії загальних адміністративних норм у конкретних відносинах між органами управління вищою освітою та установами вищої освіти.

У питаннях управління установи вищої освіти Франції отримують все більший ступінь автономії, перш за все в питаннях вибору і змісту навчальних і наукових програм, що особливо важливо з точки зору підвищення конкурентоспроможності французьких установ вищої освіти на освітньому ринку, що характеризується активною участю вищої школи Франції в Болонському процесі.

Досвід Франції в справі управління в галузі вищої освіти свідчить про те, що в умовах активного розвитку світового освітнього ринку і загострення міжнародної конкуренції в цьому сегменті діяльності домогтися значущих результатів у цій галузі неможливо без цілеспрямованої участі і активної ролі держави. Підвищити статус викладача державної установи вищої освіти за підсумками проходження конкурсу доцільно через наближення його статусу до державних службовців, що, на наш погляд, сприятиме підвищенню інноваційної активності викладачів у навчальному процесі.

Висновки. В умовах світового освітнього ринку дієвими формами адміністративно-регулятивного впливу держави на заклади вищої освіти є: фінансування вищої освіти в основному з бюджетних джерел; державна система забезпечення якості вищої освіти.

Все це дозволяє в умовах жорсткої конкурентної боротьби на світовому ринку вищої освіти зберігати високий престиж вищої освіти.

Поряд з особливостями, характерними для кожної країни, зміни

в державному регулюванні діяльності в галузі вищої освіти в умовах світового освітнього ринку мають яскраво виражені спільні риси. До них можна віднести:

- зростаючу роль державного управління та нових сучасних форм адміністративно-правового регулювання в галузі вищої освіти;
- законодавче закріплення таких адміністративних функцій, як прогнозування і планування, в управлінні вищою освітою;
- розширення автономії закладів вищої освіти та академічних свобод;
- поява нових типів закладів вищої освіти, що відповідають інноваційним вимогам світового ринку праці;
- перерозподіл управлінських функцій у галузі вищої освіти між центром і регіонами;
- багатоканальне фінансування діяльності закладів вищої освіти;
- забезпечення єдності та послідовності освітніх програм та якості навчання через всі рівні вищої освіти;
- нормативне регулювання діяльності закладів вищої освіти.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Інтеграція в європейський освітній простір: здобутки, проблеми, перспективи: Монографія / За заг. ред. Ф.Г. Ващука. – Ужгород: ЗакДУ, 2011. – 560 с.
2. Мельник Н. І. Професійна підготовка дошкільних педагогів у країнах Західної Європи: теорія і практика: монографія / Н. І. Мельник. – Умань : ФОП Жовтий О.О., 2016. – 392 с.
3. Домбровська С.М. Державне управління вищою освітою в умовах трансформаційних змін : монографія / С.М. Домбровська. – Х. : Вид-во «Оберіг», 2009. – 176 с.

4. Хоружий Г.Ф. Європейська політика вищої освіти. Монографія. – Полтава: Дивосвіт, 2016. – 384 с.

5. Державне управління виховним процесом в закладах вищої освіти України: монографія / В.П. Садковий, С.М. Домбровська, В.О. Шведун, С.А. Вавренюк.: 2019. – 352 с.

6. Борецька Н.О. Форми та методи державного регулювання сфери вищої освіти // Н.О. Борецька / Актуальні проблеми державного управління. – 2012. – № 6 (51). – С. 51–54.

7. Грішнова О.А. Людський капітал: формування в системі освіти і професійної підготовки : монографія. / О.А. Грішнова. – Київ : Знання, 2001. – 254 с.

8. Лопушняк Г.С. Вища освіта України: державне регулювання та перспективи розвитку: монографія. / Г.С. Лопушняк, Х.В. Рибчанська. – Львів: Ліга Прес», 2018. – 283 с.

9. Шевченко С.О. Механізм державного та громадського управління якістю вищої освіти: зарубіжний досвід. // С.О. Шевченко / Держава та регіони. – 2017. № 3. – С. 171–176.

REFERENCES:

1. Vashchuk, F.H., (2011), *Intehratsiia v yevropeyskii osvittii prostir: zdobutky, problemy, perspektyvy [Integration into the European educational space: achievements, problems, prospects]*. Uzhhorod: ZakDU [in Ukrainian].
2. Melnyk, N.I., (2016), *Profesiina pidhotovka doshkilnykh pedahohiv u krainakh Zakhidnoi Yevropy: teoriia i praktyka [Professional training of pre-school teachers at the territories of Western Europe: theory and practice]*. Uman: FOP Zhovtyi O.O. [in Ukrainian].
3. Dombrovska, S.M., (2009), *Derzhavne upravlinnia vyshchoiu osvitoiu v umovakh transformatsiinykh zmin [State management of higher education in the conditions of*

transformational changes]. Kharkiv: Vyd-vo «Oberih». [in Ukrainian].

4. Khoruzhyi, H.F. (2016), *Yevropeiska polityka vyshchoi osvity [European policy of higher education]*. Poltava: Dyvosvit, [in Ukrainian].

5. Sadkovyi, V.P., Dombrovska, S.M., Shvedun, V.O., Vavreniuk, S.A. (2019), *Derzhavne upravlinnia vykhovnym protsesom v zakladakh vyshchoi osvity Ukrainy [State management of educational process in higher education institutions of Ukraine]*. Kharkiv: NUTSZU, [in Ukrainian].

6. Boretska, N.O. (2012), *Formy ta metody derzhavnoho rehuliuвання sfery vyshchoi osvity. Aktualni problemy derzhavnoho upravlinnia – Actual problems of public administration*, 6 (51), 51–54 [in Ukrainian].

7. Hrishnova, O.A. (2001), *Liudskiy kapital: formuvannya v systemi osvity i profesiinoy pidhotovky [Human capital: formation in the system of education and training]*. Kyiv: Znannia [in Ukrainian].

8. Lopushniak, H.S., Rybchanska, Kh.V. (2018), *Vyshcha osvita Ukrainy: derzhavne rehuliuвання ta perspektyvy rozvytku [Higher education in Ukraine: state regulation and development prospects]*. Lviv: Liha Pres, [in Ukrainian].

9. Shevchenko, S.O. (2017), *Mekhanizm derzhavnoho ta hromadskoho upravlinnia yakistiu vyshchoi osvity: zarubizhnyi dosvid. Derzhava ta rehiony – State and regions*, 3. 171–176 [in Ukrainian].

Мороз Світлана Анатоліївна,

кандидат наук з державного управління, Старший науковий співробітник Навчально-науково-виробничого центру, Національний університет цивільного захисту України, 61023, м. Харків, вул. Чернишевська, 94, тел.: (095) 507-14-35, e-mail: ra.ekma@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-2696-1278>

РЕЗУЛЬТАТИ ОЦІНЮВАННЯ СТУДЕНТАМИ ВІТЧИЗНЯНИХ ЗВО РІВНЯ ПРОЯВУ ДЕТЕРМІНАНТ ЯКОСТІ ВИЩОЇ ОСВІТИ ЯК ПІДҐРУНТЯ ДЛЯ ВДОСКОНАЛЕННЯ МЕХАНІЗМІВ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ ЇЇ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯМ

Анотація: Постановка проблеми у загальному вигляді. Підвищення ефективності державного управління забезпеченням якості вищої освіти потребує конкретизації детермінант її змісту, а також визначення пріоритетних до використання профільними органами публічного управління механізмів державного управління розвитком сфери вищої освіти. Не дивлячись на достатню увагу вчених до відповідної проблематики, питання аналізу думки здобувачів вищої освіти щодо сили прояву тих чи інших детермінант якості вищої освіти не набули свого достатнього розвитку.

Мета дослідження. За результатами аналізу думки студентів вітчизняних ЗВО з'ясувати значущість основних детермінант якості вищої освіти та запропонувати напрями вдосконалення змісту деяких з механізмів державного управління забезпеченням якості освітньої діяльності та якості вищої освіти.

Вклад основного матеріалу. З метою актуалізації змісту інформаційно-аналітичного підґрунтя для визначення напрямів вдосконалення змісту та практики використання механізмів державного управління забезпеченням якості вищої освіти було проведено опитування студентів вітчизняних ЗВО. В опитуванні прийняло участь 542 респонденти переважно з ЗВО Східної України. Фокус одного з питань анкети було зосереджено на з'ясуванні думки студентів щодо значущості окремих детермінант якості вищої освіти. За результатами аналізу відповідей респондентів було визначено таку ієрархію детермінант якості вищої освіти: матеріально-технічне забезпечення навчального процесу (26%); відповідність змісту навчальних програм та методик викладання вимогам часу та попиту ринку праці (21%); рівень інтернаціоналізації освітньої діяльності (18%); характеристика науково-педагогічних працівників (18%); зв'язки ЗВО з реальним сектором економіки (17%). Кожна з цих детермінант повинна знайти на своє відображення у межах того чи іншого напрямку державної політики у сфері вищої освіти.

Висновки з даного дослідження. За результатами аналізу опитування студентів нами були визначені такі основні висновки.

1. Розвиток матеріально-технічної бази ЗВО може бути забезпечений за рахунок реалізації потенціалів принципів економічної та фінансової автономії ЗВО. Підвищення рівня фінансової автономії ЗВО державної форми власності, може бути реалізовано в контексті зменшення повноважень Державної казначейської служби

України в адмініструванні фінансових ресурсів ЗВО. Також слід змінити парадигму фінансового забезпечення державою системи вищої освіти з фінансування ЗВО на фінансування освітньої послуги.

2. Норми Ліцензійних умов провадження освітньої діяльності, так само як і норми Положення про акредитацію освітніх програм, повинні бути удосконалені за рахунок зміни змісту їх окремих формулювань, а саме: зміст п. 27 та п. 30 Ліцензійних умов повинен апелювати до значущості практичного досвіду членів проектної групи та залучених до викладання навчальних дисциплін науково-педагогічних працівників; зміст критеріїв №2 та №4 Положення про акредитацію освітніх програм повинен зосереджуватись на необхідності забезпечення відповідності освітньої програми та методики її викладання вимогам часу та попиту ринку праці.

Ключові слова: якість вищої освіти; опитування студентів; вдосконалення механізмів державного управління забезпеченням якості вищої освіти.

Moroz Svitlana Anatoliyivna,

Candidate of Science in Public Administration, Senior Research Officer of Training Research and Production Center, National University of Civil Protection of Ukraine, 61023, Kharkiv, Str. Chernyshevska, 94, tel.: (095) 507-14-35, e-mail: ra.ekma@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-2696-1278>

THE ASSESSMENT RESULTS OF STUDENTS OF THE DOMESTIC INSTITUTIONS OF HIGHER EDUCATION REGARDING THE LEVEL OF MANIFESTATION OF THE HIGHER EDUCATION QUALITY DETERMINANTS AS A BASIS FOR IMPROVING THE MECHANISMS OF PUBLIC ADMINISTRATION OF ITS PROVISION

Annotation: *Setting the problem in general terms.* Improving the efficiency of public administration over the quality assurance of higher education requires the specification of its content's determinants and also requires determination of priority mechanisms of public administration over control development of higher education for the usage relevant bodies of public administration. Despite the sufficient attention of scientists to the relevant issues, the issues regarding the analysis of the opinions of the higher education applicants on the strength of the manifestation of certain determinants of the higher education quality have not been sufficiently developed yet.

Paper objective. To figure out the importance of the basic determinants of the higher education quality and to propose directions for the content improvement of some of the public administration mechanisms on the ensuring the quality of educational activities and the quality of higher education according to the results of the analysis of opinions of students of domestic Institutions of Higher Education.

Paper main body. There was held a survey of students of domestic Institutions of higher education with the purpose to update the content of the information and analytical basis for identifying the directions for improvement of the content and practice of public administration mechanisms ensuring the higher education quality. 542 respondents,

mainly from the Eastern Ukraine's Institutions of Higher Education, took part in the survey. The focus of one of the questionnaire's questions was focused on finding out the opinion of students about the importance of certain determinants of the higher education quality. The results of the analysis of respondents' answers have made such an hierarchy of determinants of higher education quality: material and technical support of the educational process (26%); accordance of the curriculum content and teaching methods to the requirements of time and demand of the labour market (21%); the level of internationalization of educational activities (18%); characteristics of scientific and pedagogical staff (18%); links between the Institution of higher education and with the real sector of the economy (17%). Each one of these determinants should find its reflection in a particular area of public policy in the sphere of higher education.

Conclusions of the research. Based on the analysis of the survey of students, we have determined the following main conclusions.

1. The development of the material and technical base of the Institution of higher education can be achieved through the implementation of the principles of potential of economic and financial autonomy of the Institution of higher education. Increasing the level of financial autonomy of the state-owned Universities can be implemented in the context of reducing the powers of the State Treasury Service of Ukraine in the administration of financial resources of the Institutions of higher education. The paradigm of financial provision of higher education by the state system over financing of Institutions of higher education and financing educational services should be changed.

2. Standards of Licensed conditions of educational activities implementation, as well as the Regulations of accreditation of educational programs should be improved by changing the content of their individual wording, to be more direct: contents p. 27 and p. 30 License conditions must be appealed to the importance of practical experience of the project team members and those scientific and pedagogical workers, who involved to the teaching; content of the criteria № 2 and №4 Positions on the accreditation of educational programs should focused on the need for accordance between the education programs, its teaching methods, time requirements and demand of the labour market.

Key words: the higher education quality; survey of students; improvement of the mechanisms of public administration over providing of higher education quality.

Постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Актуалізація питання університетської освіти, з огляду на її неабияку значущість для забезпечення добробуту, як безпосередньо для особи яка її здобула, так і для держави в цілому, все далі частіше набуває своєї популярності у вітчизняному науковому дискурсі. Така зацікавленість науковців питаннями розвитку університетської освіти, принаймні у межах науки публічного управління, обумовлена перш за все існуванням запиту з боку суспільства на підви-

щення ефективності функціонування системи вищої освіти. З одного боку, Україна є лідером серед країн Європи не лише за часткою бюджету яка спрямовується на фінансування розвитку вищої освіти (за дослідженнями В.Є. Бахрушина частка бюджетних витрат на вищу освіту в Україні значно перевищує відповідні витрати в таких країнах як Австрія, Великобританія, Італія, Фінляндія, Франція, Швеція тощо [1], а у тому числі і за рівнем фінансуванні витрат на функціонування та розвиток системи вищої освіти, з їх прив'язуванням до частки ВВП (підтверджено результатами моніторингу

Аналітичного центру CEDOS у межах проекту «Освіта в Україні» [2]). Приймаючи до уваги вище наведене можемо вести мову про існування певного протиріччя між рівнем фінансування вищої освіти, а також кількістю осіб які її здобули та отриманим державою ефектом – неконкурентною за результатами оцінювання міжнародних моніторингових місій якістю вищої освіти в Україні, а також не достатньо високим рівнем розвитку продуктивних сил. Іншими словами, виникає питання, з одного боку, про ефективність використання системою вищої освіти отриманих від держави на свій розвиток коштів (ефективність виконання державного замовлення на підготовку фахівців з вищою освітою), а з іншого – про її здатність продукувати якісні продукти (знання, інновації тощо).

Аналіз останніх досліджень і публікацій, у яких започатковано розв'язання цієї проблеми і на які спирається автор. Дослідження проблематики якості вищої освіти традиційно позиціонує у межах кола наукової уваги педагогічної наукової думки. Разом з тим, слід розуміти, що відповідна проблематика не є прерогативою виключно педагогічної наукової думки, адже цей феномен є продуктом функціонування системи вищої освіти та результатом реалізації державної політики у сфері вищої освіти. З огляду на цей факт, відповідна категорія не лише може і повинна розглядатись через призму державно управлінської науки, адже згадані вище феномени (система вищої освіти та державна політика) перебувають у межах її компетенції.

Серед останніх наукових робіт відповідного змістовного спрямування слід звернути увагу на доробки В.М. Бабаєва та В.П. Садкового (визначено потенціали методу опитування студентів в системі моніторин-

гу державою якості вищої освіти) [3], Н.Г. Батечко (розглянуто зміст категорії «якість вищої освіти» через призму синергії системного та синергетичного підходів) [4], С.М. Домбровської (проведено комплексний аналіз теоретико-методологічного підґрунтя щодо вирішення проблем державного управління інноваційними процесами в системі вищої освіти) [5], С.А. Калашнікової (розглянуто систему та структуру державного управління функціонуванням та розвитком вищої школи в США) [6], Г.П. Клімової (проведено аналіз складових якості вищої освіти, а саме: якість потенціалу вищої освіти, якість процесу вищої освіти та якість результату вищої освіти; розглянуто зміст основних підходів щодо забезпечення якості вищої освіти в Україні) [7], Т.О. Лукіної (розглянуто теорію та практику забезпечення якості освіти доросли) [8], С.В. Майбороди (обґрунтовано сутність та виявлено закономірності структурування, функціонування та еволюції державного управління вищою освітою) [9], Мороза В.М. (проведено аналіз змісту наукових підходів щодо тлумачення змісту феномену якості вищої освіти) [10], С.О. Шевченка (розкрито потенціали державно-громадського управління якістю вищої освіти) [11] та інших вчених. Окремі аспекти порушеної проблематики були розглянуті нами у межах попередньо оприлюднених наукових праць, а отже ця стаття є їх логічним продовженням [12, 13]. Не дивлячись на достатню увагу вчених до проблематики змісту та практики реалізації національної освітньої політики у сфері забезпечення якості вищої освіти, окремі її питання все ще залишаються відкритими для подальших наукових пошуків.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується дана стаття. Переваж-

на більшість виконаних у межах державно-управлінської наукової думки наукових пошуків була зосереджена на дослідженні теоретико-методологічного підґрунтя державного управління функціонуванням та розвитком сфери вищої освіти. Науковий дискурс містить чимало результатів наукових пошуків змістовне спрямування яких зосереджено на розв'язанні загальних проблем цілеспрямованого впливу держави на систему вищої освіти та вирішенні питань забезпечення реалізації державою своїх функцій у освітянській галузі. Суто теоретична спрямованість більшості з наукових досліджень не лише обумовила порушення принципів комплексності та системності розгляду питань державного управління якістю вищої освіти, а у тому числі і негативно позначилась на рівні розгляду предмету наукової уваги.

Проведений нами аналіз останніх досліджень і публікацій свідчить про брак у вітчизняній науковій думці тих з результатів наукових пошуків, отримання яких відбулось внаслідок використання вченими емпіричних методів наукового пізнання. Крім того, існуючи дослідження феномену якості вищої освіти розбудовуються, як правило, навколо так званих класичних (хрестоматійних) знань про предмет наукової уваги, залишаючи по за межами аналізу ті з його характеристик, які надаються окремими з суб'єктів відповідної системи та (або) її елементами. Приймаючи до уваги вище наведене, нами було прийнято рішення про необхідність дослідження феномену якості вищої освіти через призму поглядів безпосередніх її здобувачів.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). За результатами аналізу думки студентів вітчизняних ЗВО з'ясувати значущість основних детермінант якості вищої освіти та запропонувати напрями вдосконалення

змісту деяких з механізмів державного управління забезпеченням якості освітньої діяльності та якості вищої освіти.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Серед методів наукового пізнання, використання яких забезпечує досягнення сформульованої вище мети, нами було обрано метод опитування. Наше вподобання щодо цього методу було обумовлено перш за все тим, що «опитування – найпоширеніший, найефективніший та найнадійніший метод збирання первинної соціологічної інформації. З його допомогою можна отримати до 90% усіх даних, особливо ті, які не відображені в документальних джерелах чи доступні прямому спостереженню» [14, с. 45]. Крім того, у межах соціологічної наукової думки саме опитування має найбільший потенціал для найбільш точного з'ясування думки відносно великої соціальної групи та отримання достовірних знань про соціум (окремих представників соціуму) та його (їх) настрої [15].

Організація та проведення опитування відбулось у межах авторського позагрантового проекту «Оцінка якості вищої освіти». Концепція реалізації проекту передбачала проведення опитування студентів вітчизняних та зарубіжних ЗВО, а також порівняння отриманих результатів. У якості співорганізаторів опитування за межами України прийняли участь Інститут міжнародної та порівняльної освіти Пекінського педагогічного університету (м. Пекін, Китай) та Балтійська Міжнародна Академія (м. Рига, Латвія). Після узгодження змісту анкети кожна з сторін організувала опитування студентів у країні розміщення свого головного кампусу та здійснила обмін отриманою інформацією з контрагентами для подальшого само-

стійного аналізу. Окремі з результатів аналізу відповідей китайських та латвійських студентів були нами оприлюднені у межах попередньо реалізованих напрямів наукових пошуків [16, 17, 18], а отже у межах цієї публікації ми зосередимось на аналізі думки вітчизняних студентів.

В опитуванні прийняли участь 542 респонденти віком від 18 до 35 років з Харківської, Полтавської, Сумської, а також підконтрольних Україні частин Донецької та Луганської областей. Нажаль, кількість залучених до опитування студентів, так само як і обмеженість території охоплення відповідним дослідженням, не дозволяють нам вести мову про його репрезентативність. Разом з тим, сформульовані за результатами аналізу відповідей респондентів узагальнення, не лише

можуть, а і повинні бути використані суб'єктами державної політики у сфері вищої освіти на рівні одного з джерел інформаційно-аналітичного забезпечення процедур прийняття управлінських рішень.

Серед питань анкети, які були запропоновані студентам для відповіді, були у тому числі і ті з них, зміст яких пов'язано з визначенням потужності впливу окремих факторів на якість вищої освіти та зі з'ясуванням їх ваги у межах підсумкової оцінки якості вищої освіти. Результати відповідей респондентів щодо потужності впливу окремих факторів на якість вищої освіти подано на рисунку 1.

За результатами аналізу змісту рисунку 1 можемо сформулювати такі основні узагальнення.

Рис. 1. Розподіл сили впливу окремих факторів на якість вищої освіти

По-перше, за оцінкою респондентів найбільш значущім (вагомим) фактором впливу на якість вищої освіти є рівень розвитку матеріально-технічного забезпечення навчального процесу. Вага цього фактору була оцінена

респондентами на рівні 26%. Домінування саме цього фактору над іншими стало певною несподіванкою для організаторів дослідження, адже ототожнення якості вищої освіти з рівнем розвитку матеріально-технічної бази

ЗВО не завжди є вірним. Безумовно, цей фактор має певний вплив на якість вищої освіти, адже за умови певних абстрагувань може бути віднесений до системи трудових можливостей ЗВО, які розглядаються на рівні обов'язкової умови для проходження ним процедур ліцензування та акредитації. Разом з тим, з огляду на тлумачення змісту феномену якості вищої освіти через «відповідність результатів навчання вимогам, встановленим законодавством, відповідним стандартом вищої освіти та/або договором про надання освітніх послуг» [19], матеріально-технічна база ЗВО, скоріше за все не може бути ідентифікована на рівні домінуючого фактору (відсутність прямого посилання у визначенні на матеріально-технічну базу ЗВО). Цікаво, що латвійські та китайські студенти, можливо саме з огляду на зміст подібного тлумачення феномену якості вищої освіти, оцінили значущість матеріально-технічної бази на найнижчому рівні серед запропонованих до вибору факторів. На нашу думку, високий рівень значущості матеріально-технічної бази в оцінках студентів вітчизняних ЗВО може бути пояснена через призму таких фактів: у межах психологічної наукової думки, потреби людини формуються під впливом усвідомлення дефіциту у наявності того чи іншого предмету або стану; вплив матеріально-технічної бази ЗВО на якість вищої освіти є об'єктивним явищем. Про існування прямої взаємозалежності між якістю вищої освіти та рівнем розвитку матеріально-технічної бази ЗВО, хоча безумовно й на опосередкованому рівні, може свідчити факт її ідентифікації на рівні одного з обов'язкових стандартів забезпечення якості вищої освіти. Відповідно до норм п. 1.6 Стандартів і рекомендації щодо забезпечення якості в Європейському просторі ви-

щої освіти матеріально-технічна база ЗВО, у вигляді категорії «навчальні ресурси», позиціонує на рівні одного з основних стандартів. На думку авторів відповідного документу, система забезпечення ЗВО якості освітньої діяльності та якості вищої освіти повинна «мати відповідне фінансування для навчальної та викладацької діяльності, забезпечуючи адекватні та легкодоступні навчальні ресурси ... ці ресурси варіюються від фізичних ресурсів, таких як бібліотеки, навчальне устаткування та ІТ-інфраструктура, до людської підтримки у формі наставників, радників та інших консультантів» [20]. Крім того, слід звернути увагу на той факт, що розроблена Національним агентством із забезпечення якості вищої освіти (НАЗЯВО) форма Звіту (відомості) про самооцінювання освітньої програми, подання якої є обов'язковою процедурою у межах проходження акредитації освітньої програми, включає розділ «Освітнє середовище та матеріальні ресурси» [21]. Іншими словами, НАЗЯВО визначає матеріально-технічні ресурси ЗВО на рівні одного з основних інструментів забезпечення якості вищої освіти. Крім того, норми Ліцензійних умов провадження освітньої діяльності, також апелюють до значущості матеріально-технічної бази ЗВО в системі забезпечення його професійної діяльності. Серед таких норм законодавець визначає «Технологічні вимоги щодо забезпечення започаткування та провадження освітньої діяльності у сфері вищої та післядипломної освіти для осіб з вищою освітою» [22]. Отже, визначення студентами вітчизняних ЗВО матеріально-технічної бази ЗВО на рівні домінуючого фактору у забезпеченні якості вищої освіти може бути пояснено через незадовільний рівень її розвитку (суб'єктивний, або психологічний та об'єктивний аспекти), що

є підставою для подальшого вдосконалення змісту та практики реалізації відповідного напрямку державної політики у сфері вищої освіти.

По-друге, за оцінкою респондентів найменш значущими (вагомими) фактори впливу на якість вищої освіти є: зв'язки ЗВО з реальним сектором економіки (17%); рівень інтернаціоналізації вищої освіти (18%) та характеристика науково-педагогічних працівників конкретного ЗВО (18%). Не зупиняючись на аналізі кожного з цих факторів, значущість яких у межах підсумкової оцінки є більш ніж відчутною, звернемо увагу на той факт, що у своєму сумарному значенні (53%) їх вплив також може бути розглянутий на рівні певної домінанти. З одного боку, такий факт може бути поясненим через призму методики відбору авторами дослідження питань для включення до запропонованої для заповнення респондентами (студентами) анкети. Кожне з включених до анкети питань попередньо було обговорено під час інтерв'ю з найбільш мотивованими до участі у науковій роботі студентами (експертами). Під час інтерв'ю організатори дослідження виявили ті з проблемних питань (фокусів уваги), які на думку студентів є найбільш актуальними. Іншими словами, кожне з включених до анкети питань, а відповідно і варіантів відповіді на нього, було відібрано з декількох відносно рівноцінних за своїм значенням альтернатив. З іншого боку, вище наведені фактори, безумовно за певних обумовлень, можуть бути ідентифіковані на рівні окремих детермінант (характеристик) Ліцензійних умов провадження освітньої діяльності, а саме:

- для фактору «зв'язки ЗВО з реальним сектором економіки» – норма Ліцензійних умов: забезпечення освітньої діяльності за спеціальністю «програмами і базами для проходжен-

ня практики» (найменування бази для проходження практики; інформація про наявність угод про проходження практики (номер, дата, строк дії) тощо);

- для фактору «рівень інтернаціоналізації вищої освіти» – норма Ліцензійних умов: наявність сторінки на офіційному веб-сайті ЗВО англійською мовою з інформацією про ЗВО (структура, ліцензії, сертифікати про акредитацію, освітні/освітньо-наукові програми, зразки документів про освіту тощо), правила прийому іноземців та осіб без громадянства, умови навчання та проживання іноземців та осіб без громадянства, контактна інформація; наявність у ЗВО структурного підрозділу по роботі з іноземцями та особами без громадянства тощо;

- для фактору «характеристики науково-педагогічних працівників конкретного ЗВО» – норма Ліцензійних умов: «кадрові вимоги щодо забезпечення провадження освітньої діяльності у сфері вищої та післядипломної освіти для осіб з вищою освітою» [22].

По-третє, на другому місці за силою свого впливу на якість вищої освіти студентами було визначено фактор відповідності змісту навчальних програм та методик викладання вимогам часу та попиту ринку праці (21%). Такий рівень уваги студентів до відповідного фактору не став несподіванкою для організаторів дослідження, адже під час інтерв'ю з експертами щодо фокусу уваги питань анкети, а відповідно і відповідей на них, ними було акцентовано увагу на необхідність перегляду змісту навчальних програм за напрямом адаптування їх змісту до запитів роботодавців та вимогам ринку праці. Експерти звернули увагу на так звану відірваність змісту університетських знань від тих знань, які у кінцевому випадку (дійсно) забезпечують не лише професійне ста-

новлення випускника ЗВО та зростання його авторитету у фаховому середовищі, а у тому числі і матеріальний добробут особистості. На нашу думку, питання відповідності змісту навчальних програм, так само як і методик його викладання, вимогам часу та очікуванням роботодавців є достатньо складним для вирішення, адже забезпечення кореляції між відповідними феноменами не позиціонує виключно у площині дій (компетенцій) ЗВО та (або) суб'єктів управління сферою вищої освіти. Таке наше припущення обумовлено перш за все тим, що вища освіта є не лише інструментом для забезпечення задоволення особистістю своїх духовних та матеріальних потреб, а у тому числі і механізмом передачі так званих знань поколінь. Скоріше за все, такі знання не завжди знайдуть попит з боку роботодавців, а отже їх трансформація у певні блага, перш за все матеріальні, є достатньо ускладненою. Тут ми можемо вести мову про виникнення своєрідного протиріччя між необхідністю (потребою) суспільства забезпечити передачу знань поколінь та бажанням здобувачів вищої освіти отримувати лише ті знання, які відповідають вимогам часу та попиту ринку праці.

Об'єктивно обумовлена невідповідність змісту навчальних програм та методик їх викладання вимогам часу, а також попиту на ринку праці, може бути пояснена через призму відсутності у офіційному тлумаченні категорії якості вищої освіти посилання на її здатність задовольняти певні потреби особистості. Стаття 1 Закону України «Про вищу освіту» подає категоріальний зміст дефініції якості вищої освіти через «відповідність результатів навчання вимогам, встановленим законодавством, відповідним стандартом вищої освіти та/або договором про надання освітніх послуг» [19]. Цікаво, що попередня редакція цього

закону тлумачила відповідну категорію через «сукупність якостей особи з вищою освітою, що відображає її професійну компетентність, ціннісну орієнтацію, соціальну спрямованість і обумовлює здатність задовольняти як особисті духовні і матеріальні потреби, так і потреби суспільства» [23]. Таке визначення, на відміну від того яке є актуальним на цей час, містить пряме посилання на здатність якості вищої освіти задовольнити певні потреби особистості.

Висновки з даного дослідження та перспективи подальших розвідок у даному напрямку. Приймаючи до уваги вище наведене можемо сформулювати такі основні висновки.

1. Кожна з визначених нами детермінант якості вищої освіти (характеристика науково-педагогічних працівників; матеріально-технічне забезпечення навчального процесу; відповідність змісту навчальних програм та методик викладання вимогам часу та попиту ринку праці; рівень інтернаціоналізації освітньої діяльності; зв'язки ЗВО з реальним сектором економіки) має свою частку компетенції у забезпеченні її підсумкового рівня, а отже може бути розглянута на рівні одного з безпосередніх об'єктів державного управління забезпеченням закладами вищої освіти якості освітньої діяльності. Вплив суб'єктів державного управління функціонуванням та розвитком сфери вищої освіти на кожну з визначених вище детермінант може забезпечити прогнозовану рефлексію системи забезпечення якості вищої освіти за бажаним вектором її трансформації.

2. Серед тих детермінант, вплив на які з боку суб'єктів державного управління сферою вищої освіти є найбільш ефективним, слід звернути увагу на детермінанти «матеріально-технічне забезпечення навчального процесу»

та «відповідність змісту навчальних програм та методик викладання вимогам часу та попиту ринку праці». Підвищення рівня розвитку матеріально-технічної бази ЗВО може бути забезпечено за рахунок реалізації ЗВО потенціалів принципу економічної автономії. Підвищення рівня фінансової автономії ЗВО державної форми власності, а відповідно і зміна системи фінансування їх професійної діяльності, може бути реалізовано в контексті зменшення повноважень Державної казначейської служби України в адмініструванні фінансових ресурсів ЗВО. Також слід змінити парадигму фінансового забезпечення державою системи вищої освіти з фінансування ЗВО на фінансування освітньої послуги, тобто об'єктом фінансування повинен стати не заклад (організація), а продукт її професійної діяльності. Крім того, ЗВО повинен отримати статус неприбуткової організації.

3. Зміст наведеного у Законі України «Про вищу освіту» визначення категорії «якість вищої освіти» не є досконалим за формою та таким яке повно відображає сутність та функції відповідного феномену. На нашу думку, категоріальний зміст дефініції якості вищої освіти повинен апелювати, з одного боку, до її здатності задовольняти духовні та матеріальні потреби людини, а з іншого – до її конкурентоспроможності. Зведення тлумачення категорії якості вищої освіти до відповідності здобутих особою знань, умінь, навичок, інших компетентностей до стандартів вищої освіти, значно звужує її зміст. На нашу думку, під якістю вищої освіти слід розуміти збалансовану характеристику системи вищої освіти щодо її здатності забезпечувати ефективну підготовку конкурентоспроможних фахівців, рівень реальних професійних та загальнолюдських якостей яких, відповідає, з одного боку

нормативним вимогам національних та міжнародних стандартів, а з іншого, забезпечує задоволення особистості, держави та суспільства отриманим результатом, як в контексті його економічної складової, так і з огляду на соціальну значущість [24].

4. Система акредитації освітніх програм, в частині визначення основних критеріїв оцінювання якості освітньої програми (Додаток до Положення про акредитацію освітніх програм, за якими здійснюється підготовка здобувачів вищої освіти [25]) може бути удосконалена за рахунок включення до їх змісту таких норм:

- критерій 2 «Структура та зміст освітньої програми»: в частині п. 3 повинен бути доповнений посиланням на відповідність освітньої програми та методики її викладання вимогам часу та попиту ринку праці; в частині п. 7 повинен бути доповнений посиланням на необхідність врахування у змісті освітньої програми тенденцій розвитку галузі;

- критерій 4 «Навчання і викладання за освітньою програмою»: в частині п. 3 повинен бути доповнений посиланням на забезпечення ЗВО поєднання навчання за спеціальністю з практичною діяльністю у межах реального сектору економіки.

5. Визначені у межах Ліцензійних умов провадження освітньої діяльності [22] норми щодо необхідності забезпечення ЗВО наявності практичної складової у межах реалізації своїх функцій з надання освітніх послуг, потребують на вдосконалення. Серед можливих напрямів вдосконалення змісту окремих норм, на нашу думку, можуть бути такі з них:

- п. 27 Ліцензійних умов (вимоги до членів проектної групи) повинен бути доповнений нормою про обов'язковість включення до проектної групи представників зовнішніх по відно-

шенню до ЗВО стейкхолдерів (представники професійних об'єднань за спеціальністю, роботодавців, зовнішніх партнерів ЗВО тощо), а також нормою про наявність у керівника проектної групи, або принаймні у двох з її членів, досвіду практичної роботи за відповідною спеціальністю не менше п'яти років;

- п. 30 Ліцензійних умов (Види і результати професійної діяльності особи за спеціальністю, яка застосовується до визнання кваліфікації, відповідної спеціальності) повинен бути доповнений нормою про обов'язковість наявності фахового стажу за спеціальністю у тих осіб, які залучаються до викладання у межах реалізації ЗВО бакалаврських та магістерських робіт. Існуюча норма щодо пункту так званої наукової активності викладача «досвід практичної роботи за спеціальністю не менше п'яти років» (підпункт 17 п. 30) не вирішує проблематики залучення практиків до викладання в системі вищої освіти. Відповідно до існуючих норм п. 30 Ліцензійних умов, умовна вага досвіду практичної роботи за спеціальністю протягом понад п'ять років дорівнюється за своєю значущістю наявності п'яти «науково-популярних та/або консультаційних (дорадчих) та/або дискусійних публікацій з наукової або професійної тематики» (підпункт 15 п. 30 Ліцензійних умов). Іншими словами, наявність оприлюднених п'яти тез доповідей за результатами роботи науково-комунікативних заходів умовно прирівнюється до п'яти років фахової професійної діяльності.

Вище наведені висновки не вичерпують більшості з питань проблематики з'ясування змісту феномену якості вищої освіти, а також компетенції інституту держави у її забезпеченні. Найбільш перспективними з відповідних за змістом напрямів в організації наукових пошуків на нашу думку

є ті з них, фокус наукової уваги яких зосереджено на питаннях з'ясування рівня впливу тих чи інших факторів (показників) якості вищої освіти на її підсумковий рівень. Крім того, на увагу дослідників заслуговують питання ефективності використання механізмів державного управління забезпеченням якості функціонування та розвитку системи вищої освіти України.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Бахрушин В.Є. Українська освіта у європейському вимірі: деякі дані [електронний ресурс] / В.Є. Бахрушин // Освітня політика: портал громадських експертів. – Режим доступу: <http://education-ua.org/ua/tsifri-i-fakti/668-ukrajinska-osvita-u-evropejskomu-vimiri-deyaki-dani>

2. Освіта в Україні [електронний ресурс] / Аналіз політик // Аналітичний центр CEDOS. – Режим доступу: https://cedos.org.ua/data/pdfs/osvita_ua_250416_updated.pdf

3. Онлайн опитування студентів у системі забезпечення якості вищої освіти [електронний ресурс] / В.М. Мороз, В.П. Садковий, В.М. Бабав, С.А. Мороз // Інформаційні технології та засоби навчання. – 2018. – №6. – Режим доступу: <https://journal.iitta.gov.ua/index.php/itlt/article/view/2415>

4. Батечко Н.Г. Якість вищої освіти в контексті синергії наукових підходів / Н.Г. Батечко // Неперервна професійна освіта: теорія і практика (Серія: педагогічні науки). – 2017. – №3-4 (52-53). – С. 12–19.

5. Домбровська С.М. Державне управління вищою освітою в умовах трансформаційних змін : монографія / С.М. Домбровська. – Х. : Вид-во «Оберіг», 2009. – 176 с.

6. Калашнікова С.А. Управління державним сектором вищої освіти в США: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. наук з держ. упр.: спец. 25.00.05. «Галузеве управління: управління освітою» / С.А. Калашнікова. – Київ, 1999. – 20 с.

7. Клімова Г.П. Забезпечення якості вищої освіти як пріоритетна детермінанта становлення інноваційного суспільства в Україні / Г.П. Клімова // Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого». – 2017. – № 2 (33). – С. 65–73.
8. Освіта дорослих у перспективі змін: інновації, технології, прогнози: колективна монографія / (Василюк А., Діденко Н., Лукіна Т. та ін.); за ред. А. Василюк, А. Стоговського. – Ніжин: Видавець ПП Лисенко М.М., 2017. – 248 с.
9. Майборода С.В. Державне управління вищою освітою в Україні: структура, функції, тенденції розвитку (1917-1959 рр.) автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора наук з держ. упр.: спец. 25.00.01. «Теорія та історія державного управління» / С.В. Майборода. – Київ, 2002. – 20 с.
10. Мороз В.М. Зміст дефініції «якість вищої освіти» в контексті наукових поглядів представників східноєвропейських наукових шкіл / В.М. Мороз, С.А. Мороз // Теорія і практика управління соціальними системами – 2017. – №2. – С. 58–71.
11. Шевченко С.О. Державно-громадське управління якістю вищої освіти в Україні: теоретико-методологічні засади та механізми практичної реалізації : монографія / С.О. Шевченко. – Дніпропетровськ : НГУ, ДРІДУ НАДУ, 2011. – 290 с.
12. Мороз С. А. Державне управління та університетська автономія в системі розвитку трудового потенціалу вищого навчального закладу / С. А. Мороз // Вісник НУЦЗУ (Серія «Державне управління»). – 2016. – Вип. 1 (4). – С. 18–26.
13. Мороз С.А. Досвід Китаю у забезпеченні розвитку галузі освіти як підґрунтя для вдосконалення механізмів державного управління якістю вищої освіти України / С.А. Мороз // Інвестиції: практика та досвід. – 2019. – №9. – С. 70–77.
14. Яремчук С.С. Соціологія: навч. посібник / С.С. Яремчук. – Чернівці: Чернівецький нац. ун-т, 2015. – 240 с.
15. Moser C.A. Survey Methods in Social Investigation / C.A. Moser, G. Kalton. – London: Routledge, 2017. – 576 p.
16. Детермінанти качества высшего образования: значимость и сила влияния (по результатам экспертного оценивания студентов Балтийской Международной Академии, Латвия) / (Мороз С.А., Бука И.С., Мороз В.М., Грень Л.Н.) // Научно-методический журнал КазНПУ «Педагогика и психология». – 2019. – №1. – С. 74–80.
17. Оцінювання якості вищої освіти студентами як елемент системи державного контролю за якістю надання освітніх послуг закладами вищої освіти (на прикладі опитування студентів Балтійської Міжнародної Академії, Латвія) / (Мороз С.А., Бука І.С., Бука С.А., Мороз В.М. // Вісник НУЦЗУ (Серія «Державне управління») – 2018. – Вип. 2 (9). – С. 282–295.
18. Мороз С.А. Відповідність університетських знань вимогам ринку праці: аналіз думки студентів з Китаю / С.А. Мороз // Вісник післядипломної освіти (Серія «Управління та адміністрування»). – 2019. – №8 (37). – С. 46–70.
19. Про вищу освіту. Закон України від 01.07.2014 р. № 1 556-VII. Офіційний вісник України. 2014. № 63. С. 7–14.
20. Стандарти і рекомендації щодо забезпечення якості в Європейському просторі вищої освіти (ESG) / (авт. тексту Європейська асоціація забезпечення якості вищої освіти). – К.: ТОВ «ІС», 2015. – 32 с.
21. Звіт (відомості) про самооцінювання освітньої програми [електронний ресурс] / Акредитація // Національне агентство із забезпечення якості вищої освіти. – Режим доступу: https://naqa.gov.ua/wp-content/uploads/2019/09/ЗВІТ_ВІДОМОСТІ_ПРО-САМООЦІНЮВАННЯ-ОСВІТ-НЬОЇ-ПРОГРАМИ.pdf
22. Ліцензійні умови провадження освітньої діяльності / Постанова Кабінету Міністрів України від 30 грудня 2015 р. № 1187 // Офіційний вісник України. – 2016. – № 7. – С. 23–25.

23. Про вищу освіту. Закон України від 17.01.2002 № 2984-III. Офіційний вісник України. 2002. № 20. Ст. 134.

24. Мороз С.А. Зміст дефініції «якість вищої освіти» в контексті наукових поглядів представників східноєвропейських наукових шкіл / С.А. Мороз, В.М. Мороз // Теорія і практика управління соціальними системами: філософія, психологія, педагогіка, соціологія – 2017. – №2. – С. 58–71.

25. Критерії оцінювання якості освітньої програми [електронний ресурс] / Акредитація // Національне агентство із забезпечення якості вищої освіти. – Режим доступу: <https://naqa.gov.ua/wp-content/uploads/2019/09/Критерії.pdf>

REFERENCES:

1. Bakhrushyn, V.Ie. (2016). *Ukrainska osvita u yevropeiskomu vymiri: deiaki dani* [Ukrainian education in the European dimension: some data]. *Osvitnia polityka: portal hromadskykh ekspertiv – Educational policy: a portal of public experts*. Retrieved from: <http://education-ua.org/ua/tsifri-i-fakti/668-ukrajinska-osvita-u-evropejskomu-vimiri-deyaki-dani> [in Ukrainian].

2. Analychnyi tsentr CEDOS (2016). *Osvita v Ukraini* [Osvita v Ukraini] *Analiz polityk – Political analysis*. Retrieved from: https://cedos.org.ua/data/pdfs/osvitaua_250416_updated.pdf [in Ukrainian].

3. Moroz, V.M., Sadkovyi, V.P., Babaiev, V.M. & Moroz, S.A. (2018) *Onlain opytuvannia studentiv u systemi zabezpechennia yakosti vyshchoi osvity* [Online survey of students in the quality assurance system of higher education] *Informatsiini tekhnologii ta zasoby navchannia. – Information technology and teaching aids*, 6. Retrieved from: <https://journal.iitta.gov.ua/index.php/itlt/article/view/2415> [in Ukrainian].

4. Batechko, N.H. (2017). *Yakist vyshchoi osvity v konteksti synerhii naukovykh pidkhodiv* [Quality of higher education in the context of synergy of scientific approaches]

Neperervna profesiina osvita: teoriia i praktyka (Seria: pedahohichni nauky) – Continuing Professional Education: Theory and Practice (Series: Pedagogical Sciences), 3-4 (52-53), 12–19 [in Ukrainian].

5. Dombrovska, S.M. (2009). *Derzhavne upravlinnia vyshchoiu osvitoiu v umovakh transformatsiinykh zmin : monohrafiia [Public Administration of Higher Education in the Context of Transformational Change: A Monograph]* Kh. : Vyd-vo «Oberih» [in Ukrainian].

6. Kalashnikova, S.A. (1999). *Upravlinnia derzhavnym sektorom vyshchoi osvity v SShA [Public Sector Governance in the United States] Extended abstract of candidate's thesis*. Kyiv [in Ukrainian].

7. Klimova, H.P. (2017). *Zabezpechennia yakosti vyshchoi osvity yak priorityetna determinanta stanovlennia innovatsiinoho suspilstva v Ukraini* [Quality Assurance in Higher Education as a Priority Determinant of the Innovative Society in Ukraine] *Visnyk Natsionalnoho universytetu «Iurydychna akademiia Ukrainy imeni Yaroslava Mudroho»*. – *Bulletin of the National University «Yaroslav the Wise Law Academy of Ukraine»*, 2 (33), 65–73 [in Ukrainian].

8. Vasyliuk, A., Didenko, N., & Lukina, T. (2017). *Osvita doroslykh u perspektyvi zmin: innovatsii, tekhnologii, prohozy: kolektyvna monohrafiia* [Adult education in the perspective of change: innovations, technologies, forecasts: a collective monograph] *Nizhyn: Vydavets PP Lysenko M.M. – Nizhin: Publisher of PP Lysenko MM* [in Ukrainian].

9. Maiboroda, S.V. (2002). *Derzhavne upravlinnia vyshchoiu osvitoiu v Ukraini: struktura, funktsii, tendentsii rozvytku (1917-1959 rr.)* [Public Administration of Higher Education in Ukraine: Structure, Functions, Trends of Development (1917-1959)] *Extended abstract of Doctor's thesis*. Kyiv [in Ukrainian].

10. Moroz, V.M. & Moroz, S.A. (2017). *Zmist definitsii «iakist vyshchoi osvity» v konteksti naukovykh pohliadiv predstavnykiv skhidnoievropeiskykh naukovykh shkyl*

[The content of the definition of «quality of higher education» in the context of the scientific views of representatives of Eastern European scientific schools] *Teoriia i praktyka upravlinnia sotsialnyimi systemamy – Theory and practice of social systems management*, 2, 58–71 [in Ukrainian].

11. Shevchenko, S.O. (2011). Derzhavno-hromadske upravlinnia yakistiu vyshchoi osvity v Ukraini: teoretyko-metodolohichni zasady ta mekhanizmy praktychnoi realizatsii : monohrafiia [Public-public quality management of higher education in Ukraine: theoretical and methodological foundations and mechanisms of practical implementation: monograph] *Dnipropetrovsk : NHU, DRIDU NADU – Dnepropetrovsk: NSU, DRIDU NADU* [in Ukrainian].

12. Moroz, S. A. (2016). Derzhavne upravlinnia ta universytetska avtonomiia v systemi rozvytku trudovoho potentsialu vyshchoho navchalnoho zakladu [Public Administration and University Autonomy in the System of Development of Labor Potential of Higher Educational Institution]. *Visnyk NUTsZU (Seriiia «Derzhavne upravlinnia») – Bulletin of NUTSU (Public Administration Series)*, 1 (4), 18–26 [in Ukrainian].

13. Moroz, S.A. (2019). Dosvid Kytai u zabezpechenni rozvytku haluzi osvity yak pidgruntia dlia vdoskonalennia mekhanizmv derzhavnoho upravlinnia yakistiu vyshchoi osvity Ukrainy [China's experience in securing the development of the education sector as a basis for improving the quality management mechanisms of higher education in Ukraine] *Investytsii: praktyka ta dosvid. – Investments: Practice and Experience*, 9, 70–77 [in Ukrainian].

14. Yaremchuk, S.S. (2015). *Sotsiologiia: navch. posibnyk [Sociology: Educ. manual]* Chernivtsi: Chernivetskyi nats. un-t – Chernivtsi: Chernivtsi Nat. Univ. [in Ukrainian]

15. Moser C.A. (2017). *Survey Methods in Social Investigation*. London: Routledge.

16. Moroz, S.A., Buka, Y.S., Moroz, V.M., & Hren, L.N. (2019). Determynanty

kachestva vyssheho obrazovanyia: znachymost y syly vliianyia (po rezultatam ekspertnoho otsenyvanyia studentov Baltyskoi Mezhdunarodnoi Akademii, Latvii) [Determinants of Higher Education Quality: Significance and Power of Influence (According to the Expert Evaluation of Students of the Baltic International Academy, Latvia)]. *Nauchno-metodycheskyi zhurnal KazNPU «Pedahohyka y psykhohohyia» – Visnyk NUTsZU (Seriiia «Derzhavne upravlinnia»)*, 1, 74–80 [in Ukrainian].

17. Moroz, S.A., Buka, I.S., Buka, S.A., & Moroz, V.M. (2018). Otsiniuvannia yakosti vyshchoi osvity studentamy yak element systemy derzhavnoho kontroliu za yakistiu nadannia osvitnikh posluh zakladamy vyshchoi osvity (na prykladi opytuvannia studentiv Baltyskoi Mizhnarodnoi Akademii, Latvii) [Assessing the quality of higher education by students as an element of the system of state control over the quality of the provision of educational services to institutions of higher education (on the example of a survey of students of the Baltic International Academy, Latvia)]. *Visnyk NUTsZU (Seriiia «Derzhavne upravlinnia») – Bulletin of the National Academy of Sciences and Arts (Series «Public Administration»)*, 2 (9), 282–295 [in Ukrainian].

18. Moroz, S.A. (2019). Vidpovidnist universytetskykh znan vymoham rynku pratsi: analiz dumky studentiv z Kytaiu [Compliance of University Knowledge with Labor Market Requirements: An Analysis of Chinese Students' Opinion]. *Visnyk pisladyplomnoi osvity (Seriiia «Upravlinnia ta administruvannia») – Bulletin of postgraduate education (Series «Management and Administration»)*, 8 (37), 46–70 [in Ukrainian].

19. Pro vyshchu osvitu. Zakon Ukrainy vid 01.07.2014 r. № 1 556-VII [About higher education. Law of Ukraine dated 01.07.2014 No. 1 556-VII] *Ofitsiinyi visnyk Ukrainy – Official Bulletin of Ukraine*, 63, 7–14 [in Ukrainian].

20. Standarty i rekomendatsii shchodo zabezpechennia yakosti v Yevropeiskomu

prostori vyshchoi osvity (ESG) [Standards and recommendations for quality assurance in the European Higher Education Area (ESG)] (2015) (avt. tekstu Yevropeiska asotsiatsiia zabezpechennia yakosti vyshchoi osvity), K.: TOV «TsS» [in Ukrainian].

21. Zvit (vidomosti) pro samootsiniuvannia osvitnoi prohramy [Educational self-assessment report] (2019) Akredytatsiia. Natsionalne ahentstvo iz zabezpechennia yakosti vyshchoi osvity – Accreditation. National Agency for Higher Education Quality Assurance. Retrieved from: https://naqa.gov.ua/wp-content/uploads/2019/09/ZVIT_VIDOMOSTI_PRO-SAMOOTsINuVANNIa-OSVITNOI-PROHRAMY.pdf [in Ukrainian].

22. Litsenziini umovy provadzhennia osvitnoi diialnosti [Licensing Conditions for Educational Activities] (2016) Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 30 hrudnia 2015 r. № 1187. Ofitsiinyi visnyk Ukrainy. – Decree of the Cabinet of Ministers of Ukraine of December 30, 2015 No. 1187. Official Bulletin of Ukraine, 7, 23–25 [in Ukrainian].

23. Pro vyshchu osvitu. Zakon Ukrainy vid 17.01.2002 № 2984-III [About higher

education. Law of Ukraine of January 17, 2002 No. 2984-III] (2002) *Ofitsiinyi visnyk Ukrainy – Official Bulletin of Ukraine*, 20, 134 [in Ukrainian].

24. Moroz, S.A. & Moroz, V.M. (2017). Zmist definitsii «iakist vyshchoi osvity» v konteksti naukovykh pohliadiv predstavnykiv skhidnoievropeiskykh naukovykh shkil [The content of the definition of «quality of higher education» in the context of the scientific views of representatives of Eastern European scientific schools]. *Teoriia i praktyka upravlinnia sotsialnymi systemamy: filozofia, psykholohiia, pedahohika, sotsiolohiia – Theory and practice of social systems management: philosophy, psychology, pedagogy, sociology*, 2, 58–71 [in Ukrainian].

25. Kryterii otsiniuvannia yakosti osvitnoi prohramy [Criteria for evaluating the quality of the educational program]. *Natsionalne ahentstvo iz zabezpechennia yakosti vyshchoi osvity – National Agency for Quality Assurance in Higher Education*. Retrieved from: <https://naqa.gov.ua/wp-content/uploads/2019/09/Kryterii.pdf> [in Ukrainian]

СУЧАСНІ ТЕХНОЛОГІЇ УПРАВЛІННЯ В ДЕРЖАВІ

УДК 351.365

[https://doi.org/10.32689/2617-9660-2020-3\(9\)-321-326](https://doi.org/10.32689/2617-9660-2020-3(9)-321-326)

Богданенко Анатолій Іванович,

кандидат наук з державного управління, доктор економічних наук, доцент кафедри публічного адміністрування, Міжрегіональна Академія управління персоналом, 03039, м. Київ, вул. Фрометівська, 2, тел.: (044) 264-52-54, e-mail: Anatoliy_Bogdanenko@ukr.net, <https://orcid.org/0000-0003-0758-5809>

МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОБЛЕМ ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ ІНВЕСТИЦІЙНИМИ ПРОЦЕСАМИ БУДІВНИЦТВА СОЦІАЛЬНОГО ЖИТЛА

Анотація. Одним із пріоритетних напрямів державного управління є житлове будівництво, яке задовольняє одну з найважливіших людських потреб – забезпечення нормальних житлових умов громадян для підвищення рівня соціальної захищеності населення України. У процесі переходу до ринкових відносин відбулося скорочення житлового будівництва і старіння існуючого житлового фонду, що стало результатом руйнування існуючої системи державного планування у сфері житлового будівництва і подальшого відчуження держави від процесу створення ефективного ринкового механізму забезпечення населення житлом, у цілому. Найважливішою проблемою не лише для окремих країн-членів Європейського Союзу, але і для Європейського Союзу в цілому постає реформа житлової політики. Важливим фактором, який дозволяє визначити рівень розвитку суспільства та економіки країни, залишається забезпечення населення житлом. Сьогодні Україна перебуває у надзвичайно важкому становищі (війна на Сході, низькі темпи економічного розвитку, зростання соціальних конфліктів та напруженості), через дані фактори реформування житлового будівництва стає складнішим.

Ситуація, яка склалася на сьогоднішній день на ринку нерухомості, свідчить про необхідність пошуку різних способів формування джерел фінансування житла крім бюджетних ресурсів. В якості одного з головних чинників, що перешкоджають будівництву житлових будівель, є недостатність довгострокових інвестицій. Тому одним з важливих етапів розвитку та успішної роботи інвестиційної діяльності у галузі будівництва є оптимізація джерел фінансування.

Стосовно методології, то це питання залишається досить складним, оскільки саме це поняття трактується по-різному. Більшість наукових шкіл зарубіжного типу не відокремлюють поняття методологія і методи дослідження. У вітчизняній науковій традиції методологія розглядається як вивчення про методи пізнання, або систему наукових принципів, на основі яких базується дослідження і здійснюється вибір

сукупності пізнавальних засобів, методів, прийомів. Найчастіше методологія розуміється як сукупність методів дослідження, що використовуються в одній науці.

Ключові слова: державне регулювання інвестиційними процесами, будівництво соціального житла, інвестиційна політика у будівництві, інвестиційна діяльність.

Bogdanenko Anatoliy Ivanovych,

Ph.D. in public administration, Doctor of Science in Economics, Associate Professor of Public Administration Department, Interregional Academy of Personnel Management, 2, Frometivska st., 03039, Kyiv, phone: (044) 264-52-54, e-mail: Anatoliy_Bogdanenko@ukr.net, <https://orcid.org/0000-0003-0758-5809>

METHODOLOGICAL PRINCIPLES OF STUDY PROBLEMS OF STATE REGULATION OF INVESTMENT PROCESSES OF SOCIAL HOUSING CONSTRUCTION

Annotation. One of the priority areas of public administration is housing, which satisfies one of the most important human needs – providing normal living conditions for citizens to increase the level of social protection of the population of Ukraine. In the process of transition to market relations, there has been a reduction in housing construction and the aging of the existing housing stock. That was the result of the destruction of the existing system of state planning in the field of housing construction and the further disposition of the state from the process of creating an effective market mechanism for providing housing for the population as a whole. Housing policy reform is the major challenge not only for individual member states of the European Union but also for the European Union as a whole. An important factor in determining the level of development of the country's society and economy remains the provision of housing to the population. Today, Ukraine is in an extremely difficult situation (war in the East, low rates of economic development, rising social conflicts and tensions). So due to these factors, housing reform is becoming more complex.

The current situation in the real estate market indicates the need to find different ways of forming sources of housing financing, in addition to budgetary resources. One of the main factors interrupting the construction of residential buildings is the lack of long-term investment. Therefore, one of the important steps in the development and successful operation of construction investment activity is the optimization of financing sources.

In terms of methodology, this question remains quite complex, since this concept is treated differently. Most foreign-type science schools do not separate the concept of methodology and research methods. In the national scientific tradition, the methodology is considered as the study of methods of cognition, or the system of scientific principles, on which ground the research is based and the choice of the set of cognitive means, methods and techniques are made. Most often, the methodology is understood as a set of research methods used in one science.

Keywords: state regulation of investment processes, social housing construction, investment policy in construction, investment activity.

Постановка проблеми. Житлова політика України, яка існує на сьогоднішній день, не відповідає сучасним вимогам розвитку незалежної європейської держави, викликає обґрунтовану критику з боку громадян і перешкоджає загальному розвитку країни. За роки незалежності держава не повністю забезпечила виконання положень ст. 47 Конституції України про конституційне право громадян на житло. Насамперед, тих, чий рівень доходів не дає права на соціальне житло, але недостатній для самостійного вирішення житлової проблеми.

Методологічною основою для вивчення проблем державного регулювання інвестиційної діяльності в соціальному будівництві є сучасні методи наукового пізнання: загальнонауковий діалектичний метод та спеціальні наукові методи історичного, порівняльно-правового, системно-структурного аналізу, а також метод формально-логічного синтезу тощо.

На підставі діалектичного методу досліджуваного напрямку, досліджують тенденції та закони розвитку правової регламентації відносин у сфері інвестування соціального будівництва. Системно-структурний метод лежить в основі вивчення системи інвестування у соціальне будівництво, визначення його структури й опису функціонування його окремих елементів. Метод історичного аналізу використаний для вивчення процесів формування і розвитку законодавчої бази у сфері будівництва соціального житла. Метод формально-логічного синтезу використовується при дослідженні термінології у сфері інвестування для спорудження нерухомості.

Аналіз останніх публікацій за проблематикою. Практичним та теоретичним питанням аналізу проекту присвячені роботи українських та за-

рубіжних дослідників. Розроблено теоретичні основи інвестиційної діяльності в наукових працях таких науковців: В. Беренса, І. Бланка, Л. Гітмана, А. Діброва, І. Дороша, М. Кісіля, М. Коденської, І. Ліпсіца, О. Мертенса, А. Пересади, Г. Підлісецького, А. Плотнікова, П. Рогожина, П. Саблука, В. Савчука, П. Самуельсона, О. Старікова, Т. Хачатурова, Я. Хонко, В. Хобти, В. Шевчука та ін.

Мета статті. Метою статті є розгляд питання державного регулювання як сукупності методів, які включають набір інструментів державного впливу.

Виклад основного матеріалу. Для вирішення проблем державного регулювання інвестиційних проектів у сфері соціального будівництва рекомендується послідовно розглядати наступні компоненти (аспекти) аналізу проекту: технічний, організаційний, інституціональний, управлінський, екологічний, комерційний, фінансовий і соціальний аналізи.

Для кожного аспекту характерні свої риси, специфічні для будівництва соціального житла. Компоненти аналізу проекту реалізуються відповідно до місцевих критеріїв, що відображає глобальні цілі інвестиційних проектів у будівництві житла. Аналіз проекту містить якісну та кількісну оцінку державно-управлінських рішень та їх оптимізацію у процесі складання проекту з формування житлової продукції. Аналіз проекту включає в себе офіційні та неформальні процедури для аналізу ситуації, що змінюється в довідці [1].

Кінцевий вибір інтегрованих рішень для проекту формується з урахуванням містобудівних факторів. Що стосується інвестиційних проектів у житловому будівництві – то аналіз проекту повинен відображати специфіку житлової продукції, умови її

створення, особливості організації ринку житла – вимоги зовнішнього середовища та кінцевих споживачів продукції. Для цього, необхідно враховувати особливості інвестиційних проектів у житловому будівництві. Використання аналізу проектів дозволяє здійснити якісну та кількісну оцінки державно-управлінських рішень та їх подальшу оптимізацію у процесі реалізації інвестиційного проекту в житловому будівництві [2].

Згідно з сучасними концепціями, більшість етапів реалізації програм соціального житла потребують оцінки. Оцінка програми, в цілому, як правило, розуміється як міждисциплінарне дослідження, призначене для визначення та вимірювання прямих наслідків, і наслідків від соціальних програм для мешканців. Проте, крім результатів впровадження, доцільно оцінити якість розвитку самої програми, а саме, її відповідність стандартам, логіку і послідовність окремих етапів, якість інформаційно-методичного забезпечення, що використовується тощо. На стадії розробки необхідно також передбачити можливі наслідки та результати реалізації державної програми. Як правило, експертами з оцінювання розглядається ряд питань, які доцільно вирішити при оцінюванні програми соціального житла [3].

Однією з пріоритетних галузей виробництва країни є будівництво житлової нерухомості, що залежить від ефективного державного управління та планування. Слід зауважити, що в останні роки в більшості країн світу відбулося переосмислення ролі соціально-економічної складової розвитку політики. Причинами змін є те, що державі необхідно вирішувати не тільки традиційні проблеми, пов'язані з існуванням громадян, їх соціальним захистом, а також наданням стандартного переліку соціальних послуг, а також

нові, досить гострі соціальні питання, що виникають у сучасних реаліях. Особливо важливі соціальні питання для країн з трансформаційною економікою, у тому числі і для України [4].

Швидкі зміни та глобальні трансформації, що відбувалися у житловому секторі держави, не завжди були передбачуваними і мали позитивний ефект. Зміна основних принципів конституційного права на житло є основою для фундаментального перегляду пріоритетів житлової політики, шляхів і форм її реалізації. Саме через це вивчення зарубіжного досвіду державного управління забезпеченням доступності житла дозволить не лише усвідомити існуючі диспропорції, а й окреслити проблеми та визначити конкретні напрями їх подолання для сучасної державної житлової політики.

Беручи до уваги позитивний досвід, набутий державами світу, вчені обґрунтовують необхідність введення загальноприйнятих інструментів в Україні, що мали ефективний вплив на зростання доступності житла для своїх громадян. Безсумнівно, для виявлення і застосування кращого досвіду – потрібно поставити завдання як для наукового співтовариства, так і відповідно для уповноважених державних органів влади. Але для реалізації конкретної державної житлової стратегії необхідно мати впевненість у правильності обраного напрямку розвитку та можливості його застосування в українських реаліях.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Незважаючи на наявну кількість професійних розвідок з питання дослідження генезису наукового розуміння державного регулювання інвестиційним процесом у будівництві соціального житла, до сьогодні, наукові фахівці не дійшли спільної думки з приводу тлумачення визначальних термінів та понять, які

охоплює державне регулювання інвестиційним процесом у будівництві соціального житла.

Визначено, що державне регулювання слід розглядати як сукупність методів, які включають набір інструментів державного впливу, які можуть бути у вигляді законів, формальних та неформальних розпоряджень, допоміжних правил, які встановлює держава, чи недержавна організація, або організація саморегулювання, яка наділена державою делегованими регуляторними повноваженнями та, які застосовуються з метою реалізації поставлених функцій державного регулювання.

Державне регулювання інвестиційним процесом у будівництві соціального житла розглянуто як сукупність інструментарію впливу, який допомагає відповідним органам держави, керуючись законодавчими нормами та в межах своєї компетенції здійснювати регулювання механізмами функціонування системи соціально-економічних відносин з метою розширення відтворення соціального житлового фонду. Таке визначення, на нашу думку, є доречним для теоретичного усвідомлення поняття державного регулювання інвестиційними процесами у сфері будівництва соціального житла.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Титок В. В. Комплексний попередній аналіз інноваційно-інвестиційного проекту в житловому будівництві [Електронний ресурс] / В. В. Титок // Шляхи підвищення ефективності будівництва в умовах формування ринкових відносин. – 2015. – № 34. – с. 137-141. – Режим доступу: http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_

[DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/shpebfrv_2016_34_18.pdf](http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/shpebfrv_2016_34_18.pdf).

2. Карпов В. А. Проектний аналіз (конспект лекцій та практичні завдання) [Електронний ресурс] / В. А. Карпов, В. А. Улібіна // Одеса: Одеський державний економічний університет. – 2005. – 151 с. – Режим доступу: <http://dspace.oneu.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/176/1/Karpov%2C%20Ulib%2D1%96na.pdf>.

3. McDavid J. C. & Hawthorn L. R. L. (2006). *Program Evaluation and Performance Measurement: An Introduction to Practice*. Sage Publications Inc.

4. Осінська О. Б. Механізм державного регулювання в межах соціально-орієнтованої ринкової економіки. / О. Б. Осінська // Вісник Львівської комерційної академії. Серія економічна. – 2015. – Вип. 49. – С. 126-132. – Режим доступу: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&S21P03=FILEA=&S21STR=Vlca_ekon_2015_49_25.

REFERENCES:

1. Tytok V. V. (2015). Kompleksnyi poperednii analiz innovatsiino-investytsiinoho proektu v zhytlovomu budivnytstvi [Comprehensive preliminary analysis of the innovation-investment project in housing construction]. *Shliakhy pidvyshchennia efektyvnosti budivnytstva v umovakh formuvannia rynkovykh vidnosyn – Ways of improving the efficiency of construction in the conditions of formation of market relations*, 34, 137-141. Retrieved from: http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/shpebfrv_2016_34_18.pdf [in Ukrainian].

2. Karpov V. A. & Ulibina V. A. (2005). Proektnyi analiz (konspekt lektsii

ta praktychni zavdannia) [Project analysis (lecture notes and practical tasks)]. *Odesa: Odeskyi derzhavnyi ekonomichnyi universytet – Odesa: Odesa State Economic University*, 151 p. Retrieved from: <http://dspace.oneu.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/176/1/Karpov%2C%20Ulib%D1%96na.pdf> [in Ukrainian].

3. McDavid J. C. & Hawthorn L. R. L. (2006). *Program Evaluation and Performance Measurement: An Introduction to Practice*. Sage Publications Inc.

4. Osinska O. B. (2015). *Mekhanizm derzhavnoho rehuliuвання v mezhakh*

sotsialno-oriientovanoi rynkovoï ekonomiky [The mechanism of state regulation within a socially-oriented market economy]. *Visnyk Lvivskoi komertsii noi akademii. Seria ekonomichna – Bulletin of the Lviv Commercial Academy. The economical series*, 49, 126-132. – Retrieved from: http://www.irbis-nbu.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbu/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&2_S21P03=FILE=&2_S21STR=Vlca_ekon_2015_49_25 [in Ukrainian].

Сичова Анастасія Олександрівна,

кандидат політичних наук, доцент, викладач кафедри публічного управління та адміністрування, Луганський національний університет імені Тараса Шевченка, пл. Гоголя, 1, м. Старобільськ, Луганська область, 92701, моб.тел.: 066 281 54 57, e-mail: fampproprof@ukr.net, <https://orcid.org/0000-0002-0273-8469>

НУО ТА ПРАКТИКА ADVOCASУ В ГЛОБАЛЬНОМУ ЦИКЛІ РОЗРОБКИ ПОЛІТИЧНИХ РІШЕНЬ

Анотація: У статті аналізується вплив неурядових організацій на формування національного та міжнародного політичного порядку денного через застосування адвокаційних стратегій захисту інтересів локальних спільнот. Авторка розглядає характер діяльності неурядових груп на основі теорії обміну та концепції політичної відповідальності, зазначаючи, що більшість міжнародних інституцій визнає за НУО надання виключно соціальних послуг, залишаючи поза увагою їхні політичні функції. У статті акцентується увага на структурі можливостей, що безпосередньо впливає на вибір адвокаційної стратегії та містить такі елементи, як інституційні механізми, політичні обставини і доступ до ресурсів. Особливо підкреслюється актуальність формування транснаціональних адвокаційних мереж через тісну співпрацю між НУО на регіональному, національному та міжнародному рівнях з приводу реалізації відповідних локальних проєктів. Авторка наголошує на тому, що головним інструментом впливу НУО залишається інформаційний ресурс, від ефективності застосування якого залежать результати адвокаційної кампанії. Так, до пріоритетних інформаційних механізмів НУО відносяться символічна політика, моніторинг даних, практика підзвітності, а також залучення впливових осіб за допомогою матеріальних або моральних аргументів. Керуючись плинною природою адвокаційних організацій, було запропоновано типологію взаємодії між неурядовими інституціями, із зазначенням сильних і слабких сторін для кожного формату співпраці. Авторка статті також підкреслює амбівалентну природу НУО, які, з одного боку, сприяють подоланню дефіциту демократії на місцях завдяки ширшим можливостям, але, з іншого боку, ставлять під сумнів необхідність певних владних установ через заміщення останніх саме неурядовими структурами.

Ключові слова: неурядові організації, НУО, адвокація, адвокаційні групи, інформаційна кампанія.

Sychova Anastasiia Olexandrivna,

candidate of political science, Lecturer at Public Governance and Administration Department, Luhansk Taras Shevchenko National University, pl. Gogol, 1, Starobelsk, Luhansk reg., 92701, tel.: 066 281 54 57, e-mail: fampopprof@ukr.net, <https://orcid.org/0000-0002-0273-8469>

NGO AND ADVOCACY PRACTICE IN THE GLOBAL CYCLE OF DEVELOPMENT OF POLITICAL DECISIONS

Abstract: The article analyzes the influence of non-governmental organizations on the formation of national and international political agenda through the use of advocacy strategies to protect the interests of local communities. The author examines the nature of activities of non-governmental groups based on the theory of exchange and concept of political responsibility, noting that most international institutions recognize NGOs as providers of social services only, ignoring their political functions. The article focuses on the structure of opportunities that directly affects the choice of advocacy strategy and contains such elements as institutional mechanisms, political circumstances and access to resources. The relevance of forming transnational advocacy networks through close cooperation between NGOs at the regional, national and international levels for implementation of relevant local projects is particularly emphasized. The author emphasizes that information resource, the effectiveness of which depends on the results of advocacy campaign, remains the main tool of NGO influence. Thus, the priority information mechanisms of NGOs include symbolic policy, data monitoring, reporting practice, as well as attracting important people using material or moral arguments. Based on the constantly changing nature of advocacy organizations, the typology of interaction between non-governmental institutions was proposed, indicating strengths and weaknesses for each cooperation format. The author of the article also emphasizes the ambivalent nature of NGOs, which on the one hand contribute to overcoming the democratic deficit on site due to broad opportunities, but on the other hand question the need for certain power institutions through replacing the latter with non-governmental structures.

Keywords: non-governmental organizations, NGOs, advocacy, advocacy groups, information campaign.

Постановка проблеми. Втрата біорізноманіття, епідемії, фінансові кризи, міграція та військові конфлікти постають прикладами складних і транскордонних політичних викликів, з якими держави мають справу в сучасному глобальному світі. Для вирішення подібних масштабних проблем чимало країн протягом останніх трьох десятиліть делегували широкі повноваження неурядовим інституціям (НУО). З огляду на їхню значимість для вирішення соціально-політичних питань, а також транснаціональну природу, НУО часто стають членами глобальних правозахисних структур. Так, на 2016 р. близько 5 тис. міжнародних неурядових організацій отримали консультативний статус в ООН, тоді як практично 8000 МНУО включені до реєстрів груп інтересів ЄС за 2018 р. [1, с.256]

Неурядові організації (НУО) працюють над усуненням структурних причин бідності, реалізацією прав людини, захистом навколишнього середовища і досягненням стійких моделей розвитку, переважно використовуючи стратегії адвокації. Оскільки ці питання є багатшаровими і складними, НУО орієнтуються на співпрацю поза географічних та інституційних меж задля поліпшення результатів роботи. Концепція політичної відповідальності НУО походить з їхньої посередницької позиції між владними структурами та індивідами, з різним соціальним статусом і інтересами.

Проте варто відзначити, що певні міжнародні та національні інститути, зокрема МВФ, визначають НУО як постачальників виключно соціальних послуг, відкидаючи їх політичну функцію і залишаючи за ними сфери освіти, охорони здоров'я тощо. Але транснаціональне співробітництво адвокаційних груп вносить суттєві корективи в сучасну політичну реальність. Так,

деякі НУО розглядаються в якості ініціатора економічних і цифрових трансформацій, активізації громадськості, а іноді і замітника деяких державних повноважень на національному рівні. НУО особливо активні в просторі, де політики відступають або втрачають легітимне право втручатися в діяльність соціуму.

Аналіз останніх публікацій. В академічних колах здійснено чимало спроб провести відмінності між групами інтересів і НУО. На думку Л. Мартіна і С. Сімонса [2], до груп інтересів відносяться формальні суб'єкти поза урядової системи, що прагнуть вплинути на склад та рішення уряду, тоді як НУО концептуалізуються в якості добровільних груп, з фінансуванням і учасниками з різних країн, котрі діють в інтересах місцевих громад. При цьому, С. Страуп і А. Мерді [3] підкреслюють, що НУО лише зрідка залучають представників галузевих або бізнес-структур, орієнтуючись, перш за все, на представників громадськості.

М. Бетсіл та І. Корел [4] вказують на ще одну особливість НУО, а саме: їх спеціалізацію щодо надання соціальних послуг, тоді як групи інтересів акцентують увагу винятково на політичних поведінкових патернах. В останні роки особлива увага також приділяється пропагандистської орієнтації НУО, спрямованої на залучення світової громадськості до боротьби за права корінного населення або захист екології. Зазначений напрямок можна знайти в дослідженнях А. Кулі, Е. Бладгуд, Г. Матео, Л. Делмус, Дж. Толберг та ін.

Досі існують протиріччя стосовно пріоритетних цілей діяльності НУО. Наприклад, Дж. Рон [5] концентрується на їхньому впливі щодо примноження добробуту місцевих громад через внесення відповідних змін в урядову політику. Проте Дж. Хеден [6], Л. Делмус і Дж. Толберг [7] стверджують, що,

незважаючи на широку спрямованість діяльності, НУО переслідують саме цілі політичного характеру, розглядаючи соціальні завдання як другорядні.

Величезний інтерес представляють дослідження в області стратегій НУО. Наприклад, Дж. Беуєрс і М. Ханеграф [8] підкреслюють їхні обмежені ресурси через відсутність вагомих економічних і нормативних важелів тиску, а також зародковий стан інструментів інформаційного моніторингу, призначених для зміни тактики держави через формування порядку денного. Така лімітованість впливу відрізняє НУО від груп інтересів, що переважно спираються на стратегії лобювання на користь власних клієнтів.

Слід зазначити, що проведення відмінностей між НУО та групами інтересів, на думку Дж. Толберга і Л. Делмус [9, с.259], вельми послабило теоретичну та емпіричну базу обох суб'єктів дослідження. Обопільне використання ресурсного потенціалу дозволило б створити нові причинно-наслідкові зв'язки, а також діапазон переговорних рішень, особливо в умовах фрагментованих політичних архітектур. Проте завдяки використанню теорії обміну, в арсеналі НУО вже з'явилися альтернативні форми адвокації, зокрема формування мереж, громадянські акції протесту, створення широких коаліцій з метою тиску на глобальні та національні інститути.

На думку Е. Бладгуд, НУО виконують роль своєрідного «бумерангу впливу» [10, с.97] для міжнародної політичної системи, який дозволяє, з одного боку, обійти певні бюрократичні формальності, але, з іншого боку, вимушений зважати на інституційні можливості та обмеження при виборі формату співпраці.

Американський вчений Г. Матео [11] досліджує цифрові форми адвокаційної діяльності, акцентуючи увагу

на тому, що НУО новітнього формату надають перевагу кампаніям на основі значущості проблем для членів місцевої громади, у той час як традиційні неурядові групи керуються експертизою проблем у процесі прийняття рішень. Т. Сомерер [12] розглядає вплив глобальних правозахисних організацій на протидію національним правилам, котрі недоцільним чином формують структури політичних можливостей для адвокаційних груп.

Мета статті – висвітлити вплив НУО на формування національного політичного порядку денного за допомогою використання механізмів адвокатури для реалізації локальних проектів через глобальну політичну арену.

Виклад основного матеріалу. Вибір адвокаційної стратегії НУО залежить від структури можливостей, під якою слід розуміти «конкретні інституційні механізми, конфігурації ресурсів і політичні умови, що сприяють формуванню мобілізаційного ядра і результативності адвокатури групи» [13, с.123].

Інституційні механізми забезпечують участь адвокаційної групи в певній структурі управління. Як стверджує С. Страуп, «значна кількість НУО спостерігається в країнах з високим рівнем політичної відкритості і сильною громадянською культурою» [14, с.428], що дозволяє ефективно лобювати інтереси різних соціальних верств усередині країни. При цьому, варто зазначити, що активна участь НУО не означає їхнього значного впливу на внутрішню політику держави. Однією з причин слабкості слугує різноманітність членів НУО, що може посилювати протиріччя при лобюванні певних інтересів. До того ж, широкоформатні НУО зазвичай передбачають створення великих коаліцій для реформування політики із залученням сильних

політичних і економічних гравців, які переслідують власні цілі.

На думку Л. Делмус і Дж. Толберга [15, с.251], адвокату групи з більшою ймовірністю братимуть участь у виробленні національної та глобальної політики за умови забезпеченості відповідними ресурсами. Податкове законодавство, виборче державне фінансування, інформаційна політика, структура лідерства та доступність внутрішніх резервів постають вагомим джерелом мобілізації НУО.

Щодо політичного середовища, слід сконцентруватися на двох його властивостях, а саме: ієрархічності і значущості для інших сфер життєдіяльності. Ієрархія політикуму спричинює труднощі в разі збільшення кількості активних учасників взаємодії, тобто інституцій, приватних суб'єктів, які визначають напрямки внутрішньої та зовнішньої державної політики, або через посилення фрагментації інституційного контексту. Згідно з Дж. Толбергом, «чим складніша політична проблема, тим вище ймовірність дефіциту точної та актуальної інформації» [16, с.183], тобто політики змушені покладатися на дані НУО.

Одночасно адвокаційні групи отримують більше можливостей для проведення власної лінії поведінки і створення гетерогенних коаліцій, відповідно до структури інституційного ландшафту. Тут ми маємо справу з питанням значимості. У разі якщо вирішення певного політичного питання відіграє вагому роль для держави, офіційні інституції з меншою ймовірністю враховуватимуть інтереси соціуму і НУО. Чим менше значення політики надають проблемі, тим більша ймовірність, що НУО заповнять прогалини в діяльності влади шляхом надання відповідних послуг. Перефразовуючи відоме твердження, адвокаційні НУО – це те, що влада може собі

дозволити, коли реальні інтереси не поставлені на карту.

Хоча, на думку І. Корел, «більшість адвокаційних груп сприймаються виключно як сервісні бюро» [17, с.118], тобто інституції, які йдуть за державною політикою. Передбачається, що НУО активізуються в умовах сильної місцевої влади і децентралізації управління. Варто зазначити, що кореляція між впливом адвокаційних груп і реалізацією рішення може бути суттєво ослаблена, якщо розробка компромісу і вагомість проблеми супроводжуються сильною протидією. Справа в тому, що мережі НУО володіють здатністю стратегічної мобілізації інформації задля формулювання нових проблем і категорій, що створює додаткові важелі тиску на уряди і перешкоджає проведенню переговорів.

Переосмислення ролі НУО поступово вбудовує їх в структуру інституційного ландшафту, де роль держави у наданні соціальних гарантій істотно послаблюється. Саме неурядові групи орієнтовані на співпрацю з місцевими громадами, заміщаючи офіційні інститути. У контексті глобалізації та зростаючої взаємозалежності всіх рівнів влади, можна говорити про розширення зв'язків між неурядовими організаціями та урядовими установами для обміну думками та інформацією з метою реалізації конкретних локальних проєктів. Адже в сучасному світі рішення, що зачіпає місцеву громаду, може складатися з ініціативи, запропонованої в Вашингтоні, стандартів, встановлених в Брюсселі, і фінансів, наданих з Токіо.

Певні політичні режими демонструють відверту неефективність у встановленні та реалізації цілей в межах власного політичного простору. Тому більшість втручань НУО пов'язані з усуненням нерівностей в наданні капіталу, послуг, знань на локальній,

національній та міжнародній аренах. Стратегія адвокатури, яку практикують НУО, спрямована на виправлення дисбалансу відносин через мобілізацію громадської думки і створення політичного тиску навколо певних питань.

Дефіцит демократії виникає саме через розсіяний характер прийняття рішень. Неурядові організації, проводячи кампанії з адвокатури одночасно на різних політичних аренах, намагаються його усунути або хоча б виправити. На думку Дж. Хеден, найчастіше транснаціональні адвокатські НУО виникають навколо проблем [18, с.234], де:

- канали комунікації між місцевими групами та їхніми урядами ускладнені або розірвані, що не сприяє вирішенню конфліктної ситуації і спричинює появу так званої «бумерангової» моделі впливу;
- активісти впевнені, що створення адвокатських мереж стимулюватиме досягнення цілей кампанії;
- міжнародні конференції та інші форми контактів формують платформи для встановлення і зміцнення громадянських мереж.

У тому випадку, коли комунікація між державними і місцевими суб'єктами слабне, місцеві НУО мають можливість безпосередньо шукати міжнародних союзників у спробах чинити тиск на свої уряди ззовні. Така «бумерангова» модель впливу, характерна для транснаціональних адвокатських мереж, коли метою діяльності виступає зміна поведінки держави. Використання зазначеної тактики поширене в кампаніях за права людини і захист екології, супроводжуючись формуванням триангулярного впливу. У країнах, де уряди не реагують на активістів локального рівня, але їхні вимоги можуть знайти відгук на інших аренах представництва, міжнародні контакти стимулюють посилення вимог вну-

трішніх груп і відкривають простір для альтернативних рішень. Зайве говорити, що стратегія бумеранга є політично чутливим інструментом, оскільки транснаціональні НУО можуть зіткнутися зі звинуваченнями в іноземному втручанні у внутрішні справи країни.

Спроба вплинути на проблему і обмеженість в ресурсах перетворили інформацію на головний важіль лобювання транснаціональних мереж. М. Нек пропонує наступні види тактик адвокатських НУО [19, с.211]:

1. Інформаційна політика, тобто здатність переміщати політично корисну та актуальну інформацію в простір з найбільшим впливом. Активістські групи формулюють проблеми з позиції добра і зла, оскільки їхнє пріоритетне завдання полягає в переконанні громадян і стимулюванні подальших дій. Ефективна структура інформаційного меседжу повинна показати, що відповідне становище або ситуація є протиприродним і запланованим явищем, з визначенням відповідальних сторін і пропозицій щодо корегування обставин. Неурядові мережі допомогли легалізувати використання показань свідків разом з технічними і статистичними даними, без яких досить складно мотивувати індивідів змінити політику.

Більшість НУО не можуть дозволити собі утримання персоналу в різних країнах. У виняткових випадках вони скеровують співробітників для проведення розслідувань, що недоцільно, якщо мова йде про інформування НУО стосовно поточних подій. Встановлення зв'язків з місцевими організаціями дозволяє НУО отримувати і відстежувати інформацію з багатьох країн за низькими цінами. Місцеві групи, своєю чергою, за допомогою міжнародних контактів забезпечують захист своїй діяльності через розголос боротьби.

2. Символічна політика, тобто здатність використовувати символи, архетипи або дії, що знаходять відгук і підтримку у відповідній аудиторії. Наприклад, вручення Нобелівської премії миру Р. Менчу в період, проголошений роком корінних народів, сприяло підвищенню рівня інформованості громадськості про стан корінних народів Північної та Південної Америки. Іноді справа стосується не однієї епізодичної події, а зіставлення розрізнених дій, що змушують індивідів переосмислити раніше отриману інформацію. Так, для багатьох американців саме протиставлення державного перевороту в Чилі, війни у В'єтнамі, Уотергейту і громадянських прав слугувало початком руху за права людини. Аналогічно, зіставлення спекотного літа 1988 р. у США з драматичними кадрами пожеж тропічних лісів у Бразилії переконало чимало громадян у серйозності і взаємозв'язку проблем глобального потепління і зникнення лісового масиву.

3. Залучення впливових гравців або ресурсів для посилення впливу. Транснаціональні НУО звертаються до двох важелів впливу: матеріального і морального. Матеріальний важіль приймає форму грошей, товарів або послуг, наприклад, отримання додаткових голосів на міжнародному кворумі. Питання захисту прав людини і громадянина останнім часом фігурує як один з ключових предметів переговорів, при цьому правозахисна тактика інститутів пов'язана з погрозами припинення військової та економічної допомоги або заявами про майбутнє погіршення дипломатичних відносин. Варто згадати підкреслений активістами зв'язок між охороною навколишнього середовища і співпрацею з банками, що підтримують корпорації-забруднювачів екології.

Моральний важіль характеризується фактором мобілізації сорому, коли поведінка цільових акторів контролюється і висвітлюється міжнародним моніторингом. Якщо держави високо цінують міжнародний престиж, така тактика може виявитися ефективною. Наприклад, під час кампанії за дитяче харчування, адвокаційні активісти використовували моральні важелі, щоб переконати держави голосувати за Кодекси поведінки ВООЗ / ЮНІСЕФ. У результаті, навіть Нідерланди і Швейцарія, основні експортери дитячої суміші, проголосували за кодекс.

4. Політика підзвітності. Неурядові структури прагнуть перетворити заяви політиків на реальні можливості для дотримання політики підзвітності. Після того, як уряд публічно заявив про свою прихильність певним принципам, адвокаційні НУО можуть використовувати озвучені позиції для зіставлення дистанції між дискурсом і відповідною практикою. Оскільки пильний контроль бентежить чимало держав, вони, намагаючись зберегти простір для маневру, досить часто відходять від чітких заяв.

Для здійснення впливу на внутрішні процеси і політику, транснаціональні адвокаційні НУО мають змогу стати частиною більш великих політичних спільнот, що групують учасників різних інституційних і ціннісних позицій. По суті, самі НУО можна розглядати як політичні простори, де дійові особи дискутують з приводу соціальних, культурних чи політичних значень спільних проєктів. В обох випадках транснаціональні мережі стають ключовими інструментами культурних і соціальних переговорів, що лежать в основі процесів регіональної інтеграції.

У мережах НУО створюється форма представництва, яка в своєму оптимальному варіанті може зміщуватися

з місцевого на національний і міжнародний рівні або навпаки відповідно до цілей кампанії. На думку Л. Делмуса та Е. Бладгуда [20, с.262], можна виділити кілька форматів взаємодії:

- *Гібридна кампанія.* У даному випадку стратегії адвокатури встановлюються через тісні консультації з бенефіціарами ініціативи. При цьому, цілі НУО на всіх рівнях представництва дублюють завдання місцевих громад за наявності постійного обміну інформацією між учасниками.

Одним з найбільш яскравих прикладів гібридної кампанії слугує випадок з будівництвом греблі на р. Нармада, Індія. Проект передбачав затоплення земель понад 250 тис. місцевих племен. Завданнями кампанії були отримання належної компенсації за переселення, захист природи, викриття нездатності місцевої влади дотримуватися власних обіцянок, виведення з фінансування Світового банку та припинення будівництва греблі.

Дані, що надходили з міжнародних інститутів, перекладалися мовами племен і знаходилися у відкритому доступі. Ресурси також розподілялися: факси оплачувалися міжнародними екологічними організаціями, а телефонні дзвінки – фондами НУО. Фінансові потоки не зосереджувалися в одних руках, переходячи з одного рівня представництва на інший. Тісна співпраця і відсутність суперечливості між цілями призвели до зупинки будівництва греблі.

- *Паралельна кампанія* характеризується наявністю різних, але сумісних цілей, середнім рівнем політичної відповідальності з боку НУО та багатоетапністю інформаційної кампанії.

За приклад можна звернутися до ситуації з Арунською греблею. Хоча призначена для будівництва долина була малозаселеною, проте, містила унікальну екосистему. Але цілі НУО на

різних політичних аренах дещо відрізнялися.

Так, на національному рівні були створені дві коаліції: Альянс за енергію і Група Арун. Перша, виступаючи проти будівництва, ініціювала застосування інспекційних процедур в якості додаткового інструменту адвокатури та представила єдиний документ економічних і екологічних претензій, у співпраці з корінним населенням. Друга НУО була зацікавлена у фінансуванні Світовим банком Арунської ГЕС і відстоювала необхідність виплати компенсацій місцевим жителям, а також вирішення проблем безробіття. При цьому племена не знали про подібну ініціативу. Протидія та публічна кампанія Альянсу були настільки сильними, що Всесвітній банк заявив про вихід з проекту, залишивши інтереси другої НУО та її прихильників незадоволеними.

- *Дисоційована кампанія* пов'язана з паралельним відстоюванням конфліктуючих цілей різними НУО, одностороннім потоком інформації і випадковим вибором стратегій адвокатури.

Прикладом слугує інвестиційна ініціатива американської компанії Scott Papers щодо створення плантації целюлози у Східній Індонезії. Після публічного оголошення про будівництво індонезійська мережа охорони лісів (Skephi) сформувала коаліцію з 9 неурядових організацій в Джакарті. Серед заявлених проблем були проведення оцінки впливу на навколишнє середовище, залучення до проекту місцевих громад, вибір відповідної території, обробка відходів.

Місцеві НУО почали тісну співпрацю з компанією, уклавши угоду про справедливе працевлаштування і процедури контролю з боку місцевих громад. Scott Papers погодилася розробити карту території проекту, з використанням карти поселень, де відби-

валися кордони традиційної власності на землі, не враховані офіційними документами. Але місцеві і міжнародні НУО не обмінювалися інформацією між собою. Міжнародні групи були впевнені в залякуванні місцевого населення і відсутності у них точної інформації. Фінальна точка була поставлена статтею в «Нью-Йорк Таймс», де компанія фігурувала в якості ініціатора знищення тропічних лісів. У результаті Scott Papers заявила про вихід з проекту, пізніше зізнавшись, що тиск НУО зіграв важливу роль в ухваленні такого рішення.

- *Конкурентна кампанія* орієнтується на контрпродуктивний вплив адвокаційної стратегії за дефіциту обміну інформацією і координації між залученими НУО.

За приклад згадаємо боротьбу племені уаорані проти американських нафтових інтересів в Еквадорі. З 1967 р. американські компанії безкарно експлуатують нафтові ресурси Еквадору, що супроводжується нафтовими пожежами та залякуванням місцевих жителів. Залучені адвокаційні групи виступали за порятунок тропічних лісів і захист прав корінних народів.

Зважаючи на відсутність інформації між різними учасниками ставка була зроблена на стратегії, які вважалися політично здійсненними, а не ті, що відповідали проханням місцевих громад. У результаті досягнутих домовленостей племена втратили права на управління власними територіями. Як бачимо, динаміка відносин між адвокатурами групами визначає якість самих НУО з позиції основного каналу формулювання різних спрямувань в галузі сталого розвитку та формування альтернативних форм демократії.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Адвокаційні мережі мають величезне значення на міжнародному, регіональному та національ-

ному рівнях, сприяючи зближенню ключових учасників партнерства та їх ціннісних позицій. Вибудовуючи нові зв'язки між суб'єктами громадянського суспільства, державами і міжнародними організаціями, НУО розширюють можливості для діалогу та обміну інформацією. У таких проблемних питаннях, як навколишнє середовище і права людини, вони також надають додаткові міжнародні ресурси для нових учасників внутрішньої політичної боротьби. Тобто розмиваючи кордони у відносинах між владою і соціумом на національному та глобальному рівнях, адвокаційні мережі допомагають трансформувати неефективні практики національного суверенітету.

Створення когнітивних меж виступає важливим компонентом адвокаційних стратегій транснаціональних мереж. Останнє орієнтується на внутрішню узгодженість політичної структури та її відповідність громадянській культурі. Члени НУО активно шукають способи залучити проблемні питання до спільного порядку денного, формулюючи їх інноваційними методами в обставинах з найбільшим потенційним резонансом. Наприклад, захист прав на землекористування в басейні Амазонки придбав зовсім інший характер і союзників з позиції збезліснення, ніж у контексті проблеми соціальної справедливості або регіонального розвитку.

Транснаціональні адвокаційні мережі зазвичай залучають невелику кількість активістів. Види політики тиску та порядку денного, в яких вони беруть участь, не орієнтуються на масову мобілізацію, за винятком рідкісних акцій протесту з залученням корінного населення. Замість бойкоту НУО вдаються до стратегії подвійного представлення проблеми. Поєднання прав корінних народів і екологічної боротьби слугує гарним прикладом

стратегічної боротьби, оскільки екологічна платформа більш прийнятлива до претензій, ніж правозахисні майданчики.

Розширення відносин між НУО для подолання обмежень власної спеціалізації на одній політичній арені і створення більш ефективних альянсів часто є нездійсненим прагненням. Звичайно, чимало експертів виступають за посилення правозахисних НУО природоохоронними аналогами або тісну співпрацю адвокаційних груп з нішевими організаціями та громадськими рухами. Але виникає логічне питання: як саме НУО зможе управляти такою множиною відносин? Вже на базовому рівні обміну інформацією для підтримки будь-яких взаємодій знадобляться чималі ресурси.

Різні транснаціональні суб'єкти переслідують різні цілі і завдання. Щоб зрозуміти, як відбуваються зміни у світовій політиці, необхідно концептуалізувати категорії транснаціональних акторів і зрозуміти їхню логіку співробітництва і природу поточних процесів. Логіка транснаціональних адвокаційних мереж, що часто конфліктують з державами через базові принципи управління, вельми відрізняється від логіки інших транснаціональних суб'єктів, які надають окремі послуги або переваги країнам.

Перебуваючи на одній політичній арені, НУО прагнуть налагодити партнерство задля подолання дефіциту демократії, створеного глобалізацією процесів прийняття рішень. Паралельна кампанія адвокації НУО цілком може допомогти відкрити простір для стратегічного формулювання різних спрямувань сталого розвитку відповідно до політико-економічних умов і потенційних ризиків місцевих громад.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Dellmuth, L. and Bloodgood, E. (2019). "Advocacy group effects in global governance: populations, strategies, and political opportunity structures", *Interest Groups and Advocacy*, P. 255-269.
2. Martin, L. and Simmons, B. (2014) "International organizations and institutions". In *Handbook of International Relations*, edited by Carlsnaes, W., Risse, T. and Simmons, B. A. London: Sage. – P. 326-352.
3. Stroup, S. and Murdie, A. (2015) "There's no place like home: explaining international NGO advocacy", *Review of International Organizations*, 7. – P. 425-448.
4. Betsill, M. and Corell, E. (2014) "NGO diplomacy: the influence of nongovernmental organizations in international environmental negotiations". Cambridge, MA: MIT Press. – 354 p.
5. Cooley, A. and Ron, J. (2016) "The NGO scramble: organizational insecurity and the political economy of transnational action", *International Security*, 27. – P. 5-39.
6. Hadden, J. (2015) "Networks in contention. The divisive politics of climate change". Cambridge: Cambridge University Press. – 405 p.
7. Tallberg, J., Dellmuth, L., Duit, A., & Agné, H. (2015). "NGO influence in international organizations: information, access, and exchange", *British Journal of Political Science*, 23. – P. 243-257.
8. Hanegraaff, M., Beyers, J. and De Bruycker, I. (2016) "Balancing inside and outside lobbying: The political strategies of lobbyists at global diplomatic conferences", *European Journal of Political Research*, 57. – P. 341-360.
9. Dellmuth, L. and Bloodgood, E. (2019). "Advocacy group effects in global governance: populations, strategies, and political opportunity structures", *Interest Groups and Advocacy*, P. 255-269.
10. Bloodgood, E. (2017) "The interest group analogy: international non-

governmental advocacy organizations in international politics”, *Review of International Studies*, 37. – P. 93-120.

11. Mateo, G. (2015) “Gaining access or going public? Interest group strategies in five European countries”, *European Journal of Political Research*, 52. – P. 660-686.

12. Tallberg, J., Sommerer, T., Squatrito, T., & Jönsson, C. (2013). “The opening up of international organizations: transnational access in global governance”. Cambridge: Cambridge University Press. – 389 p.

13. Hadden, J. (2015) “Networks in contention. The divisive politics of climate change”. Cambridge: Cambridge University Press. – 405 p.

14. Stroup, S. and Murdie, A. (2015) “There’s no place like home: explaining international NGO advocacy”, *Review of International Organizations*, 7. – P. 425-448.

15. Tallberg, J., Dellmuth, L., Duit, A., & Agné, H. (2015). “NGO influence in international organizations: information, access, and exchange”, *British Journal of Political Science*, 23. – P. 243-257.

16. Tallberg, J., Sommerer, T., Squatrito, T., & Jönsson, C. (2013). “The opening up of international organizations: transnational access in global governance”. Cambridge: Cambridge University Press. – 389 p.

17. Betsill, M. and Corell, E. (2014) “NGO diplomacy: the influence of nongovernmental organizations in international environmental negotiations”. Cambridge, MA: MIT Press. – 354 p.

18. Hadden, J. (2015) “Networks in contention. The divisive politics of climate change”. Cambridge: Cambridge University Press. – 405 p.

19. Keck, M. and Sikkink, K. (2012) “Activists beyond borders: advocacy networks in international politics”. Ithaca: Cornell University Press. – 320 p.

20. Dellmuth, L. and Bloodgood, E. (2019). “Advocacy group effects in global governance: populations, strategies, and political opportunity structures”, *Interest Groups and Advocacy*, P. 255-269.

REFERENCES:

1. Dellmuth, L. and Bloodgood, E. (2019). “Advocacy group effects in global governance: populations, strategies, and political opportunity structures”, *Interest Groups and Advocacy*, P. 255-269.

2. Martin, L. and Simmons, B. (2014) “International organizations and institutions”. In *Handbook of International Relations*, edited by Carlsnaes, W., Risse, T. and Simmons, B. A. London: Sage. – P. 326-352.

3. Stroup, S. and Murdie, A. (2015) “There’s no place like home: explaining international NGO advocacy”, *Review of International Organizations*, 7. – P. 425-448.

4. Betsill, M. and Corell, E. (2014) “NGO diplomacy: the influence of nongovernmental organizations in international environmental negotiations”. Cambridge, MA: MIT Press. – 354 p.

5. Cooley, A. and Ron, J. (2016) “The NGO scramble: organizational insecurity and the political economy of transnational action”, *International Security*, 27. – P. 5-39.

6. Hadden, J. (2015) “Networks in contention. The divisive politics of climate change”. Cambridge: Cambridge University Press. – 405 p.

7. Tallberg, J., Dellmuth, L., Duit, A., & Agné, H. (2015). “NGO influence in international organizations: information, access, and exchange”, *British Journal of Political Science*, 23. – P. 243-257.

8. Hanegraaff, M., Beyers, J. and De Bruycker, I. (2016) “Balancing inside and outside lobbying: The political strategies of lobbyists at global diplomatic conferences”, *European Journal of Political Research*, 57. – P. 341-360.

9. Dellmuth, L. and Bloodgood, E. (2019). “Advocacy group effects in global governance: populations, strategies, and political opportunity structures”, *Interest Groups and Advocacy*, P. 255-269.

10. Bloodgood, E. (2017) “The interest group analogy: international non-

governmental advocacy organizations in international politics”, *Review of International Studies*, 37. – P. 93-120.

11. Mateo, G. (2015) “Gaining access or going public? Interest group strategies in five European countries”, *European Journal of Political Research*, 52. – P. 660-686.

12. Tallberg, J., Sommerer, T., Squatrito, T., & Jönsson, C. (2013). “The opening up of international organizations: transnational access in global governance”. Cambridge: Cambridge University Press. – 389 p.

13. Hadden, J. (2015) “Networks in contention. The divisive politics of climate change”. Cambridge: Cambridge University Press. – 405 p.

14. Stroup, S. and Murdie, A. (2015) “There’s no place like home: explaining international NGO advocacy”, *Review of International Organizations*, 7. – P. 425-448.

15. Tallberg, J., Dellmuth, L., Duit, A., & Agné, H. (2015). “NGO influence in international organizations: information, access, and exchange”, *British Journal of Political Science*, 23. – P. 243-257.

16. Tallberg, J., Sommerer, T., Squatrito, T., & Jönsson, C. (2013). “The opening up of international organizations: transnational access in global governance”. Cambridge: Cambridge University Press. – 389 p.

17. Betsill, M. and Corell, E. (2014) “NGO diplomacy: the influence of nongovernmental organizations in international environmental negotiations”. Cambridge, MA: MIT Press. – 354 p.

18. Hadden, J. (2015) “Networks in contention. The divisive politics of climate change”. Cambridge: Cambridge University Press. – 405 p.

19. Keck, M. and Sikkink, K. (2012) “Activists beyond borders: advocacy networks in international politics”. Ithaca: Cornell University Press. – 320 p.

20. Dellmuth, L. and Bloodgood, E. (2019). “Advocacy group effects in global governance: populations, strategies, and political opportunity structures”, *Interest Groups and Advocacy*, P. 255-269.

УМОВИ ПУБЛІКАЦІЇ В ЕЛЕКТРОННОМУ НАУКОВОМУ ВИДАННІ «ЕКСПЕРТ: ПАРАДИГМИ ЮРИДИЧНИХ НАУК І ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ»

З метою перевірки дотримання вимог до оформлення наукової статті Міністерства освіти і науки України та науково-метричної бази даних «Scopus» вона, в обов'язковому порядку проходить процедуру попереднього розгляду, яка включає: процедуру рецензування і перевірку на дотримання правил академічної доброчесності та редакційно-видавничої етики.

Для опублікування статті автору необхідно подати на електронну адресу irina_pravo@ukr.net такі супровідні матеріали:

1. Стаття.
2. Заява.
3. Відомості про автора і співавторів.
4. Рецензія на статтю (для авторів без наукового ступеня).

Статті, оформлені з порушенням зазначених вимог до розміщення не приймаються.

Відповідальність за зміст поданих матеріалів несе автор.

Обов'язковою умовою для публікації статті у збірнику є вказівка, кожним автором, в Відомостях про авторів, персональних номерів в системі ORCID (<https://orcid.org/register>).

Назва файлу з електронною версією статті повинно обов'язково містити прізвище та ім'я автора.

Підготовка наукової статті

Стаття повинна бути написана на актуальну тему, містити результати глибокого наукового дослідження і обґрунтування отриманих наукових результатів з метою статті, які раніше не публікувалися в інших виданнях і не розглядалися редакційними колегіями інших видавництв.

Вимоги до оформлення статті:

– в лівому верхньому кутку першої сторінки відзначається шифр УДК (напівжирним)

– прізвище, ім'я, по батькові (повністю), науковий ступінь, вчене звання, повна назва посади та установи, де працює або навчається автор (співавтори) нижче по центру наводиться назва статті (напівжирним, заголовних) анотація обсягом не менше 1800 знаків, включаючи ключові слова (вище зазначена інформація подається окремими блоками українською та англійською мовами перед статтею, шрифтом Times New Roman 14 кегль)

– текст статті повинен бути структурований відповідно до Постанови президії ВАК України від 15.01.2003 р. № 7-05 / 1 «Про підвищення вимог до фахових

видань, внесених до переліків ВАК України», де зазначено, що до опублікування у фахових виданнях приймаються тільки наукові статті, які мають такі обов'язкові елементи (виділяються в тексті напівжирним)

- постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями;

- аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор, виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття;

- формулювання мети статті (постановка завдання);

- виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів;

- висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку;

- список використаних джерел;

- References (транслітерація) оформляється відповідно до стандарту APA.

Технічні вимоги:

текст статті повинен бути набраний на комп'ютері (редактор WORD (версія 1998-2003) for WINDOWS) шрифтом Times New Roman №14 з міжрядковим інтервалом 1,5, залишаючи береги: зліва – 3 см, праворуч – 1,5 см, зверху та знизу – 2 см.

Не допускається використання в матеріалах сканованих або сфотографованих схем, малюнків, таблиць і т.д.

Оформлення списку літератури:

1. Літературні джерела, що цитуються, повинні бути пронумеровані відповідно до порядку звернення до них в тексті. Посилання на джерело подається в квадратних дужках, наприклад: «... відомо з [4]. ... » або « ... розглянуто в [4, С. 203] ... »;

2. Список літератури подається в кінці статті згідно з порядком звернення по тексту мовою оригіналу та відповідно до ГОСТ 7.1: 2006 «Система стандартів з інформації, бібліотечної та видавничої справи. Бібліографічний запис. Бібліографічний опис. Загальні вимоги та правила складання »;

3. Список літератури англійською мовою повинен бути оформлений за міжнародними бібліографічним стандартом APA (<http://www.bibme.org/citation-guide/apa/>).

Стаття приймається до розгляду і передається на рецензування тільки при наявності повного пакету документів і повних авторських даних. Редакція залишає за собою право на незначне редагування і скорочення, зберігаючи при цьому головні висновки і авторську стилістику. Позиція редакції може не збігатися з думкою індивідуального автора, висловлених у статті. Середній час очікування публікації (з дня подання до дня публікації) – в середньому 1-2 місяці (в залежності від сезонного навантаження). Статті авторів, що мають заборгованість, приймаються тільки після погашення заборгованості.

Електронне наукове видання

**ЕКСПЕРТ:
ПАРАДИГМИ ЮРИДИЧНИХ НАУК
І ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ**

EXPERT: PARADIGM OF LAW
AND PUBLIC ADMINISTRATION

№ 3 (9) – червень 2020

Формат 70x100¹/₁₆.
Ум. друк. арк. 27,7. Обл.-вид. арк. 24,92.